

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

ULUS DEVLET SÜRECİNDE TÜRK OCAKLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİF SEDA GÜRBÜZ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ. SILA SABANCILAR EREN

HAZİRAN 2025
BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

ULUS DEVLET SÜRECİNDE TÜRK OCAKLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİF SEDA GÜRBÜZ
ORCID: 0009-0003-7049-2362

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ. SILA SABANCILAR EREN

HAZİRAN 2025
BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ETİK BEYANI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “Ulus Devlet Sürecinde Türk Ocakları” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 20....

İmza

Adı SOYADI

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ YAZIM KILAVUZU UYGUNLUK BEYANI

“Ulus Devlet Sürecinde Türk Ocakları” başlıklı yüksek lisans Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır. / / 20....

Tezi Hazırlayan

Danışman

Yüksek Lisans Öğrencisi
ELİF SEDA GÜRBÜZ

Dr. Öğr. Üyesi
SILA SABANCILAR EREN

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Veysel ERAT

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı öğrencisi Elif Seda Gürbüz tarafından hazırlanan “Ulus Devlet Sürecinde Türk Ocakları” adlı Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma/20. tarihinde yapılmış ve tezin oy birliği/ oy çokluğu ile kabul/ red edilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ:

İMZA

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sıla Sabancılar EREN
(Bitlis Eren Üniversitesi)

.....

Üye: Doç. Dr. Yahya DEMİRKANOĞLU
(Bitlis Eren Üniversitesi)

.....

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİÇEK
(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)

.....

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans olarak kabulü onaylanmıştır. .../.../2025

.../.../ 2025

Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL
Enstitü Müdür V.

T.C.

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Ulus Devlet Sürecinde Türk Ocakları

Yüksek Lisans Tezi

Elif Seda GÜRBÜZ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sıla Sabancılar EREN

Haziran 2025

ÖZET

Devlet, yeryüzünde binlerce yıldır varlığını sürdüren köklü bir toplumsal ve siyasal yapıdır. Devlet kavramı, Antik Yunan'dan itibaren düşünsel bir zeminde ve farklı dönemlerde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Özellikle Avrupa'da meydana gelen reform hareketleri ve Aydınlanma Çağı'yla devlet kavramı dünyevi bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Böylece siyasal düşünce yön değiştirmiş, ulus devletin kurumsal ve ideolojik temelleri oluşmuştur. Fransız Devrimi ile egemenliğin kaynağı, yurttaşlık hakları ve devlet tanımı değişmiştir. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, toprak kayıpları, savaşlar ve ekonomik sorunlarla birlikte Fransız Devrimi'nin etkisiyle modernleşme sürecine girmiştir. Osmanlı'da Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleriyle birlikte başlayan merkeziyetçi ve modernleşme odaklı reformlar, devletin yapısal dönüşümünü sağlamıştır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nde fikir akımları, basın-yayın faaliyetleri ve modernleşme hem düşünsel hem de kurumsal temellerini atmıştır. 1912 yılında Türk Ocakları da bu sürecin örgütlü bir ifadesi olarak kurulmuştur. Türk Ocakları kuruluşundan itibaren milli kimliğin güçlendirilmesi, halkın eğitilmesi, dil birliği, yayın faaliyetleri ve yurttaşlık bilincinin oluşturulması gibi alanlarda aktif rol oynamıştır. Bunun yanı sıra, Millî Mücadele döneminde Atatürk'ün desteğiyle Türk Ocakları, devlet ve halk arasındaki etkileşimi sağlamıştır. Nitekim bu çalışmada, devlet kuramları, bu kuramların gelişimine katkı sunan düşünürler ve tarihsel süreç birlikte ele alınmıştır. Bu doğrultuda, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde devlet anlayışında hangi yapısal dönüşümlerin yaşandığı? Osmanlı Devleti'nin son döneminde ortaya çıkan fikir akımları, Türk Ocaklarının Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleri, erken Cumhuriyet döneminde Türk Ocaklarının ideolojik ve kültürel sürecindeki katkıları üzerinden Türk Ocaklarının ulus-devlet inşasındaki rolü ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Ocağı, devlet, ulus devlet, modernleşme, fikir akımları

Republic of Türkiye
Bitlis Eren University Graduate School
Department of Public Administration
TÜRK OCAKLARI İN THE NATION STATE PROCESS
Master's Degree Thesis
Elif Seda GÜRBÜZ
Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Sıla Sabancılar EREN

Haziran 2025

ABSTRACT

The state is a deep-rooted social and political structure that has existed on earth for thousands of years. The concept of state has been defined in different ways on an intellectual ground and in different periods since Ancient Greece. Especially with the reform movements in Europe and the Age of Enlightenment, the concept of state started to gain a secular character. Thus, political thought changed direction and the institutional and ideological foundations of the nation state were formed. With the French Revolution, the source of sovereignty, citizenship rights and the definition of the state changed. From the 19th century onwards, the Ottoman Empire entered a process of modernisation under the influence of the French Revolution along with territorial losses, wars and economic problems. The centralist and modernisation-oriented reforms that started with the Tanzimat and Constitutional Monarchy periods in the Ottoman Empire ensured the structural transformation of the state. In this period, intellectual movements, press-publication activities and modernisation in the Ottoman Empire laid both intellectual and institutional foundations. In 1912, the Turk Ocakları were established as an organised expression of this process. Since its foundation, the Turk Ocağı have played an active role in areas such as strengthening national identity, educating the public, language unity, publishing activities and raising civic awareness. In addition, during the period of the National Struggle, with the support of Atatürk, the Türk Ocakları ensured the interaction between the state and the people. Thus, in this study, the theories of the state, the thinkers who contributed to the development of these theories and the historical process are discussed together. In this direction, which structural transformations were experienced in the understanding of the state during the transition from the Ottoman Empire to the

Republic? The intellectual movements that emerged in the last period of the Ottoman Empire, the activities of the Türk Ocakları in the Ottoman Empire, the role of the Türk Ocağı in the construction of the nation-state in the early Republican period through the contributions of the Türk Ocakları in the ideological and cultural process are discussed.

Keywords: Türk Ocağı, state, nation-state, modernisation, intellectual movements

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR.....	VI
TEŞEKKÜR	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK YUNAN'DAN AYDINLANMAYA DEVLET: TARİHSEL BİR PERSPEKTİF

1. Devlet Kavramının Kuramsal Temelleri.....	3
1.1. Antik Yunan'dan Aydınlanmaya Devlet: Tarihsel Bir Perspektif.....	5
1.2. Ortaçağ Dönemi Ve Devlet Anlayışı	8
1.3. Modern Devletin Doğuşunda Etkili Görüşler	10
1.3.1. Modern Devlet Kuramı	16
1.4. Fransız Devrimi Ve Ulus Devletlerin İnşa Süreci.....	19
1.4.1. Ulus Devlet Fikrinin Oluşumu: Milliyetçilik	19
1.5. Milliyetçiliğe Kuramsal Yaklaşımlar	24
1.6. Ulus Devlet Anlayışının Tarihsel Gelişim Süreci	30
1.6.1. Ulus Ve Halk Kavramları Üzerinden Ulus Devletlerin Egemenlik Anlayışı..	34

İKİNCİ BÖLÜM

ONSEKİZİNCİ YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU

2. Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu	42
2.1. Toprak Kayıpları Ve Gayrimüslim Tebaada Milliyetçiliğin Doğuşu.....	47
2.1.2. Toprak Kayıpları Ve Müslüman Tebaada Milliyetçiliğin Doğuşu	49
2.2. Gerilemeden Kurtuluş Ve Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Düşüncesi	54
2.2.1. Askeri Reformlar.....	56
2.2.2. Siyasi Ve İdari Reformlar	61
2.2.3. Hukuki Reformlar	65
2.3. Osmanlı Modernleşmesinde Milliyetçilik	69
2.4. Osmanlı Devleti'nin Kurtuluş Arayışında Düşünce Akımları	71

2.4.1. Batıcılık	71
2.4.2. İslamcılık.....	78
2.4.3. Osmanlıcılık	82
2.4.4. Osmanlı Devleti’nde Ulus Fikrinin Oluşumu: Türkçülük	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKÇÜLÜĞÜN ÖRGÜTLENMESİ: TÜRK OCAKLARININ KURULUŞU

3.Türkçülüğün Örgütlenmesi: Türk Ocaklarının Kuruluşu	94
3.1. Türk Ocaklarının Fikri Temelleri Ve Temsilcileri	98
3.1.2.Türk Ocaklarının Yayın Organları	102
3.1.3. Türk Ocaklarının Ulus Bilinci Yaratma Faaliyetleri	108
3.2. Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Ocaklarının Rolü	111
3.3. Ulus Devletleşme Sürecinde Türk Ocaklarının Fikri Katkıları	117
3.3.1. Ulus Devletleşme Sürecinde Türk Ocaklarının Dil Ve Kimlik İlişkisi Bağlamındaki Katkıları.....	122
3.3.2.Ulus Devletleşme Sürecinde Türk Ocaklarının Fiili Katkıları	127
3.4. Yabancı Elçilerin Ve Fransız Basının Türk Ocaklarının Ulus Devletleşme Sürecine Dair İzlenimleri	130
SONUÇ.....	135
KAYNAKÇA	144
EKLER.....	193

KISALTMALAR

T. C	: Türkiye Cumhuriyeti
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
No	: Numara
Ocak	: Türk Ocağı
Ocaklar	: Türk Ocakları
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim boyunca desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve beni her zaman cesaretlendiren bu çalışmanın ortaya çıkmasından ve tamamlanmasına kadar ki süreçte, değerli görüş, öneri ve desteğini esirgemeyen değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Sıla SABANCI EREN'e teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteğini esirgemeyen sevgili babam Tekin GÜRBÜZ ve kardeşim Ege GÜRBÜZ başta olmak üzere, kendi eğitim hayatını sürdürme imkânı bulamamış olmasına rağmen, eğitime yönelik maddi ve manevi desteğini sürdüren sevgili annem Nurgül GÜRBÜZ'e çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

Devlet kavramı, insanlık tarihi kadar eski olup, her dönemin siyasal ve düşünsel koşulları doğrultusunda yeniden tanımlanmıştır. Devlet olgusu, siyasal gücün kurumsallaştırılması açısından evrensel bir nitelikte taşıyan devlet, tarih boyunca yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Devletin, toplumsal bir uzantısı olarak iki temel dayanağı vardır: İlki, bilinen bir tarih süresince toplum ile varoluşsal düzeyde ayrılmaz bir ilişki olduğu görüşüdür. Bu açıdan insanlık tarihi aynı zamanda toplumsal yaşam tarihidir. İkincisi, devletin, insanların birlikte yaşamaları zorunluluğudur. Devletin başlangıcını belirleyen bu iki yaklaşım, toplumun gelişim süreciyle yakından ilişkilidir. Ayrıca modern siyaset teorisinde devletin ortaya çıkışı, tarihsel süreç içerisinde iradeye dayalı ilişkiler olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte özellikle “état” kavramı üzerinden tanımlanmaya başlamış, modern devletin temel unsuru haline gelmiştir (Durgun, 2019: 100). Antik Yunan’dan Ortaçağ’a, mutlakiyetçi sistemden modern ulus-devlet anlayışına kadar ki süreçte, devletin örgütlenme aşaması ve halka kurduğu bağ devamlı olarak dönüşüm içerisinde olmuştur (İçke, 2021: 30). Antik Yunan, Ortaçağ ve Fransız Devrimi sonrasında devlet kavramının tarihsel gelişimi ve değişimi farklılık göstermiştir (Şimşek, 2017: 7), İncelediğimiz dönemler, özellikle Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyıldan itibaren karşı karşıya kaldığı sorunların altyapısını oluşturmuş ve bu sorunlara çözüm üretme arayışı sonucunda ortaya çıkan fikir akımlarının düşünsel temellerini şekillendirmiştir (Bıçak, 2019: 65). Böylece Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi fikir akımları, bu süreçte Meşrutiyet yönelimleri ve anayasal gelişmeler, halkın yönetime katılımını önceleyen siyasal değişimlerin temelini atmıştır (Metin, 2012:106-107). Çalışmamızın üçüncü bölümünün genel konusu olan Türk Ocakları, bu dönüşümde önemli bir rol üstlenerek milli kimlik inşası, halkın bilinçlendirilmesi ve ulus-devlet sürecine katkılarıyla öne çıkmıştır. Türk Ocaklarının, Atatürk’ün düşünce yapısıyla örtüşen yönleri erken Cumhuriyet döneminde önemli bir işlev üstlenmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde “Türk Ocaklarının Fikri Temelleri ve Temsilcileri, Türk Ocaklarının Yayın Organları, Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Ocaklarının Rolü, Ulus Devletleşme Sürecinde Türk Ocaklarının Fikri Katkıları, Yabancı Elçilerin ve Fransız Basının Türk Ocaklarının Ulus Devletleşme Sürecine Dair İzlenimleri” başlıkları altında Türk Ocakları’nın ulus-devlet inşasındaki etkilerinin çok yönlü bir şekilde incelenmiştir. Böylece Osmanlı’da Cumhuriyet’e geçiş sürecinde Türk Ocaklarının ulus devletleşme sürecindeki rolü açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda, devletin temel işlevleri ve kuramsal yaklaşımları tarihsel süreç içerisinde yaşanan yapısal dönüşümlerle birlikte irdelenmiştir. Bu bağlamda çalışmamızın ilk bölümünde devletin dönüşüm süreci ve modern devletin kuramsal temelleri analiz edilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısı modern devlet kuramları bağlamında değerlendirilmesi ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde devlet anlayışındaki dönüşümü incelenmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Türk Ocaklarının Cumhuriyet'in erken dönemindeki faaliyetleri ve üstlendiği misyon, Türk Ocaklarının ideolojik ve kültürel inşaa sürecine katkıları, modernleşme bağlamında Türk Ocaklarının devlet-toplum ilişkilerindeki konumu ele alınmıştır. Çalışmanın ana sorunsalı olan devlet kuramlarının ne olduğu? bu kuramların tarihsel süreç içinde katkı sunan düşünürler kimlerdir? 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sorunlar nelerdir? ayrıca bu sorunlara çözüm önerisi olarak sunulan fikir akımlarına, yenilenme faaliyetlerinin etkileri neler olmuştur? Türk Ocaklarının kuruluş temellerine, Osmanlı Devleti'nde faaliyetleri nelerdir? Türk Ocaklarının Millî mücadele dönemindeki rolü nedir? Türk Ocaklarının erken Cumhuriyet döneminde ideolojik ve kültürel katkıları ne olmuştur? Türk Ocakları hangi araçlarla ulus-devlet ideolojisini yaymıştır? Türk Ocaklarının devlet-toplum ilişkilerdeki konumu nedir? sorularına yanıt aranmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın yöntem ve kapsamı tarihsel analiz, kuramsal çerçeve ve fikir akımları ve ideolojik etkiler olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın örneklem ve yöntem bilgisi olarak nitel bir tarihsel doküman analizi yöntemi ile yürütülmüştür. Türk Ocaklarının arşiv belgeleri, süreli yayınlar, tarihi raporlar ve dönemin siyasal belgeleri temel alınmıştır. Literatür taraması; milliyetçilik kuramları, modern devlet teorileri ve Osmanlı-Cumhuriyet geçiş dönemine ilişkin kaynaklarla desteklenmiştir. Bu çalışmada, Bu çalışma, ele aldığı konuya özgün bir perspektifle yaklaşarak benzerlerinden Türk Ocaklarının Cumhuriyet öncesi ve dönüşümü ele alınarak, devlet- toplum ilişkilerindeki değişimi tarihsel bağlamda incelenmesi, Ziya Gökalp'in etkisiyle şekillenen kültürel milliyetçilik anlayışını Türk Ocakları pratiğinde değerlendirerek, teorik bir açılım sunması açısından, Türk Ocaklarının bir sivil toplum kurumu olarak nasıl bir ideolojik rol oynadığını göstermesi, ulus kimliği inşasında kültürel araçlarının (dil, tarih, eğitim vb.) nasıl kullandığını örnekleyerek analiz etmesi bakımından Türk Ocaklarının ulus-devlet inşaa sürecindeki yeri ve işlevi inceleyerek, hem Türk modernleşme tarihi hem de milliyetçilik kurmaları açısından literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK YUNAN'DAN AYDINLANMAYA DEVLET: TARİHSEL BİR PERSPEKTİF

Çalışmanın ilk bölümünde devlet kavramının, tarihsel süreçte nasıl bir gelişim sürecinden geçtiği incelenmiştir. Bu süreçler sonucunda oluşan ulus devletleri nasıl ve ne şekilde etkilediği analiz edilmiştir. Ulus devletlerin nitelik ve değerlerinin devletlerin ulusallaşma ve yurttaşlık bilinci oluşturmaya yönelik yaklaşımlarının belirlenmesindeki faktörü üzerinde durulmuştur.

1. Devlet Kavramının Kuramsal Temelleri

Devlet, insanlık tarihi boyunca farklı biçimlerde ortaya çıkan ve gelişen toplumsal bir kurumdur. Devletin ne olduğu, nasıl geliştiği ve ideal devletin nasıl olması gerektiği üzerine tartışmalar önemli bir tarihselliğe sahiptir. Buna göre devletin ortaya çıkışı üzerine geliştirilmiş kuramları ikiye ayrılmaktadır (Abadan, 1952: 134). Bir kurama göre, devlet insanlar daima bir toplum içinde yaşam sürmüşlerdir. Bu nedenle devletler insanlık tarihi boyunca var olmuştur. Diğer bir görüşe göre ise devlet, bazı gelişmeler ve değişimler sonucu sonradan ortaya çıkmıştır (Kukathas, 2002:2).

Devlet kavramına ilişkin temel sorun bu kavramın tanımlanmasına ilişkin olmuştur. Devlet kavramının etimolojik karşılıkları İngilizce’de “state”, Fransızca’da “état”, Almanca’da ise “staat” kelimeleri kullanılmaktadırlar. Ayrıca devlet kelimesinin ana kökeni Yunanca’daki “status” kelimesinden gelmektedir (Cadoux, 1988: 23). Devlet kelimesinin sözlükteki anlamı ise iki şekildedir: İlki devletin yönetim araçlarının kullanımını ve yönetimi yapan erk oluşudur. İkinci olarak devletin egemenlik, bürokrasi ve toprak parçasının tamamını ifade eden anlamıdır (Bourdieu, 2015: 51).

Ortaçağ döneminde yaşamış düşünürlerden biri olan İbn-i Haldun’a göre insanların birbirlerinden ve dış tehditler karşısında daima toplu bir şekilde yaşamaları zorunludur. İbn-i Haldun’ a (2011: 214-215) göre, bu nedenle üstün bir egemen güce, yani devlete, ihtiyaç vardır. Günümüzde ise yaygın olarak kabul gören devlet tanımlarından biri de 1900 yılında George Jellinek’in kaleme aldığı “Genel Devlet Teorisi” sinde yer almaktadır. Jellinek’e (2018: 296) göre devlet, egemenlik gücünü elinde bulunduran, belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan bir topluluk birliğidir. Bu tanıma ilişkin üç unsurdan söz edebiliriz: İlki millet veya ulus, ikincisi devlet yani toprak

üçüncüsü ise egemenliktir. Devletin bu üç unsurunun, hiçbirini bir diğerinden üstün değildir; bir devletin var olmasının koşulu, bu üç unsurun sağlanmasıyla mümkündür (Ay & Uçar, 2015: 197). Morton H. Fried'in (1967: 229) devlet tanımına göre ise devlet, toplumsal sınıflar temelinde insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkmış bir sistemdir. Friedrich Engels'e göre, devlet toplumsal, ekonomik ve sosyolojik gibi çeşitli alanlarda meydana gelen değişimler sonucu insanlarda ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Engels (1972: 232), insanlar arasındaki bu ayrılıklara rağmen, uzlaştırıp birleştirecek unsurun devlet olduğunu söylemiştir. Devlet olgusuna ilişkin bir diğer tanım ise şudur: "Devlet sınırları belirlenmiş olsa da toplumsal anlamda sınırlarının genişliği nedeniyle içinde birtakım farklılıklar bulunduran ve çıkar ilişkilerine dayalı bir sistemdir" (Poggi, 2019: 139). Max Weber ise (2000: 44), belli bir alanda güç ve şiddet unsurlarını elinde bulunduran uzun bir süreç içerisinde gelişim gösteren ve ayrılıkları birleştirici bir rol üstlenen yapı devlettir. Bu açıdan Weber'e (2000: 4) göre, devletin düzen ve güvenliği sağlamak için toplumda dayanışma duygusunun uyandırılmasını gereklidir. Weber devletin olası bir kaosu önlemek için egemenliği kullanmasını doğru bulmuş ve devleti yasalar, kanunlar ve kamusal araçlarla sağlanması gerektiğini ifade etmiştir (Pierson, 2011: 6).

Devletin işlevinin ne olduğu üzerine sadece tanımlar yapılmamış, aynı zamanda işlevi ve görevlerine ilişkin çalışmalar da yürütülmüştür. Bu doğrultuda, pek çok düşünür devlet olgusunu tanımlamaya çalışmıştır. Devletin işlevine dair temelde iki anlayış vardır: İlki, devlet şiddet erkini kullanarak toplumu bütünleştiren bir unsurdur. Bourdieu'de (2001: 201-211), devletin yalnızca fiziksel şiddet tekeline değil, aynı zamanda düşünce ve algıları yönlendiren sembolik şiddet tekeline de sahiptir (Laswell & Kaplan, 1950: 76-77). Devletin işlevine dair ikinci anlayış ise devletin egemenlik ve iktidar kavramlarıyla ilgili hale getirilmesidir. Devletin kamu düzenini sağlama, koruma ve sürdürme sürecinde karar alma yetkisini kullanması, egemenlik kavramıyla doğrudan ilişkilendirilmektedir (Pierson, 2004: 6). Devletin kolektif bir siyasal birlikteliği kurma ve devamını "egemenlik" olgusuyla sağlamaktadır. Ayrıca Devlet herhangi bir yönetime bağlı olsa bile egemenlik anlayışı, mutlak ve özerk bir yapıda bulunmaktadır (Kukathas, 2022: 3).

Devletin sosyolojideki en genel tanımı ise, toplumların bir arada yaşamalarını sağlayan hukuksal ve politik düzen olmasıdır (İzveren, 1988 :126). Guibernau'da devletin bazı ortak maddi ve manevi çıkarlar ile değer yargıları üzerinden ulus fikrini oluşturarak yönetimde hâkim olması şeklinde tanımlamıştır (Ağaoğulları & Köker, 1997: 92). Bu anlayışların merkezinde, devletin sınırları belirlenmiş, toplumsal sınırlar bağlamında

genişliğe sahip ve çıkar ilişkileri üzerine kurulu bir topluluk formu olduğu anlayışı bulunmaktadır (Poggi, 2019: 139). Steiberger’de (2004: 52) bu anlayışlara benzer şekilde, politik değerler etrafında toplulukların tümünün farklı devlet biçimleriyle yönetilmesi olarak tanımlamıştır. Martin Van Creveld’e göre (1999: 52), devlet farklı siyasal yapıların belirginleşme ve kesinlik kazanma ihtiyacından doğmuştur.

Kısacası devletin idareciler ve yönetilenler arasındaki ilişki, belirli bir toprak üzerinde yaşama ve toplulukları bir arada tutma amacı gütmektedirler. Bu yüzden devletin amacı her dönemde güvenlik ve huzurun sağlanması olmuştur. Devlet, toplumların çıkarları için zaman zaman eğitim, sosyal ilişkiler, iç ve dış güvenlik gibi hususlarda baskı ve şiddet araçlarını kullanmışlardır. Bu açıdan devletlerin en önemli unsuru, egemenlik anlayışı üzerine kurulmuş olmasıdır. Avrupa’daki bilimsellik ve devrimsel süreçler, devletlerin değişim yaşamalarına neden olmuştur. Bu değişim döneminin etkisiyle modern devlet düşüncesi ortaya çıkmıştır. Modern devletler, bireylerin çıkarlarına uygun olarak devletlerin sınırlandırılması düşüncesi temel yapı taşı oluşturmuştur. Fransız Devrimi süreciyle ulus, millet ve halk kavramlarıyla bağlantılı yeni bir devlet anlayışı gelişmiştir. Oluşan yeni devlet formunun adı ulus devlet olmuştur. Ulus devletler, ortaya çıktığı dönemden bu yana toplumsal bilinç oluşturmaya çalışmıştır. Bu nedenle ulus devletler, menfaatler ve ortak değerler etrafında devlete sadakat oluşturmaya yönelik politikalar uygulamaya başlamıştır. Devlet kavramının devrimsel süreçler ve aydınlanma düşünceleri sonucu çeşitli tanım ve kuramlar geliştirilmiştir. Bu yüzden Antik Çağ’dan günümüze kadar ki geniş zaman dilimi içinde devlet kavramı bir paradoks haline gelmiştir.

1.1. Antik Yunan'dan Aydınlanmaya Devlet: Tarihsel Bir Perspektif

Devlet kavramının ne olduğuna ilişkin kuramlar, Antik Yunan Dönemindeki şehir devletlerine (polis) kadar dayandırılmıştır. Antik Yunan’ın önemli düşünürlerinden Platon ve Aristoteles, devletin ne olduğu ve hangi özellikleri taşıması gerektiği üzerine çeşitli fikirler ortaya koymuşlardır. Öncelikli olarak Platon, Antik Yunan şehir devletlerinin en parlak döneminde yaşamıştır (Gemalmaz, 2003: 3). Platon, fikir ve düşüncelerini oluştururken kendi dönemine kadar yapılmış felsefi çalışmalardan yararlanmıştır. Platon’un düşünce yapısını oluşturan olaylardan biri, hocası Sokrates’in ölümüdür. Çünkü Platon, hocası Sokrates’in mahkûm edilmesini doğru bulmamıştır. Nitekim, Sokrates’in ölümünden sonra Atina şehir devletindeki sorunları eserlerinde işlemiştir. Platon, eserlerinde Atina Şehir devletlerinin ideal bir yönetime dönüşebilmesi için neler yapılması gerektiği sorusuna cevap aramıştır (Şenel, 1982: 180). Platon’un devlete dair

görüşlerini “Devlet, Devlet Adamı ve Yasalar” gibi eserlerinde ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Platon devletin ortaya çıkışını organizmacı bir kuramla açıklamıştır. Platon’un (2004: 368) bu kuramına göre devlet, insanların doğal yasalar etrafında bir araya gelmeleri sonucunda oluşturdukları bir toplumdur. Platon, *Devlet* adlı eserinde ideal bir devlet düzeninin nasıl olması gerektiğine dair bir betimleme yapmıştır. Platon bu eserinde ideal devleti adalet kavramı üzerine temellendirmiştir. Platon, adaletin ortaya çıkışını toplum kavramının doğuşuyla ilişkilendirmiştir. Platon’a (2004: 369) göre, toplumun insanların tek başlarına yaşama zorluğundan dolayı oluştuğunu ifade etmiştir. Bu nedenle Platon, toplumun insanların ihtiyaçları doğrultusunda bir araya gelmeleriyle meydana geldiğini savunmuştur (Ruhi, 2005: 246). Platon, siyasal toplumun kuruluşunu toplumsal iş bölümünün emir ve itaat ilişkilerinin kurulmasıyla sağlandığını söylemiştir. Platon’a göre insanın özünde akıl, ruh ve iştah varsa siyasal toplumda da koruyucu, yönetici ve çiftçilerden oluşan bir sistem vardır. Platon (2004: 414), bu nedenle insanların içlerinde altın, gümüş ve bronz mayalarını bulundurduklarını söylemiştir. Platon’a göre yönetici sınıf içlerinde altın cevherini taşımaktadırlar. Bu yüzden Platon, yöneticileri insandaki akılla ilişkilendirmiştir. Platon’a (1975: 59) göre, yönetici sınıfındakiler filozoflar veya filozof kral özelliğini taşıyan kimseler olmaları gereklidir. Platon, toplumda yöneticilerin görevlerini toplumsal çıkar ve mutluluğu sağlamaları olarak görmüştür. Platon, ekonomik gelişmelerin nüfus artışı ve sınır genişlemesiyle sonuçlandığını; bu durumun ise güvenlik sorunlularını beraberinde getirdiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, Platon’a göre, güvenliği sağlayan grup askerleri sınıfıdır ve gümüş cevherini bulundurmaktadırlar. Platon’a göre toplumda koruyucu görevini üstlenen kişilerin cesur olmaları gereklidir. Bununla birlikte Platon (1962: 272) toplumda üretimi sağlayan grubun çiftçiler olduğunu söylemiş ve bronz cevherini bulundurmaktadırlar.

Platon, toplumsal sınıflar arasında koruyucular ve yöneticiler üzerine yoğunlaşmıştır. Platon yöneticilerin filozoflardan seçilmesini savunmuş, onların cesur ve erdemli olmaları gerektiğini ifade etmiştir (Akın, 1987: 7). Platon, ideal devletin yönetici sınıf ve koruyucu sınıf arasında özel yasalar geliştirmesini doğru bulmuştur. Platon’un ideal devleti, erdem ve adalet üzerine kurulmuştur (Göze, 2007: 1). Platon, yöneticiler dışındaki diğer sınıfların yönetime karışmalarını adaletsizlik olarak değerlendirmiştir. Platon, adaleti toplumsal sınıflar arasında kendi görev ve sorumluluklarına uymaları şeklinde tanımlamıştır (Çeçen, 1981: 124). Ayrıca Platon’a göre, ideal devlette her zaman

devletin çıkarları korunması önemlidir. Platon'un, ideal devlet için önerdiği en iyi yönetim şekli soylu bir azınlığın yönetimidir. Platon, bu yönetim şeklinin aristokrasi sınıfı ve demokratik değerlerin sağlanması gereken bir sistem olarak açıklamıştır. Platon'a göre, ideal devlet bazı politik kurumlar da bulunmalıdır (Göze, 1995: 35). Platon, devlet anlayışını birkaç kelimeyle özetleyecek olursak devlet ve toplum arasındaki bağıntıyla kurulmuş olduğunun önemini vurgulamıştır. Bu bağlamda Platon'un devlet anlayışı, iş birliği ve iş bölümünün önemli olduğu canlı bir organizma metaforuyla açıklanabilir.

Platon'un öğrencisi Aristoteles'in yaşadığı dönemdeki Yunan şehir devletleri (polis) iktidarları zayıflamaya başlamıştır. Bu nedenle Aristoteles'in düşünceleri, iktidarın güçlendirilmesine yönelik olmuştur. Aristoteles düşünce sistemi, dengeli olma ve iyiye ulaşma hedefini taşımıştır. Aristoteles'e göre insanlar, en iyi yaşama devletle ulaşmaktadır (Arslan, 2011: 277-278). Aristoteles, devleti doğal bir sistem olarak değerlendirmiştir; çünkü insanlar birbirlerine ihtiyaç duyarlar (Ross, 2014: 368). Ayrıca, Aristoteles'in insanların tek başına kalmasının savaşa yatkın hâle geleceklerini savunmuştur. Bu nedenle Aristoteles, insanların ihtiyaçlarını karşılayan ve güvenliğini sağlayan temel yapının devlet olduğunu belirtmiştir. Nitekim Aristoteles (1975: 9) insanları, zoon politikon yani siyasal bir hayvan olarak nitelendirmiştir. Aristoteles devletin oluşumunu aile, köy ve devlet aşamalarından geçerek gerçekleştiğini açıklamıştır. Aristoteles, ideal devleti yasalar, hükümet şekli ve erdem gibi özellikleriyle değerlendirmektedir. Aristoteles'in ideal yönetim şekli monarşi, aristokrasi ve demokrasinin dengeli bir şekilde bir araya geldiği karma bir yönetim şeklidir (Küçükalp & Cevizci, 2014: 80). Aristoteles'in yaşadığı dönemde Antik Yunan'da sıkça yaşanan devrimler, yönetim değişimlerini beraberinde getirmiştir. Aristoteles, oligarşi ile demokrasi savunucuları arasındaki gerilimleri gözlemlemiş ve devrimlerin ancak eğitim ve yasalar yoluyla önlenebileceğini söylemiştir (Russel, 2018: 347).

Platon ve Aristoteles'in düşüncelerin ortak temeli, Antik Yunan şehir devletleri olmuştur. Her iki düşünür de yaşadıkları dönemde sık sık yönetici değişikliğinin yaşanmasının iktidarın zayıflamasına neden olduğunu savunmuşlardır. Platon, *Devlet* adlı eserinde demokrasiyi olumsuz bir yönetim biçimi olarak değerlendirmiştir. Aristoteles ise yönetimleri monarşi, aristokrasi ve politeia (anayasal yönetim) şeklinde sınıflandırmıştır. Aristoteles (1944: 1279), politeia yönetim şeklinde iktidarın temelinde halkı konumlandırmıştır. Ayrıca Aristoteles bu yönetim şekillerinin kötü hallerini tiranlık, oligarşi ve demokrasi olarak tanımlamıştır. Aristoteles'in düşünce sisteminde demokrasi,

kişisel çıkara hizmet eden halk egemenliğindeki bir yönetim anlayışıdır (Tikveş, 2011: 171). Antik Yunan'dan Aydınlanma dönemine kadar ki süreçte devletler, küçük ailelerin birleşmesiyle oluşan yönetimler şeklinde devam etmiştir. Roma İmparatorluğunun çöküşüyle yönetim ve iktidar dengeleri bozulmuştur. Ortaçağ dönemindeki politik, sosyal, hukuki ve iktisadi pek çok alanda egemen unsur “feodal” düzen olmuştur. Ortaçağ feodal düzeninin en belirgin özelliği, birey ve toprak arasındaki ilişkiye dayalı olmasıdır. Çünkü feodal düzendeki toprak sahipleri (senyörler), hem toprak sahibi hem de o toprak üzerinde yaşayan kişilerin üzerinde de söz sahibi olmuşlardır. Ortaçağ dönemindeki feodal düzen, toprak sahiplerinin geniş bir yetkiye sahip olmaları devlet kavramını zedelemiştir. Öte yandan ortaçağ dönemi, karakteristik özelliği inanç sisteminin pek çok alanda hâkim konumunda bulunmuş olmasıdır. Ortaçağ döneminde feodal sistem, kilise ve krallıkların belirleyiciliğinde şekillenmiştir

1.2. Ortaçağ Dönemi ve Devlet Anlayışı

Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ve Kavimler Göçü'nün yaşanması, Avrupa'da bölünmelere ve çatışmalara neden olmuştur. Batı Roma İmparatorluğu yıkılışından üç yıl sonra, Roma İmparatorluğu “Renovatio Imperii Romani (Roma İmparatorluğu'nun yeniden doğuşu)” anlayışıyla yeniden kurulmuş ve bu durum, modern devlet olgusunun oluşmasına katkı sağlamıştır (Schulze, 2005: 10).

Avrupa'nın ortaçağ dönemindeki devlet anlayışı, günümüzdekinden farklıdır. Ortaçağ Avrupa'sında devlet düzeni, imparatorluklara dayalı hiyerarşik bir düzen içinde şekillenmiştir. Ortaçağ Avrupa'sında egemenlik anlayışı parçalanmış olup, toplum yapısı belirgin sınıf ayrımlarına dayanmaktadır. Ortaçağ'ın toplumsal hiyerarşik düzenin de üstte soylular ve krallar, orta tabakada orta sınıf ve en aşağıda köylüler yer almıştır (Agibalova & Donskoy, 2018: 40-41). Ortaçağ'daki yönetim yapısı; prenslikler, lordlar ve feodal beylikler gibi bölümlere ayrılmıştır Ortaçağ döneminde feodal beyler yaptıkları hizmetler karşılığında toprak elde etmişlerdir. Bu toprakların işletim hakkına sahip kişilere “lord” unvanı verilmiş; bu kişilerin topraklarında yaşayan köylülere ise “vassal” denmiştir. Ortaçağ feodal düzende lordlar, vassalı koruma, adaleti sağlama, düzeni sağlama ve vasallar arası anlaşmazlıkları önleme görevini üstlenmiştir (Albertoni, 2014: 181). Vasallar ise lordlara hizmet etmekle yükümlü bir sınıfı oluşturmuştur. Ayrıca feodal düzende lordlar, vasallardan, bağlılık ve sadakat göstermelerini talep etmiştir. Fakat zamanla bu bağlılık zayıflamış, feodal beylerin, lordların ve prenslerin ölümü bu bağların kopmasına ve yönetimde sık sık değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Ortaçağ

döneminde merkezi bir devlet yapılanmamasının olmaması feodal beylerin keyfi davranmalarına ve güçlenmelerini sağlamıştır. Bu durum ortaçağ Avrupa'sında kralların egemenliğinin zarar görmesine yol açmıştır. Ortaçağ dönemindeki krallıklar egemenliklerini güçlendirmek ve korumak için bazı önlemler almışlardır. Bu önlemlerden ilki, feodal beylerin karşısına kendi oluşturdukları soylu sınıfları çıkarmaları olmuştur. İkinci ise derebeylerin yerelde yetkilerini sınırlandırmasına yönelik politikalar izlenmiştir (Akkaya, 2019: 4).

Ortaçağ döneminde, kilise kurumu yönetimde merkezi ve etkili bir rol oynamıştır. Bu dönemde, papalar, krallara taç giydirme ve endüljans gibi yetkilere sahiptir. Bu nedenle, ortaçağ da papalık kurumunun güç kazanması krallık makamının zarar görmesine neden olmuştur (Ülgen, 2013: 53). Ortaçağ'da kralların taç giyme törenlerinin kilise tarafından yapılması, iktidarın ruhani kaynaklı olduğunun göstergesi iken, sonrasında bu anlayış terk edilmiştir. Ockham'lı William, modern devletin gelişimine uygun olarak kralın dünyevi iktidarı, kilisenin ruhani otoritenin temsilcisi olduğu belirtilmiştir (Erkin, 2022: 7). Bu yüzden Ockham'lı William, bu iki iktidarın birbirinden ayrılmasının modern devletin gereklerinden biri olarak görmüştür (Sabine, 1969: 307). Dolayısıyla zamanla kilisenin güç kaybetmesi, matbaanın ortaya çıkması ve reform hareketleri sonucunda gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler sonucu kiliseyi sarsmış; özellikle Rönesans ve reform hareketleri sonucunda sanatın ve bilimin ön plana çıkmasıyla kilisenin öğretileri terk edilmiştir. Ortaçağ yönetim anlayışındaki değişimler sonucu, devletler modern ve mutlakiyetçi bir nitelik kazanmış; toplumsal sınırlar belirginleşmiş ve devlet, rasyonel bir yapıya kavuşmuştur.

Sonuçta, Ortaçağ dönemindeki çoklu yönetim anlayışı, egemenlik anlayışının zedelenmesine neden olmuştur. Bu dönemdeki çoklu, düzensiz, istikrarsız yönetim anlayışı, Aydınlanma dönemiyle birlikte dönüşüm geçirmiştir (Barkan, 1954: 96-97). Ayrıca, Coğrafi Keşifler ve Rönesans'ın etkisiyle ortaya çıkan Aydınlanma düşüncesi, modern düşünce yapısının temellerini atmıştır. Bu düşünsel gelişim, feodalite sisteminin çözülmesine ve kilisenin güç kaybına uğramasına neden olmuştur. Modern düşüncenin ilerlemesiyle birlikte birey ve devlet arasındaki ilişki daha fazla önem kazanmıştır. Bu doğrultuda devletler, egemenliklerini korumak ve güçlendirmek amacıyla çeşitli politikalar üretmeye başlamışlardır. Modern devlet yapısının inşa sürecinde, bürokratik ve kamusal araçların geliştirilmesi egemenliği sağlamak açısından temel bir gereklilik haline gelmiştir. Merkantilizmin gelişmesiyle birlikte, piyasa baskılarına karşı denge

unsuru oluşturacak kurumlara olan ihtiyaç artmıştır. Bu kurumların, gerekli gördükleri yer ve zamanda devlet eliyle kurulması anlayışı ortaya çıkmıştır. Böylece devletler, hak ile ticari sermaye arasındaki ilişkileri güçlendirmek ve bu bağları canlandırma yetisine sahip olmuşlardır (Fiss, 1987: 794).

1.3. Modern Devletin Doğuşunda Etkili Görüşler

Modern devlet anlayışı ve 1215 Magna Carta'nın İngiltere'de ilan edilmesi, yönetim ve iktidar dengelerinin yeniden oluşturulmasını sağlamıştır. Magna Carta; soylulara ve din adamlarına ayrıcalıklar tanınmasını, kralın görev ve sorumluluklarının belirlenmesini ve hukuksal alanda düzenlemeleri içeren bir belgedir. Bu belgeyle kralların keyfi kararlar almasını önlenmesinin meclisle olması gerekliliği getirilmiştir. Böylece Magna Carta, parlamenter anayasal düzeninin gelişimine ve modern devletin oluşumuna zemin hazırlamıştır (Jennings, 1965: 13). Ancak 14. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasındaki süreçte Avrupa'daki savaşlar, kuraklık ve hastalıklar gibi gelişmeler, devletleri olumsuz etkilemiştir (Huizinga, 1961: 33). Bu süreç, Avrupa'da çatışmacı ortamın oluşmasına neden olmuştur. Bu ortamdan çıkış için pek çok düşünür, çeşitli kuramlar ve anlayışlar geliştirmiştir.

Machiavelli, modern devlet kavramının temellerini atan ilk düşünürlerden biri olarak kabul edilir (Ebenstein, 2001: 167). Machiavelli, yaşadığı yer olan İtalya'nın o dönemlerde içinde bulunduğu durumdan etkilenmiştir. Machiavelli'ye göre, dönemin İtalya'sının en büyük sorunu, siyasi düzenin ve birliğin sağlanamamış olmasıdır. Ortaçağ Avrupa'sında kilisenin siyasi alanda etkisi kuvvetlidir. Machiavelli, bu anlayışın değişerek kilise ve siyasi alanın birbirinden ayrılması gerektiğini savunmuştur (Hakyemez, 2004:28). Machiavelli'nin yaşadığı dönemdeki İtalya'nın siyasi istikrarsızlıklar, kilise ve kral arasında g savaşları nedeniyle meydana gelmiştir. Machiavelli, modern devletin amacını iktidarı elde etmek ve bu iktidarı her alanda yaymak olarak belirlemiştir. Machiavelli *Prens* adlı eserinde, devletin egemenliği nasıl sağlayacağına odaklanmıştır. Buna göre Machiavelli, devletlerin kurumlarına ve örgütlenmelerine önem vermeleri gerektiğini vurgulamıştır (Thomson, 2002: 40). Machiavelli'ye göre, devletler belirli özellikler üzerinden kurulması gereklidir. Bu açıdan, Machiavelli, devletlerin öncelikli olarak hukuka dayanması gerektiğini savunmuştur (Cassirer, 1984: 139). Bunun yanı sıra, Machiavelli'ye göre, devlet bireylerin can ve mal güvenliğini sağlamak için ortaya çıkmış bir kurumdur. Machiavelli'nin egemenlik anlayışı, belirli bir toprak parçası üzerindeki herkesin eşit şekilde yönetilmesine

dayanmaktadır. Machiavelli, yöneticilerin de belirli özellikleri taşıması gerektiğini de belirtmiştir. Machiavelli (1992: 83), prenslerin (yöneticilerin) dürüstlük ve samimiyet değerlerini taşıması gerektiğini savunmuştur. Bu açıdan, Machiavelli'ye (2012: 35) göre, prenslerin diğer özellikleri fortuna (şans) ve virtu (erdem) dir. Machiavelli (2012: 127), prenslerin bu özellikleri taşımalarının, devletlerinin de güçlenmesini sağlayacağını ifade etmiştir. Son olarak, Machiavelli, prenslerin mutlakiyet kurarak topraklarındaki bütün sorunların üstesinden gelebileceğini savunmuştur.

Avrupa'da coğrafi keşifler sonucunda Avrupa'da yeni bir toplumsal sınıf ortaya çıkmıştır; bu sınıfın adı "burjuvazi" dir. Burjuvazi, küçük ölçekli ticaretle uğraşan bir sınıf olup, Avrupa'daki ticari ilişkilerin gelişmesini sağlayan bir potansiyel taşımaktadır. Ancak burjuvazilerin güç kazanmaya başlaması, aristokratlar arasında güç uyuşmazlıklarına neden olmuştur. Bu durum, Avrupa'da devletlerin merkezi yapılarına zarar vermiştir. Avrupa'daki iktisadi değişimler, toplumsal ve siyasi alanda da değişimlere yol açmıştır. Yeniçağ başından itibaren modern devlet anlayışının ortaya çıkmasıyla devletler, merkeziyetçi yapıya kavuşmaya önem vermişlerdir. Bu yüzden, modern devletler, bürokrasi, kamu yönetimi ve kurumlarını oluşturarak egemenliğin temellerini atmışlardır (Teziç, 2019: 139).

Modern devlet olgusu ve egemenlik kavramlarının kaynağını belirlemeye çalışan düşünürlerden biri de Bodin'dir (Aydınlı & Ayhan, 2004: 72). Bodin, devlet kuramını mutlak güç ve sürekli hâkimiyet olgularına dayandırmıştır. Bodin'e göre egemenlik, bu unsurlarla sağlamaktadır. Bodin, devletlerin iç ve dış egemenlik ilişkilerini incelenmiştir. Bu yüzden, Bodin iç egemenliği, ülkenin sınırları içerisinde toplumsal düzeni sağlama olarak kabul etmiştir. Bodin, iç egemenlik yasalar aracılığıyla sağlandığını söylerken, dış egemenliği, diğer devletlerin bağımsızlığına zarar vermemesi olarak tanımlamıştır (İpek, 2015: 231). Bodin egemenlik kuramını şu sözlerle örneklemiştir: *"Nasıl ki kenarları, pruvayı, pupayı, güverteyi bir arada tutan omurgaya sahip olmayan bir gemi biçimsiz bir tahta yığınının başka bir değilse, bütün üyeleri ve bütün parçalarını, bütün dernekleri ve dernekleri tek bir beden şeklinde birleştiren egemen erki olmayan bir devlet de devlet değildir"* (Köker & Ağaoğluları, 1994: 19). Bodin, *"Devlet Üstüne Altı Kitap"* eserinde egemenliği tek, salt, parçalanamaz ve devredilemez bir unsur olarak ifade etmiştir (Kapani, 1992: 56). Bodin, egemenliği emretme ve yönetimin sağlamasına yönelik kullanmıştır. Ayrıca, Bodin egemenliğin somut olarak yasaları yapma uygulatma noktasında gösterdiğini söylemiştir. Bodin'in bu görüşleri sayesinde egemenliğin

devamlılığı modern devletin bir parçası haline gelmiştir. Bodin'in egemenlik ve devlete ilişkin düşüncelerinde, yaşadığı dönemdeki yönetim anlayışının etkisi büyük olmuştur. Çünkü Bodin, o dönemdeki kralların hakimiyetlerini neredeyse ömür boyu sürdürdüklerini gözlemlemişlerdir. Bu yüzden Bodin, kralların ölümünün egemenliğe ve devlete zarar vermeyeceğini savunmuştur (Saygılı, 2010: 79-80). Bodin'in egemenlik yaklaşımı, yönüyle modern devletlerin niteliklerini de etkilemiştir.

Toplum sözleşmesi kuramı, modern devleti açıklamak için başvurulan metaforlardan biridir. Toplum sözleşmesi kuramcıları Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau yer almaktadır. Hobbes, önceki dönemlerdeki düşünce yapılarının aksine, toplumun insanlar tarafından sonradan oluşturulduğunu öne sürmüştür (Keyt, 1991: 118). Hobbes'un devlet ve egemenlik üzerine fikirlerini yansıttığı en önemli eseri *Leviathan*'dır. Hobbes, bu eserini, yaşadığı dönemdeki İngiltere'nin iç savaş ve yönetimde istikrarsızlık gibi sorunlarını tespit ederek oluşturmuştur. Hobbes dönemindeki kaos ve çatışmaların etkisiyle, devletin ne gibi özellikler taşıması gerektiğini saptamayı amaçlamıştır.

Hobbes, devlet kuramını doğa durumu tasviri üzerinden şekillendirmiştir. Ona göre, devlet öncesi dönemde insanlar kaos halindedirler. Hobbes, bu kaos halini insanların doğasıyla ilişkilendirmiş ve "homo homini lupus" yani "insan insanın kurdudur" demiştir (Höffe, 2010: 14). Hobbes, insanların bu kaos ve savaş halinden kurtuluşunun "toplum sözleşmesi" kuramı aracılığıyla mümkün olduğunu savunmuştur (Furtun, 2005: 30). Hobbes'a göre insanlar, bir araya gelerek toplu bir halde iradelerini bir egemene devretmeleriyle toplum sözleşmesini yapmışlardır. Bu egemen güce Hobbes, "*Leviathan*" adını vermiştir. Hobbes, devletlerin, insanların huzur ve güvenliği sağlamak amacıyla kurulduğunu belirtmiştir (Hobbes, 2007: 22). Hobbes'un devlet kuramı, egemenlik, iktidarın, istikrarın ve düzenin olguları üzerine temellendirmiştir (Yeşilçayır, 2014: 70). Hobbes, yönetim biçimlerinin devletler üzerinde önemli bir etki bıraktığını söylemiştir. Bu nedenle, *Leviathan* ve *De Cive* gibi eserlerinde demokrasi ve aristokrasi gibi yönetim şekillerine eleştirilerde bulunmuştur. Hobbes (1993: 139), *Leviathan* eserinde monarşinin, devletlerin egemenlik sistemlerinin güçlenmesini sağlayan bir yönetim olduğunu vurgulamış, ancak demokrasinin egemenliği sağlamada yetersiz kalacağını belirtmiştir. Ayrıca, Hobbes (2007: 112) *De Cive* eserinde, aristokrasiyi, demokrasiyle benzer özellikler taşımasından dolayı eleştirmiştir. Hobbes'un devlet kuramı, egemenlik, mutlak ve iradenin gücü şeklinde özetlenebilir.

Toplum sözleşmecisi kuramcılarının bir diğeri ise Locke'dur. Locke, 17. yüzyıl

Aydınlanma Çağı'nda yaşamış, bireysel özgürlük ve akılcılığı temel almış bir düşünürdür (Akarsu, 1960: 72). Locke'un düşünce yapısı, iktidar, egemenlik ve devlet kavramları etrafında şekillenmiştir. Locke, Hobbes'a benzer şekilde devlet kuramını toplum sözleşmesine dayandırmıştır. Her iki düşünürün de ortak noktalarından biri, doğa durumundan söz etmeleridir. Ancak Locke, Hobbes'tan farklı bir doğa durumu tasviri yapmıştır. Locke'a göre insanlar doğa durumunda daha özgürlükçü bir ortamda yaşamışlardır (Wootton, 2003: 262). Locke, doğa durumunda egemenlik olmadığını söylemiştir. Ayrıca Locke (2012: 10), doğa durumunda insanların doğa yasalarına tabi olduklarını belirtmiştir. Ancak Locke, doğa yasalarının insanların kendi çıkarlarına göre kullanabileceği endişesi taşımıştır. Locke'a göre, doğa yasalarının adaletli bir şekilde uygulanması için iktidarın olması gereklidir (Toku, 2003: 102). Locke, doğa durumundaki asıl sorunu herkesin yargıçlık yapabilmesinde görmüştür (Akkurt, 2021: 116). Locke (2012: 120), bu durumun insanlar arasında güç kullanımında dengesizliğe ve kargaşanın oluşmasına neden olduğunu söylemiştir. Locke'a göre, insanlar, doğa durumundaki dengesiz halden çıkmak için bir araya gelerek toplum sözleşmesi yapmışlardır. Böylece Locke, toplum sözleşmesiyle beraber devlet olgusunun oluştuğunu ifade etmiştir.

Locke, toplum sözleşmesi yoluyla oluşan devletin güvenlik sağlama görevini vurgulamıştır. Locke'a göre, toplum sözleşmesiyle yurttaşların irade ve rızaları, egemenlik olgusuyla sınırlanmıştır. Locke (2012: 59), toplum sözleşmesini, insanların bir egemene bağlı olmaları yoluyla bütüncül bir toplum oluşturma olarak tanımlamıştır. Locke (2013: 34-36), devleti görev, yaptırım yetkisi, güç ve zor kullanma gibi araçlarının tek sahibi olarak görmüştür. Locke'un devlet kuramında devlet, yasama ve yürütme erkleriyle sınırlandırabilmektedir. Bundan dolayı Locke, devletlerin de yasalara tabi olması gerektiğini savunmuştur. Locke'un devlet anlayışında devletler, yasalar ve hukuk temeli üzerine inşa edilmesini savunmuştur. Çünkü Locke'a göre, insanların ortak paydada buluşmaları, adil ve eşitlikçi bir hukuk sistemiyle mümkündür. Ayrıca Locke, egemen gücü elinde bulunduracak kişilerin hukuk görevlileri veya halk tarafından seçilmiş kişiler olması gerektiğini belirtmiştir. Dolayısıyla Locke'un devlet anlayışı, yurttaşların eşitliğini ve güvenliğini, yurttaşlık haklarının sağlanmasını ve yurttaşlık yararına dayalı sistemi içermektedir (Thomas, 1998: 12). Ayrıca Locke, yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrılması gerektiğini savunmuştur (Yayla, 1998: 113). Böylece,

Locke'un özgürlüğe ve eşitliğe dayalı düşünce sistemi modern devlet anlayışının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Jean-Jacques Rousseau'da toplum sözleşmesi kuramcıları arasındadır. Rousseau doğa durumunda devletin henüz ortaya çıkmadığı varsayımsal bir dönem olduğunu belirtmiştir. Rousseau'ya (1990:99) göre, doğa durumunda insanların eşit ve iyimser bir ortamda yaşamışlardır. Bu dönem, devlet yapılanmasına göre görece daha basit bir yapıya sahiptir. Çünkü Rousseau'ya göre, insanlar doğa durumunda "akıl" kullanmadan da yaşayabilmişlerdir (Gül, 2003: 1980). Ayrıca Rousseau, doğa durumunda ahlak, erdem ve etik gibi değerlerin var olmadığını belirtmiştir. Doğa durumunda barış ve iyimserlik hali olarak değerlendiren Rousseau'ya göre bunun nedeni, o dönemde mülkiyet olgusunun bulunmamasıdır (Kılıç, 2015: 110). Rousseau "*İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine*" ve "*Söylev*" eserlerinde mülkiyet kavramına yer vermiştir. Rousseau'ya (2011: 321) göre mülkiyet, insanların tarım dönemine geçmeleri ve tarlaları arasında sınır belirlemeleri sonucunda ortaya çıkarmıştır. Rousseau'ya göre ilk uygarlıklar bu şekilde oluşmuştur. Rousseau (2012: 19) *İkinci Söylev* eserinde, insanların doğal yapısında toplumsallaşmanın bulunmadığını belirtirken; *Emilie* adlı eserinde, bunun tam tersini savunarak, insan doğasında toplumsallaşmanın olduğunu ifade etmiştir (Kılıç, 2015: 111). Rousseau, toplumsal yaşama geçişteki etken faktörün insanların birbirine ihtiyaç duymaları olduğunu savunur. Rousseau'ya (2012: 20) göre, insanların bir araya gelmesiyle toplumsal alanda iş bölümü ortaya çıkmıştır. Rousseau, dönemin diğer düşünürleri gibi eşitlik ilkesi üzerine yoğunlaşmıştır. Nitekim Rousseau yöneten ve yönetilen arasındaki eşitsizliğin kaynağını egemenlik ilişkilerinde aramıştır. Rousseau'ya (2012: 25) göre halkın hükümdara bağlı olması, aralarındaki eşitliği bozmuştur. Bu eşitsizliği toplumsal iş bölümüyle ilişkilendiren Rousseau, toplumdaki eşitsizliğin temel kaynağının mülkiyet olduğunu savunmuştur.

Rousseau'ya göre doğa durumundan çıkış ve yerleşik hayata geçişle birlikte mülkiyet kavramı ortaya çıkmıştır. Rousseau, uygarlıkların kurulması ve mülkiyetin gelişmesiyle birlikte insanlar arasında eşitsizliğin tohumlarının atıldığını ifade etmiştir (Ağırman, 2018: 117-119). Rousseau mülkiyet, insanların tarlaları çitlerle çevrelemesiyle başladığını ifade etmiştir. Rousseau (2010: 133), insanların bu şekilde toprak sahiplenmelerinin, doğa durumundaki iyi ve sade yaşamın sonunu getirdiğini savunmuştur. Rousseau bu durumun, mülkiyet olgusunun zaman içerisinde insanları bir doyumsuzluğa sürüklediğinden söz etmiştir. Rousseau'ya göre bu doyumsuzluk, insanlar arasında

savaşların çıkmasına neden olmuştur. Rousseau, insanlar arasındaki anlaşmazlıkların ve savaşların toplum sözleşmesiyle sona ereceğine inanmıştır. Rousseau toplum sözleşmesiyle, insanların bir araya gelerek devlet etrafında birleştiğini söylemiştir. Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramı yapaydır ve sözleşme temelinde mülkiyeti barındırır. Rousseau eşitsizliğin kökeni egemenlik ilişkisindedir; çünkü mülkiyet kimde fazlaysa egemen güç de ondadır. Rousseau, toplumdaki kargaşanın sona erdirilmesi, özgürlüklerin ve hakların sağlanabilmesi için mutlak bir egemenliğe ihtiyaç duyulduğunu dile getirmiştir. Rousseau (1990: 99-100) toplum sözleşmesinin insanların doğa durumundaki özgürlüklerini kaybetmelerine ve birbirlerine bağımlı hale gelmelerine neden olduğunu bildirmiştir. Buna rağmen, Rousseau'ya göre, toplum sözleşmesi sonucunda kurulan devletler sayesinde toplumsal huzur sağlanmıştır.

Rousseau'ya (2012: 45-48) göre, egemen güce ve yasalara uymak zorunda olanlar “uyruk” olarak adlandırılmaktadır. Rousseau, uyrukları bir bütün olarak kabul eder ve onların genel iradeyi temsil ettiklerini savunur. Bu nedenle Rousseau, devleti genel irade ile özel irade olgularını tek bir sistemde toplayan bir sistem olarak tanımlamıştır (Yenişehirlioğlu, 1995: 192). Rousseau'ya göre, devletler genel iradeyi yasalar aracılığıyla kontrol altına alınmışlardır. Bu yüzden Rousseau, yasalarla yönetilen her devletin cumhuriyet yönetimi kapsamında değerlendirmiştir. Rousseau, insanların eşitlikçi ve özgürlükçü yönetime cumhuriyet yönetimiyle ulaşabileceklerini açıklamıştır (Yavuz, 2019, Haziran 27). Rousseau'nun devlet kavramının temelinde halkın, yani genel iradenin yönetime katılımı esastır (Duman, 2010: 96). Rousseau, devletlerin mutlak egemenliğe sahip olmaları gerektiğini savunmuştur. Çünkü Rousseau'ya göre, devletlerin iç ve dış tehditlerden korunabilmesinin yolu egemenlik ilkesinden geçmektedir. Rousseau'nun devlet yaklaşımında mutlakiyet, iktidar, güç ve egemenlik kavramlarının önemi sıkça vurgulanmıştır (Schefold & Ayiter, 1974: 524-525). Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde sıklıkla bu konu üzerinde durmuştur. Rousseau, siyaseti hayatın pek çok alanında etkili bir faktör olarak görmüştür. Bu nedenle, Rousseau siyaset ve toplumu bir bütün şekilde ele alınması gerektiğini savunmuştur.

Dolayısıyla Rousseau'nun modern devlet kuramının temelinde halk yer almaktadır. Rousseau'ya göre devlet ile halk eşdeğer öneme sahiptir. Rousseau, egemenliğin sağlayıcısını halk olarak belirlemiştir (Duman, 2010: 97). Rousseau'nun halk egemenliği anlayışı, modernizm ve demokrasi gibi özelliklere sahiptir. Bu doğrultuda Rousseau,

devletin demokrasiye ve egemenliğe sahip olması gerektiği üzerinde durmuştur (Bayram, 2016: 595). Rousseau'nun devlet kuramında, egemenlik ve devletin özdeş olduğu düşüncesi esastır. Özetle, Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramına göre, insanlar iradelerini egemen bir unsura yani devlete devretmişlerdir. Bu sözleşme aracılığıyla bireyler, özgürlüklerini güvence altına almışlardır.

1.3.1. Modern Devlet Kuramı

Tarihin pek çok döneminde devlet kavramına ilişkin çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Bu kuramların büyük bir kısmının ortak noktası, devletin bir gereklilik olduğu görüşünü savunmalarıdır. Bazı kuramlar ise insan doğasını kötücül olduğu varsayımıyla, adaletin sağlanması için devletin varlığını kaçınılmaz olduğunu ileri sürmektedir. Böylece devletin yapısı, işleyişi ve toplumsal rolü üzerine gelişen teorik yaklaşımları kapsamaktadır. Bu farklı yaklaşımlar, modern devlet kuramlarının sürekli değişen bir alan olduğunu göstermektedir. Modern devlet kuramı, devletin hem zorlayıcı hem de koruyucu yönlerini analiz ederek, modern siyaset biliminde devletin çok boyutlu yapısının kavranmasına önemli katkılar sunmaktadır.

Ortaçağ Avrupa'sında yaşanan savaşlar ve devrimler, devlet anlayışının değişiminde etkili olmuştur. Bu süreçle birlikte devlet, toplumsal düzeni ve güvenliği için egemenlik kullanması gereken bir güç olarak tanımlanmaya başlamıştır. Pek çok düşünür egemenliği, devletlerin karar alma yetkisi ve harekete mekanizması olarak değerlendirmiştir. Devletler, egemenliklerine meşru zemin kazandırmak amacıyla yasalar geliştirmiş; bu yasaları, toplumsal bütünleşmeyi sağlamak ve yurttaşların ülkeye olan topraklarına sadakatin sağlanması için kullanmışlardır. Nitekim egemenlik ve yasalar aracılığıyla devletler, kendi meşruiyetlerini bürokratik ve kamusal araçlarla pekiştirmektedir (Özer, 2013: 45). Devlet, toplum üzerinde şiddet aracını bulunduran yapıdır. Aynı zamanda bireyler arası ve toplumsal sınıflar arasındaki iş birliğini düzenleyen ana unsurdur. Bireylerin tek başlarına hareket etmekte zorlanmaları, toplumsal uzlaş, iş birliği ve iş bölümü kavramları ortaya çıkmıştır. Devlet, toplumsal iş bölümünü yasalar aracılığıyla düzenlemektedir. Yani devlet; toplumun bir kısmını veya tamamının yönetimini sağlayan, toplumsal menfaatine uygun olarak güç ve yaptırımları uygulayan bir otoritedir. Modern devletle ilgili çalışmalarda ortaçağ döneminin sonlarına doğru başlamıştır. Modern devlet, feodal düzenin bozulmaya başladığı ve kilisenin iktidarının zayıfladığı bir dönemde ortaya çıkan, egemenliği kullanan gücü ifade etmektedir.

Modern devletin ortaya çıkışıyla birlikte vatandaşlık kavramı yeniden şekillenmiştir. Buna göre, Modern devlette yurttaşlık ya da vatandaşlık tanımı, ülke sınırları dahilinde doğumla kazandırılmaktadır (Coşkun, 1997: 155). Modern devlet anlayışı, önceki dönemlerden farklı olarak, devletin güvenliği sadece yurttaşlar için değil, ülke içinde bulunan herkes için sağlamayı amaçlamaktadır. Modern devlet öncesi dönemde kimlik tanımlamaları etnik köken ve ırka dayandırılmıştır. Ancak modern devlet anlayışının ortaya çıkışıyla bireylerin kimlik edinimi tekçil ve bütünlükçü bir boyut kazanmıştır (Pierson, 2000: 53). Modern devlet öncesinde bireylerin birden fazla kimliğe sahip olmaları ve farklı kimlik sınıflandırılmaları içinden yer alabilmişlerdir. Ancak modern devletle birlikte oluşan bütünlükçü kimlik anlayışı, ortak yaşamın gerekliliği doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Ayrıca, modern devletin yurttaşlık anlayışı, farklı kimliksel sınıflandırmalar içinde yer alabilen bireylerin, devlet eliyle sağlanan bazı ayrıcalıklarla tanımlaması yoluyla şekillenmiştir. Bu anlayış, ulusal ölçekte bir kimlik algısının oluşmasında etkili olmuştur (Durgun, 2000: 112). Modern devlet, tüm kimlik sınıflarına eşit mesafede durmayı amaçlamakta ve iktidarını ülke içerisine eşit bir şekilde yaymaktadır.

Modern devlet olgusu üç nedenden ötürü zorunludur. Birincisi, her birey yurttaştır ve devlete bağlıdır (Ağaoğulları, 2020: 235). Bu nedenle birey, devletin iradesi olmaksızın ülkeden çıkamaz veya giremez. Modern devletle birlikte bireylerin birbiri arasında iletişimi ve çalışmalarını devlet yararına düzenlenmiştir. Diğer bir deyişle, modern devlet bütünlükçü bir hale gelmiştir. Modern devletin ikinci özelliği, iktidarı tek elde toplayan hükümet ile kolektif insan topluluğu arasındaki ayrımı yapabilmesidir (Ağaoğulları, 2020: 236). Modern devlet öncesi dönemde bu kavramlar devletin tekeline girmişken, modern devletin anlayışıyla birlikte birbirinden ayrılarak belirginlik kazanmıştır (Durgun, 2000: 112). Bu bağlamda, modern devletin diğer dönemlerden farklı olarak sosyo-kültürel açıdan daha izole olmuş ve kişiselleştirilmiş forma sahip olduğu söylenebilir. Modern devletler bu izole alanı düzen ve güvenliği sağlamak amacıyla yasalarla denetlemiştir. Modern devletin ana unsurlarından biri, bireylere yasalara bağlılık duygusunun kazandırılmasıdır (Wallerstein, 1992: 41). Üstelik modern devlette yasalara bağlılık sadece vatandaşlardan değil, devletten de beklenmektedir. Modern devletin üçüncü özelliği ise devletin her düzenlemesinde yasal korumayı taahhüt etmesi ve güç tekeli kendine bünyesinde toplamasıdır (Spruyt, 2002: 132). Yani modern devlet, hem ülke temelinde hem de sosyal açıdan da izolasyonda, şahsileştirilmemiş bir

otoriteye sahiptir. Bu otoriteyi sağlarken bürokratik kurumları kullanır ve toplum adına karar veren, kanuni esaslara dayanan bir yapıya sahiptir. Nitekim modern devlet, içinde bulundurduğu farklı kimlik sınıflarını bir arada tutabilmek adına, bazı anlayışları, inançları ve söylemleri bile kontrol yoluna gitmiştir (Durgun, 2000: 113).

Modern devletin oluşum zemini, Avrupa’da yaşanan Otuz Yıl ve Seksen Yıl Savaşları ile olmuştur. Bu savaşların ardından, Avrupa’da yeni birtakım anlayışlar geliştirmiştir (Sander, 1999: 90). Avrupa’daki kaotik ortam, Vestefalya Antlaşması ile sona ermiş; bu antlaşma, Avrupa’daki ortaçağ düzeninden modernleşme sürecine geçişin temelini oluşturmuştur (Kiraz, 2012: 94). Günümüzde de geçerliliğini koruyan egemenlik, bağımsızlık hakları, sınırlar ve özerklik gibi pek çok kavram, bu antlaşmayla birlikte ortaya çıkmıştır (Bulut, 2003: 184-185). Vestefalya’nın getirisi olan bu kavramlar, daha sonra ulus-devletlerin temelini oluşturmuştur. Vestefalya Antlaşmasının asıl önemi, devletlere sağlanan egemenlik hakkı ile laik düzen anlayışının temellerinin atılmasıdır (Çeçen, 2009: 9). Bu açıdan, Vestefalya Barış Antlaşması, devletler birbirlerinden bağımsız güçlerini temsil eden yapılar haline gelmelerini sağlamıştır (Poggi, 2005: 110).

Modern devlet tarihsel gelişimi süreci içerisinde Fransız Devrimi bir dönüm noktasıdır. Bu devrim; özgürlük, eşitlik, hak ve adalet gibi pek çok kavramı yeniden değerlendirmemize neden olmuştur. Bu kavramlar modern devletin gelişimine katkı sağlamış ve modern devletin şekillenmesine önemli katkılar sağlamıştır. Fransız Devrimi, burjuva ile soylu sınıf arasındaki gerilimin uzlaşıyla son bulmasına, halkın toplumsal hayatta daha görünür kılınması ve temsil hakkı sağlanmasına olanak tanınmıştır (Greenfeld, 1992: 154). Fransız Devrimi’yle halk egemenliği benimsenmiş, böylece ulus-devletin hazırlayıcı unsuru haline gelmiştir (Beriş, 2008: 100). Fransız Devrimi ile egemenlik kraldan alınarak halka devredilmiş; egemenliğin kaynağının insan olması anlayışı, demokrasi kavramının gelişimini desteklemiştir. Fransız Devrimi sonrasında yaşanan anayasal hareketler sayesinde hem devletin hem de bireyin alanını hukuki sınırlarla tanımlanmıştır. Bu sınırlar, bireysel hak, özgürlüklerin sağlanması ve korunması amacıyla oluşturulmuştur. Devlet bu düzenlemeleri anayasa ve kanunlar aracılığıyla yürürlüğe koymuştur. Böylece ortaya çıkan yeni egemenlik anlayışı, mutlakiyetçi devlet anlayışlarından farklı olarak sınırlı bir devlet ve egemenlik düzenin oluşumuna öncülük etmiştir. 1789 Fransız Devrimi sonrasında egemenliğin ulusa devredilmesi ve sınırlandırılması gibi unsurlar, demokrasinin oluşumuna ve gelişimine katkı sağlamıştır.

Bu dönem sonrası ortaya çıkan siyasal iktidar biçimine “ulus-devlet” olarak adlandırılmıştır.

1.4. Fransız Devrimi ve Ulus Devletlerin İnşa Süreci

Devlet kavramı gelişim seyrine ve dönüşümüne bakıldığında literatürde Antik Yunan şehir devletlerinden başlatıldığı görülmektedir. Bu açıdan devlet olgusunu incelerken Antik Yunan’dan Aydınlanma Dönemine kadar ki süreçte gelişim aşamasına bakmak gereklidir.

1.4.1. Ulus Devlet Fikrinin Oluşumu: Milliyetçilik

Milliyetçiliğin kaynağını oluşturan “millet” kavramı, 19. yüzyıl başlarında Arapçadan dilimize geçmiş olup, Fransızca’daki nation / nationalité kelimelerinin karşılığıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, milliyetçilik kavramı dini etkilerinden arınarak modernist bir anlayışa evrilmiştir (Özkırımlı, 2019: 30). Osmanlı Devleti’nde ise milliyetçilik düşüncesi 19. yüzyıldan itibaren siyasal alana taşınmış; ulus kavramı, kimlik ve coğrafi ortak bağlarını da içeren bir yapıya kavuşmuştur (Kılıç, 2009: 36). Millet olgusu devamlı bir gelişim göstermiş; özellikle ulus-devlet yapılanmasının inşa süreci göz önüne bulundurulduğunda, yeniden yapılanmalarda etkili rol oynamıştır (Balibar, 1991: 109). Etimolojik açıdan Bernard Lewis, millet kavramını Aramice kökenli bir söz anlamında kullanılan “milla” kelimesinden türediğini, belirli bir dini benimseyen insan topluluğu şeklinde tanımlamıştır. Buna göre Lewis, Moğolca kökenli “nation” ulus sözcüğü ile arasında, etnik ve dini toplulukları ifade etme yönüyle farklılıklar bulunduğunu ifade etmiştir. Milliyetçiliğin hem milletleşme süreci hem de ideolojiye dönüşmesi bakımından anlam farklılıkları taşıdığını söyleyen Lewis, buna rağmen milliyetçiliğin ulus-devletlerin temel siyasal doktrini olduğunu da vurgulamıştır (Aydın, 1993: 60). Bu nedenle millet, milliyetçilik, ulus ve ulus devlet gibi olguların tanımlanması, içerik ve niteliklerinin belirlenmesi hususunda farklı yaklaşımlar öne çıkmaktadır. Örneğin, Benedict Anderson, milletlerin ve milliyetçiliğin hayali bir anlayışla oluştuğunu savunurken; Ernest Gellner, milletler sanayi toplumlarıyla ortaya çıkan kültürel bir haldir ve milliyetçiliğin, siyasal ve sosyal birimlerin anlaşmazlığı sonucu doğduğunu belirtmiştir (Gellner, 1994: 50). Şerif Mardin ise (2002: 11) milliyetçiliği, toplumsal açıdan toplumsal kültürel farklılıkların fark edilmesiyle ortaya çıkan bir olgu olarak tanımlamaktadır.

Milliyetçilik, olağan ve kendiliğinden bir olgu olmaktan ziyade, yaşamı anlamdıran bir söylem olarak ortaya çıkmıştır (Calhoun, 1997:130). Bu bağlamda, milliyetçilik; sosyo-kültürel insan bilinci ve söylemsel pratikleri barındıran çok kapsamlı bir oluşumdur (Brubaker, 1996: 25). Milliyetçilik sadece sosyal değil, aynı zamanda siyasal, ideolojik ve kimliksel bir biçimi de bünyesinde bulundurmaktadır (Smith, 1991: 118). Milliyetçilik, buhranlı veya uzlaşmazlıkların arttığı dönemde ortaya çıkmamış, daha toplumsal birliğe dayalı bireysel kimlik ve kültürel alanda etkili olmaktadır (Calhoun, 1997: 3). Schleiermacher'e göre, milliyetçilik tanımı insanların doğuştan bazı özellikleri taşıdığı doğal bir olgudur. Çünkü her millet, kendine has sistem, ilahi kaynaklı bir görüntü ve doğal olarak bölünmüş bir özelliği taşımaktadır (Gökalp, 2007: 241). Herder ise, milletin kendine özgü kutsallık ve doğal bir sınıflandırması olduğunu belirtmiştir (Guibernau, 1997: 94). Herder, her milletin dili, kültürel temelini, gündelik yaşam pratikleri, gelenekleri, örf ve adetleri, inançları ve simgeleri gibi pek çok etkenlerin millet olgusunun oluşumunda olduğuna dikkat çekmiştir (Poole, 1999: 68).

John Stuart Mill, milliyetçiliği cumhuriyet ve vatandaşlık kavramlarıyla bir ele almıştır. Mill, *Temsili Yönetim Üzerine Düşünceler* adlı eserinde, milleti; aralarında bağlar ve samimiyet bulunan, ortak kültürel, dini, etnik gibi benzerliklere sahip insan topluluğu şeklinde tanımlamıştır (Guibernau, 1996: 50). Mill, bu şekilde insanların kendi aralarında dayanışma ve iş birliği duygularının oluşacağını ve tek bir yönetim altında birleşmelerinin sağlanacağını savunur. Ayrıca Mill'e göre, bu tip siyasi örgütlenmenin kuruluşunu milli kimlik ve bütünlükçü bir kamuoyunun oluşumuyla ilişkilendirir. Bu nedenle Mill, toplumlar çok uluslu devlet oluşumundan çıkıp millet olmaları toplumsal açıdan birbirleriyle ilişkili ve haberdar olmaları gerekmektedir (Acton, 1996: 17). Baurer'ın milliyetçilik tanımı ise, millet ortak kader birliğine dayalı ve koşullara göre şekillenen bir olgu olduğunu ifade eder. Herder'in dil topluluğu anlayışının oluşması için modernizmin gelişimi ve belli özelliklere dayandığını belirtirken, Baurer; dillerin etkileşim içine girmesi, sanayi devriminin ortaya çıkışı, kentleşmenin başlaması ve buna bağlı olarak üretim şekillerinin değişmesini de bu sürece eklemiştir. Baurer'a göre, milletleşmenin ikinci yolu kültür topluluğu haline gelmektir. Bunun için yine dil, ortak kader birliği gibi oluşumların tamamlanması gerektiğini belirtmiştir (Özkırımlı, 1998: 23). Milliyetçilik olgusu, çeşitli tanımlamalarla ele alınmakta olup genel olarak iki şekilde açıklanmaktadır: Birincisi, bir ulusun üyelerine ve kimliklerine önem veren bir davranıştır. İkincisi ise, bir ulusun üyelerinin, bir tür politik sistem içerisinde egemenlik

sağlamak amacıyla milliyetçiliği bir araç olarak kullanılmalarıdır (Nielsen 1998: 9). Bu iki yaklaşımı ayrıntılı olarak incelediğimizde, ulus veya millet kavramlarının, bireylerin topluma aidiyetin önemini sorgulayan sorulara yol açtığını görülmektedir.

Ulus veya millet; kimlik, köken, kültürel ve sosyal bağlarla ilişkilendirilebilir ve bir bireyin topluma üyeliği gönüllü bir katılım şeklinde değerlendirilebilir. Milliyetçi kuramcılar genellikle sadakat, otorite, egemenlik ve bazı duygulara hitap etmektedirler. Ayrıca, egemenliğin iç ve dış ilişkilerde devletin yetkisi ne ölçüde olması gerektiği sorusu gündeme gelmekte ve egemenliğin etkin bir şekilde kullanılması gerektiği hâkim olmaktadır (Miller, 1992: 87). Klasik etno-milliyetçilik görüşüne göre, millet; dil, inanç, gelenek ve adetler dahilinde kültürel topluluktur. Milliyetçilik, sivil ve etnik gruplarla ilişkilendirilir. Bazı kaynaklarda Batı Avrupa’da ortaya çıktığı, bazılarında ise Orta ve Doğu Avrupa’da, özellikle Almanya’da geliştiği belirtilmektedir (Tamir, 1993: 52). Milliyetçi kuramcıların tartışmaları, etnik-kültürel kökenlerini incelemek ve açıklamak üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda, ulus-devletler de etno-kültürel anlayışı kullanarak, toplumsal açıdan bir tür etno-ulus oluşturmaya yönelik çalışması içindedirler (Miller & Hashmi, 2001: 120). Ulus-devletler, milliyetçi anlayışı kültürel ve tarihi geçmişten faydalanarak şekillendirirler. Bireyler, bu aidiyeti kendi iradeleriyle seçemezler; çünkü toplumsal üyelik, köken ve sosyalleşmeye dayanır. Ayrıca, köken birliği binlerce yıllık gelişim süreci sonucunda oluşmuştur. 19. yüzyılın başından itibaren milliyetçilik düşüncesinin gelişmesiyle birlikte, toplumda aidiyet ve üyelik anlayışları, milliyet olgusunun evrilmesine katkı sağlamıştır (Miller & Hashmi, 2001: 123). Michel Seymour, milliyetçiliğe sosyo-kültürel tanım getirerek, milletleşmenin sadece kültürel değil, aynı zamanda siyasal bir süreç olduğunu belirtmiştir. Seymour (1999: 70), ulus veya milletler; ortak geçmiş, köken bağlarıyla bir araya gelen, medeni kültürel gruplardır. W. Connor ise milliyetçiliği, bir ulus veya milletin bir devlet yapılanmasının yanı sıra siyasallaştırılmış ve tetiklenmiş bir etnik grup şeklinde tanımlamıştır. Connor’a göre, milliyetçiliğin ilk gelişim evreleri modern devlet öncesine dayanmakta olup, duygusal yansımaları günümüze kadar sürmektedir (Conversi, 2003: 270).

Milliyetçilik, politik pratiklere, yaşanmış tarihe, kültürel ve düşünsel kodlara odaklamaya çalışan bir ideolojidir (Gellner, 1983: 1). Kosterman ve Feshbach gibi düşünürler ise milliyetçiliğin siyasallığa, ulusal ve halk egemenlik yönelimlerine de içerdiğini belirtmişlerdir (Kosterman & Feshbach, 1989: 271). Milliyetçilik, genel tanımlarının yanı sıra dört ana önermeyle açıklanmaktadır: İlk olarak, dünya; farklı

tarihsel deneyimlere sahip, kendine özgü kültürel yapılar geliştirilmiş, çeşitli davranış biçimleri sergileyen ve farklı inanç sistemlerini benimseyen milletlerden oluşan çok katmanlı bir yapıya sahiptir. İkincisi, millet bağıllık esasına dayalı bir sistemdir. Üçüncüsü, bu bağıllık diğer tüm bağıllıklardan üstün bir konumdadır. Son olarak, bireylerin bireyselleşme ve özgürleşme yolundaki en önemli aracı, bir millete aidiyet hissetmeleridir (Özkırımlı, 2015: 220). Başka bir ifadeyle, milliyetçilik esas olarak siyasi, psikolojik ve toplumsal açılardan harekete geçiren; değer yargıları ve semboller gibi çeşitli dizilerle tanımlanabilir (Giddens, 2008: 159). Bazı düşünürlere göre, milliyetçilik; aynı topluma ve millete mensup olan bireylerin, bir arada ve aynı sınırlar dahilinde bağımsız bir şekilde yaşamak isteği sonucunda ortaya çıkmıştır (Ertan, 2014: 239). Balibar, milliyetçiliği; rasyonelleştirme, bütünleştirmeye yarayan, tehlikeler ve tehditler karşısında dağılmayı önleyen, köklere ve etnik bağlar temelinde bir araya gelen insanların oluşturduğu bir ideoloji olarak tanımlamıştır (Balibar, 2013: 73). Renan, milliyetçiliği aynı kök veya kökenler aracılığıyla toplumda millet algısının oluşturulmaya çalışıldığını belirtmiştir. Gellner ise millet oluşumunun milli hareketler ve savaşlarla gerçekleştiğini ifade etmiştir (Leca, 1998: 14). Ancak Hroch, bu anlayışa karşı çıkarak millet ve milliyetçilik kavramlarının her zaman var olduğunu, sonradan oluşturulmadığını savunmuştur (Gellner, 2013: 236). Milliyetçiliğe modern ve siyasi bir hareket olarak bakan Breuilly'e göre, milliyetçilik; siyaset aracılığıyla devlet tekelinde denetimini ve düzenlemelerini korumak amacıyla oluşturulmuştur. Bu nedenle Breuilly, milliyetçiliğin seçkinlerin çıkarlarını korumak için önemli olduğunu belirtmiştir (Smith, 2002: 105). Benzer şekilde, Brass'da milliyetçilik kuramında seçkinlerin etkin rol oynadığını ve milliyetçiliğin gelişim sürecinde seçkinlerin önemli bir konumda bulunduğunu ifade etmiştir. Eriksen'in milliyetçiliği ise daha gelenekçi bir çizgide olup, milletin geleneğin yüceltilmesiyle yeniden tanımlandığını, ancak köktenci bir değişim yaratmadığını açıklamıştır (Eriksen, 2004: 155).

Hayes (2015: 12) milliyetçiliği vatanseverlik, milli bilinç ve milli aidiyet gibi kavramların birleşimiyle tanımlamıştır. İngiliz tarihçi Eric Hobsbawm'ın milliyetçilik kuramı, siyasi ve milli bölümlerinin uyum içinde olması gerektiğini savunmuştur. Hobsbawm, bu kuramını esas olarak Gellner'in milliyetçilik anlayışını referans alarak geliştirir ve milletlerin sonradan, kültürel etkilerle oluşturulduğunu ileri sürmüştür (Hobsbawm, 2006: 24). Bu bağlamda Hobsbawm, milliyetçiliğin milletleri ve devletleri yarattığını, yani milliyetçiliği bir tür toplumsal mühendislik olarak görmüştür (Özkırımlı,

2015: 71). Smith'de Hobsbawm'un bu görüşünü destekleyerek millet anlayışının kesintisi bir yapı olduğunu, sürekli değişim ve dönüşümlere rağmen sabit kalabildiğini belirtmiştir. Ayrıca Smith, milletlerin doğuş ve oluşum aşamasında, tüm farklılıklara ve ayrılıklara rağmen, millet olma isteğiyle bir araya gelindiğini iddia etmiştir (Smith, 2002: 172). Jean Leca (1998: 14), milliyetçiliğin kapsayıcı yönüne vurgu yapmıştır. Öncelikle milliyetçiliğin sonradan kazandırılan bir kültür olarak ortaya çıktığını ve bazı egemenlik mücadelelerin de başat unsuru olduğunu belirtmiştir. Öte yandan Leca, milliyetçiliği ulus devleti bireysellik yerine kapsayıcı bir anlayış olarak ele almıştır. Leca (1998: 16), özellikle milletlerin tüm farklılıkların bir tarafta tutulmasını sağlayan etnik aidiyet, dayanışma, istek ve amaçlar doğrultusunda bir grup olma ve yönetime meşruiyet kazandıran bir araç olarak tanımlamıştır. Jürgen Habermas'ın (2015: 119) milliyetçiliğe bakış açısı ise ortak geçmiş, dil ve etnik kimlikler açısından bütünlükçü bir toplum olarak görme ve devlete üyelikle aidiyet gibi şekillerde meydana geldiğini ifade etmektedir. Habermas (2015: 120), bu görüşlerinin Fransız Devrimi ile ortaya çıkan cumhuriyet rejimiyle ilişkilendirilen ulus devlet sistemiyle somutlaştığını belirtmiştir.

Özetle milliyetçilik, ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren dini öğelere dayandırılmış olsa da, ulus devletlerin kuruluşuna kadar toplumlarda, kolektif kimlik arayışı derinleşmiş ve bu durum, ulusal egemenliğe dayalı bir yönetim anlayışı benimsenmesine yol açmıştır. Milliyetçilik olgusunun temelinde, toplumsal bütünleşmesinin sağlanarak millet kavramının oluşturulması yer almaktadır. Yani milliyetçilik, insanları farklılıklara rağmen ortak din, dil ve kültürel değerle bağdaştırarak devletleşme isteğinin ortaya çıkarmıştır. Devletlerin inşa süreci, ulus kavramı aracılığıyla toplulukları birleştirme sağlanmasına yönelik çalışmaları da kapsamaktadır (Akıncı, 2014: 423). Johan Gottfried Herder, milliyetçiliğin devlet ve topluluklar arasında ulus bilincinin uyandırılmasında kullanıldığını belirtmiştir. Benzer şekilde, Giddens'da siyasal düzlemde bireyin kendisini ortak kültürel yöntemlerle topluma ait hissetmesini sağlayan bir süreç olarak milliyetçiliği tanımlamıştır (Bilig, 2002: 26). Ayrıca, millet ve ona şekil veren milliyetçilik olgusu, halk egemenliğini öne sürerek insanlara daha adil ve eşitlikçi bir toplumda yaşayabilmelerine olanak sağlamaktadır (Greenfeld, 2017: 30). Johann Gottlieb Fitch ise bireyin topluma aidiyet duymadığı sürece kendisini boşluğa düşmelerini engellemek adına ulus kavramının kullanılmasının gerekli olduğunu savunmuştur (Özkırmırlı 2019: 33). Bu şekilde, toplumsal bütünleşmenin önemi vurgulanmakta ve ilk milletlerin tarım dönemiyle birlikte ortaya çıktığını ifade etmektedir (Gat & Yakobson,

2019: 66). Aydın (2018: 233), dillerin gelişimi ve yaygınlaşmasının milliyetçiliği destekleyici bir unsur olduğuna dikkat çekmiştir. Milliyetçilik, dünya milletlerini ve toplumları üzerinde önemli bir etki yaratmış; modern dönemde sosyal, siyasi ve kültürel gibi çeşitli alanlarda harekete geçirici bir kuvvet haline gelmiştir. Bu açıdan milliyetçilik, bir söylem, düşünsel bir fikir hareket ve soyut anlamda tasarlanmış bir öğreti olarak ortaya çıkmıştır (Savrun, 2018:11). 1920’li yıllardan itibaren, milliyetçilik hem sosyal bilimler alanında akademik çalışmalara hem de siyasal alanda pek çok çalışmalara konu olmaya başlamıştır. Bu durum, farklı farklı milliyetçilik tanımlarının, bakış açılarının ve kuramlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Milliyetçilik kuramları üzerine yapılan akademik çalışmaların gelişiminde Anthony D. Smith’in katkıları öne çıkanlardan biri olmuştur. Smith, milliyetçiliği toplumları, milletleri ve ulusları bağlar, kökler, tecrübeler ve deneyimlerle bütünleştirici bir tarihsel geçmişin etkisiyle doğal bölümlerle oluşmuştur. Modern milliyetçi düşünce sistemine göre ise milliyetçilik, 19. yüzyılın başlarında felsefi bir boyutta şekillenmeye başlamıştır. Milliyetçilik kavramı, olumsuz etkileri sonucunda akademik çevrelerde daha yoğun bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır (Özkırmı, 2019: 28).

1.5. Milliyetçiliğe Kuramsal Yaklaşımlar

19. yüzyılın önde gelen düşünürleri Schlegel, Fichte ve Schleiermacher, kültür, değerler ve dil gibi çeşitli sosyal kimliği şekillendiren unsurların millet olgusuna özgünlük kazandırdığını savunmuşlardır (Chatterjee, 1996: 28). Bu düşünürler, milleti oluşturan dil, din ve sosyo-kültürel bağların ilkçi yaklaşımı benimseyen düşünürler millet olgusunun her zaman var olduğunu savunmaktadırlar. Buna karşılık, Anthony D. Smith tarafından geliştirilen eskilci (perennialist) yaklaşım, milletlerin doğal değil, tarihsel ve süreçlerin ürünü olduğunu, ancak eski dönemlerden beri varlıklarını sürdürdüklerini savunur. Genel itibarıyla, ilkçi yaklaşım milletlerin doğuştan beri var olduğunu savunurken, eskilci yaklaşım milletlerin tarihsel süreç içerisinde oluştuğunu belirtmiştir (Özkırmı, 1999: 80). Bunun yanı sıra günümüze kadar milletlerin tarihsel bir gelişim seyri içinde inşa edildiği ve modernist yaklaşım tarzıyla milliyetçilik tartışmaların yürütüldüğü görülmektedir.

Gellner, Hobsbawm, Anderson, Nairn, Breuilly, Brass, Hroch, Chatterjee, Bhabha ve Balibar gibi kuramcılar, millet kavramının doğal bir oluşum olmadığını, aksine modern gelişmelere, yani çağın gereklerine uygun olarak şekillendiğini savunmaktadır. Modernist yaklaşıma göre milletler; kapitalizm, laiklik, kentleşme, ulus-devlet ve

modernizmin gelişmesini sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Pilsudski'nin “devlet milleti kurar, millet devleti değil” söylemi dikkate alındığında, millet ve milliyetçilik olgularının modern çağın bir ürünü olduğunu anlaşılabılır (Hobsbawm, 1992: 63). Gellner (1993: 49), “Milletler ve Milliyetçilikler” eserinde milletlerin doğal bir şekilde hep var olmadığını, modern çağın gereklerine göre oluştuğunu vurgulamıştır. Gellner'in iki millet tanımı bulunmaktadır: İlki, iki insanın sadece aynı toplumu, kültürü ve değerleri paylaştığı sürece millet olabileceğidir. İkincisi ise, bu kişilerin birbirlerini aynı mensubu olarak kabul ettiklerinde milletin oluşabileceğidir (Gellner, 1992: 28). Bu nedenle Gellner'e (2013: 220) göre millet, bireylerin inançları, bilinçleri, bağlılıkları ve kültürel birikimleri sonucu oluşur. Gellner, milliyetçiliğin bir tür mit olarak değerlendirir ve insanların belirli bir millete aidiyet duymaları gerekli görüldüğünü belirtir. Ayrıca milletlerin, farklı siyasal ve sosyal şartlar içerisinde farklı şekillerde oluştuğunu ifade eder. Son olarak Gellner'e (1983: 56-57) göre milliyetçilik, izole olmuş toplumu bir arada tutan pek çok kültürel olguları topluma dayatan bir sistem ortaya çıkmıştır. Hobsbawm (1992: 24) ise milletlerin ülke sınırlarına bağlı bir şekillendiğini ve devletlerle milletlerin birbirine bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Hobsbawm (1992: 25) “milletler, devletler ve milliyetçiliği yaratmaz; gerçekte yaşanan tam tersidir” ifadesiyle millet kavramının icat edildiğini, geleneksel, sabit bir toplumsal sistem olarak nitelendirmiştir. Öte yandan Hobsbawm (1992: 26), milletlerin yukarıdan aşağıya inşa edildiğini söylemiş; ancak insanların beklentileri, ihtiyaçları, menfaatleri anlaşılmadan millet ve milliyetçilik olgularının doğru anlaşılamayacağına dikkat çekmiştir.

Benedict Anderson (1983: 20), milliyetçiliği hayali bir cemaat olduğunu milletlerin insanların birbirine ortak bilinç, aidiyet ve kimlik bağlarıyla oluşturulduğuna dair bakış açısı geliştirmiştir. Anderson, milletler, bireylerin birbirlerini doğrudan tanımasalar da ortak bilinç, kültüre, dil ve tarihi bağlara sahip topluluklardır. Anderson, bu toplulukların basın-yayın gibi araçlar sayesinde inşa edildiğini ve bireylerin, aynı dili konuşmaları ve benzer kültürel değerlere sahip olmaları nedeniyle kendilerini aynı milletin parçası olarak hayal ettiklerini belirtmiştir. Bu bağlamda, Anderson (1983: 21) milletler somut bir gerçeklikten ziyade, bireylerin zihinlerinde canlandırdıkları bir birliktelik olarak değerlendirir. Anderson, millet kavramının zaman, yer ve gelişim açısından özel bir olgu olduğunu ve her toplumun kendi millet tanımını yapması gerektiğini vurgulamıştır. Benzer şekilde Edward Said'de, milletleri “hayal edilmiş topluluklar” olarak tanımlamış ve bu kavramı “yorumlayıcı topluluklar” olarak

adlandırmıştır (Billig, 2009: 70). Smith'de (1991: 32) etno-sembolcü yaklaşıma göre millet, modern bir olgu olmasının yanı sıra milletin tarihsel ve kültürel temellere dayalı olduğunu dile getirmiştir. Smith (1991: 41), millet ve etnik bağların arasında kalan sembolik bir ilişki bulunduğunu ve bu bağın, milletlerin gerçek beklentileriyle bağlantılı olduğunu ifade etmiştir. Smith'e göre, insanlar arasındaki fiziki bağlardan ziyade, ortak kültürel kökenler ve değerler daha önemlidir. Guibernau (1997: 140), milliyetçiliği, kültürel ve toplumsal bir geçmiş etrafında insanların bir araya gelmesi olarak tanımlar. Bu bağlamda, milletlerin semboller, değerler ve simgeler gibi araçların kullanılarak, bireyler bağlamda, milletlerin gizlenmesiyle ortak bir toplum yaratımında etkili olduğunu belirtmiştir. Renan'a göre, millet kavramı, insanların ortak amaçlar taşıdığı, birlikte mutlu olduğu, geçmiş ile gelecek planlarında toplumsal bağın oluşması ve güçlendirmesiyle şekillenir (Renan, 1982: 8). Calhoun ise milliyetçiliğin, devlet inşası, ekonomik gelişim ve diğer faktörlerle a ılanamayacağını; ancak milliyetçiliğin söylemler aracılığıyla açıklanabileceğini söylemiştir. Bu açıdan Calhoun (1997: 8), egemenlik, bütünlük, ortak kültür, değerler ve inançlar gibi pratikler kullanılmasıyla millet ve milliyetçilik sürecinin oluştuğunu ifade etmiştir. Thompson (2001: 21), milliyetçilik kavramının    zelliğine dikkat çeker: Birincisi, dünya milletlere ayrılmıştır; ikincisi, millet anlayışı sonradan oluşturulmuş ve benimsenmiştir; üçüncüsü ise, bir toplum  yesi, ortak bilinç ve bağlılığa sahip olmalıdır.

Millet ve milliyetçilik kavramları, birlik ve bütünlük sağlama amacı güderken, toplumsal farklılıkların ortadan kaldırılmasını da hedeflemektedir. Milliyetçilik anlayışı, toplumda etnik bağları inceleyerek kültürel farklılıkları azaltma ve tek biçimcilik oluşturma çabası içindedir (Smith, 1991: 125). Bu açıdan, milliyetçilik, ulus-devletlerin toplumu tekilleştirme çabalarıyla  ne çıkmaya çıkmıştır (Wallerstein, 1991: 122). Ulus-devletlerin bu tekilleştirme faaliyetleri, toplumu her türlü tehdit ve tehlikelerden koruma amacıyla ulusal kimlik, ortak soy ve kültürel ilişkilere sıkça vurgu yapmalarına neden olmuştur (Balibar, 1991: 73). Bu politikalar, etnik kimlik üzerinden yürütülmekte ve görünür ya da görünmeyen simgeler aracılığıyla toplumsal çoğunluk oluşturmaya çalışılmaktadır (Fenton, 2001: 37). Balibar, ulus-devletlerin kurgusal bir etniklik inşa etniğini ve bu sayede diğer toplumlardan kolayca ayırt edilebildiklerini ifade etmiştir (Schnapper, 1995: 33). Bu çerçevede, etnik topluluk ve millet kavramları arasında, insanlar arasında, bağ ve bilinç oluşturma açısından farklar bulunmaktadır. Hegel'in

belirttiği gibi, millet kavramı akılcılığa, somut ve nesnelliğe dayanmamaktadır (Schnapper, 1995: 37).

Milliyetçilik, sadece çeşitli faaliyetler ve değerlerden ibaret olmayıp, aynı zamanda politik ve toplumsal bir yapıyı oluşturmaktadır. Milliyetçilik özellikle söylemler üzerinden toplumları ve temsilcilerini şekillendirme gücüne sahiptir. Brubaker'e (1996: 7) göre, modern toplumlar ve siyasal yaşam, millet kökenli simgeler ve faaliyetlerin toplamı olarak değerlendirilmelidir; bu nedenle milliyetçiliğin anlaşılması, millet sınıflandırılmasının kavramasını gerektirmektedir. Brubaker (1996: 10), bu bağlamda milletleşme ve millet pratiklerinin bir oluşum olarak incelenmesini önermektedir. Milliyetçilik olgusunun insanlar üzerinde hegemonya kurabilmesi için millet adına konuşması ve millete iyilik atfetmesi gereklidir. Bu bağlamda, ulus-devletler, milletlerin bütünleşmesi ve varlık kazanması adına, milletlerin içinde ve dışında yabancı, öteki ve düşmanlar söylemlerine yer vermektedir (Torfing, 1999: 192-193). Beck'in (1993: 118) ifadesiyle, millet, demokrasi ve siyasal arasındaki çelişkilerden ziyade, siyasal anlaşmaların sağlanması ve ulus-devletleşme sürecinin inşası baskıya dayanmaktadır. Çünkü Balibar'ın (1991: 269) belirttiği gibi, bireyler ulus-devletler içinde kendilerini ait hissedeceklerdir ve dış tehditler ile düşmanlara karşı milliyetçilik anlayışıyla bütünleşmiş bir toplumun oluşturulmaya çalışmaktadır. Ulus-devletlerin kimlik oluşturma ve tespit etme ölçütleri; süreklilik, farklılık ve ötekilik kavramlarıdır. Süreklilik, milletin tarihsel bağları ve köklerinden günümüze ve geleceğe uzanan bir süreç izleyerek kendini göstermektedir. Farklılıklar ise, ulus-devletlerde ortak kültür, bağlılık, bilinç ve toplum olma iddiasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu iki unsur, toplumda yabancı ve öteki kavramları arasında ayrıma neden olmaktadır (Guibernau, 1997: 127). Milli birlik, milli aidiyet ve milli kimliği oluşturan unsurlar, aynılık ve ögünlüktür; bu doğrultuda milliyetçilik, öncelikle "biz" olma üzerinden bir ideolojisi yaratmaktadır (Akıncı, 2014: 134).

Modernist milliyetçi kuramına göre milliyetçilik; kapitalizm, sanayileşme, merkezîyetçi devlet sisteminin kuruluşu, kentleşme ve modernizmin bir ürünü olarak tanımlanmıştır. Bu yaklaşıma göre, eski dönemlerde milliyetçiliğin ortaya çıkmasını sağlayacak gelişmeler ve koşullar mevcut değildir (Özkırımlı, 2015: 105). Breuilly'de modern milliyetçi kuramını savunucuları arasındadır. Breuilly'e göre milliyetçilik; kimlik, bütünleştirme, vatanseverlik, siyasi otorite ve modern devletin gereklerini yerine getiren bir yapı değildir (Delannoi, 1998: 30). Ayrıca Breuilly, milliyetçiliği yalnızca modern koşullar doğrultusunda ortaya çıkan ve siyasi amaçlarla kullanılan bir olgu olarak

tanımlanmıştır (Delannoi, 1998: 33). Modernist paradigma, milletin inşa edilmiş bir olgu olduğunu ve bu sürecin egemenlik, kimlik ile bağımsızlık gibi göstergelerle donatıldığını iddia etmektedir. Bu paradigma, milliyetçiliği hem zamansal hem de toplumsal açılardan açıklama çalışmıştır. Zamansal açıdan, milliyetçiliğin yakın dönemlerde ortaya çıktığına dikkat çekerken; toplumsal açıdan, belirli niteliklerinin yeni oluşumlar içerdiğini belirtmiştir. Çünkü modernist milliyetçilik kuramına göre; milletler, milliyetçilikler, milli devlet, milli etnik ve kimlik bağlar gibi anlayışlar eski çağlarda bulunmamıştır (Ertan, 2018: 39). Etno-sembolcü yaklaşımın temsilcilerinden biri olan Smith, modernist yaklaşımı beş başlık altında incelemiştir (Smith, 2002: 73). Birincisi; toplumsal ve iktisadi açıdan milliyetçilik sanayi devrimi, kapitalizm, eşitsizlik, sınıfsal çatışmalar, sömürgeleştirme ve bağımsızlık mücadeleleri gibi koşullar sonucunda doğmuştur. İkincisi; milliyetçilik, toplumsal-kültürel bir olgu olarak modernizmin, modernleşmenin ve sanayi devriminin etkilerini yansıtmaktır. Üçüncüsü ise milliyetçilik, modern devletlerde, krallık, sömürü ve koloni devletlerinde ya bir karşıtlık ya da doğrudan kullanılan şekillendirici bir rol üstlenebilir. Dördüncüsü, milliyetçilik ideolojik odak noktası olarak kullanılarak Avrupa’da köken ve etnik yapıları sarsmış; imparatorlukların yerine yeni milletlerin oluşturulmasına neden olmuştur. Beşincisi, milliyetçilik modern bir olgu olarak karşımıza çıkmasına rağmen, toplumsal yönüyle belirli yapılandırmalara gitmesi ve inşa edici rolünün ön plana çıkması, onu modernizmden ayıran bir özellik olarak kabul etmiştir (Stanford, 2013: 9).

Jaffrelot (2018: 62), milliyetçiliğin zıtlıklardan güç aldığını, ötekileştirmeyi eleştirdiğini ve reform savunuculuğu ve modernist değerlerden beslendiğini ifade etmiştir. Jaffrelot’un sunduğu milliyetçilik tipolojisi, modernizm ve etno-sembolcü yöntemleri birleştirerek yeni bir bakış açısı geliştirmiştir. Bu tipoloji, kültürel ve ulusal kökenlere kalıcı bir değer biçmesi, kimlikleri dışarıda tutma ve çıkarları temel alması nedeniyle diğer milliyetçi kuramlarını eksik bulmuştur (Jaffrelot, 2018: 73). Ayrıca Jaffrelot, Batı düşünce sistemini ele alarak milliyetçiliğin modern gelişim seyrini açıklamaya çalışmış; modernleşmeyi Batılılaşma ile eşdeğer şekilde kullanmıştır. Dieckhoff (2018: 85), siyasal milliyetçiliği ile kültürel milliyetçilik arasında ayrımı detaylı incelemiş; siyasal milliyetçiliğe sivil, sosyo-kültürel milliyetçilik temelinde kavramsal anlam yükleyerek etnik bir boyut kazandırmıştır. Dieckhoff (2018: 87), kültür ve siyasetin birbiriyle ilişkili olduğunu, bağımsız düşünölemeyeceğini ve her milliyetçilik tipolojisinin etnik kimlikleri bünyesinde barındırdığını belirtmiştir. Dieckhoff (2018: 90), milliyetçiliği devletleri

şekillendiren ve genişleten, bir unsur olarak ele almış; sadece duygusal açıdan değil, aynı zamanda devletin kurumsal yapılarıyla bir bütün olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda Dieckhoff, milliyetçiliği tarihsel seyir içerisinde milli kimlik inşasıyla eşdeğer görmüş ve homojen bir ulusal kimlik kazandırma çabasıyla ilişkilendirmiştir. Özellikle devletlerin eğitim, siyasal, kültürel, dil, basın-yayın organları ve araçları vasıtasıyla milliyetçiliğe form kazandırarak toplumsal bütünleşmeyi sağlama işlevi gördüğünü ifade etmiştir (Şahin, 2021: 4).

Anne-Marie Thiesse'e göre (2018: 151), milletler modern dönemde belirli yöntemler ve uygulamalar sonucunda oluşmuştur. Thiesse (2018: 153), bu sürecin Fransız Devrimi kaynaklı akılcı, bilimsel ve demokratik çerçevede muhafazakâr-duygusal bir şablonun milliyetçiliğe yön verdiğini savunmaktadır. Thiesse (2018: 164), milliyetçiliğin ortak köken, dil ve belirli coğrafi sınırları yansıtacak bir sistem olarak kurulduğunu belirtmiş ve milliyetçiliğin modernizmle gerçekleştirebileceğini ifade etmiştir. Astrid Von Busekist ise (2018: 179), milliyetçilik ile dil ve modern toplum arasında bir bağıntı kurmuştur. Busekist (2018: 171), milliyetçiliğin ulusal dilleri icat ettiğini, sosyal ve coğrafi sınırları çizdiğini belirtmiştir. Paul Zawadzki'ye göre (2018: 209), milliyetçilik dini aidiyetleri amaca yönelik kullanarak ulusal bağlılıkları dönüştürmüş ve demokrasiyi sağlamayı mümkün kılmıştır. Zawadzki (2018: 215), milliyetçiliğin yerleşik ve tarihsel bağlardan uzaklaştırılarak bireyselleştirme ve eşitlik olgusuna zemin hazırladığını belirtmiştir. Guy Hermet ise (2018: 247), ulus ve devleti birleşik görmüş ve demokrasinin milliyetçiliğin etkisiyle kurulduğunu öne sürmüştür. Hermet, soy ve inanç bağlarından kurtularak halkın eşitliğe kavuşmasının yine milliyetçilikle olduğuna dikkat çekmiştir. Bu nedenle Hermet, ulus devletlerin halkçılık ilkesini ortadan kaldırarak yerine sivil bir millet anlayışının kurulabileceğini savunmuştur. Pierre Hassner (2018: 271), milliyetçiliklerin ulusal ve uluslararası şartlarla netleştiğini ortaya koymuştur. Jean-Marc Ferry (2018: 291), Avrupalı kimliğini ulusal kimlik ötesinde bir bağlılık olarak açıklamaya çalışmış ve ulusların tarihsel süreç içerisinde inşa edildiğini, modern siyasal süreçlerin ana hususu haline geldiğini belirtmiştir. Ferry, milliyetçiliği Avrupalı kimliğin oluşmasındaki en büyük engel olarak görmüş ve egemenliği ulusal dengeleme getirmiştir. Ulus-ötesi bir düzenlemenin egemenliğe zarar verebileceğine dikkat çekmiş, yine de kimlik inşasının olabileceğini savunmuştur (Ferry, 2018: 306-313). Resnick'e göre (2018: 320), milliyetçilik, küreselleşmenin ortaya çıkışıyla evrensel bir anlayışın yaygınlaşmasına yol açmış ve ulus-devlet, küreselleşmeye karşı koyarak ulusal aidiyet

kurmaya çalışması üzerinden çatışmalar yaşanmıştır. John Plamenatz'e göre, milliyetçilik iki tipolojiye ayrılmıştır: Batı tipi ve Doğu tipi milliyetçilikler. Plamenatz, milliyetçiliğin her iki türünün de sıklıkla siyasi bir şekle bürünse de aslen kültürel bir olduğunu belirtmiştir (Chatterjee, 1996: 14). Plamenatz, Batı Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçiliğe Batı milliyetçiliği; Afrika, Asya ve Latin Amerika gibi ülkelerdeki milliyetçiliğe ise Doğu milliyetçiliği adını vermiştir. Plamenatz'e göre, Doğu tipi milliyetçiliğin en önemli özelliği, Batı'nın otoritesine karşı koyamamasıdır. Bu ülkelerde ortaya çıkan milliyetçilik, Batı'nın sömürgecilik faaliyetleri, bağımsızlık mücadelesi ve emperyalist girişimlerine karşı bir tepki olarak gelişmiştir (Ertan, 2018: 64-65). Plamenatz, Doğu milliyetçiliğin geçmiş köken ve bağlara değer verirken, öte yandan, Batılı değerleri içselleştirmeye yönelik çalışmalar da bulunduğunu belirtmiştir (Chatterjee, 1996: 15). Plamenatz, Batı tipi milliyetçiliği olumlu bir şekilde değerlendirirken, Doğu milliyetçiliğine olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşmıştır (Gellner, 1992: 170).

Sonuç itibarıyla, geçmişi Fransız Devrimi'ne kadar dayanan milliyetçilik anlayışı, Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu imparatorlukları derinden etkilemiştir. Milliyetçilik anlayışı, küreselleşme ve modernleşmenin gelişmesiyle daha sık gündeme gelmiş ve pek çok türe ayrılmıştır. 19. yüzyıla birlikte halk egemenliği inancının ortaya çıkmasıyla, her ulusun kendi kaderini kendisinin belirlediği ulus-devletler oluşmuştur. Bu bağlamda, milliyetçilik anlayışı, milli kimliklerin nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığını çeşitli araştırmalar ve çalışmalarla incelemeye başlamış; toplumlar arasında tarihsel ve kökenler üzerinde aidiyet kurmaya çalışmıştır. Milliyetçilik olgusunun bu araştırmaları, milli kimlikleri inşa etmeye yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Erken dönemde oluşan ulus-devletler, milliyetçiliği milli kimlik inşasını sınırlar dahilinde birleştirmeye çalışmışken, daha sonraki dönemde kurulan ulus-devletler, tepeden inmece bir milli kimlik oluşturma politikası yürütmüşlerdir (Akıncı, 2014: 148).

1.6. Ulus Devlet Anlayışının Tarihsel Gelişim Süreci

16. yüzyıl, dünya tarihi açısından köklü değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu süreçte ekonomik ilişkilerin gelişmesi, sömürgeciliğin yaygınlaşması ve kilisenin güç kaybetmesi gibi bir dizi önemli gelişme yaşanmıştır. Avrupa'da ulus-devlet olgusu, bu gelişmelerin ideolojik yansıması olarak ortaya çıkmıştır (Cebeci, 2008: 23). Ulus-devlet kavramını başat unsuru modernizm anlayışının gelişimi yatmaktadır (İpek, 2020: 2).

Ulus-devlet kavramının Avrupa'dan yayılmasında burjuvazi sınıfı etkili olmuştur. Bu sınıf, süreç içerisinde Avrupa'da siyasal, ekonomik ve sosyal birçok alanı etkisi altına almıştır. Burjuvazinin gelişimiyle birlikte yeni bir ekonomik sistem olan kapitalizm ortaya çıkmıştır. Kapitalizm, süreç içerisinde ulus-devletin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır (Robinson, 2004: 23-24). Ulus-devlet kavramının gelişimindeki bir diğer önemli etken matbaanın icat edilmesidir. Matbaanın icadıyla birlikte çeşitli yayınlar basılıp çoğaltılmış, bu da insanların düşünce yapıları üzerinde etkili olmuştur. Matbaa sayesinde fiziki sınırlar içinde yaşayan insanlar arasında haberleşme gelişmiş ve ortak düşünce oluşumu sağlamıştır. Bu durum, ulusal bir dilin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Smith, 2001: 41). Oluşan ulusal dil, insanlar arasında ulus bilincinin kazandırılmasına katkı sağlamıştır (Kotan, 2016: 19). Uluslaşma süreci, ortak kader algısı, kardeşlik ve ortak etnik bağları birleştirici bir güç olarak araçsallaştırmıştır (Smith, 2001: 61). Aydınlanma Çağı'nın getirdiği özgürlükçü fikir akımları, ulus-devlet kuramının oluşumu üzerinde etkili olmuştur. Aydınlanma Çağı düşünürleri, özgürlük, hak edinimi ve devletlerin egemenliklerini güçlendirme yolunda fikirler geliştirmişlerdir (Tanilli, 2011: 95-96).

Avrupa'da ulus devletler, on altıncı yüzyıldan başlayıp Sanayi Devrimi'ne kadar olan süreçte sistemleşmişlerdir. Bottomore (1987: 59), ulus devletlerin merkeziyetçi yönetim şeklinin gelişmesi tetiklediğini söylemiştir. Bu yüzden ulus devletlerin merkeziyetçi yönetimin kurulması amacıyla ortaya çıkmıştır (Kaya, 2012: 300). Ulus formunun en iyi sistem olarak görülmesinde egemenlik kavramı kritik öneme sahiptir. Çünkü ulus devletlerde egemenlik ulusa aittir. Buna göre ulus devlet tanımı yapmak gerekirse; ulus devletler, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde insanların ulus olma bilinciyle bir araya gelerek oluşturdukları bir bütündür. Ulus devletler, toprak parçaları üzerindeki hakimiyeti yasa ve şiddet araçlarını kullanarak sağlamaktadırlar. Ayrıca ulus devletler, bu araçların yönetimine de sahiptir. Ulus devlet, yönetimde hakimiyet sağlamak için toplumsal alanda da birtakım politikalar yürütmüştür. Öncelikli olarak ulus devletler, toplumsal alandaki politikalarını kültürel alanda yoğunlaştırmıştır. Bu yüzden ulus devlet olgusu, bir tür evrensel ve yerel inançlara karşı oluşturulmuş bir anlayıştır (Lipson, 1978: 416). Ulus devlet, siyasal alandaki düzenlemelerini ise modern yenilik ve uygarlık misyonuyla yapmak istemiştir (Kaya, 2012: 299).

Ulus devlet düşüncesinin izlerini sözleşmecî teorisyenlerde de bulmak mümkündür. Rousseau'nun genel irade kavramsallaştırması, ulus devlet düşüncesi

üzerinde büyük etkilere sahiptir. Rousseau'nun genel iradesi, yurttaşların tümünün egemenliğini içermekte ve genel irade tüm halkı kapsamaktadır. Rousseau'ya göre toplumun genel iradesi, kamusal alan ve yasalar üzerinde egemenlik kurmaktadır (Ağaoğulları, 1991: 22). Rousseau'da halkın yerini ulusun alması sonucunda ise “ulus devlet” kavramı ortaya çıkmıştır (Ağaoğulları, 1991: 23). Aydınlanma döneminin düşünürlerinden Hobbes'un egemenlik kavramına ilişkin çalışmaları da ulus devlet kavramının şekil almasını sağlamıştır. Hobbes (2001: 230), toplumda huzurun sağlanmasından geçtiğini vurgulamıştır. Hobbes'a göre egemen unsura bağlılık duyulması gereklidir. Hobbes, eski toplumlardaki ilahi egemenlik anlayışının aksine, egemenliği insanların ortaklaşa bir iktidar kurması şeklinde tanımlamıştır (Erkiş, 2013: 69). Hobbes, devletin egemenlik sağlama, adalet dengesini kurma, savaşa ve barışa karar verme niteliklerini belirlemiştir. Hobbes'un egemenlik üzerine düşünceleri, ulus devletin amaç ve hedeflerinin oluşmasını sağlamıştır (Hilav, 1985: 92). John Locke'un, ulus devlet anlayışı ise yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrılmasını savunması ve devletleri hukuksal erklerle donatması bağlamında önem taşımaktadır (Akyılmaz, 1995: 49). Locke'un bu görüşü, ulus devletlerin yönetim ve hukuk sistemlerinin anayasal nitelik kazanmaları-üzerinde etkili olmuştur (Cohen, 2001: 74-75).

1789 Fransız Devrimi, ulus devlet sisteminin tarih sahnesine çıkışını mümkün kılmıştır. Bu devrimin ortaya çıkışında belirleyici toplumsal aktör ise burjuvazi sınıfı olmuştur. Coğrafi Keşiflerin de etkisiyle değişen sosyoekonomik yapı; burjuva sınıfının güç kazanmaya başlaması, siyasal ve toplumsal alanda görünürlük ve hakimiyet kurmaya çalışmasıyla kendini göstermiştir (Teziç, 1986: 12). Fransız Devrimi'nin ortaya çıkışı, burjuvazi ile feodalite arasındaki gerilimden kaynaklanmıştır (Ağaoğulları, 2020: 173). Bu gerilimin altında, Fransa'da ekonomik, askeri ve siyasal alanda yaşanan kayıplar ile toplumsal gruplar arasındaki çatışmalar yer almaktadır. Bu dönemdeki gelişmeler açısından XIV. Louis'in önemli bir yere sahiptir. XIV. Louis döneminde soylular ve burjuvazi arasındaki ayrımların oluşması, geleneksel sınıfsal bağların çözülmesine neden olmuştur (Greenfeld, 1992: 134-147). Ayrıca XVI. Louis tahta çıktığında yaptığı ilk reform hareketi, parlamentoların yetkisini sınırlamaya yönelik çalışmalarda bulunmak olmuştur. Bu nedenle XVI. Louis, dönemin düşünürleri tarafından anayasacılığın temsili olarak görülmüştür (Ağaoğulları, 2020: 187). Tocqueville'in (1995: 240-241), XVI. Louis dönemine ilişkin “*XIV. Louis, tahta kaldığı süre boyunca sadece ne gibi reformlar yapacağını söylemiştir ve kurumların elden geçirilmesi gerekliliğini söylemesi kafa*

karışıklığına neden olmuştur. XIV. Louis'in reformsal hareketleri Fransız Devrimi'nin gerçekleşmesine ön ayak olmuştur.” Şeklinde değerlendirmiştir.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı, Fransa'yı ekonomik açıdan ciddi şekilde zorlamıştır. Bu durumun sonucu olarak, 5 Mayıs 1789'da État Generaux'un toplanmasına karar verilmiştir. Söz konusu meclisin toplanması, Fransız Devrimi'nin gerçekleşme sürecini hızlandıran önemli bir etken olmuştur (Ağaoğulları, 2020: 182). État Generaux'da yapılan bütçe görüşmelerinde devletin mali borçları gündeme gelmiş, 1789 soylular ve ruhban sınıfının vergilendirmesine ilişkin karar alınmıştır. Öte yandan aristokrasi ve burjuvazinin talepleri, ulusal temsiliyetin sağlanması, hukuka dayalı özgürlükçü bir yönetim anlayışının benimsenmesi ve siyasal reformların gerçekleştirilmesi yönünde olmuştur (Lefebvre, 2015: 111). Ancak bu talepler, meclis tarafından reddedilmiştir. Bu gelişmelerin ardından aristokratlar öncülüğünde Ulusal Meclis toplanmış, 14 Temmuz 1789'da gerçekleşen Bastille Baskını'nın ardından bu meclis Fransa'da fiilen bir hükümet haline gelmiştir (Timur, 2016: 290). Ağustos 1789'da Ulusal Meclis, feodal ayrıcalıkların kaldırılmasına ve İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin ilanına karar vermiştir. Fakat Fransa'daki mali sorunlara çözüm getirilememiş, Kasım 1789'da yasama, yargı ve kilisenin mal varlıklarının ulusa devredilmesine karar verilmiştir (Fehér, 1990: 117). 1789 Devrimi'nin yarattığı kaos ortamının, sınıfsal kimliklerin ve egemenlik ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda 1789 Fransız Devrimi ile birlikte egemenlik anlayışı, monarktan alınarak ulusa devredilmiştir. (Weir, 1989: 97).

Fransız Devrimi'nin ardından ortaya çıkan “ulus” kavramı, egemenlik ve iktidar ilişkileri yeniden yapılandırılmasına neden olmuştur. Bu süreçte, ulus-devletleşme ile birlikte bürokrasi ve kamu kavramları tarihsel olarak gelişim göstermiştir (Barry, 2003: 71). Ulus-devletleşme sürecinde iç ve dış egemenlik kavramı önem kazanmıştır (Erkiş, 2013: 62). Fransız Devrimi sonrasında devlet anlayışları, salt mutlakiyetçi devletler ve ulus-devletler şeklinde ikiye ayrılmıştır. Mutlakiyetçi dönemde egemen güce tam bağlılık ve kültürel birliğe yönelik politikaların eksikliği, ulus-devlet anlayışından temel farkı oluşturmaktadır (Ağaoğulları, 1989: 211). Mutlakiyetçi devletten ulus-devlete geçiş sürecinde, aristokrasi ve burjuvazi arasındaki güç mücadelesi sonucu “sivil toplum” kavramı ortaya çıkmıştır (Erdoğan, 2005: 678). Bu kavramın oluşumunda burjuvazi sınıfı belirleyici rol oynamıştır. Ulus-devletler, mutlakiyetlerini kanunlar aracılığıyla sağlamlaştırma yoluna gitmişlerdir.

Ulus-devlet anlayışı, esasen Avrupa’da yaşanan bir dizi gelişme ve dönüşümün felsefi boyuttaki yansımasıdır. Fransız Devrimi ile toplum sözleşmesi, ulus, toplum, millet ve egemenlik gibi fikirlerin gelişimi, ulus-devletlerin temelini oluşturmuştur. Ulus-devlet öncesinde iktidarın kaynağını dini ögelere dayandıran anlayış, Fransız Devrimi ile değişime uğramıştır. Bu devrimle birlikte egemenliğin kaynağı ulus olarak kabul edilmiştir. Fransız Devrimi ve sonrasında ise ulusal egemenliğin ve iktidar ilişkilerinin dönüşümü süregelmiştir.

1.6.1. Ulus ve Halk Kavramları Üzerinden Ulus Devletlerin Egemenlik Anlayışı

Fransız Devrimi sonrasında Jakobenler iktidara gelmiştir. Jakobenler, iktidarlara süresince yasa ve şiddet araçlarını kullanarak toplumda köklü değişiklikler yapmayı hedeflemişlerdir (Mooers, 2000: 86). Jakobenler, ulus, halkçılık ve halk egemenliği kavramlarını söylemlerinde sıkça kullanmış ve halkı yönetim sistemlerinin merkezine yerleştirmişlerdir (Demirli, 2018: 62). Jakobenlere göre halk kavramı, toplumsal sınıf tabakaları arasında en altta bulunanları da kapsayan bir olgudur. Jakobenler’e göre halkın güvenliğini sağlama ve egemenliğin uygulayıcısı da yine halka aittir. (Güvenç, 2020: 71). Ancak Jakobenler için asıl sorun halkın temsil edilmesidir. Bu nedenle öncelikli olarak halk egemenliğinin sağlanmasına odaklanmışlardır. Çünkü onlara göre halk egemenliği, halkın temsiliyeti demektir. Jakobenler halk egemenliği için meclisteki vekillerin görev ve yetkilerinin sınırlandırılması ve kuvvetler ayrılığının sağlanması gerektiğine inanmışlardır (Tocquevelli, 1962: 96). Böylece 1791 Anayasası’na “egemenliğin kaynağı ulusa verilmiştir ve devredilmez” maddesi eklenmiştir (Ağaoğulları, 2015: 616-624).

Batıda siyasal düşünceler alanında Emmanuel Joseph Sieyès, Fransız Devrimi süreci ve sonrasında yayımladığı eserlerle etkili bir isim olmuştur. Sieyès, Ocak 1789’da “Qu’est-ce que le Tiers état?” (Üçüncü Sınıf Nedir?) eserini yayımlamıştır. Bu eser kısa sürede geniş bir okur sayısına ulaşarak döneminde büyük bir yankı uyandırmıştır (Bredin, 1988: 13). Sieyès, bu eserinde soylular ve aristokrasi dışında üçüncü bir sınıfın bulunduğunu belirtmiş ve bu sınıfı “halk” olarak tanımlamıştır. Sieyès, bu eserinde üçüncü sınıfın toplumun büyük çoğunluğunu oluşturduğunu sayısal verilerle ortaya koymuştur. Sieyès’e göre üçüncü sınıfın amacı, toplumda tanınmak ve yer edinmektir. Sieyès, üçüncü sınıfın isteklerinin yerine getirilmesiyle Fransız toplumunun “ulus” haline geleceğini ifade etmiştir (Akın, 1987: 174). Sieyès, üçüncü sınıfın isteklerini şu şekilde sıralamıştır: eşit oy, eşit temsil hakkı ve temsilcilerin üçüncü sınıfın kendi içinden seçilmesi gereklidir (Hakyemez, 2004: 68). Sieyès üçüncü sınıfın varlığının tanınmasıyla

toplumun bir bütün haline geleceğini ve bu sınıfın özgürleşmesiyle toplumun da özgürleşeceğini belirtmiştir. Siey  s'e (2005:13) göre ulus, ortak bir yasa etrafında birleşen ve ortak yasama araçlarını kullanan bütüncül bir sistemdir. Siey  s, ulusun görev ve sorumluluk alanlarını kamu ve özel alan olarak ikiye ayırmış ve bu görevlerin yerine getirilmesiyle tam anlamıyla ulus olunacağını vurgulamıştır.

Siey  s'in üçüncü sınıf, ulus ve özgürlük gibi kavramlara eserlerinde ve geniş yer vererek Fransız Devrimi'nin yönünü belirlemiş ve siyasal anlamda ilkesel bir yöntem ortaya koymuştur (Erdoğan, 2005: 25). Siey  s, siyasal kuramını "ulusal egemenlik" anlayışıyla ilişkilendirmiştir. Siey  s, Hobbes'un ayırıcı-birleştirici metodunu benimseyerek toplumu ve devleti incelemiş ve bu doğrultuda devletin oluşum sürecini    e ayırmıştır. İlk evrede, bireylerin birleşme arzusu ulusun oluşumunu sağlamıştır (Jaume, 1989: 160). İkinci devrede, genel irade kamusal ve bürokratik araçlar vasıtasıyla ortaya koymuş ve böylece ulus, çeşitli unsurların toplamı olarak şekillenmiştir (Sarica, 1969: 104).     nc   devrede ise, ulusal egemenliğin birkaç kişinin temsiliyle oluşacağını ifade etmiştir (AĞaoğulları, 2020: 201). Siey  s, ulusal egemenlik kuramını, ulusun seçtiği temsilcilerin ulusal iradeyi temsil etmesi şeklinde tanımlamıştır. Böylece Siey  s'in ulus kuramı, ortak yasalar ve ortak temsil temelinde şekillenmiştir (Ferry & Renaud, 1985: 93). Siey  s'in ulusal egemenlik anlayışı, yalnızca kendi dönemini etkilememekle kalmamış, aynı zamanda modern ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla önem kazanmıştır. Gramsci'nin (1997: 320-321) Fransız Devrimi'ne ilişkin değerlendirmesi şu şekildedir:

Burjuvazinin hukuk anlayışının devlet yapılanmasında değişimler yaratmasının halkın sınıfsal çıkarlarını ve prensiplerini etkilemek üzere ortaya çıkmıştır. Fransız Devrimi   ncesi egemenlik anlayışı konservatif bir yapıya sahiptir. Ancak burjuvaların kendilerini toplumun kültürel, ekonomik ve siyasal gibi pek çok değerleri yeniden   retmesi, devletin yapısını değişirmiştir.

17. yüzyıl sonrası ortaya çıkan ulus-devlet anlayışının ana unsuru "halk" olmuştur. Bu nedenle ulus devletler, toplumu birleştirmek amacıyla geçmiş bağları kullanma yoluna gitmiştir. Sonuç olarak, 17. yüzyıl sonrasında ortaya çıkan ulus-devletlerde eşitlik ilkesini tabana yayılmıştır (Say, 1998: 73-74). Ancak Fransız Devrimi sonrasında da asıl sorun, egemenliğin kaynağı olan bireylerin yönetime nasıl dahil olacağı ve iktidar ile egemenlik ilişkilerinin nasıl düzenleneceği hususunda olmuştur (Hakyemez, 2004: 63). Ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte egemenlik, ulus olgusu üzerinden kurulmuştur. Bu süreçte anayasa ve hukuk, egemenliğin temel yapı taşları haline gelmiştir (  zden, 1994:

123). Böylece ulus-devletlerle birlikte egemenlik, devamlı, değiştirilemez ve sınırsız bir iktidar anlayışına kavuşmuştur. Nitekim ulus-devletlerin egemenliği, bağımsız bir topluluğa ait olmuştur (Karamustafaoğlu, 1970: 59).

Fransız Devrimi'nin etkisiyle egemenlik ve yurttaşlık kavramları yeniden tanımlanmıştır. Bu bağlamda, aktif ve pasif yurttaşlık kavramları ortaya çıkmıştır. Aktif yurttaşlık haklarından yararlanabilmek için vergi vermek ve belirli bir birikime sahip olma koşulları aranmıştır. Bu koşulları sağlamayan bireylere ise pasif yurttaşlar olarak denilmiştir (Kaya, 2022: 230). Böylece egemenlik, mali açıdan güçlü ve ayrıcalıklı olan burjuvazinin siyasal alandaki hakimiyetini güçlendirmiştir. Edmund Burke, Fransız Devrimi'ni eşitlik, hak ve özgürlük edinme çabasından ziyade, egemenliğin kaynağına ilişkin bir güç çekişmesi olarak değerlendirmiştir (Şenses, 2018: 82).

Ulus devletlerin egemenlik anlayışı, halk egemenliği ve ulus egemenliği olmak üzere iki temel yaklaşıma dayanmaktadır (Özdal & Genç, 2005: 20). Ulus egemenliği ise, geçmiş, şimdi ve gelecekteki tüm bireyleri kapsayan ulusa aittir. Halk egemenliğindeki egemenlik anlayışı ise yurttaşlara dayalıdır. Bu iki kavram arasındaki asıl fark topluma bakış açıları yönündeyken, ortak noktaları egemenliğin kaynağının topluma ait olmasıdır (Ağaoğulları, 1991: 22). Ayrıca halk kavramı, belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan bireyleri ifade eder ve bireylerin her biri egemenlikte söz sahibidir (Küçük, 2015: 336). Ulus egemenliği ise, toprak parçası ve yurttaşların ötesinde geniş bir anlam ifade etmektedir. Bu nedenle ulus egemenliği yaşamış, yaşayan ve yaşayacak herkesi kapsayan genel oy yerine sınırlı oy ilkesi uygulanmasını benimsemiştir (Soysal, 2003: 172). Çünkü ulus egemenliği, temsil bireylerden ziyade ulusun tümünün temsili demektir. Bu yüzden ulus egemenliğinde temsil bilinçli yurttaşlara verilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ulus iki egemenlik anlayışına ilişkin Gözler (2018: 89-90), demokratik değerleri taşımalarının belirsiz olmalarından dolayı “beşerî egemenlik” denilmesini uygun bulmuştur.

Amerikan Devrimi ve Fransız Devrimi süreçlerinin sonucunda, demokrasi kavramı yönetim alanında yerleşmeye başlamıştır. Avrupa'da yaşanan savaşlar ve devrimler, yönetim ve toplumsal alanlarda birçok köklü değişimin yaşanmasına neden olmuştur (Sarıbay, 1988: 73-74). Avrupa'da ortaçağ sürecinden modern devletler ve ulus-devletler dönemine kadar geçen zaman diliminde bürokrasi ve yönetim olguları önem kazanmıştır. Bunun sonucunda, ortaçağ yönetim anlayışında devlet ile hükümdar arasında doğrudan bir ilişki bulunurken, Avrupa'da yaşanan devrimsel gelişmeler neticesinde kamu ve yönetim araçları, hükümdarın yerine geçmiştir. Nitekim, ortaçağ yönetimi

hükümdara bağlılık ve hizmet esasına dayanırken, devrimsel süreçlerin etkisiyle devlete bağlılık anlayışı yer edinmeye başlamıştır. Ayrıca kamu kavramının oluşumu ve gelişimi, kamu hizmetinin yerleşmesine katkı sağlamıştır (Beriş, 2008 :63).

Fransız Devrimi'nden bu yana ulus devletin ne olduğuna dair yürüten çalışmalar sonucunda pek çok tanım yapılmıştır. Ulus kavramına ilişkin literatürdeki tanımlara bakıldığında, ulusun inşa edilmiş ya da sonradan geliştirilmiş bir olup olmadığı üzerine çalışmalar yürütülmüştür (Kaya, 2012: 298). Ulus olgusunun gelişiminde etkili unsurlar üzerine yapılan çalışmalara, fikir ve düşüncelere bakıldığında “modernizm” sonucu ortaya çıktığı konusunda fikir birliği bulunmaktadır. Ulus, egemenliğin kaynağına sahip olsa da bu kavram çeşitli kuramlarla açıklanmıştır. Örneğin, Ernest Gellner (1983: 7), toplumda aidiyet, insani ilişkilerin düzenlenmesi ve birliğin sağlanması amacıyla sonradan oluşturulmuştur. Clifford Geertz'in ulus tanımı ise, ortak biyolojik, sosyolojik, maddi ve manevi değerler etrafında toplanan topluluk sistemi olarak tanımlamıştır (Kaya, 2012: 298). Walker Connor'a göre ulus, aynı kökten gelen insanların birleşimidir; dolayısıyla Connor, etnik sınıflar ve ulus kavramları arasında bir fark görmemiştir (Smith, 2001: 60-61). Benedict Anderson'a göre ulus, “hayal edilmiş topluluk” veya tasarlanmış bir topluluktur (Jean, 1998: 12). Yine Andrew Heywood'da (2014: 150) ulus kavramını, kültürel ve politik farklı tipteki unsurların kolektif halde bulundurulması olarak görmüştür. Ernest Gellner'e (1992: 101), göre, ulus ve millet kavramlarının sonradan ortaya çıktığını ifade etmiş ve ulus kavramını, irade, rıza, dayanışma, güven ve bağlılık gibi birtakım esaslara dayandırmıştır.

Ulus devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte yeni modernizm çağının başlamasında akılcılığın ön plana çıkması etkili olmuştur. Ulus devletler, geleneksel devlet anlayışlarının çözülmeye başladığı dönemde bütünleşmeyi sağlayan bir unsur olarak ortaya çıkmıştır (Akarlı,1993:155). Ulus devletler, toplumsal bütünleşmeyi vatandaşların değişimi ve dönüşümünü sağlayarak belli bir forma kavuşturmuşlardır. Böylece ulus devletler, topluma özel bir kimlik edinimi yürütmektedirler (Berger & Berger & Kellner, 1985:186). Ulus devletler, kimlik siyasetini bürokratik araçlarını ve kurumlarını kullanmaktadırlar (Parekh, 1995: 33). Böylece ulus kavramı, bir “aynılık” temeli üzerinde bir yurttaşlık yaratmışlardır. Ulus devletler, yurttaşlık kazanımını modernleşmenin etkisiyle yapmıştır. Nitekim Max Weber'in devlet anlayışı da hukuka, modernizme ve demokratik değerlere dayalıdır. Max Weber, bu yeni modernizmin geleneksel devlet anlayışını yeniden yapılandığına dikkat çekmiştir (Weber, 1978: 1025). Weber, ulus

devletleri “ülke içinde, şiddeti kullanma ve şiddeti bir güç araçsallaştırarak elinde bulunduran insan topluluğu” şeklinde tanımlamıştır (Weber, 1993: 80). Bu tanımla Weber, şiddet tekeli ve devlet arasındaki ayrımı ortaya koymuştur. Weber, ulus devletlerin kimlik oluşturma sürecinde modernizm anlayışından yararlandığını söylemiştir (Delanty & O’Mahony, 2002: 2-3). Weber’e göre ulus devletlerin kimlik inşası için “bürokrasi” aracı geliştirilmiştir. Weber, geleneksel yurttaşlık anlayışının ulus devletlerle dönüşüm yaşadığını açıklamıştır. Weber’e göre, ulus devletleşmeyle kapsayıcı bir yurttaşlık anlayışı yerleştirilmiştir. Böylece Weber’e göre, ulus devletle oluşan yurttaşlık kavramı devlet ve kişiler arası sınırlar ortadan kaldırmıştır. Baumann (2006: 25), ise ulus devletlerin amaç ve verimlilik esaslarına dayalı oluştuğunu belirtmiştir. Baumann’a (2006: 26) göre, bu iki esasın rasyonel ve duygusal ögelerle birleşmesi ulus devletleri meydana getirmiştir

Kapitalist sistemin ortaya çıkışıyla birlikte ulus devletlerin gelişimi hızlanmıştır. Kapitalizm sonrası dönemde, toplumsal eşitlik, adalet ve özgürlük istencinin artması sonucu ulus devletler kamu politikaları geliştirme yoluna girmişlerdir. Ayrıca, kapitalizmin toplumsal sınıflar arasında ayrımların oluşmasına engellemek adına ulus devletler toplumu birleştirici rol üstlenmiştir (Albayrak, 2002: 24). Bu bağlamda, Böckenforde’de ulus devletler ile toplumsal tabakalar arası bağın önemi üzerinde durmuştur. Böckenforde’ye göre, ulus devletler toplumsal birlik sağlamaları, ekonomik gelişim göstermelerine bağlı olduğunu söylemiştir (Ebert, 2010: 108). Nitekim Habermas’ın (2002: 18) ifadesiyle, modernizm toplumsal ilerlemeler ve gelişimlerin yolu olarak kapitalizm sayesinde olmuştur. Habermas’a (2002:19) göre, ulus devletler sonucu “etnik” kavramı geri planda kalmıştır. Bu nedenle, kapitalist sistemin ulus devletleşme sürecini hızlandırmış ve seyrini değiştirmiştir.

Ulus devlette yurttaşlık edinimi doğumla olur ve hak ve özgürlükler yine doğumla elde edilmektedir (Mumyalmaz, 2010: 105). Ulus devletlerin bu yurttaşlık politikası, aidiyetin oluşmasını desteklemiştir. Ayrıca ulus devletler, aidiyet kazandırmada egemenlik gücünü de kullanmaktadır. Bu yüzden ulus devletlerin hukuki düzene dayanması, toplumsal düzenin ve egemenliğin niteliklerinin belirlenebilmesi açısından önemlidir. Ulus devletlerde karar alma, uygulama ve yaptırım gücü egemenliğe dayalıdır. (Akkuş,1995: 19-20). Bu açıdan ulus devletlerin egemenlik anlayışı, meşruiyet, rıza ve güç eksenli gelişim göstermiştir (Akyılmaz, 1998: 2).

Ulus devlet ve toplum arasındaki ilişki, bürokratik kurumlar ve hegemonya sayesinde olmaktadır. Gramsci, burjuvazinin ulus devletleşme sürecinde ekonomik ve politik alanda etkin rol oynadığını ifade etmiştir (Portelli, 1982: 33). Gramsci'nin sivil toplum, hegemonya, egemenlik ve iktidar kavramlarına ilişkin fikirleri, ulus devlet anlayışı üzerinde etkisi olmuştur (Gramsci, 1971: 12). Gramsci'ye göre egemen devlet, toplumdaki çatışmacı ortamı baskı ve şiddetin kullanılmasıyla çözülebilmektedir (Dural, 2012: 312). Bu yüzden Gramsci'ye göre (1998: 20), ulus devletlerin öncelikli olarak toplumla iş birliği sağlayarak hegemonya kurması gereklidir. Gramsci, ulus devletlerde hegemonya toplumsal uzlaşısı sayesinde olmuştur. Bu yüzden Gramsci, hegemonyayı toplumu toparlayan bir unsur olarak ele almıştır (Carnoy, 1984: 73). Gramsci'nin geliştirdiği hegemonya kavramı, ulus devletle olan ilişkisi ve benimsedikleri kimlik oluşturma çabasıyla ilişkilendirilmektedir (Özçelik, 2005: 98). Ayrıca Gramsci, devletin hâkim egemen unsur var olması gerektiğine dair hegemonya yaklaşımının odaklanmıştır. Gramsci (1997: 278), hegemonyayı, toplumda düzen sağlamada yetersiz kaldığı noktada egemen unsurun kendi dünya görüşünü benimsetmesi şeklinde ifade etmiştir. Gramsci, hegemonyayı rıza ve güç şeklinde formüle etmiştir (Ekren, 2022:150). Gramsci, hegemonyanın hem yönetici sınıfı hem de yurttaşlar yönetiminin uygulaması olarak görmüştür (Halifeoğlu & Yetiş, 2013: 181). Gramsci'ye göre hegemonya hem kamuda hem de tüzel ortamda görülebilir (Atılgan & Aytekin, 2018: 97). Bu açıdan devlet, siyasal ve sivil alanın toplamı olduğu ifade edilir. Gramsci, egemen unsur sivil topluma karşı hegemonyayı kalkan niteliğinde kullanıldığını belirtmiştir. (Dural, 2012: 313).

Ulus devlet kuramlarından birini de Hegel geliştirmiştir. Hegel'in düşünce yapısının oluşumunda Fransız Devrimi önemli bir ölçüde etkisi söz konusu olmuştur (Gökberk,1946: 104). Hegel'in devlet kuramı, ulus (millet) temelindedir. Hegel, devletler sayesinde toplumda milli bilinç ve bütünleşme sağlandığını söylemiştir. Bu nedenle Hegel'e (2003: 163) göre devlet, var olması gereken zorunlu bir olgudur. Hegel'in devlet yaklaşımında uluslar ve sivil toplum bir bütün içindedir. Hegel'e göre, ulus ve sivil toplumun oluşumu ailelerin zaman içerisinde büyümesiyle olmuştur (Gökberk, 1946: 104). Ayrıca Hegel, devletleşme sürecinin aklın etkin kullanılması sonucu ortaya çıktığını söylemiştir. Nitekim Hegel (1930: 272) devlet olgusu, toplumların gelebileceği en son noktadır. Hegel halk (volk) kavramını, bireylerin bir araya gelmesi sonucu kurulduğunu söylemiştir. Hegel'in devlet anlayışında özgürlüklerin sağlayıcısı devlettir (Arnhart & Rawls, 2005: 367). Ancak Hegel bu özgürlük alanı sağlarken, devletlerin egemenlik

alanlarının koruması gerektiğini vurgulamıştır. Yurttaşlık ve halk kavramlarına ilişkin olarak, devlet kuramcıları, egemenliğin insanların doğumla elde ettikleri, devredilemez doğal haklar gereği sınırlandırılması gerektiğini savunmuşlardır. Fakat bu düşünceler, İkinci Dünya Savaş'ına kadar teorik çalışmalarda kalmıştır (Brown, 2002: 7). Hukuk devleti olgusunun ortaya çıkışıyla birlikte, yurttaşlık anlayışı kapsamında bireylerin hak ve özgürlükleri güvence altına girmiştir (Selçuk, 1999: 41). 12 Temmuz 1776 tarihli Virginia Anayasası ve 4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirilerin kabulüyle, devletlerin iktidarları bireysel haklar çerçevesinde sınırlandırılabilmesi kabul edilmiştir (Kapani, 1993: 45).

18. yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devrimi, sadece bilim, sanat, teknoloji alanlarda değil, aynı zamanda politik alanda da değişim ve gelişimlerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Sanayi Devrimi ile iş bölümü, sermaye ve girişimcilik faaliyetleri sonucunda toplumsal sınıflar arasında yeni bir yapılanma söz konusudur. Bu dönemde, burjuva sınıfı güç kazanmış ve kendi egemenliklerini sağlayacak bir yönetimin olmasını talep etmiştir (Çetin, 2002: 88). Sanayi Devrimi'nin getirdiği yenilikçi üretim anlayışı, fikir ve düşünce yapısındaki etkisi; zaman, sermaye birikimi ve üretim merkezli devrim, rasyonalizm, metaya eğilim göstermeler sonucu ekonomik ve toplumsal alanda dönüşümlerin yaşanmasını sağlamıştır (Emerson, 1965: 3). Teknik alanda gelişmeler, hızlı nüfus artışı, üretimin artması, kırsal alandan kente göçler devletlerin yönetim dinamiklerini etkilemiştir (Hamitoğulları, 1986: 147).

Adam Smith'in ulus kavramına düşüncesi, ulusçuluk ve ulusallık kavramlarına dayalıdır. Çünkü Smith, bu kavramlar sayesinde toplumsal kimlik oluşturulmasında önemlidir. Bu yüzden Smith'in ulus devlet kuramı, bireylerin ayrıştırmalar ve farklılıklara rağmen insanları birleştirmektedir (Guiomör, 1997: 221). Bundan dolayı ulus devlet, kapitalizmin politik ve yönetim alandaki dönüşümünün sağlayıcısı olmuştur (Smith, 2002: 13). 19. yüzyılda köleliğin kaldırılması ve 20. yüzyılda etnik azınlıkların hak arayışları patlak vermiştir (Krasner, 1999: 108-109). Birinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlık ve egemenlik çabaları, ulus devletlerin kuruluşunu hızlandırmıştır. Birinci Dünya Savaşı, ulus ve yurttaşlık kavramları karmaşık bir hale getirmiştir. Bu yüzden Birinci Dünya Savaşı sonucunda çok uluslu imparatorluklar yıkılmış ve yeni ulus devletler kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonucu kurulan ulus devletlerde yurttaşlık, aynı ülke toprakları üzerinde yaşayan aynı soy bağına sahip kişilerin birleşimiyle olduğu anlayışı benimsenmiştir (Aksoy, 2010: 32). 20. yüzyıl itibariyle sanayi ve teknolojinin dünyanın

her yerine yayılması, bazı gelişmelerin de yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle teknolojik gelişmeler sonucu bilgi paylaşımının kolaylaşması ve veri dolaşımının sağlanmasıyla devletlerarası haberleşme ve etkileşim artmıştır. Böylece iletişim ve haberleşmenin artmasıyla toplumlar hem kendi aralarında hem de başka topluluklarla etkileşim kurlmaları kolaylaşmıştır. Dolayısıyla, bu gelişmeler sonucunda ulus devletlerin kendi bünyelerindeki çeşitli etnik kökenli bireylerin kimlik arayışına girmelerine neden olmuştur (Aydın, 2018: 235). Özetle, dünyada yaşanan ekonomik, siyasal, toplumsal ve ekonomik süreçler ulus devletleşme sürecini önemli ölçüde etkilemiştir. Nitekim yaşanan gelişmeler sonucu ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla toplumlar, “aynılık” temelinde toparlanmıştır (Mill, 1998: 427). Sanayi Devrimleri ve teknolojik gelişmeler sonucu bireysel ayrılıklar doğal görülmüş ve pek çok kimlik ve politika geliştirilmiştir (Erdem, 2003: 10). Tarihsel süreç içerisinde ulus devletlerin bir son durak gibi görülmesi, siyasal anlamda genel bir kanı olarak kabul edilmektedir (Demir, 2024: 257). Ancak ulus devletlerle yönetimin farklı bir seyir almıştır. Devletlerin yönetim potansiyellerinin meşru temelleri, egemenlik kavramının geliştirilmesiyle olmuştur (Smith, 2002: 12). Ulus devletlerin bütünleştirici, özdeşleştirici ve farklı karakteristik toplulukları barındıran küreselci bir yapıya doğru evrilmesine olanak sağlamıştır (Smith, 2002: 15). Ulus devletlerin bu evrimi, uluslararası insan hakları ve bireysel haklara göre görece daha fazla koruma altına alan demokrasiye ve özgürlükçü bir yönetim anlayışına gittiği söylenebilir. Bu anlayış, devletlerin birbirlerine karşı daha hoşgörülü ve hassasiyetle yaklaşımlarını sağlamaktadır. Ulus devletler ve egemenlik ilişkileri, siyasal düzenin ve kararlılık etkenlerinin devletler için kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir (Bhambra & Düşünmek, 2015: 119).

İKİNCİ BÖLÜM

ONSEKİZİNCİ YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU

Osmanlı İmparatorluğu, çok uluslu bir toplumsal yapıya sahiptir. Ancak Fransız Devrimi ile milliyetçilik faaliyetlerinin, ulus devletlerin ortaya çıkışını sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemine girmesiyle milliyetçi düşünceler yayılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu döneminde dağılmayı önlemek amacıyla pek çok reform gerçekleştirilmiş ve çeşitli fikir akımları ortaya çıkmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde yapılan düzenlemeler ve izlediği politikalar değerlendirilecektir. Osmanlı Devleti'nin yeniden güçlendirme girişimleri, dönemin temel düşünce akımları üzerinden tartışılacak ve Türkçülüğün doğuşu tarihsel bir perspektifle çalışılacaktır.

2. Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

Onyedinci yüzyılda yaşanan Aydınlanma Dönemi, Avrupa'nın siyasi, ekonomik, sosyal yapısını değiştirmiş ve pozitivizmin yarattığı modernleşme, Avrupa'yı pek çok alanda öncü haline getirmiştir (Pamuk, 2004: 1090). Ancak Osmanlı Devleti, Avrupa'daki bu gelişmelere uyum sağlayamamış ve çeşitli alanlarda Avrupa'nın gerisinde kalmıştır (Güran, 2003: 19). Batı'da modernizm ve 1789 Fransız Devrimi ile ortaya çıkan ulusçuluk hareketlerinin olumlu etkileri olsa da, çok uluslu devletleri olumsuz etkilemiştir (Çakmak & Güntürk, 2024: 518). Osmanlı Devleti, Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip edebilmek adına Avrupa'ya daimî elçilikler göndermiştir (Aksakal, 2018: 918). Ayrıca Osmanlı Devleti, ekonomik alandaki zararlarını azaltmak için Avrupalı devletlerle ticari antlaşmalar yapmıştır. Ancak bu ticari antlaşmalarla tanınan imtiyazlar, Osmanlı tebaasının ticari çıkarlarını zedelemiştir (Bleda, 1979: 30). Avrupa'da artan ulusçuluk faaliyetlerinin hızla yayılması, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tehdit etmiştir (Ahmad, 2009: 29). Osmanlı Devleti'nde Balkanlarda başlayan ayrılıkçı hareketler, devlet yapılanmasına, meşruluğuna zarar vermiştir ve devletin çözülme sürecinin hızlanmasına yol açmıştır (Zafer, 1999: 27). Bunun sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun 15. yüzyılda başlayan geleneksel yönetim anlayışı, 19. yüzyılda modernleşme ve değişim sürecine girmesi nedeniyle önemli dönüşüm geçirmiştir (Anh, 2024: 644). Nitekim Osmanlı Devleti, 1699 Karlofça Antlaşmasıyla başlayıp 1792 Yaş Antlaşması'na kadar olan süreç gerileme dönemi olarak adlandırılmaktadır (Findley,

2012: 62). 1699'daki Karlofça ve 1718'deki Pasarofça Antlaşmaları, yıllarca süren, ekonomik, siyasal ve toplumsal güç kaybına yol açan savaşların sona ermesini sağlamıştır (Kodaman, 2007: 18). Bu anlaşmalar sonucunda Osmanlı Devleti, Batının üstünlüğünü kabul etmiştir (Kodaman, 2007: 19).

Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde yaşanan toprak kayıpları, liyakatin azalması, rüşvetin artması ve vergi oranında artış, devletin yapısına zarar vermiştir (Küçük, 1985: 1007). Bu dönemde Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu bunalımlı ruh halinden çıkış için çözüm arayışına girmiştir. Rus İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti arasında 1768-1774 yılları arasında yapılan savaşlarda, Osmanlı Devleti'nin aldığı yenilgiler devlet içinde özellikle askeri ve idari alanlarda yaşanan sorunları gün yüzüne çıkarmıştır (Anastasiadou, 2008: 31). Bu nedenle, 18. yüzyılda Osmanlı'da devlet adamları, yenileşme hareketi başlaması gerektiğini dile getirmiş ve geleneksel kurumlar ile geçmiş yönetim anlayışlarının terk edilmesi gerektiğini açıklamışlardır. Böylece Osmanlı Devleti'nin bu dönemde yapılan ıslahat çalışmaları, öncelikli olarak eski kurumların yeniden düzenlenmesi hedefiyle başlamıştır.

1683 Viyana Bozgunu'ndan 1718 Pasarofça Antlaşması'na kadar olan süreçte yaşanan toprak kayıpları, diplomatik, siyasi ve ekonomik sorunları Avrupa ile başa çıkılamayacağı düşüncesinin oluşmasına neden olmuştur (Berkes, 2004: 41). Osmanlı Devleti'nde, Pasarofça Antlaşması ile başlayıp 1730 yılına kadar süren 12 yıllık dönem "Lale Devri" olarak adlandırılmaktadır (Berkes, 2004: 45). Bu dönemde saray ve çevresinde lüks yaşam tarzının benimsenmesi ve yaşanan sorunlara kayıtsız kalınması, Osmanlı Devleti içindeki sorunların büyümesine yol açmıştır (Dale, 2009: 177). Bu sorunları çözmek amacıyla III. Selim döneminde mali ve askeri alanlarda yenileşme sürecine girilmiştir (Kara, 1940: 13). III. Selim, askeri alanda Nizâm-ı Cedîd ordusunu kurmuştur; ancak bu reform hareketi ekonomik zorluklar ile toplumsal ve siyasi dirençle karşılaşmıştır (Akşin, 2007:24). III. Selim döneminde ayrıca yönetim alanında eyaletlerde bulunan yöneticilerin görev süresi uzatılmış ve bu karar, eyaletlerdeki yöneticilerin keyfi bir tavır içerisinde girmelerine neden olmuştur (Pamir, 2004:72). Toprak kayıpları ve siyasi istikrarsızlıkla karşı karşıya kalan III. Selim döneminde toprak kaybı ve siyasal istikrarsızlıkların artış göstermesi sonucu başlayan reform hareketi, II. Mahmud dönemine kadar devam etmiştir (Shaw, 1976: 262). Ancak bu reformlar dizisi, Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki sorunlara kısa vadeli çözümler getirmiştir (Neumann, 2006: 48). Osmanlı Devleti ilk toprak kaybını Küçük Kaynarca Antlaşması ile yaşamıştır.

Askeri yenilgiler ve sınırların küçülmeye başlaması askeri, siyasi ve iktisadi alanlarda merkeze dayalı bir anlayışı benimsenmesine neden olmuştur (İnalçık & Seyithanoğlu, 2006: 947). Osmanlı Devleti, yaşadığı toprak kaybı sonucunda askeri ve savunma harcamalarında artışa gitmiş bu durum da iç ve dış borçlarının artmasına neden olmuştur (Shaw, 1975: 427). Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nde vergilerin arttırılmasına gidilmiş; tarım ve ticaret faaliyetlerinde daralmaya yaşanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, 18. yüzyıl sonlarına kadar ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla üretimi devam ettirme ve düzeni korumaya çalışsa da mali açıdan olumsuz etkiler yaratmıştır (Buluttekin, 2014: 157). Osmanlı Devleti, bu etkileri azaltmak ve yeniden güç kazanabilmek adına yenileşme hareketi başlatmıştır. II. Mahmud dönemine gelindiğinde ise Yeniçeri Ocağı kaldırılmış ve bakanlıklar kurulmuştur (Çiydem & Özdemir & Aktaş, 2014: 323).

Alemdar Paşa, II. Mahmud döneminde görev yapmış bir devlet adamıdır ve kendisine ait askeri güce sahip olmuştur. Alemdar Paşa göreve geldiği zaman ilk çalışması, Nizâm-ı Cedîd teşkilatı yerine Sekbân-ı Cedîd'i getirmiştir (Gencer, 2012: 326). III. Mustafa döneminde Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'nde siyasi, askeri alanda değişimlerin ve dönüşümlerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Şehzadeliği döneminde kafes usulü ile yaşamış ve 21 Ocak 1774 tarihinde tahta çıkan I. Abdülhamid, Rus Savaşı neticesinde oluşan zararları en aza indirmek amacıyla faaliyetlerde bulunmuştur (Uluçay & Kartekin, 1958: 25). Bu yüzden, I. Abdülhamid, 17 Temmuz 1774 tarihinde Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalamış ve III. Mustafa dönemine benzer şekilde askeri reformlara ağırlık vermiştir (Uluçay & Kartekin, 1958: 26). Ancak, 1768 ile 1774 yılları arasında süren Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yeniçerilere verilen cülus adı verilen bahşişi, savaş sonucunda Osmanlı Devleti'nin savaş tazminatı ödemek zorunda kalması ve savaşın maliyeti, devlet içinde sorunları derinleştirmiştir (Genç, 2003: 379). Ayrıca, II. Mahmud döneminde dış borçları ödemek amacıyla uygulanan esham sisteminin bekleneni karşılamaması üzerine, I. Abdülhamid döneminde yeni esham sistemi devreye sokulmuştur (Tukin, 1988: 1070). Yine Küçük Kaynarca Antlaşması ve Aynalıkavak Tenkihnamesi sonucunda Rus tüccarların Osmanlı Devleti'nde ticari ve deniz taşımacılığında ayrıcalık elde etmeleri, Osmanlı tüccarlarının çıkarlarında olumsuz bir etki yaratmıştır (Bostan, 1995: 358). Bu dönemde Avusturya, İngiltere ve Fransa'nın Karadeniz uluslararası ticarete açması, Osmanlı maliyesine ve diplomasine zarar vermiştir (Bağış, 1983: 31).

III. Selim döneminden II. Mahmud'a kadar olan süreçte bürokrasi sisteminde yeni makamlar oluşturulmuştur. Böylece Osmanlı Devleti, geleneksel yapıdan modern bir yönetime geçiş yapmıştır (Arslan, 2014: 97). Tanzimat'ın ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nde sistematik bir şekilde Batılı tarzda reformlar düzenlenmeye başlamıştır (Aslantürk & Bozkurt, 2016: 155). Ancak Batı tarzı düşüncelerin benimsenmesine yönelik girişimler, yönetici elitlerin küçük bir kısmı kabul etmiş ve bu durum bazı gruplar tarafından hoş karşılanmamıştır (Findley, 2014: 171). Osmanlı Devleti, 1875'te Bosna-Hersek'te çıkan ayaklanmaları kontrol altına alamamış ve bazı ayrıcalıklar tanımıştır (Soysal, 1999: 137-139). Yine bu dönemde Avusturya, Slav politikası karşısında mevcut egemenliğini korumaya yönelik politikalar benimsemiş ve Hersek isyanında Osmanlı Devleti'ne yardım etmiştir (Burçak, 1984: 11).

Balkanlardaki ayaklanmaların durdurulamaması nedeniyle, 1876 yılında Avusturya, Rusya ve Almanya devletleri Berlin'de bir araya gelerek Balkanlardaki durumu değerlendirmişlerdir. Berlin Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin bazı ıslahat çalışmalarının yapılmasına karar verilmiştir. Ancak, Balkanlardaki ayaklanmalar 2 Temmuz 1876'da Sırbistan ve Karadağ'a da yayılmıştır. Balkanlardaki ayaklanmaları çözmek için, 12 Aralık 1876'da Rusya, Avusturya, Fransa ve Almanya'nın katılımıyla İstanbul Konferansı düzenlenmiştir (Burçak, 1984: 9). Ancak bu konferansta, Rusya ve Osmanlı Devleti bir uzlaşmaya varamamışlardır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nde Genç Osmanlıların öncülüğünde V. Murat tahttan indirilmiş ve Meşrutiyet'in ilan edilmesinin garantisini veren II. Abdülhamid yönetimi devralmıştır (Ortaylı, 1985: 300). Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek ayaklanmaları engelleme çabalarına rağmen başarısız olmuş ve 3 Mart 1878 tarihinde ağır yaptırımlar içeren Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamıştır (Sander, 1988: 279). II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle birlikte, aydınlardan oluşan bazı gruplar meşrutiyet isteklerini dile getirmiş ve bu doğrultuda padişaha baskı uygulamışlardır.

II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin yeniden güç kazanabilmesi için Avrupalı devletler arasındaki anlaşmazlıkları ve dış politikalarını bir fırsat olarak değerlendirmiştir (Eldem, 1994: 37-38). Bu doğrultuda, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı-Almanya ilişkileri yakınlaşmış ve iki ülke arasında pazar payı artırmıştır (Önsoy, 1982: 26). Ayrıca, iki ülke arasında ticari ilişkilerin gelişmesi, Bağdat Demiryolu projesi ile ekonomik ve askeri yardımlar gibi gelişmeleri iki ülkenin ilişkilerinin önemli bir parçası olmuştur (Kaşıyüğun, 2009: 324). II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti içerisindeki en

önemli sorun, milliyetçilik düşüncesinin etkisiyle Balkanlar'da ayrılıkçı hareketlerin başlamasıdır. II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti içindeki ve dışındaki sorunları çözebilmek için Kanun-i Esasi'yi, yani Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasını ilan etmiştir (Akşin, 1997: 52). Ancak Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermesi sonucunda Abdülhamid, meclisi feshetmiş ve Birinci Meşrutiyet dönemi askıya alınmıştır. II. Abdülhamid, istibdat dönemi olarak bilinen baskıcı yönetim uygulamaya başlamıştır. Bu yönetim tarzına karşı, Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısında siyaset ve iletişim gibi alanlarda milliyetçi yönelimler yaygınlaşmıştır (Aybars, 1984: 44). Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri neticesinde II. Abdülhamid tahtan indirilmiştir. 1876-1918 yılları arasında yıkılma tehlikesine karşı pek çok politika ile ayakta kalma mücadelesine geçmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin tüm çözüm arayışları ve mücadelelerine karşı yıkılması önlenmemiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemine yön veren modernleşme anlayışı merkezli faaliyetler, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini oluşturmuştur (Aybars, 1984: 47).

Dolayısıyla 18. yüzyıl, Osmanlı Devleti için siyasi, ekonomik, askeri ve sosyo-kültürel sorunların ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Bu süreçte, savaşlardan alınan yenilgiler sonucunda Osmanlı Devleti önemli toprak kayıpları yaşamıştır. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin ulaşabildiği en geniş sınırı 6.978.356 km² iken, alınan yenilgiler neticesinde bu alan yaklaşık olarak 6.162.778 km²'ye düşmüştür (Sakaoğlu, 2007: 15). Benzer şekilde, II. Abdülhamid döneminde yapılan nüfus sayımında 39.109. 631 kişi olduğu tespit edilmiştir (Kurdakul, 2000: 227). Ancak, Osmanlı Devleti'nde 1914 yılında yapılan nüfus sayımı güncellemesi sonucunda bu sayının 18.520.016'ya düştüğü görülmüştür (Kurdakul, 2000: 228). Fransız Devrimi sonucunda yayımlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'ne göre yönetimde özgürlükler ve haklar açısından Osmanlı Devleti gibi çok uluslu yapıya sahip devletleri zayıflatmıştır (Karpas, 2010: 106). Özellikle Fransız Devrimi'nin getirisi olan milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti içerisinde Balkanlarda bölünmeler ve kopuşların yaşanmasına neden olmuştur (Karpas, 2010: 102). Batı'da Aydınlanma Çağı'yla başlayan Fransız Devrimi'yle öne çıkan halk yönetimi anlayışı, Osmanlı Devleti'ne yansımaları olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin geleneksel yönetim sisteminde, en üst düzeydeki egemenlik padişaha ait olup, bu yetki babadan oğula geçen bir hanedanlık sistemi çerçevesinde sürdürülmüştür (Taneri, 1993: 83). Osmanlı Devleti'nin son döneminde ekonomik açıdan zayıflaması, sık sık yapılan savaşlar, dış borçlar ve toprak kayıpları nedeniyle güç kaybetmiştir (Emecen, 1994: 361).

Osmanlı Devleti son döneminde ticari imtiyazlar verilmiş ve bu durum, iç üretimde gerileme ve dış müdahelere maruz kalmasına neden olmuştur (Taş, 2018: 24). Osmanlı Devleti'ndeki bu sorunlar, 18. yüzyılın sonunda Batılı devletlerin karşısında yalnız kalmamak adına Almanya ile ilişkilerin gelişmesine yol açmıştır. Yine aynı dönemde, Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri sonucunda Meşrutiyet ilan edilmiş ve yönetim İttihat ve Terakki'nin eline geçirmiştir (İmamoğlu, 2016: 123). İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamid döneminden farklı olarak İngiltere, Fransa ve Rusya ile ittifak kurulması gerektiğini savunmuştur. Ancak, İttihat ve Terakki yönetimi içerisinde Almanya yanlısı olan yöneticilerin baskıları doğrultusunda, 1914 yılında Almanya ile Osmanlı Devleti arasında siyasi bir ortaklık kurulmuştur (Güneş, 2013: 111). Sonuç olarak, 18. yüzyıl, Osmanlı Devleti için iç ve dış krizlerin, toprak kayıpların ve mali sıkıntılarla karşılaştığı bir dönem olmuştur (Çetinkaya, 2016: 29). Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin eski gücüne kavuşabilmesi amacıyla Tanzimat Fermanı ile yenileşme hareketi süreci başlatılmıştır. Tanzimat Dönemi'nde çeşitli fikir ve düşünce sistemi, basın-yayın faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin son dönemine ve sonrasında kurulan Cumhuriyet'in kuruluş sürecine düşünsel temelinin şekillenmesine katkılarda bulunmuştur (Çetinkaya, 2016: 30-31).

2.1. Toprak Kayıpları ve Gayrimüslim Tebaada Milliyetçiliğin Doğuşu

Osmanlı Devleti, çok uluslu bir toplumsal yapıya sahiptir. Özellikle Balkanlar'da çeşitli dini, etnik ve sosyo-kültürel yapıyı bünyesinde barındırmıştır (Kafkasyalı, 2020: 406-407). Osmanlı Devleti'nde Türk milliyetçiliği, 1908 Jön Türk yönetiminde başlamış olsa da, Balkanlar'da 17. yüzyıl sonlarında etkili olmaya başlamıştır. Balkanlar'da milliyetçiliğin oluşmasını sağlayan unsurlar, Aydınlanma Çağı'nın getirdiği modernizm ve Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımıdır. Osmanlı Devleti'nde modernleşme ve Batılılaşma adına yapılan ıslahatlar da Balkanlar'da milliyetçiliği harekete geçirmiştir (Karpas, 2019: 35). Özellikle Fransız Devrimi sonrasında milli kimlik ve ulus bilinci anlayışları, Balkanlar'da bulunan aydınların ve halkların bağımsızlık kazanma düşüncelerini uyandırmıştır (Erdem, 2020: 41). Osmanlı Devleti'nde toplumsal açıdan Rum Ortodoks Hristiyanları, gayrimüslim tebaa önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle, bu gruba mensup kişilere diğer azınlıklara oranla daha fazla haklar tanınmış ve bürokratik alanda önemli görevlerde yer almaları sağlanmıştır. Milliyetçi fikirlerin Balkanlar'da yayılması, aydınların sanayi ve ticaret alanına girmeleri neticesinde modern dünya görüşünü benimsemeleri yoluyla olmuştur (Mazower, 2017:

84). Bazı tarihçilere göre, Balkanlar'da milliyetçi fikirlerin uyanmasında milli kimlik bilincinin oluşmasında Rum Ortodoks Kilisesi'ne karşı direniş doğmuştur (Sadoğlu, 2016: 1). Bir başka yaklaşıma göre, Balkanlar'da ticari ilişkilerin gelişmesi, laikleşme ve düşünce faaliyetlerinin yaygınlaşmasında milliyetçi fikirlerin önemli bir rolü bulunmaktadır (Sadoğlu, 2016: 2). Osmanlı'nın Rusya karşısında aldığı yenilgiler, 1821 yılında Kırım'da meydana gelen ayaklanmalar ve Rusya'nın yürüttüğü Panslavizm politikaları, Balkanlar'da ulusal kimlik kazanma sürecini başlatmış ve bu süreç Balkanlar'da bağımsız devletlerin kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Mumyakhmaz, 2012: 194). Bu açıdan, Balkan milliyetçiliğinin oluşmasında ortak dil politikası önemli bir yer tutmuş; vatandaşlık, egemenlik ve düşünce sistemleriyle bütünleşik bir şekilde şekillenmiştir (Kafkasyalı, 2020: 418). Taştan (2006: 414)'a göre ise, hem Balkan milliyetçiliğinin oluşmasında Fransız Devrimi'nin etkilerine ve bazı Yunan aydınlarının "Yunan-Osmanlılığı" ifadeleri de etkili olmuştur.

Karpat'ın (2004: 46) "*Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*" eserinde, Doğu Avrupa'da dil, sosyo-kültürel, tarih, fikir ve düşünce sistemlerinin milliyetçiliği oluştururken, Balkanlarda milliyetçiliğin sadece dil ve ortak geçmişe dayandığını ifade etmiştir. Ayrıca, Balkan toplumlarının Osmanlı Devleti'nden ayrılmasında Batılı devletlerde de destek verdiği, bu durumun Balkanların Doğu toplumlarından uzaklaştırılarak kendilere özgü tarihi geçmiş oluşturulmasına kadar vardığını belirtmiştir (Kafkasyalı, 2020: 416). Osmanlı Devleti'nde, Balkanlarda kendilere özgü milliyetçilik tipolojisinin ortaya çıkarmasında cemaat kimliği ve millet düzeni olgularının oluşmasında ulusal uyanışın başlamasının etkisi vardır. Osmanlı Devleti'nde Balkan milliyetçiliğinin inşasını etkili olan ve milliyetçiliğe ivme kazandıran sosyo-hukuki bir anlayışın gelişmesi etkili rol oynamıştır. Bu durumu Lory (1988:499) şu şekilde açıklamıştır: Balkanlar'da Birinci Dünya Savaşı'na kadar ki gerilimli süreci boyunca çeşitli Balkan ulusları çoğu zaman büyük güç siyasetinde bulunmuşlardır. Ancak bu durum Balkanlarda toplum yapısında çatışmaların yaşanmasına ve eleştiriler getirilmesine neden olmuştur. 1821 yılındaki Yunan ayaklanması, Osmanlı tebaası arasında etnik ve dini temelli ayrışmaları derinleştirerek milliyetçi söylemlerin ve çatışmaların gelişimine katkı sağlamıştır (Roudemotof, 1998: 25-26). Osmanlı Devleti'nde Yunan milliyetçileri arasında Ortodoks Rumlara karşı Müslüman Türkler ifadelerinin kullanılması iki tebaa arasındaki gerilimi daha da arttırmıştır (Meri, 2022: 67). Bu söylem zaman içerisinde ulusalcı bir harekete dönüşmüş; dini söylem, sembol ve simgelerle bütünleşerek sosyo-kültürel bağımsız bir

ulusalcı isteklerin oluşmasına sebep olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti yönetimi sırasında ulusal kimlik ile dini öğelerle bağ kurulması, ulus olgusunun oluşmasını zorlaştırmıştır. Yunan Ayaklanması, Osmanlı Devleti’nde ulusal kimlik, milli kimlik, kültürel kimlik ve milli aidiyet olgularının yerine etno-dini unsurlarının kullanılması, milliyetçilik olgusunun çok boyutlu ve karmaşık bir görünüm kazanmasına neden olmuştur (Meri, 2022: 66). Bu nedenle Yunan milliyetçiliği, Helenistik ve Hristiyan unsurların bir araya getirildiği bir sentez olarak kurgulanmış; Bizans-Yunan kültürel ve tarihi geçmişinden ayrıştırılması amaçlanmıştır. Bir Balkan milliyetçiliği tipolojisi olan Yunan milliyetçiliğinin temel unsuru olan din, dil ve tarihi geçmiş ve ortak bağlar gibi bağlayıcı unsurlar üzerine inşa edilmiş ve bu unsurlar, özellikle toplum ile din arasındaki ilişkiyi güçlendiren bir araç olarak kullanılmıştır. Yunan Ayaklanması sürecinde ortaya ulusalcı eserler ve anayasa çalışmaları, diğer Balkan milliyetçiliği tipolojilerinden farklı olarak etno-sembolik fikirleri barındırmıştır (Meri, 2020: 1022). Bu açıdan, 1 Ocak 1822’de Yunanistan’da ilan edilen anayasada Yunan vatandaşlarının eşit olduğuna vurgu yapılmış; yurttaşlık tanımı ise, etnik köken ve ulusalcı anlayış temelinde şekillendirilmiştir (Doğar, 2017: 44). Bu gelişmeler yalnızca Yunan toplumu değil, Osmanlı coğrafyasındaki diğer toplulukları da etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu içerisinde gelişmeye başlayan milliyetçi düşünceler; Müslüman aydınlar, Jön Türkler ve diğer örgütlerin faaliyetleri sayesinde imparatorluk içerisinde diğer toplumlara ulaşmasını ve yayılmasını sağlamıştır (Bora, 2017: 202). Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde oluşmaya başlayan milliyetçilik düşüncesi hem Türk milliyetçiliğinin doğuşuna hem de Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin ideolojik temelini oluşturmuştur (Kushner, 1979: 185).

2.1.2. Toprak Kayıpları ve Müslüman Tebaada Milliyetçiliğin Doğuşu

Osmanlı İmparatorluğu süresince Müslüman tebaa, hem İslam’a hem de devlete bağlılık duymuştur. Bu bağlılık; bürokrasiye, halifeye, padişaha ve ortak mirası da kapsamıştır. Osmanlı’da kullanılan kavramlardan biri olan “dârü’l harb” ve “dârü’l İslâm” 17. yüzyılda Osmanlıların gerilemeye başlamasıyla aydın ve yönetici sınıfında sıkça gündeme gelmiştir (Ahmad, 1969: 205). Bu açıdan Osmanlı toprakları dışında kalan kısma “dârü’l harb” olarak adlandırılırken, “dârü’l İslâm” Osmanlı sınırları dahilini ifade etmek için kullanılmıştır (Ahmad, 1980: 15). 19. yüzyıl ortalarına doğru, hem Avrupa’da hem de Osmanlı Devleti’nde yaşanan savaşlar, devrimler ve yeni düşünce sistemlerinin ortaya çıkmasıyla vatan fikri de oluşmaya başlamıştır (Okyar, 1980: 330). Böylece

Osmanlı Devleti'nde, Osmanlıcılık fikir akımına denk gelen vatanseverlik anlayışı tamamen Müslümanların elinde bulunmamıştır. Ancak gayrimüslim tebaanın farklı düşünce sistemlerini benimsemeleri sonucunda bu fikir akımı, Müslüman Türklere özgü bir akım haline gelmiştir (Azimy, 2018: 580). Osmanlı Devleti'nde vatanseverlik, milliyetçilik ve yurttaşlık fikrinin öncelikli olarak askeri okullarda ortaya çıkmıştır. Bu okullarda, Avrupa'nın sömürgecilik politikasına karşı Osmanlı Devleti toprak bütünlüğün korunması düşüncesi, Jön Türkler adı altında kurulan grupta oluşmaya başlamıştır. (Bozatay & Demir, 2024: 29). Bu grup, I. Meşrutiyet ilanına kadar olan süreçte etkili bir rol oynamıştır. Ancak 1878'de, Abdülhamid döneminde anayasanın askıya alınıp meclisin kapatıldığı dönemde Yeni Osmanlılar geri planda kalmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde, 25 yıl sonra bu grupta aynı amacı taşıyan yeni bir hareket oluşmuş ve kendilerini Jön Türk olarak adlandırmışlardır (Durdu, 2003: 298). Yine bu grubun takipçisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı bir grup ise II. Jön Türk Hareketi olarak adlandırılmışlardır (Akşin, 2001: 26). Yeni Osmanlılar, 1876 yılında Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilip Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışında etkili rol oynamışlardır. Ancak Abdülhamid'in tahta çıkışı, Yeni Osmanlıların meclis ve anayasa çalışmaları yürütmesi koşuluyla desteklenmiştir (Lemercier-Quelquejay & Bennigsen, 1964: 386). Nitekim Abdülhamid, 1876 yılının sonlarına doğru Kanun-i Esasi'yi ilan etti ve kısa bir zaman sonra da seçimler yapılmıştır. Bu seçimler sonucunda Osmanlı Meclisi açılmıştır. Yeni Osmanlılar, isteklerinin gerçekleştirilmesinden sonra Abdülhamid tarafından etkisiz hale getirilmiştir. Fakat Osmanlı'da aydınlar, gazeteciler ve öğrenciler gibi pek çok kurum ve kişi, Osmanlı'nın liberalleşme hedeflerinin peşinden gitmişlerdir (Devlet, 1985: 350). Abdülhamid'in baskıcı yönetimi, Yeni Osmanlı hareketini durdurmuş olsa da 1889 yılında tekrardan ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu reform hareketlerini yürütürken, reformlara karşı imparatorluğun içinden muhalif gruplar oluşmaya başlamıştır. Bu muhalif gruplar sonunda "Genç Osmanlılar" hareketine dönüşmüştür (Zürcher, 2010: 20). Bu genç aydınların ana amacı, Osmanlı toplumuna devlete bağlılık kazandırmak istemişlerdir (Karpas, 2002: 53). Genç Osmanlılar mücadelesi de ırk veya millet esası üzerinden bir mücadeleye girişmemişlerdir. Bu grubun mücadelesi sadece devlet erki üzerinde yoğunlaşmışlardır (Olson, 1989: 219). Yani, Genç Osmanlılar devletin devamının sağlanması için meşruti monarşinin gelmesini savunmuşlardır (Olson, 1989: 231). İttihat ve Terakki Cemiyeti, öncelikli olarak II. Abdülhamid yönetiminin karşısında gizli bir örgüt şeklinde kurulmuştur (Georgeon, 1979:154). İttihat ve Terakki

Cemiyeti'nin fikir ve düşünce yapısı askerler, öğrenciler ve aydınlar arasında hızlı bir şekilde yayılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin açık ve gizli amaçlarla kurulmuştur (Gökalp, 1959: 336). İttihat ve Terakki'nin açık amacı, Osmanlı Devleti'ndeki bağımsızlık hareketleri karşısında Osmanlı tebaasına ulusal bilinç kazandırarak dağılmayı önlemektir.

İttihat ve Terakki Cemiyet'in gizli hedefi ise Abdülhamid yönetimine son verilmesi ve yeniden meşrutiyetin ilan edilmesidir (Karabekir, 1982: 483). Dolayısıyla, İttihat ve Terakki Cemiyeti bu amaçlarına ulaşabilmek adına hem siyasal hem de sosyo-kültürel alanda faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu nedenle İttihat ve Terakki Cemiyeti, gerek Osmanlı Devleti içerisinde gerekse dışında yayın organları aracılığıyla II. Abdülhamid yönetimini eleştirmiştir (Karabekir, 1982: 488). İttihat ve Terakki Cemiyetinin bu girişimleri, adil, özgürlükçü fikir ortamının, ekonomik gelişim, yurttaşlık bilinci gibi özelliklerle donatılmış Osmanlı milletini oluşturmak amacıyla yürütmüştür (Bayar, 1997: 73). İttihat ve Terakki Cemiyeti, gerek yurt içinde gerekse yurt dışındaki faaliyetleriyle 1908 yılında meşrutiyetin ilan edilmesini sağlamıştır (Petrosyan, 1974: 107). Osmanlı Parlamentosu'ndaki mebuslar, halkın temsilcileri olduklarını öne sürerek yürütme üzerinde baskı kurmak istemiştir ve bunun için de öncelikli olarak padişahın yürütme üzerindeki egemenliğini kaldırması gerektiğini söylemiştir (Ramsour, 2009: 55). Ancak Parlamento (iki meclisli) 13 Şubat 1878'e kadar toplantılarını sürdürebildiler. Çünkü Abdülhamid bu tarihte, Osmanlı Devleti'nin içinde olduğu savaşı gerekçe göstererek parlamentoyu dağıtmış ve anayasayı süresiz olarak ortadan kaldırarak istibdat yönetimini ilan etmiştir (Lewis, 1996: 185). Meşrutiyet'in 1876 yılında ilan edilmesi, Osmanlı'nın aydın kesimde olumlu karşılanmıştır. Ancak II. Abdülhamid'in meşruti yönetimine son vermesi sonucu, aydın kesim yeni oluşum yollarına girmişlerdir (Kili & Gözübüyük, 1985: 65). Bu oluşumlardan biri olan İttihat-ı Osmanî Cemiyeti, birkaç Askeri Tıbbiyeli öğrenci tarafından 1889 yılında kurulması olmuştur (Gökbayır, 2012: 61). Bu grup, faaliyetlerini gizlilik içinde yürütmüş ve özünde vatanseverlik ve ulusalcı görüş sistemlerini benimsemiştir (Aslan, 2009: 81). İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamid döneminin otoriter yönetimine karşı çıkarak, 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulmasını talep etmiştir (Tanör, 1996: 169).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1889 yılında Askeri Tıbbiye'de, İttihat-i Osmanlı adını taşıyan farklı etnik kimliğe sahip öğrencilerden tarafından kurulmuştur (Akşin, 2001: 29). Bu cemiyet, Abdülhamid'in tahtan indirip yerine meşruti sisteme geçilmesini

hedeflemiştir. Ancak bu hedefleri doğrultusunda planladıkları darbe girişimleri başarısız olmuş ve sonucunda sürgüne gönderilmişlerdir (Karabekir, 2009: 27). Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasından sonra aydınlar Avrupa'ya kaçmış ve Jön Türkler adını almışlardır. Jön Türkler, Osmanlı'daki sorunlarından dolayı padişahı sorumlu görmüş ve yayın organları aracılığıyla eleştirilerini dile getirmişlerdir (Mardin, 1989: 220). Jön Türk fikir hareketi, I. ve II. Meşrutiyet'te kilit rol oynayan aydın topluluğu ifade etmek amacıyla kullanılmıştır (Ramsaur 1972: 19). Aynı zamanda bu hareket, bir orta sınıf burjuvazi hareketidir (Tunaya, 1962: 153). İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nde istibdat yönetiminin son verilmesi, meşruti yönetimin ilan edilmesi ve reformların yapılmasına yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Bu yüzden İttihat ve Terakki Cemiyeti, özellikle basın yayın organları aracılığıyla istibdat idaresini eleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nde devletin kurtuluş yolu olarak görülen meşruti yönetimin kaldırılması, toplumda huzursuzluk yaratmıştır (Ülken, 1998: 200). Yine bu cemiyet, Osmanlı Devleti tarihinde kırılma noktalarından birini yaşatan 1907 yılında yapılan kongrede yer almışlardır. Bu kongre, Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin'in katılımlarıyla düzenlenmiştir. Ahmet Rıza, merkezîyetçi ve milliyetçi kesimi temsil ederken, Prens Sabahattin liberal ve âdem-i merkezîyetçi kanadı temsil etmiştir (Zürcher, 2011: 139). Prens Sabahattin, kongrede Avrupa'daki teşebbüs-i şahsi ve âdem-i merkezîyetçi bir yönetim anlayışında söz etmiştir. Bu kongrede alınan ortak karar, Abdülhamid yönetiminin son verilmesi olmuştur (Ramsaur, 1972: 85-90). Ahmet Rıza ve ekibi, pozitivist görüşü temsil eden grupken, karşısında Mizancı Murat ve ekibi, İslamcı görüşü temsil etmiştir (Örmeci, 2010: 106).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1907 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmiştir. Bunun sonucunda grubun Paris ve Selanik'te iki ayrı merkezi bulunmuştur (Akşin, 2007: 231). İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1906'da Selanik'te III. Ordu'daki bazı subayların girişimi ve Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin 1907'de Paris'teki örgütle birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır (Karabekir, 1982: 158). 1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik merkezi, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlamışlardır. İttihat ve Terakki, 1908-1913 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde düzenleme ve denetleme yönetimi kurmuştur (Kansu & Erbal, 1995: 78). Nitekim, 1913-1918 yıllarında ise İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimi tamamen ele geçirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Abdülhamid döneminde istibdat yönetiminin son bulmasıyla imparatorlukta bir rahatlama yaşanacağını düşüncesi içinde bulunmuştur (Kuran, 1945: 234). İttihat ve

Terakki Cemiyeti, özgürlük, demokrasi, modernist kültürü benimsemesiyle hem kendi dönemi içerisinde hem de kendisinden sonra oluşan ulus devleti üzerinde etkisi olmuştur (Örs, 2013: 714).

Nitekim, Osmanlı Devleti'nde hâkim olan anlayışlardan birisi de İslam inancı olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti'nde İslam anlayışı sadece inanç sistemi olarak değil, aynı zamanda şariat, kanunnameler ve örfî hukuk gibi unsurların da içerisinde bulunmuştur (Davison, 1961: 324). 19. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nde İslam modernizm ve toprak bütünlüğü gibi tehdit unsuru olarak görülen öğelere karşı bir çözüm önerisi olarak gelişim göstermeye başlamıştır. Bu hususta, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza gibi isimlerin başını çektiği İslam reformizmi, Osmanlı Devleti'nde Arap milliyetçiliğinin oluşmasını sağlamıştır (Barkan, 1983: 11). Bu anlayışın Osmanlı Devleti'nde yansımalarına örnek olarak, Sırat-ı Müstakim dergisi ve Mehmet Akif'in yanında bulunanların Müslüman modernist fikri örnek olarak verilebilir. 1909 yılında Osmanlı Devleti'nde Abdülhamid rejimine karşı çıkan kesimlerin arasında Arap milliyetçilerinin de bulunması, Osmanlı Devleti'nin diğer topraklarında yeni ortaya çıkan milliyetçilik anlayışlarının etkisiyle, aslında İslam inancının Müslümanları birleştirilmede yeterli olmadığı anlaşılmıştır (Kazemzadeh, 1968: 366). Bu açıdan, Osmanlı Devleti'nde Müslüman tebaada milliyetçi fikirlerin uyandırılmasında Jön Türkler gibi çeşitli grupların etkisi uzun yıllar boyunca sürmüştür. Jön Türk hareketinin temsilcilerinden Ziya Gökalp ve Ahmed Ağaoğlu gibi aydınlar, Osmanlı Devleti'nde milliyetçi tavırların gelişmesinde etkili rol üstlenmişlerdir (Georgeon, 2006: 17). Özellikle Ziya Gökalp'in düşünceleri, Osmanlı Devleti'nin kültürel ve toplumsal yaklaşımların oluşmasında ilham kaynağı olmuştur (Lewis, 1968: 212). Sonuç itibarıyla, 18. yüzyıla beraber Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan gruplar, yayınlar, fikir ve düşünce sistemleri gibi araçlar, milliyetçiliğin yayılmasını, vatandaşlık ve aidiyet duyguları etrafında ulusçuluk fikrinin oluşmasını sağlamıştır (Georgeon, 2006: 19). Osmanlı Devleti'nde İkinci Meşrutiyet döneminde toprak kayıplarının yaşandığı, siyasal ve ekonomik istikrarsızlıkların yaşandığı süreçte, siyasal iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Fırkası'nın düşünce sistemi, Osmanlıcıktan Türkçülüğe doğru dönüşmüştür (Toprak, 1979: 110). Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Anadolu'nun işgale uğraması, milliyetçi düşünce akımlarının yöne değiştirmesine neden olmuş; bu süreçte milliyetçilik, daha çok memleketçilik ve Anadoluçuluk anlayışları etrafında şekillenmeye başlamıştır (Gökalp, 1986: 16).

2.2. Gerilemeden Kurtuluş ve Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Düşüncesi

17. yüzyılla başlayan Aydınlanma Çağı ile modernizm anlayışı oluşmuştur. Modernleşmenin etkisiyle Avrupa kavramı, Hristiyanlığın yerine kullanılmaya başlanmış ve Avrupa kimliği oluşturulmaya çalışılmıştır (Gerard, 2004: 99). Bu dönemin sonrasında insan merkezli hümanist bir yaklaşım benimsenmeye başlamıştır. Ancak ulus devletlerin ortaya çıkması ve hümanizmin Avrupa kimliğine yönelik anlayışlar bir tezatlık oluşturmuştur (Yurdusev, 1997: 38). Çünkü Avrupa'da kilisenin otoritesinin sarsılması ve ulus devletlerin laikliği benimsemesi birbirine yakın zamanlarda yaşanmıştır. Özellikle ulus devletlerin laiklik anlayışı hem devlete güç kazandırmış hem de Avrupa'da yaşayan bireylerin kendilerini Avrupalı kimliğinde görmeye başlamışlarını sağlamıştır (Lee & Demirel, 2002: 14). Osmanlı Devleti'nde modernleşme anlayışı, 17. yüzyıldan 18. yüzyıla geçiş süreciyle önemli bir dönüm noktası olmuştur (Faroqhi, 1995: 191). Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nda fikir, düşünce ve kültürel alandan başlayan modernleşme ve reform hareketleri zamanla birçok alana yayılmıştır. Osmanlı'da reform hareketleri, yeniden eski güce kavuşma amacını taşımıştır. Yani Osmanlı Devleti'nde III. Selim dönemiyle başlatılan modernleşme ve yenileşme çalışmaları, sadece yeni düzenlemeleri getirmeyi değil, aynı zamanda geçmiş düzenlemeleri gözden geçirip yeniden uygulamayı amaçlamıştır (Moreau, 2017:11). Ancak modernleşme savunucuları, bilime dayalı, Batılı ve geleceğe yönelik çalışmaların sürdürülmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu nedenle gelenekçi ve modernleşmeci grupların sorunların saptanması ve çözüm önerileri farklılık göstermiştir. Çünkü modernleşmeye yönelik yürütülen reform çalışmalarıyla gelenekçi gruplar "ıslah" düşüncesi birbirleriyle çelişki oluşturmuştur (Başkan, 2022: 371). Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, sadece Osmanlı aydınları değil, Avrupa'da da devlet içindeki sorunların farkına varılmıştır (Berkes, 2004: 50).

Osmanlı Devleti'nde askeri, politik, kültürel, sosyal, ticari alanlardaki ana sorunların, yeniliğe ayak uydurulamaması, merkezi güç ve otorite kaybının yaşanması, rüşvet gibi nedenler olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu sorunların çözümünde yanlış yol izlenmesi ve problemlerin göz ardı edilmesi, sorunların zamanla yığılmasına neden olmuştur (Berkes, 2004: 53). Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri yenilgilerin artması ve toprak kaybının yaşanması nedeniyle savunma merkezli bir modernleşme projesi benimsenmiştir (Melinz, 1994: 51). Osmanlı Devleti'nde reformlar, devlet adamları aracılığıyla, devleti korumak amacıyla tepeden uygulanmıştır. Osmanlı

Devleti'nde Batılılaşma süreci ile başlayan reform çalışmaları, imparatorluk içindeki ve dışındaki sorunlardan dolayı gündeme alınmıştır (Melinz, 1994: 53-54.). II. Mahmud dönemi, askeri, eğitim, bürokrasi ve toplumsal alanlarda başlayan önemli reform hareketleri, Tanzimat Fermanı ile daha geniş bir kapsam kazanmıştır. Abdülmecid dönemiyle birlikte, Tanzimat Fermanı ve diğer kanunlar aracılığıyla tüm tebaanın can, mal ve namus güvenliği koruma altına alınmıştır (Engelhardt, 1999: 44-45). Böylece Tanzimat Fermanı ile gayrimüslim ve müslüman tebaa arasındaki geleneksel yapısında köklü değişimler meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti'nde Jön Türklerin ortak amacı, imparatorluğun yabancı güçlerin baskılarından kurtulmasını sağlamak, devlete güç kazandırmak ve toplumsal dönüşüm yoluyla demokratikleşmeyi gerçekleştirmektir (Adanır, 1997: 127-128). Ancak zamanla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin geleneğe karşı modernizmin benimsenmesi, bazı kesimlerin rahatsızlık duymasına neden olmuştur. II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte siyasal modernleşme ve yeni kamu ile vatandaşlık anlayışlarının oluşturulmasına yönelik çabalar yoğunlaşmıştır (Faroqhi, 1995: 278-279). Kemal Karpat'ın ifadesiyle modernleşme, kültürel birikimin yeniden yorumlanmasının yanı sıra demokratik, teknoloji, eğitim, adalet ve kültürel alanlara uyarlanmasıyla gerçekleştirilmiştir (Şensivas, 2024: 8).

Özetle, Aydınlanma felsefesinin gelişimi sonucu ortaya çıkan modernleşme, akılcılık ve ilerlemeci dünya görüşü Batı'da devlet, toplumsal ve siyasal yaşamı büyük ölçüde etkilemiş ve dönüştürmüştür (Sarıbay, 1993: 93). 19. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı Devleti, içinde modernizmin etkileri görülmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, Batılı kültürlerle bir savaş içine girmiştir ve Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi, çeşitli fikir akımlarının ortaya çıkışı bu sayede olmuştur (Gencer, 2012: 222-223). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile ivme kazanan ulusçuluk fikri, çok uluslu etnik, dini ve toplumsal yapıya sahip imparatorluktan, laik ve ulus devlet niteliği taşıyan bir devletin kurulması düşüncesinin şekillenmesine olanak tanınmıştır (Erdal, 2017: 98). Bu nedenle, Osmanlı Devleti'yle başlayan modernleşme sürecini iki aşamada inceleyebiliriz. Bu aşamalardan ilki kopuş, ikincisi ise devamlılıktır. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, kopuş aşaması olarak değerlendirilirken, süreklilik ise Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılından 19. yüzyılına kadar ki süreçte yaşanan modernleşme çalışmalarını kapsamaktadır (Kaya, 2015: 550). Osmanlı Devleti, bu süreçlerin sonucunda ortaya çıkan modernleşme, ulus devletleşme ve Türk milliyetçiliği süreçlerinin, Avrupalı devletlerdeki benzer gelişim süreçlerinden farklılıklar göstermiştir (Georgeon, 2006: 4).

2.2.1. Askeri Reformlar

19. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde, sosyal, askeri, siyasi bir dizi değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerin ana nedeni 1789 yılında Fransız Devrimi'nin etkisiyle bazı Batılı devletlerin milli ordu düzenine geçmeleri olmuştur. Fransa'da modern askeri okulların açılmasıyla başlayan askeri yenilenme, zamanla diğer Avrupa devletlerine ve dünyaya yayılmıştır. Özellikle 1730 yılında Osmanlı Devleti'nin İran karşısında aldığı yenilgi, Osmanlı Devleti'ndeki askeri gücüne ve toprak bütünlüğüne zarar vermiştir. Bunun sonucunda askeri okullarda alınan modern eğitim, Osmanlı Devleti'nde askeri okullarda da modernleşme ve yenileşme düşüncesinin oluşmasını sağlamıştır (İhsanoğlu, 2004: 2). Osmanlı Devleti de benzer şekilde milli ordu düzenini oluşturmaya yönelik girişimler başlatmıştır (Şimşeker & Sabancı, 2022: 383). Bu durum Osmanlı Devleti'nde milli bilincin oluşturulmasını sağlamıştır (Kurt, 2007: 21).

Osmanlı Devleti, askeri düzeni kurmak için öncelikle eğitim alanına odaklanmıştır (Kurat, 1962: 580-581). Osmanlı'nın duraklama döneminden gerileme dönemine kadar yaşanan yenilgiler sonucunda, orduya, Batılı tarzda reformlar yapılması gerektiği düşünülmüştür (Altun, 2022: 119). Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'nın eğitim ve askeri alanda üstünlük kurması, Osmanlı'da olumsuz sonuçlar doğurmuştur (Korkmaz, 2020: 118). Avrupa'nın askeri sistemi ve güç kapasitesinin, Osmanlı Devleti'nin ordu düzeni ile kıyaslaması, Osmanlı'nın yeniden askeri güç sağlaması adına çalışmalar yapılması gerektiğine karar verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde, usta-çırak ilişkisine dayalı askeri eğitiminden modern, teknolojik ve bilimsel değerlere dayalı sistemin oluşturmaya yönelik reformlar düzenlenmiştir (Kaçar, 1998: 122). Osmanlı Devleti'nde askeri alanda yenilenme, 1735 yılında Humbaracılar Ocağı'nın kurulmasıyla başlamıştır (Kaçar, 1998: 122). Sonraki dönemlerde ise III. Selim, II. Mahmud, Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerinde askerî eğitim alanındaki çeşitli reformlar yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Batılı modern tarzda askeri alanda yenileşmenin yapılması, Osmanlı'da modernleşmenin temelini atmıştır (Ortaylı, 1987: 34). Çünkü Osmanlı Devleti'nde askeri alanda güçlenmenin ön koşulu bilim ve teknik gelişmenin sağlanması olduğu inancı oluşmuştur (Özcanlı & Varol, 2022: 254). Osmanlı Devleti, tarih boyunca askeri kurumların gelişmesine önem vermesi nedeniyle Osmanlı'da Batılı düşüncenin toplumsal alana yayılmasının araçlarından biri olarak görülmüştür (Kayalı, 1985: 1250). Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın başında kültürel ve eğitim, askeri, tıp, mühendislik ve teknik eğitim okulları açılmıştır (Kayalı, 1985: 1258). Osmanlı Devleti'nde askeri alanda

yenileşme hareketi üzerine iki ayrı grup oluşmuştur: İlk grup, geleneksel kurumların yeniden düzenlenmesi fikrini savunanlar; ikinci grup ise yeni bir sistemin kurulması gerektiğini düşünenlerdir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde askeri reformlara dair tartışmalar, bu iki grup üzerinden yürütülmüştür (Gürses, 2021: 8).

III. Selim, Fransız Devrimi'nin yaşandığı bir dönemde tahta çıkmış, Rus ve Alman savaşlarının Osmanlı Devleti'ne yansımaları tespit etmek için bazı devlet adamlarını raporlar hazırlamasına yönelik görevlendirmiştir (Yeşil, 2012: 79). Bu raporlarda genel olarak Osmanlı'nın döneminin gerisinde kaldığı ve modernleşmeye uygun askeri eğitim verilmesi ile askeri düzenin sağlanması gerektiğini belirtmiştir. III. Selim döneminde hazırlanan bu raporlar, hem kendi dönemine hem de sonrası dönemlerde örnek alınmıştır. III. Selim, Yeniçeri Ocağı ve medreselerdeki sorunları çözmek amacıyla Nizâm-ı Cedîd adını verdiği askeri düzenlemeler yapmıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde ordunun düzenlenmesi ve yapılandırılmasına yönelik çalışmalara ağırlık verilmiştir. III. Selim döneminde Nizâm-ı Cedîd (Yeni Düzen) adındaki askeri düzenlemeler, askeri akademik okulların açılmasıyla devam etmiştir. Bu askeri okullara Avrupa'dan yabancı öğretmen ve subaylar getirilmiştir (Yeşil, 2012: 77). Ayrıca, bu dönemde Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun, yani kara, topçu ve mühendis subaylarının eğitilmesi için okullar açılmıştır (Uyar & Erickson, 2009: 123). Bu okullarda Fransa ve diğer Batılı devletlerin eğitim ve bilim anlayışı rol model olarak alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu döneminde açılan askeri okullar, toplumsal alanında yeni düşüncelerin oluşmasında katkı sağlamıştır (Burçak, 2008: 70). III. Selim dönemindeki ıslahatların eğitim ve askeri alanda modernleşme amacını taşıması, bazı kesimlerde mevcut sistemin devam etmesi gerektiğini düşünen muhafazakâr kesimde tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepkiler, Osmanlı Devleti'nde karışıklığa neden olmuş ve III. Selim'in saltanatına son verilmiştir. III. Selim dönemindeki Nizâm-ı Cedîd uygulaması, asker sayısında artış sağlasa da askeri eğitiminin yetersiz kalması, istenilen sonuca ulaşılmasını engellemiştir (Gürses, 2021: 27). Yine de Nizâm-ı Cedîd düzenlemesi, Osmanlı askeri alanda modernleşmenin başlatılmasında etkili rol üstlenmiştir (Sözen, 2017: 149).

II. Mahmud dönemine gelindiğinde ise Yeniçeri Ocağı kaldırmış ve modern ordu düzenine geçilmesine yönelik önemli değişikliklerde bulunulmuştur. II. Mahmud döneminde, Balkanlar'da ortaya çıkan isyanları kontrol altına alabilmek için askeri alanda kapsamlı çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ayrıca bu dönemde, Mehmet Ali Paşa'nın vergi artışında bulunması ve toprak talep etmesi, Osmanlı Devleti'nin politikalarına yön

vermiştir (Uyar & Erickson, 2009: 127). Bu dönemde, yeniçerilerin askeri nizama uygun davranmamaları, seferlerde başarısız olmaları, eski gücünü kaybetmeleri sonucunda, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adında yeni bir ordu oluşturulmuştur (Keleş, 2006: 227). Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin kurulmasında temel amaç, Avrupa'da uygulanan askeri eğitim yöntemlerinin Osmanlı'ya getirilmesi düşüncesi olmuştur (Çakın & Orhon, 1978: 366). II. Mahmud, bu ıslahatlarında, III. Selim döneminde kurulmuş olan Nizâm-ı Cedîd ordusunda uygulanan yöntemleri örnek alarak bazı değişiklikler yapılmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 277). Ancak, III. Selim döneminde askeri alanda yapılan çalışmaların yetersiz kaldığı düşünülerek, 1834 yılında Maçka'da Mekteb-i Harbiye (Harp Okulu) kurulmasına karar verilmiştir (Savaş, 2023: 101). Bu okulun kurulması, Osmanlı Devleti'nde askeri reformların yapılandırılması ve uygulanmasında önemli bir aşama olmuştur. III. Selim döneminde ordunun modernleşmesi adına yaptığı bir diğer çalışma ise, Mekteb-i Harbiye adında Batılı tarzda eğitim veren okulun açılması olmuştur. II. Mahmud döneminde Batılılaşma çabaları kapsamında açılan diğer bir okul ise, 1826 yılında kurulan Mekteb-i Tıbbiye'dir (Savaş, 2023: 119). Bu tıp okulunda, orduda Müslümanlardan oluşan doktor ve cerrahların yetiştirilmesi amacıyla eğitim verilmiştir. Mekteb-i Harbiye'de Fransızca eğitimi ve çeviri kitapların okutulması, burada eğitim alan öğrencilerde Batı'daki bazı değerlerin öğrenilmesini sağlamıştır. Bu okuldaki mezun olan öğrenciler, Tanzimat Dönemi'nin önemli aktörleri olmuştur (Kafadar, 1997: 82). Osmanlı Devleti'nin bu döneminde kurulan Mızıka-i Hümayun'da ise, doğu-batı müziği ve yabancı dil gibi dersler verilmiştir (Çakın & Orhon, 1978: 373). II. Mahmud döneminde yapılan askeri reformlar arasındaki en önemlilerden biri de 1833'den sonra gerçek bir askeri yedek kuvveti olan “redif” teşkilatının kurulmasıdır. Bu yedek askeri teşkilatının görevi, halkın güvenliğini sağlamak olmuştur (Güler, 2007: 59). Yine II. Mahmud döneminde, 1894 yılından itibaren Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. Batı'daki eğitimler sonrasında bazı Batılı düşünce sistemini benimsemiş öğrenciler, Osmanlı Devleti'ne geri dönmüş ve reform hareketlerinde yer almışlardır (Davison, 1961: 291). II. Mahmud döneminde yapılan reform çalışmaları, geleneklere bağlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde yapılan askeri düzenlemelerin önceki dönemlerden farkı; daha sistematik, çağdaş ve toplumsal alanda görünür olmasıdır. II. Mahmud'un bazı askeri talimlere katılıp izlemesi, bazen değişiklikler yapması, bazı eğitimleri yönetmesi askeri alanda nitelik ve kalitenin artırılması gerektiği düşüncesinde olduğunu ortaya koymaktadır (Savaş, 2023: 22).

Tanzimat öncesi dönemdeki reformların gelişimi düzensiz ve plansız bir şekilde ilerlemiştir. Çünkü 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nde kurulan eğitim ve askeri kurumların ana hedefi, sorunların giderilmesi ve bu kurumların yeniden güçlendirilmesi olmuştur (Kafadar, 1997: 90). Tanzimat dönemine gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nin eski itibarı ve gücüne kavuşabilmesi adına Batılılaşma fikir akımı benimsenmiştir. Bu fikir akımına göre, Osmanlı Devleti'nde askeri eğitim sistemi, Fransa gibi diğer Avrupa devletlerinde uygulanan sisteme benzer şekilde yeniden yapılandırılmıştır (Şen, 2013: 483). Tanzimat Dönemi'nde kurulan Batılı tarzdaki askeri okullar şunlardır: Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun'dan, Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun, Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Harbiye, Mızıka-i Humayun'dur. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda eğitime dair bir düzenlemeye yer verilmemiş olmasına rağmen, 1845 yılında Sultan Abdülmecid Dönemi'nde ilan edilen fermanla eğitim alanında reform hareketleri başlatılmıştır (Kafadar, 1997: 94). Böylece Tanzimat dönemi öncesinde askeri eğitim sadece Müslüman tebaaya verilirken, Tanzimat Dönemi ile gayrimüslim tebaa da askeri ve sivil alanlarda eğitim almaya başlamıştır (İhsanoğlu, 2004: 12). 1845 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nde askeri öğrenci yetiştirilmesi için askeri rüştiyeler açılmıştır. Bu dönemden Birinci Meşrutiyet dönemine kadar, Mekteb-i Harbiye'de düzenlemeler yapılmaya devam edilmiştir (Koçer, 1991: 76). 1862 yılında ise Osmanlı Devleti'nde, askeri ve sivil alanda eğitim veren Tophane İdadi bölükleri kurulmuştur. 1864 yılında ise Mekteb-i Harbiye'ye kurmay sınıf dahil edilmiştir. Yine aynı yıl askeri liselere aday öğrenci yetiştirilmesi için Mahreci Mektebi Askeriye okulu açılmıştır. 1875 yılında ise toplamda 9 tane askeri rüştiye açılmıştır (Savaş, 2023: 124). Tanzimat dönemi öncesinde olduğu gibi, bu dönemde de Osmanlı Devleti'nde askeri alanda ıslahat düzenlemeleri sırasında yabancı subay ve eğitmenler getirilmiştir. Tanzimat Döneminden itibaren askerlik, bir vatan görevi olarak topluma kabul ettirilmesi için çalışmalar yapılmıştır (Güler, 2007: 70). Tanzimat Dönemi askeri reformların altyapısına bakıldığında, ana amacın nitelikli askeri birlikler yetiştirilmesi olduğu görülmektedir. Bu açıdan Osmanlı Devleti'nde Batılı tarzda askeri eğitim sisteminin kökleri Tanzimat Dönemi'ne dayanmaktadır ve sonraki dönemlerde de bu yönelim devam etmiştir (Provence, 2012: 118).

1876 yılında kabul edilen Kanun-i Esasi'de, askeri eğitimle ilgili kanuni düzenlemelere yer verilmiştir (Taştekin, 2019: 1145). II. Abdülhamid döneminde, Tanzimat Dönemi'nde yapılan sivil eğitim düzenlemelerinin ardından askeri alanda da

reformlar yaparak eğitim sisteminin yeniden yapılandırılmasına yoğunlaşmıştır. Böylece II. Abdülhamid zamanında gerçekleştirilen reform hareketleri, hem dini değerlere hem de bilime uygun bir düzenleme yapılması hedeflenmiştir (Camilla, 1992: 174). II. Abdülhamid modernleşme çalışmaları, geleneğe uygun bir şekilde; eğitimin kurumsallaştırılması, nitelikli asker yetiştirilmesi ve askeri eğitimdeki eksikliklerin tespit edilip giderilmesi üzerine çalışmalarda bulunmuştur (Tükenmez, 2023: 457). Bu çerçevede II. Abdülhamid döneminde askeri reformlar, askeri okulların sayısal olarak arttırılmasını hedeflemiş ve merkez dışındaki diğer vilayetlere de yayılmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır (Alkan, 2012: 150). II. Abdülhamid'in askeri alanda sorunların belirlenmesi için getirdiği yabancı subaylar, özellikle yoğun bilimsel eğitimin, pratik alanda deneyimin kazanılmasında engel oluşturduğunu ifade etmişlerdir (Uyar & Varoğlu, 2008: 187). Bu eleştiriler, eğitim sisteminde teorik bilgi ve uygulamalı deneyim arasındaki dengenin sağlanması gerekliliğine işaret etmiş, askeri modernizasyon sürecini yavaşlatmış ve Osmanlı ordusunun Batılı standartlara uyum sağlamasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle II. Abdülhamid döneminde askeri alanda yaşanan sorunlar askeri reformların etkinliği açısından önemli bir sorun olarak değerlendirilmiştir. II. Abdülhamid'in Avrupa'dan getirdiği Von der Goltz, genelkurmay kurumunun yönetim ve stratejisinin organizasyonel bir yapılanmaya kavuşmasına, asker alma ve asker eğitimi gibi konular üzerinde durmuştur (Ergün & Duman, 1996: 504).

Sonuçta, 18. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti'nin askeri yenilgiler, sınırlarında toprak kaybı ve eski saygınlığını yitirmesi sonucunda, Osmanlı yöneticileri ve aydınları Batı'daki gelişmeleri incelemeye başlamışlardır (Göçek, 1999: 305). 1854 Kırım Savaşı sırasında, savaşın mali kaynağı için Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa'dan ilk kez dış borç almıştır. Böylece, Osmanlı Devleti'nin dış borçlanma süreci başlamıştır (Hanioğlu, 1982: 298). Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri askeri alanda reformlar gündeme gelmiştir (Karal, 1996: 160). II. Mahmud döneminde, Türk savunma sisteminin geleneksel yapısının modernleştirilmesi, geliştirilmesi ve eksikliklerin belirlenebilmesi için Alman subaylardan destek alınmıştır (Camilla, 1992: 174). Bu doğrultuda, II. Mahmud dönemi ile başlayan askeri reform süreci, II. Abdülhamid dönemine kadar pek çok soruna rağmen devam etmiştir (Çetinsaya, 1999: 59). Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldan itibaren gerçekleştirdiği askeri reformlarla, sonraki dönemlerdeki askeri eğitimine yön vermiştir (Mardin, 1992: 279).

2.2.2. Siyasi ve İdari Reformlar

Osmanlı Devleti'nin geleneksel toplum yapısı, piramit sistemi şeklinde hiyerarşiyi yansıtmaktadır. Bu sisteme göre, Osmanlı Devleti toplumsal yapısında en tepede padişah vardır (Öztuna, 1977: 139). Osmanlı Devleti'nde padişah, toplumsal düzeni sağlayan Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi konumdadır. Osmanlı Devleti'nde padişahlar, halifelik kurumunu da tekelinde bulundurarak maddi ve manevi güç elde etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde padişahlar, devletin çıkarlarına uygun bir şekilde hiyerarşik yapıyı sağlama ve sınıflar arası yetki sınırlarını belirleme görevini üstlenmiştir (Uzunçarşılı 1988: 178). Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısında bulunan diğer sınıflar ise şöyledir: devlet görevlileri, ticaretle uğraşanlar ve köylülerdir. Bu grupların yanı sıra, devletten maaş yerine toprak alan ve toprağı işleten askeri ve memur sınıfı mensubu kişiler vardır; bunlar vergiden muaftırlar. Osmanlı Devleti'nde esnaf ve tüccar kesim ise burjuvayı temsil etmiştir ve köylülere “reaya” adı verilmiştir (Budak, 2007:129). Avrupa'dan farklı olarak Osmanlı Devleti toplumsal yapısında sınıflar arasında geçiş daha kolaydır (Öztuna 1977: 139). Max Weber'e göre, Osmanlı Devleti merkezi yönetimi, saltanatın babadan oğula devrolduğu bir düzenin örneğidir (İnaç, 2005: 82). Ancak Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyıla kadar devlet ve toplum arasındaki ilişkilerde bireysel düşünce anlayışı görülmemiştir. Yani Osmanlı Devleti'nde ulus-devlet düzeni yerine ümmet anlayışına dayalı bir siyasal birliğe sahip olmuştur (İnaç, 2005: 99). Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının işleyişinin düzenlenmesi, sivil ve bürokratik yapının düzenlenmesi ve kontrolünü elinde bulunduran mutlakiyetçi bir yönetim anlayışının hâkim olduğu söylenebilir (İnalçık, 2000: 491-493).

Osmanlı Devleti'nin idari yapılanmasının genel özelliğı, merkezi otoritenin iktidar alanına dahil olan kamusal bir iş olması ve merkezden görevlendirilen görevlilerce uygulanmasıdır. Osmanlı Devleti'nde şehir yönetiminde vali, kadı ve toplumsal düzenin sağlanmasında önemli rol oynayan muhtesipler görev almıştır. Bu kişiler, Osmanlı Devleti adına merkezi otoriteyi sağlayan, düzen koruyucu, denetleyici ve merkez adına görev üstlenmişlerdir (Dursun, 1998:96). Osmanlı Devleti'nde şehir yönetiminde, her kaza ve sancak bölgesine tayin edilen kadılık makamı büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca bölgelerindeki yargı, esnafın denetimi, bazı kurumların yönetimi, temizlik ve güvenliğin sağlanması gibi kapsamlı görev ve sorumluluğına sahip olmuşlardır. Osmanlı Devleti şehir yönetiminde kadıların yardımcıları arasında, mahalle yöneticisi ve temsilcisi olan kadılar tarafından tayin edilen imamlar görevlendirilmiştir (Ortaylı, 1976: 98-99).

1826 yılında II. Mahmut tarafından Vaka-i Hayriye olarak bilinen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, kadılar güvenliği sağlamada zorlanmışlardır. Çünkü kadılar, merkezde ve taşrada asayişi sağlamada yeniçerileri sorumlu tutmuşlardır. Osmanlı Devleti merkez ve taşra yapılanmasında İhtisap Nazırlığı'nın sonucunda Kadılık makamı, yargı organı ve esnaf loncalarının denetçisi konumuna gelmiştir. 1836 yılında Evkaf Nazırlığı'nın kurulmasından sonra ise kadılar sadece şer'i yargıçlar haline gelmiştir (Ortaylı, 1973:17). Osmanlı Devleti'nde şehir yönetiminde vakıflar stratejik bir konuma sahip olmuştur ve Osmanlı Devleti'nde okul, aşevi ve sosyal hizmet gibi kurumların yürütülmesi gibi farklı görevlerde bulunmuştur (Eryılmaz, 1997:37). Osmanlı şehir yönetiminde hizmetleri yürüten diğer bir kurum ise lonca teşkilatı adı verilen örgütlenmiş bir esnaf birliğidir (Dursun, 1998: 97). Tanzimat'la birlikte Osmanlı şehir yönetiminde, mali kaynak, azınlık unsurlarının talepleri ve dış baskılar sonucunda yerel yönetim anlayışına geçilmesi süreci başlamıştır (Dursun, 1998: 101). 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde mali sistemde sorunların nedeniyle, vergi toplamak üzere özel olarak görevlendirilmiş kişiler olan iltizam usulüne son verilmiştir. Bu kişilerin yerine, Osmanlı vilayetlerinde görevlendirilmek üzere muhassıllar getirilmiş ve Muhassıllık Meclisleri kurulmuştur. Bu kurumlar, Osmanlı Devleti sonrasında kurulan yerel yönetim kurullarının ilk örneği olmuştur (Ortaylı, 1985:34). 1854-1856 yılları arasında gerçekleşen Kırım Savaşı sırasında, Osmanlı Devleti'nde ilk belediye teşkilatı kurulmasına karar verilmiştir. Bu savaş sırasında Batı ülkelerinden etkilenecek, Fransa'daki komün düzeni model alınarak 1855 yılında İstanbul'da ilk kez belediye teşkilatı kurulmuştur (Aytaç, 1998: 22). Ayrıca bu dönemde modern belediye hizmetlerin görülmesi için özel bir bütçe ayrılmış ve Altıncı Daire-i Belediye kurulmuştur (Ortaylı, 1979: 297). 1869 yılında ise Dersaadet İdaresi Belediye Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti'nde belediye örgütü yaygınlaşmaya başlamıştır (Keleş, 2000:126). 1870 yılında İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile belediye teşkilatı Osmanlı Devleti merkez vilayetlerinde kurulmuş olsa da, bütün kazalarda hayata geçirilememiştir (Ortaylı, 1978: 19).

1876 Kanun-i Esasi'nin ilanı ile birlikte, Osmanlı Devleti'nde hem merkez hem de taşra yapılanmasında belediyelerin başına seçimle göreve gelen meclislerle yönetilmesi, kuruluş, görev ve sorumluluklarının belirlenmesi amacıyla seçim kanunu oluşturulmuştur (Seyitdanlioğlu, 1999: 158). 1876 Vilayet Belediye Kanunu ile Osmanlı Devleti'nin taşra yapılanmasında belediye örgütünün kurulmasına karar verilmiştir. Bu

kanuna göre taşra teşkilatında görevlendirilecek belediye başkanı, belediye meclisi üyeleri ve Cemiyet-i Belediye organlarının bulundurulmasına yönelik düzenlemeler getirilmiştir (Aytaç, 1998:24). 1864 yılında Vilayet Nizamnamesi ile eyalet örgütlenmesi yerine vilayet teşkilatı kurulmasına karar verilmiştir (Görmez, 1997: 197). Bu nizamname ile merkezi yönetimin yanında il özel yönetimin bulundurulması onaylanmış ve merkezi yönetimden görevlendirilen valiler atanmıştır (Keleş & Yavuz, 1989: 39). 1870 yılında yayımlanan İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile il özel yönetimlerinin yapısı korunmuş, ancak Meclis-i Umumi'nin (İl Genel Meclisi) görev ve sorumlulukları genişletilmiştir (Ünal, 2011: 243). 1912 yılında, "Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kanun-u Muvakkat" ile belediye birimleri yerine belediye şubeleri oluşturulmuştur. Ayrıca Şehremaneti (şehir idareleri) yerine de belediye encümenliğinin kurulmasına karar verilmiştir (Eryılmaz, 2000:177). 1913'ten itibaren İl Özel Yönetimleri düzenlemiş ve İllerin Genel İdaresine İlişkin Geçici Kanun'unun ilk 74 maddesinde ise il özel yönetimlerine düzenlenmeler getirilmiştir (Ünal, 2011: 244). 1871 yılında Osmanlı Devleti idari yapılanması, İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile vilayetler, livalar, kazalar, nahiyeler ve köyler şeklinde ayrılmıştır (Eryılmaz, 1992: 221-223).

Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve idari yapılanması 19. yüzyıldan itibaren Avrupa'da ortaya çıkan modernizmin etkisiyle değişim ve dönüşüm sürecinden geçmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti merkezi yönetimi, taşra da güvenliğin sağlanması ve düzenli bir şekilde vergilerin toplanmasını hedeflemiştir. Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatı yapılanmasının en alt kademesinde herhangi bir özerkliğe sahip olmayan, Tanzimat öncesinde ortaya çıkmış olan köyler yer almıştır (Ortaylı, 1985:92). Ancak 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı merkezi yönetiminin güç kaybetmesi, yerel hizmetleri yerine getirmekte zorlanması ve vergileri toplama sürecinde engellerle karşılaşılması gibi nedenlerden dolayı Osmanlı'nın ileri gelenleri, yerel yönetimleri düzenleme ve yardımcı kurumların kurulması gibi girişimlerde bulunmuştur (Vahapoğlu, 1996: 46). Osmanlı Döneminde siyasi karışıklıklarının ana nedeni, toplumsal ve siyasal gruplaşmaların olmasıdır (Sarıbay, 2001: 34). Osmanlı Devleti'nde siyasal çatışmaların temelinde, merkez ve çevre arasında ve yönetici sınıf içindeki uyumsuzluklara dayalıdır. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki anlaşmazlıkların altta yatan nedenleri arasında toplumsal ayrışmaları bulunmakta ve toplumu bütünleştirmek amacıyla çeşitli reformlar düzenlenmiştir (Sayarı, 1978: 40). Osmanlı siyasal hayatı merkez- çevre çatışması hâkim olmuş ve kendi içinde bölünmüş yapı kültürel farklılıktan beslenmiştir (Heper, 2010: 175).

Ayrıca, Osmanlı yönetiminde askeri (yeniçeriler), ulema (ilmiye sınıfı) ve bürokratik kademelerdeki kişiler arasında da bölünmeler yaşanmıştır (Mardin, 1956: 264). Bu durum, literatürde merkez-çevre bağlamında ele alınmakta; Mardin (1973: 37), Osmanlı Devleti'nde merkez, askeri sınıf olarak kabul edilmiştir. Heper (1980: 5), merkezin toplumsal alanda devletin egemenliğini sağlamaya çalışan eğitim ve kültür sınıfındaki gruplara dayandığını söylemiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nde idari yapı merkeze yani ulema, askeri ve padişaha dayalı düzene dayandırılmıştır (Karpas, 2010: 165). Özellikle 1839 yılında Tanzimat Fermanı, merkez ve çevre arasındaki bölünmelerin giderilmesi için düzenlenmiştir (Tosun, 1999: 79). 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin son döneminde, müsadere usulünün kaldırılması (devlet görevlilerin mallarına haksız kazanç nedeniyle el konulması), askeri sınıfının yetkilerinde kısıtlamalar yapılması, kalemiye ve ulema sınıfının muhalefete başlaması gibi gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle Avrupa'nın ilerlemesi ve gelişim göstermesi karşısında Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlık duygusuna kapılıp Tanzimat Fermanı'nı ilan etmesiyle iktidarın kaynağı, iktidarın kullanımı, yeni aydınların eğitilmesi, yasama-yargı faaliyetleri, devlette siyasal dönüşüm yaşamasına neden olmuştur (Findley, 2011: 88). 18. yüzyıl itibariyle başlayan süreçte Osmanlı Devleti bürokrasi yapısında kalemiye sınıfı, 19. yüzyılda merkezde giderek güç kazanmıştır. Ancak bu sınıf, gücünü kullanarak muhalefete başlamış ve merkez içindeki bölünmelerin oluşmasını tetiklemiştir (Tosun, 1999: 66). Osmanlı Devleti'nde siyasal çatışmaların temeli, Tanzimat dönemi öncesinde Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin geri döndüklerinde elit kesime dahil olmalarıyla oluşmuştur (Kalaycıoğlu, 2007: 473). Bu yeni elit kesim, Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı Devleti'nin gerilemeden kurtarılması, bürokratik işleyişinin devam ettirebilmesi ve idari yönetiminin devamlılığının sürdürülebilmesi için yenilenme sürecinin başlatılmasını savunmuşlardır (Turfan, 2013: 149). Ayrıca, bu yeniliklere ayak uydurabilecek elit kadronun eğitilmesi ve yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, nitelikli memurların ve yöneticilerin eğitilmesi için Mülkiye ve Tercüme Odası kurulmuştur (Zürcher, 2010: 75). 19. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti'nin son döneminde etkili rol oynayan bürokrasi yapılanması, bu kurumlarda eğitim almışlardır. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde, sivil bürokratlar, siyasal ve idari alanda hâkim hale gelmişlerdir (Yazıcı, 2002: 41). Bu dönemde Osmanlı Devleti, yerel yönetimlerin oluşturulmasıyla yerel demokrasiyi oluşturma, halkın yönetime katılım ve yerel özerklik anlayışının oluşmasını sağlama gibi amaçları olmamıştır. Aksine, Osmanlı Devleti'nde merkezi yönetimin bir parçası olarak görülen yerel yönetimleri denetim altında tutmak için bazı yapısal ve yasal çalışmalar yapılmıştır.

Ancak bu düzenlemelerin tam anlamıyla uygulanamamasının nedeni, yerel yönetimlerin merkeze bağıllık anlayışına dayanmış olmasıdır (Okumuş, 1999: 333-334). Bu nedenle, Tanzimat yenilikleriyle yerel ve siyasi yapılanmaya dair yapılan düzenlemeler, Cumhuriyet döneminin merkezi ve idari düzeninin oluşumuna yön vermiştir (Ökmen & Yılmaz, 2009: 5). Osmanlı Devleti'ndeki idari ve siyasal düzenlemeler, Türkiye'nin kuruluş sürecinde; idari ve siyasal alanında merkezden yönetim anlayışının benimsenmesinde ve halka dayalı modern ulus devletin kuruluşunda etkili olmuştur (Eren, 2024: 30).

2.2.3. Hukuki Reformlar

Hukuk normları, toplumların bir arada yaşama zorunluluğundan dolayı insanların birbirleri arasındaki ilişkilerinin düzenlenmesi ve uygulanabilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Hukuk, soyut kuralları içerirken; kanunlar ise bütün hukuk sistemlerinin toplamından oluşmaktadır (Kalkışım, 2013: 94). 17. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde toplumsal, siyasi ve idari sorunların yanı sıra bürokratik alanda suistimallerin artması, kanuni açıdan düzenlemelerin yapılması gerektiğine karar verilmiştir (Erkul, 2023: 747). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi öncesi hukuki sistemi, şer'i ve örfi kanunlara dayalı bir anlayışa sahip olmuştur. Osmanlı'da şer'i hukuk anlayışı, İslam hukukuna dayanırken; örfi hukuk anlayışı ise kültürel ve geleneksel bir temele dayandırılmıştır. Bu iki hukuki anlayışın bir araya getirilmesiyle Osmanlı'da bir yargı ve kanuni sistem oluşmuştur. Ancak Osmanlı Devleti hukuk sistemi, İslam hukuk anlayışının baskın olduğu bir yargı düzeni benimsenmiştir (Durhan, 2008: 62). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi öncesi Osmanlı mahkemelerini iki sınıfa ayrılmaktaydı: Şer'îye mahkemeleri ve Nizamiye mahkemeleridir (Aksoy, 2023: 775). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesi dönemde, bütün davaların şeriata uygun bir şekilde incelenmesi gerektiği "Meclis-i Şer' veya Mahfil-i Şer'" gibi nitelendirmelerle ifade edilmiştir (Akif, 2006: 341). Tanzimat'a kadar Osmanlı'da hukuki sorunların çözümünde Şer'îye mahkemeleri kullanılmıştır. Bu mahkemeler, Osmanlı Devleti'nde bütün anlaşmazlıklara bakan en kapsamlı ve yetkili yargı koludur. Osmanlı'da merkezi hukuk sisteminde bulunan Divan-ı Hümayun, Şer'îye mahkemelerindeki kararlara ve temyiz kararların çözülmesi gibi meselelere bakmıştır (Mumcu, 1994: 430). Tanzimat öncesi diğer yargı kolu olan Nizamiye mahkemeleri, Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısına göre şekillendirilmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde toplumsal düzen, Müslümanlar ve gayrimüslimler olarak

ikiye ayrıldığından, bu düzene uygun bir hukuki düzen kurulması ihtiyacı doğmuştur (Bozkurt, 1987: 117).

18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma akımı etkisiyle pek çok kurumda düzenlemeler yapılması gerektiği düşüncesi yayılmıştır. Böylece 1826 yılında II. Mahmut Kanun-ı Cedîd'i kabul etmiştir. Bu kanunla, medeni hukuk, ticaret hukuku ve ceza hukuku gibi alanlarda şariat kanunları yerine, modern düzenlemeler getirilmesi istenmiştir (Gökçen, 1989: 13-14). Bu düzenlemelerle Osmanlı Devleti'nin adalet sisteminin şeffaflık, eşitlik ve mahkemelerin bağımsızlığı ilkeleri benimsenmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin askeri alanda yaptığı çalışmaların yetersiz kalması sonucunda, diğer kurum ve kuruluşlarda da yenilenme sürecine gidilmiştir. Mustafa Reşit Paşa tarafından oluşturulan Tanzimat Fermanı ile idari, politik, hukuki ve eğitim alanında reformlar padişah tarafından taahhüt edilmiştir. Tanzimat ile gayrimüslim tebaaya eşitliğin getirilmesinin, Osmanlı Devleti'nin kurtuluş için bir çözüm olduğu belirtilmiştir. Tanzimat Fermanı hazırlanışında iki husus önemlidir: İlki, Osmanlı'da yaşayan kişilerin can, mal, namus, mülk ve onuru gibi güvenceler sağlanmasıdır. İkincisi ise, Tanzimat Fermanı'nın devlet kurumlarına ve memurlarına görev, denetim, iç yapılanma gibi düzenlemelerin gerçekleştirilmesidir (Yavuz, 2005: 77). Böylece Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nde anayasal hareketler için önemli bir adım atılmıştır. Tanzimat Fermanı ile düzenli vergi, askerlik gibi sistemlerin önemi vurgulanmış, adaletin eşitlikçi bir şekilde yürütülmesi esaslarına yer verilmiştir (Becermen, 2000: 48). Öte yandan, Tanzimat Fermanı ile Batılı devletlerin benimsediği vatandaşlık hakkı, adalet ve eşitlik kavramları Osmanlı Devleti'nde devlet otoritesi tarafında kabul edilmiştir.

Findley'in ifadesiyle (2014: 18), Tanzimat Fermanı hem Batılı tarzda hukuki düzenlemeleri hem de İslam hukuk kanunlarına yer vermiş bir belgedir. Tanzimat'tan sonra hukuki alanda yapılan değişikliklerde büyük oranda medeni kanun oluşturma üzerinde durulmuştur (Mumcu & Üçok, 1982: 325-326). Tanzimat Dönemi'nde yapılan kanunlaştırma çalışmalarının en önemli aşamalarından biri, Mecelle'nin kabulüdür (Velidedeoğlu, 1940: 187). Osmanlı'da medeni hukuku düzenlemek amacıyla yapılan reformların önünde iki seçenek ortaya çıkmıştır: Birincisi, şariat hukukunun yerine Avrupa'daki kanunlarına dayalı bir hukuk sisteminin kurulması; ikincisi ise, şariatın özellikle ticaret ve aile hukuku gibi alanlarda korunması ve bunların modernleştirilmesi açısından Mecelle oluşturulmasına yönelik reformların oluşturulmasıdır. Bu süreçte, Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar hukuki alanda modernleşmesi, yeniden

düzenlenmesine yönelik hangi yolun seçilmesi gerektiği ve tartışmaların nasıl yürütüleceği gibi konularda fikir ayrılıkları yaşanmıştır (Yetkin, 2013: 408). 1840 yılında Yüksek Şura, idare ve adalet görevlileri için Ceza Kanunu'nu hazırlanmıştır. Bu kanun, Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkan düşüncelerinin kamusal alanda yansıması olarak görülmüştür (Candan, 2015: 73). Bu kanun hazırlanırken, Avrupa'daki düşünce sistemleri, hukuk yöntemleri ve uygulamalarından yararlanılmıştır (Taner, 1940: 227). Dolayısıyla 1840 tarihli ceza kanunnamesi, Tanzimat Fermanı ilkeleri esas alınarak kişi hak ve özgürlüklerine göre düzenlemelerde bulunulmuştur. 1849 yılına gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nde Fransız ticaret kanunu örnek alınarak “Kanunname-i Ticaret” düzenlenmiştir (Yavuz, 2005: 79).

Tanzimat'tan sonra düzenlenen hukuk çalışmaları genelde Fransa'dan örnek alınarak oluşturulmuştur. Bu dönemin en ünlü medeni kanunu olan Fransız Medeni Kanun'u tercüme edilmiştir ve Osmanlı Devleti hukuk sistemine uyarlanmıştır (Velidedeoğlu, 1940: 198). Islahat Fermanı döneminin önemli isimlerinden Ali Paşa ve diğer Osmanlı aydınları ile Ahmet Cevdet Paşa'nın içinde bulunduğu, İslam hukukunun korunmasını savunanlar ve medeni kanun yanlıları arasında tartışmalar yürütülmüştür (Berkes, 1973: 198). Ancak Ali Paşa, o dönemin önemli kanunlarından olan Fransız Medeni Kanunu'nu bazı düzenlemelerle kabul edilmesine karar verilmiştir. Mecelle, toplamda 1851 maddeden oluşan, durum çözümlemesi (kazuistik) yönetimi kullanılarak düzenlenmiştir. Mecelle'de eşya hukuku, borçlar hukuku ve usul hukukuna dair hükümleri içermektedir; ancak aile, miras ve vakıf gibi usuller yer almamıştır (Ortaylı, 1982: 504). Tanzimat Dönemi'nde yabancı ülkelerle yoğun ticari ilişkiler içerisine girilmesi nedeniyle, olası anlaşmazlıkların önüne geçebilmek adına “Karma Ticaret Mahkemeleri” kurulmuştur. 1851 yılında ise Osmanlı Devleti'nin ilk Ceza Kanunu yürürlükten kaldırılmış, yerine Kanunu Cedid uygulamaya konulmuştur (Taner, 1940: 228). Bu kanunla, İslam ceza hukukundaki bazı hükümler kaldırılarak yerine kamu davası anlayışı getirilmiştir (Engelhardt 1999: 139). Ayrıca, 1856 yılında Islahat Fermanı'nın kabulüyle kadı mahkemelerine ilaveten modern, laik mahkemelerinin kurulması ve yeni yasalara laiklik anlayışının dahil edilmesi ile Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısının laikleşme sürecinin önünü açmıştır (Aytekin, 2013: 197).

Tanzimat Dönemi'nde ceza hukuku, hak ve özgürlükler tanınırken, kanun önünde halkın eşit olduğu ilkesi getirilmiştir. Bu şekilde, Osmanlı topraklarında yaşayan halkların ortak vatandaşlık bağıyla toplumsal birlikteliğin güçlendirilmesi hedeflenmiştir (Aytekin,

2012: 196). 9 Ağustos 1858 tarihinde, 1810 yılında yayımlanmış Fransız Ceza Kanunu tercüme edilerek Osmanlı Devleti'ne göre uyarlanmış ve Ceza Kanunname-i Hümayun yayımlanmıştır (Engelhardt, 1999: 410). Bu kanun, 1840 ve 1951 yılında Osmanlı Devleti'nde ilan edilen kanunlardan daha ayrıntılı bir şekilde 1858 Ceza Kanunu ile uygulamaya konulmuştur (Cin, 1992: 19-20). Batılı devletlerin yasaları örnek alınarak hazırlanan bu kanunla, Osmanlı kanuni sisteminin daha çağdaş bir düzeye erişebilmesi amaçlanmıştır. 1869 yılında Osmanlı Tabiiyet Kanunu'nun kabul edilmesiyle, Osmanlı tebaasının dine dayalı bir sınıflandırma düzeninden ortak bir millet anlayışının benimsenmesinin önemli bir aşaması olmuştur (Bozkurt, 1996: 152). 1876 yılında ise Mecelle'nin Kitâbü'l-Kazâ'sı ile mahkemelerde yargılama usullerinin nasıl yapılacağına dair maddeler eklenmiştir (Ortaylı, 2021: 86). Bu maddelerde özellikle mahkeme kayıtlarının düzenli bir şekilde tutulması, belgelerin teslimi ve alımı sırasında eksiksiz yapılması gerektiği vurgulanmış ve kadılara bu konuda görev ve sorumluluklar yüklenmiştir (Gür, 2014: 24-25). İttihat ve Terakki'nin yoğun istekleri sonucunda, 23 Aralık 1876 tarihinde II. Abdülhamid tarafından Osmanlı'nın ilk anayasası Kanun-i Esasi kabul edilmiştir. 1876 Anayasası ile Osmanlı Devleti'nde padişah yetkilerine sınırlamalar getirilmiş olmasına rağmen, meclisi feshetme padişaha verilmiştir. Ayrıca, Osmanlı parlamento sistemi Meclis-i Mebusan ve padişah tarafından atanan ikili bir meclis yapılandırılmasına geçilmiştir (Eren, 2020: 62). 1876 Anayasası ile genel oy hakkının sadece erkeklere tanınmış; kişi dokunulmazlığı, kişi özgürlüğü gibi siyasi ve toplumsal haklar ele alınmıştır (Hasan, 2020: 153-154). Kanun-i Esasi, Birinci Meşrutiyet ile başlayan anayasal düzenlemeler süreci önemli bir aşama olarak görülse de, Osmanlı Devleti hukuk sistemi için hedeflenen seviyeye ulaşamamıştır (Şen, 2023: 377). 1878 yılında meclisin feshedilmesi sonucunda, V. Mehmet'in tahta geçişiyle 1909 yılında anayasada değişiklikler yapılmıştır (Soysal, 2020: 85). 1909 değişiklikleri ile sansürün kaldırılması, padişahın sürgün yetkisinin kaldırılması gibi düzenlemelerin yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin parlamenter sisteminin güçlendirilmesi ve padişahın bazı yetkilerine sınırlamalar getirilmiştir (Kırnık, 2024: 57). II. Meşrutiyet ile siyasi partiler, grevler, sansür, basın ve yayın özgürlüğü gibi düzenlemelerle hukuk devleti anlayışı biçimsel açıdan önemli bir aşaması gerçekleşmiştir (Özkorkut, 2004: 184).

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti 18. yüzyılla gelişim gösteren yenileşme anlayışı, devlet içerisinde sosyal ve ekonomik alanda sorunların çözümü için kullanılmıştır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti toplumsal yapısının, kurumlarının problemlerini çözmek

amacıyla bazı kanuni düzenlemelerin yapılması yoluna başvurulmuştur (Aksoy, 2024: 473). Tanzimat Dönemi ile başlayan hukuki ve kanunlaştırma çalışmaları içerisine girilmiştir. Tanzimat'la getirilen hukuki yenilikler ve düzenlemelerle şer'i hukuk ve şer'i mahkemelerin geleneksel yapısı korunmuştur (Aksoy, 2024: 474). Sonuç itibarıyla, Osmanlı Devleti'nde hukuk alanında yapılan yenileşme hareketleri, toplumsal yapıda hak ve özgürlükler açısından denge kurulması amacıyla Batı kanunlarından yararlanılarak düzenlenmiştir (Aydın, 2008: 20). Tanzimat ile ortaya çıkan düşünceler, ilkeler ve düzenlemeler Osmanlı Devleti'nin özellikle hukuk alanında modernleşmesinin başlangıcı olmuş ve Cumhuriyet'in kuruluşuna giden yolda bu süreçler ve aşamalar önemli bir rol oynamıştır (Kantar, 2019: 377).

2.3. Osmanlı Modernleşmesinde Milliyetçilik

Modernleşme teorisine göre, gelişmemiş ve kalkınma sürecindeki toplumların çağdaşlaşması ve yenilenmesi gereklidir. Bu açıdan, bu değişimin nasıl ve ne şekilde olacağı gündeme gelmiştir. Eğer Batı örnek alınarak bir modernleşme gerçekleştirilecekse, uzun ve bazı zorlukların yaşanabileceği dikkate alınması gereklidir. Çünkü Batı, Rönesans, Reform, Coğrafi Keşifler ve devrimler gibi çeşitli adımlarla modernleşme sürecinden geçmiştir (Canyas, 2014: 5681). Buna karşın, Doğu toplumlarında ise öncelikle geri kalmışlığın kabulü ve modernleşme adımlarını hızla harekete geçirme söz konusudur. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise modernleşme adımları, askeri alanda başladıktan sonra siyasal ve düşünsel zemine inmiştir (Ahmad, 2002: 13). Osmanlı Devleti, toplumsal alanda modernleşme ve gelenekselci anlayışları uzun süre bir arada yaşamıştır. Ancak güç kaybının nedenleri araştırılmaya başlandıkça, bazı fikir ve düşünce yapıları çeşitli cevaplar sunmuştur (Mardin, 1994: 10). Lewis, Osmanlı modernleşmesini Batılılaşma kavramıyla ele almış ve Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldan itibaren Batı uygarlığını takip etme ve benimsemeye yönelik çalışmalarda bulunduğunu söylemiştir (Lewis, 1996: 46).

Osmanlı Devleti, I. Meşrutiyet ile hızlı bir değişim sürecine adım atmıştır. Bu değişim, Osmanlı Devleti'nde hem siyasal hem de düşünsel alanda faaliyetlerde bulunulması açısından önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nde farklı düşünce ve fikir yapılarının ortaya çıktığı bu dönemde, milliyetçiliğin somutlaşması ve benimsenmesi zaman almıştır (Baytal, 2024: 208). Osmanlı Devleti bu süreci 19. yüzyıl başlarından itibaren başlatmış ve siyasal açıdan 1876 yılında Meşrutiyet ilanı ile meşruti monarşiye geçmiştir (Çavdar 2004: 25). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemiyle yurt dışına

öğrenci gönderme, tercüme odalarının açılması ve çeviri kitaplarla Batı'daki düşünsel ve fikri yönler öğrenilmeye başlamıştır (Karpas 2008: 106). Böylece Osmanlı Devleti'nde çeşitli düşünce sistemleri gelmiş, bunlardan biri de milliyetçilik anlayışı olmuştur. Yeni Osmanlılar adındaki bazı aydın gruplarının ortaya çıkışıyla modernleşme, anayasal yönetim ve milliyetçilik gibi kavramlar gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak II. Abdülhamid'in anayasayı askıya alması ve meclisi dağıtması sonucunda bazı gruplar çalışmalarını gizliden yürütmüşlerdir (Zürcher, 1996: 117). Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyete kadar merkezîyetçi yönetime geri dönmüştür. Jön Türkler adındaki grup ise, meşrutiyet ve gayrimüslim tebaanın kopması sonucunda, belli bir zamana kadar milliyetçilik anlayışı İslamcılık politikası üzerinden devam etmiştir. Fakat 1889 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlenmesiyle, Osmanlı Devleti'nde aydın çevreleri arasında Türkçü bir milliyetçilik anlayışı ön plana çıkmaya başlamıştır (Karpas 2008: 109). Jön Türklerin çalışmaları neticesinde, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmiş ve Osmanlı'da modernleşme açısından önemli bir aşamaya geçilmiştir. (Türkdoğan, 2005: 268 -269). Çünkü Osmanlı Devleti, çok uluslu yapıya sahiptir ve bunu korumaya yönelik bazı faaliyetlerde bulunurken, etnik kimlik farklılıkları birleştirmek amacıyla ümmetleşme politikasını öncelikli tutmuştur. (Ertuğrul, 1998: 26). Bu yüzden, Osmanlı Devleti'nde Türkçeyi koruma gibi çalışmalarını sürdürse de, Fransız Devrimi ile her ulusun bağımsızlığını ilan etmesi çeşitliliklerin ve farklılıkların belirginleşmesine yol açmıştır (Ertuğrul, 1998: 84).

Dolayısıyla, Osmanlı Devleti 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki gelişmelerin ve ilerlemelerin gerisinde kaldığının farkına varmıştır (Beşirli, 1999: 133). Türkiye Cumhuriyeti kuruluşuna kadar olan süreçte Osmanlı Devleti, modernleşme ve çağdaşlaşma politikalarına ağırlık vermiştir. Ancak, Osmanlı toplumunda yeniliklere karşı korumacı bir anlayışla yaklaşılması, modernleşme sürecinin daha uzun bir zamana yayılmasına ve gecikmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde modernleşme, varlığını sürdürme ve çözüm stratejisi geliştirmeye ihtiyaç duyulmuştur (Özüçetin & Karakaya, 2023: 44). Böylece Osmanlı Devleti'nde modernleşme, Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın gayrimüslim tebaaya yönelik olması sonucunda Türk kimliği bilinci oluşmasını tetiklemiştir. Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürebilmesi için bazı fikir akımları, modernizmin gerekleri neticesinde milliyetçilik Türkçülüğe uyarlanmaya başlamıştır. II. Abdülhamid dönemindeki çalışmalarına bakıldığında, Türk milliyetçiliği II. Meşrutiyet ile fikren şekil almaya başlamış ve siyasal alanda milliyetçilik göz önüne

gelmiştir (Hanioglu, 1992: 552). Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin temel politikası haline gelmesi, Türkçülük ve Turan idealleri ile ivme kazanmıştır (Mardin, 1991: 96). Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik ve modernleşme ilişkisi, modernizm ve kapsayıcı hale gelmesinde milli kimlik, tarihi, dil, inanç ve kültür gibi olgularla belirginleşmiştir (Mardin, 1991: 99). Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nde modernleşme ve milliyetçilik olguları değerlendirildiğinde, milliyetçiliğin etkili bir rol üstlendiği görülmektedir (Haşlak, 2000: 59). Osmanlı Devleti'nde ekonomi ve üretim ilişkilerinin sanayi toplumlarından gerisinde kalması çerçevesinde yürütülen yenilenme hareketlerinin beklentileri karşılamamasına rağmen, Türk kimliğinin daha aktif hale gelmeye başlamasında etkili olmuştur (Haşlak, 2000: 60).

2.4. Osmanlı Devleti'nin Kurtuluş Arayışında Düşünce Akımları

Batıcılık, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılla ve özellikle Tanzimat dönemiyle birlikte Batı kültürü, hukuku, bilimi ve teknik bilgilerini alarak Osmanlı toplumuna uyarlamayı amaçlayan bir fikir akımıdır. Batıcılık fikir akımı, Batı'nın ilerlediği alanları Osmanlı'nın toplumsal, siyasi ve ekonomik gibi pek çok alanda düzenlemelerin yapılması hedeflenmiştir. Osmanlı Devleti'nde aydınlar ve devlet adamları, Batı'daki fikri ve diğer alanlardaki gelişmeler alınarak devletin içine düştüğü çıkmazdan kurtulması amacıyla Batı ile ilişkiler kurulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde Osmanlı Devleti'nin, Batı'ya karşı aldığı tavrın hukuki, siyasi, kültürel ve diğer alanlara yansımaları çalışılmıştır.

2.4.1. Batıcılık

Batılılaşma kavramı, Batı dışı toplumlarda, Batı'daki gelişmeleri takip ederek siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda ilerlemeyi sağlamak olarak görülür. Batıcılık kavramı, başka bir deyişle garplılaşma, çağdaşlaşma, modernleşme ve yenilenme gibi ifadelerle ilişkilendirilir. Batıcılık, kimi zaman düzen ve ilerleme olarak görülürken, kimi zaman geleneğe karşı eleştiri şeklinde görülmüştür (Mardin 1991: 26). Osmanlı Devleti, 1699 yılında Karlofça Antlaşması, 1774'de Küçük Kaynarca ve Kırım'ın kaybı gibi toprak kayıplarının yaşanmasıyla birlikte; mali, siyasi ve toplumun diğer alanlarında sorunlar nedeniyle, devlet adamları ve aydınlar arasında Batı'daki gelişmelerin Osmanlı Devleti'ne aktarılması gerektiği düşüncesi yaygınlaşmıştır. III. Selim döneminde başlayan Nizâm-ı Cedîd hareketi başarısızlıkla sonuçlanınca, 1839'da Tanzimat dönemine geçilmiş ve Batılı fikir akımları etkili olmaya başlamıştır (Efe, 2024: 134). II. Mahmud döneminde Batılılaşma, Osmanlı Devleti'nin kurtuluş reçetesi olarak

görülmüş ve bu doğrultuda çağın gereklerine uygun reform çalışmaları düzenlenmiştir. (Tunaya 1960: 58-59). II. Mahmud, Avrupa'daki baskı rejimini zamansal olarak geç kurmuş olsa da kısmen başarıya ulaştığı hususlar olmuştur. II. Mahmud, Osmanlı Devleti'nin Batı'ya göre geri kalmışlığını giderebilmek amacıyla, geleneksel değerlere zarar vermeden bir kalkınma programı uygulamaya çalışarak devleti modernleştirmeye gayret etmiştir (Tunaya 1960: 59). Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma, bir çözüm önerisi olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda II. Mahmud döneminde; kılık kıyafet düzenlemesi, nüfus sayımı, kadınların toplumda görünür olması adına bazı adımların atılması, hak ve özgürlüklerin sağlanması gibi modernleşmeye yönelik çalışmalar düzenlenmiştir. Bu dönemde II. Mahmud'un yaptığı düzenlemeler ve kurduğu sistem, çağın fikirsel ve siyasal yapısıyla ilişkilendirilebilir (Taş & Göksüçukur, 2019: 475). II. Mahmud Dönemi'nde düzenlenen ıslahatların genel özelliği, hem devletin yenilenememesi hem de belirli hak ve özgürlüklerin tanınmış olmasıdır. II. Mahmud, Batı'nın Osmanlı Devleti'nden daha ileride olduğunu kabul etmiş ve geleneklere bağlı kalarak olabildiğince rasyonel ve çözüm odaklı uygulamalar geliştirmeye odaklanılmıştır (Sarıbay 1985: 51-52).

Tanzimat'ın ilk dönemlerinden beri devlet adamları ve aydınları, Batı'nın düşünce yapısının alınması düşüncesi Batılılaşmanın nasıl ve ne derecede olması gerektiği sorunsalını ortaya çıkarmıştır. Bu durum Batıcıların, Batılılaşmaya karşı aldıkları tavra göre: Tam Batıcılar ve Kısmî Batıcılar ya da Aşırı Batıcılar, İlimli Batıcılar gibi ayrılmalarına neden olmuştur. İnalcık (1992: 2), Tanzimat dönemi aydınlarının Osmanlı Devleti'ni modern bir devlet haline getirmeye yönelik faaliyetlerini, Avrupa'daki modernleşme süreçleri üzerinden devletin yeniden güçlendirilmesini amaçlamıştır. Tanpınar (1996: 129) ise Tanzimat'ı, geleneksel düzenden çıkarak başka bir medeniyetin değerlerini benimsediğinin açık göstergesi olarak görmüştür. Tanzimat'ın en önemli devlet adamlarından Mustafa Reşit Paşa da Batı kültürünün Osmanlı Devleti için önemli olduğunu dile getirmiştir (Kodaman, 1985: 73).

Tanzimatçıların amacı, Osmanlı Devleti'ni bütün yönüyle Avrupa'ya benzetilmesi gerektiğidir (Gökalp, 2016: 47). Ancak Tanzimat aydınlarının, Avrupa kültürünü belli bir yöntem olmadan Batılılaşma faaliyetlerini yürütmelerini eleştirilmiştir. Metternich, Avrupa medeniyetinde, Osmanlı Devleti'nin ihtiyaçlarının araştırılıp tespit edilmesi, Fransız, İngiliz, Rus veya Avusturya devletlerindeki uygulamalarının incelemeleri gerektiğini ifade etmiştir (Timur, 1940: 705-706). Tanzimat'ın devlet adamları M. Reşit

Paşa, Ali ve Fuat Paşalar, devletin yaşadığı zorlukları aşması için Batı kültürünün incelenmesi ve bütünüyle Batılı olmayı savunmuşlardır (Sezer, 1985: 286). Gökalp'in ifadesiyle, topyekûn Batılılaşmayı savunan bazı Tanzimat devlet adamları ve aydın grubu; tarihsel, kültürel, toplumsal ve siyasi gibi çeşitli alanlarda birbirinden farklı olan Osmanlı Devleti ve Batı medeniyetinin birleştirilmesi gerektiğini ortaya koymuşlardır. Bu açıdan Tanzimat'ın önemli devlet adamlarından Hayrettin Paşa da Mukaddime-i Akvemü'l Mesalik fi Ma'rifeti Ahvali'l-memalik eserinde, Batı'nın maddi ve manevî değerlerinin alınması gerektiğini ele almıştır (Hayreddin Paşa 1296: 9).

Osmanlı Devleti'nde Avrupa fikri ve düşünce yapısının tanınmasında, Bulletin de Nouvelles dergisinde Batılılaşma fikir akımı hakkındaki önemli bilgilerin yer alması etkili rol oynamıştır. Ayrıca, Batı'nın siyasi yapısı ve siyasi kavramlarının Osmanlı tebaasına anlatılmasında, ilk resmî yayın organı olan Takvim-i Vekâyî önemli bir işlev görmüştür. Bu gazetede, "Meclis-i Meşveret", "Meşveretgâh-ı Vükela" ve "Meşveretgâh-ı Hanedan" gibi ifadeleri yaygın olarak kullanılmıştır (Takvîm-i Vekayi, 1831). Takvim-i Vekayi'de bu kavramların kullanılmasıyla Osmanlı toplumu bu kavramlarla tanışmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin düşünce yapısına Batılı fikirleri, M. Reşit Paşa ve Sadık Rıfat Paşa ile girmiştir. Ahmet Cevdet Paşa (1893: 6)., Osmanlı Devleti'nin mevcut sorunlarının çözümü için yenileşmenin önemi üzerinde durmuştur: *"Umûr-ı devlet saat çarkları gibi yekdiğre re muttasıl u merbût ve bu dolabın hüsn-i intizam üzere dönmesi, cümlesinin taht-ı nîzam ve rabitada bulunmasına menûit olduğundan Devlet-i Âliyye her dairesince ıslahat-ı esasiyeye muhtaç idi."*

Ahmet Cevdet Paşa'nın bu ifadelerinden anlaşılabacağı üzere, Osmanlı Devleti'nde işlerin düzenli bir şekilde yapılabilmesi için, Batılı fikirler model alınarak reform çalışmalarının yürütülmesi gerektiğini savunmuştur. Osmanlı Devleti'ne Batılı fikirlerin getirilmesi ve tanıtılmasında, devlet adamlarından oluşan bir grup olan Genç Osmanlılar öncülük etmiştir (Aslan, 2009: 5). Genç Osmanlılar, Tanzimat Dönemi reformlarının daha da geliştirilip ilerletilmesini düşünmüşlerdir. Bu bağlamda, Genç Osmanlılar Batılılaşma, anayasal monarşi, hak ve özgürlükler gibi düşünceleri benimsemişlerdir. Genç Osmanlılar içindeki Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi isimler, Osmanlı Devleti'nde bu düşüncelerin yer alması için çalışmalarda bulunmuşlardır (Aslan, 2009: 6). Ali Suavi, *Ulum* gazetesinde Batı'nın fikri ve siyasi kavramlarını *"Şekl-i Hükümet Şer'i değildir"* yazısında ele almıştır. (Danişmend, 1942: 21). Ali Suavi, yazılarında özellikle din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını gerektiği üzerinde durmuş ve aklın

bilimin Osmanlı Devleti'nde esas olarak benimsenmesini gerektiğini belirtmiştir (Ozankaya, 1981: 92). Osmanlı Devleti'nde 1870-1873 yılları arasında yayımlanmış İbret gazetesinde, Avrupa'daki siyasi kavramlara, siyasi olaylara, halk ve devlet arasındaki ilişkilerden söz edilmiştir (Kurdakul, 1977: 181-183). Nitekim İbret gazetesinde, Yeni Osmanlıların eşitlik, özgürlük ve meşveret (danışma meclisi) gibi uygulamaları benimsedikleri gündeme getirilmiştir (Tanör, 1996: 110). 20. yüzyıl başlarında ise Osmanlı Devleti'nde siyasi ve toplumsal reformları savunan Yeni Osmanlılar grubu, toplumda özgürlüklerin sağlanması ve sivil toplumun oluşması için faaliyetlerde bulunmuşlardır (Gevgilili, 1990: 55). Yeni Osmanlılar öncülüğündeki Osmanlı aydınları, geleneksel özgürlük anlayışı yerine Batı'dan benimsedikleri siyasi özgürlük kavramını öne sürmüşlerdir (Akyüz, 1983: 69). Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketinin önemli isimlerinden biri olan Münif Paşa (1301: 111), özgürlük ve ilerleme arasında sıkı bir bağ olduğundan söz etmiştir: *“Hürriyet her türlü terakkiyâtın menba'idır. Hürriyet olmasa bu terakkiyât hâsıl olmaz. Hür olmayan adamın terakki imkânı yoktur”*

Tanzimat Fermanı Osmanlı tebaasındaki bazı kesimlerce Avrupa'ya karşı verilmiş bir taviz olarak görülmüştür ve 1838 yılında Batılı devletlerle Osmanlı Devleti arasında ticari anlaşmalarla imtiyazlar verilmiştir (Ülken, 1992: 36). Bu anlaşmalarla Batılı devletlere verilen imtiyazların ana amacı, Osmanlı Devleti'nde liberal anlayışın yerleştirilmesi olmuştur. Ancak bu durum, Osmanlı Devleti'ndeki yerli üreticiyi ve devleti iktisadi açıdan kötüye gidişatını hızlandırmıştır (Güngür, 1989: 25). 1839 Tanzimat Fermanından en karlı çıkan kesim, azınlıklar olmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim tebaa, Avrupa'nın desteğini yanlarına alarak daha fazla hak ve özgürlükler talep etmişlerdir (Güngür, 1989: 26). Ayrıca, Tanzimat Dönemi'nden beklenen sonuçlar elde edilememesi, 28 Şubat 1856'da Sultan Abdülmecid Paris toplantısı sırasında Islahat Fermanı ilan edilmesine sebep olmuştur (Efe, 2024: 134). Islahat Fermanı ile getirilen düzenlemeler, Avrupa'nın baskısı sonucunda hazırlanılmıştır ve bu fermanla, Tanzimat ile elde edilen kazanımlar bir kez daha onaylanmıştır. Ancak bu fermanın, sadece gayrimüslim tebaaya yeni haklar tanınması, müslüman tebaada rahatsızlık yaratmıştır (Armaoğlu, 1999: 258). Bu tepkiler sonucunda, 1860'lı yıllarda Yeni Osmanlılar hareketi oluşmuş ve aşırı Batıcılar ile Batı'dan gelen yeniliklere karşı olan kesimler arasında anlaşma sağlamayı amaçlayan bir misyonu benimsemişlerdir (Armaoğlu, 1999: 259).

Yeni Osmanlılar, Osmanlı Devleti'nin demokrasiye geçişi için ön koşul olarak Meşrutî Monarşinin ilan edilmesini savunmuşlardır (Çelik, 1999: 44). Yeni Osmanlılar,

Osmanlı Devleti'nin kurtuluş formülü olarak gördükleri meşrutî yönetimi sadece teorik zeminde değil, aynı zamanda nasıl ve ne şekilde uygulanacağını açıklamışlardır. Ayrıca, Batı'da benimsenen kuvvetler ayrılığı fikrinin Osmanlı Devleti'nde oluşması ve uygulanması konusunu savunmuşlardır. Yeni Osmanlıların zihinsel temellerini oluşturduğu I. Meşrutîyet'te, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi kişiler Kanun-i Esasî'yi hazırlayanlar arasında yer almıştır (Çelik, 1999: 44). 1876'da I. Meşrutîyet ilan edilmesiyle Batıcılık fikir akımının etkisiyle Batılı tarzda bir mebuslar meclisinin kurulmuştur (Parla, 1993: 22). 1876'da Kanun-i Esasî kabul edildikten sonra, 1877 yılında Batılı devletlerdeki benzer uygulamalardan hareketle Meclis-i Mebusan'ın açılması yönünde adım atılmıştır. Bu gelişme, başta Yeni Osmanlı Cemiyeti olmak üzere toplumun bazı kesimleri tarafından olumlu karşılanmışsa da, Osmanlı'nın çok uluslu yapısı dikkate alındığında mecliste yoğun tartışmalar yaşanmış ve meclis kısa süre içinde kapatılmıştır (Berkas, 1978: 329). II. Abdülhamid'in Kanun-i Esasî'yi askıya alması ve meclisin kapatması, Batıcılık fikir hareketini benimsemiş aydınlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Yıldız, 2011: 2). II. Abdülhamid'in meclisi feshetmesi sonucu Avrupa'ya giden Jön Türkler, padişahı pek çok konuda eleştirmişlerdir ve toplumsal alanda kilit noktaları ideolojik açıdan kontrol altına almışlardır (Mardin & Berkarda, 1989: 220). II. Abdülhamid iktidarı süresince, siyasi politikaları muhafazakâr tutumu, basın-yayın, sanat gibi kültürel alanlara da uygulanmıştır (Kösedağ, 2017: 116). II. Abdülhamid'in eleştirilere karşı sert tavrı, şüpheci kişiliği ve basın-yayın alanına getirdiği sansür, Osmanlı'da Batılılaşma faaliyetlerini sekteye uğratmıştır (Okay, 2005: 144). Bu dönemde pek çok gazete, dergi ve dernek çalışmalarını gizli bir şekilde yürütmüşlerdir veya II. Abdülhamid'in istibdat yönetimine karşı iç siyasetten uzak tavır geliştirmişlerdir (Çakır, 2022: 435). Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı Bey gibi isimlerin bir araya gelerek çıkardıkları İctihat dergisinde de Batıcılık veya Batılılaşma fikirlerine yer verilmiştir. Bu kişilerin ana düşüncesi, Osmanlı Devleti'nin bekâsı için toplumsal bütünleşmenin sağlanması gerektiği üzerinde durmuşlardır (Tunaya, 1998: 41). Saffet Paşa gibi devlet adamları ise, Batılılaşmanın ve Batılı düşüncenin bütün alanlarda uygulanması gerektiğini ifade etmiştir (Karal, 1999: 16-17). Bu yüzden, Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma fikir akımını savunan aydınlar, bu düşünce yapısının bütün alanlarda uygulanması gerektiği konusunda aynı görüşü paylaşmışlardır (Koçlar & Demir, 1999: 348). II. Abdülhamid döneminde Avrupa'da eğitim almış öğrenciler, Batılılaşma ve Batılı fikir akımlarını öne sürmüşlerdir. Bu fikirler, Jön Türk hareketi arasında da yayılmaya başlamıştır. II. Meşrutîyet'in ilanı ile Jön Türkler, politik alanda daha görünür

hale gelmişlerdir ve II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimine karşı çıkmışlardır (Hanioğlu 1981: 152). II. Abdülhamid'e muhalefet eden Ahmet Rıza ve Abdullah Cevdet gibi kişiler, Osmanlı Devleti'nde, Batılı düşüncelerin hâkim olması gerektiğini savunmuşlardır (Abdullah Cevdet, 1924: 3413).

Dolayısıyla, Batıcılık anlayışını savunanlar ile Tanzimat dönemi aydınlar arasında bazı noktalarda ayrımlar bulunmaktadır. Bunlar şunlardır: Tanzimat dönemi aydınları, toplumun çağın gerisinde kalmasına neden olan etkenleri ortadan kaldırmak istemişlerdir. Bu nedenle, Batı'dan kurallar ve düzenlemelerin örnek alınmasının gerektiğini söylemişlerdir. Batıcılık anlayışını savunanlar ise, köklü değişimler ve reformların yapılmasını gerektiğini vurgulamışlardır (Mardin, 1997: 15). Batıcılık anlayışını benimsemiş aydınlar, Batı'dan gelen her şeyin Osmanlı Devleti'nde uygulanması gerektiğini savunmuşlar ve Batı'daki pek çok eserin çevirisini yapmışlardır. Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp'in eserleri ve tercümeleri, Osmanlı Devleti'nde Batı'nın, Batılı düşünce hareketlerini ve Batılı yazar ve eserlerin tanınmasında etkili rol oynamışlardır. (Onat, 2016: 104). Yine Celal Nuri'de eserlerinde, İslam düşüncesinde bulunan bazı kuralların değişmesi ve bu kuralların dışına çıkılmasını ileri sürmüştür. Benzer şekilde, Kanun-i Esasi'yi hazırlayan Mithat Paşa'nın ise Batı'dan çevrilerek alınan anayasanın Osmanlı Devleti'ne getirilmesini olumsuz karşılamıştır; çünkü öncelikli olarak toplumdaki millet bilincinin değiştirilmesi gereklidir demiştir. Celal Nuri'nin bu eleştirilerine karşı bazı Batıcı aydınlar karşı eleştirilerde bulunmuşlardır ve İslamcılar ise Batıcıları Batı düşüncesi güdümünde olmakla sorumlu tutmuşlardır (Onat, 2016: 108). Abdullah Cevdet'in Batılılaşmaya yönelik bakış açısı, "Batı'nın bütün değerleri ve gelişmeleri alınmalı mı?" sorusu üzerinden ilerlemiştir. Abdullah Cevdet, bu soruya cevaben Batı'daki gelişmelerin ve çalışmaların tümüyle alınması gerektiğini savunmuştur (Tunaya,1960: 80-81). Abdullah Cevdet, Osmanlı Devleti'nin reform çalışmalarına devam etmesini savunmuş ve toplumda dini değerler kullanılarak kültürel birliğin sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Abdullah Cevdet, bu düşünce anlayışıyla dinin, toplumsal birlik sağlanmasını sosyolojik açıdan değerlendirmiştir.

Celal Nuri (2012: 13), ise Abdullah Cevdet'e kıyasla ılımlı Batıcı olarak görülmektedir çünkü Celal Nuri, nasıl bir Batılılaşma sorunsalına farklı bir açıdan ele almıştır. Celal Nuri, medeniyet kavramını ikiye ayırmıştır: İlki, teknik medeniyet; ikincisi gerçek medeniyettir. Ancak Celal Nuri, Batı medeniyetindeki ahlak ve dini anlayışın Osmanlı Devleti'nden farklı olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla, Abdullah Cevdet'e göre

Batı'nın sadece teknik gelişmeleri Osmanlı Devleti'ne alınmalıdır (Tunaya 1960: 80). Batıcı fikir adamlarından bir diğeri de pozitivizm anlayışını benimsemiş Ahmet Rıza Bey'dir. Ahmet Rıza Bey, yeniden düzen ve birlik-ilerleme söylemiyle ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne adını veren kişidir (Taş & Göksüçukur, 2019: 477). Comte'un pozitif siyaset sistemi anlayışı, şiddetten uzak, kanıtlanmış ve iknaya dayalı Avrupa Birleşik Devletleri kurulması fikrini ortaya atmıştır. Ahmet Rıza, Comte'un Avrupa Birleşik Devletleri'nin temsilciğini yapmış ve Meşveret dergisinde Osmanlı Devleti'nde ordunun yenilenme sürecinde kilit noktada bulunduğunu eklemiştir; bu düşüncüyü ordu içinde de yaymaya çalışmıştır (Özlem, 2002: 459). Kılıçzade Hakkı ise İslam'ın yeni tefsirlere ve yeni görüşlerin getirilmesi gerektiğini savunmuştur (Pekdoğan 2002: 416-417). Kılıçzade Hakkı Bey'in bu düşüncesi, Batı'nın gelişmeleri ve değerleri doğrudan almayı savunan Batılılaşmış Doğuluların temsilciliğini yansıttığı görülmektedir (Altıntaş 2008: 96-97). Sonuç itibarıyla II. Meşrutiyet ile devletin kurtarılmasına karşı ortaya atılan fikir hareketlerinden ilki Batıcılık akımıdır. Diğer fikir hareketleri gibi Batıcılık fikri algılama biçimlerinde farklılıklar oluşmuş ve bu fikir hareketinin çözüm önerisi pozitivist yaklaşımının benimsenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu şekilde sekülerleşme ve modernleşmenin yaşam biçimi olarak alınması ve tümüyle Batılılaşmanın alınmasını fikrini oluşturmuştur (Taş & Göksüçukur, 2019: 425).

Böylece Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma hareketi 17. yüzyıl itibariyle gündeme gelmiş ve Meşrutiyet dönemiyle yavaşlama sürecine girmiştir (Yıldız, 2011: 4). Güngör (1989: 101), Osmanlı Devleti'nin Batı kültürünü almasındaki ana unsurun gerilemeden kurtulmak olduğunu belirtmiş ve zaman içerisinde Batılılaşma hareketinin hızlandığı söylemiştir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ve Islahat hareketlerinde, azınlıklara haklar tanınmasını halkçılık ilkesiyle ilişkilendirmiş ve bu ilkeyi halkın sorunlarını dile getirme ve çözüm bulması olarak düzenlenmiştir (Yargıcı, 1993: 74). Osmanlı Devleti'nde Batıcılık hareketi, iki farklı görüş arasında tartışmalara yol açmıştır: İlki, Batılı düşüncelerin, gelişmelerin ve kültürünün tamamının alınması gerektiğini savunanlar, ikinci grup ise Batılı kurum veya kuruluşlardaki düzenlemelerin tamamen alınmasını olumsuz değerlendirenlerdir. İkinci gruptakiler, Gökalp öncülüğünde Durkheim'in fikir ve düşünce sistemini alarak milliyetçilik anlayışı etrafında toplanmışlar ve Cumhuriyet'in kuruluş temellerini oluşturmuşlardır. Gökalp, Durkheim'in cemiyet kavramını millet veya milli toplumla ilişkilendirmiştir (Yargıcı, 1993: 76). Özetle, Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma hareketi, özellikle toplumda yer bulmuş ve 1839 itibariyle mecburi kültürel

değişimler süreci başlamıştır. 1876-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma, serbest kültür değişimlerinin yaşandığı bir dönem olarak tanımlanabilir (Yıldız, 2011: 3).

2.4.2. İslamcılık

Osmanlı Devleti'nde modernleşme süreci, toplumsal sorunları tespit etme, çözüm önerileri sunma, değişim ve dönüşüm önerisi sunmaya yönelik ortaya atılmış alternatiflerden birisi de İslamcılık fikri akımı olmuştur. İslamcılık, 19. yüzyılda İslam'ın siyaset, hukuk, eğitim, ahlak ve düşünce biçimlerinin bütünüyle akılcı bir yaklaşımla yeniden hâkim konuma yükselmesi amacıyla geliştirilmiştir. İslamcılık, İslam dünyasının sömürüden kurtulması, çağdaşlaşması, ilerlemesi ve bütünleştirilmesi için tüm çözüm önerilerinin toplamıdır (Kara, 2011: 17). İslamcılara göre, Osmanlı Devleti maddi ve manevi anlamda yeniden güç kazanmak, uygarlaşmak ve ilerlemek için İslamiyet'e yönelmelidir. Buna göre, Mehmet Said Paşa İslamı'ı din ve yaşamı, maddi ve manevi alanı kapsayan sosyal bir din şeklinde ifade etmiştir (Tunaya, 1962: 12). Tanzimat'la geleneksel bağların ve değerlere zarar verdiği endişesi İslamcılık ideolojisinin oluşmasını yol açmıştır. Bu nedenle, İslamcılık fikir hareketi, Tanzimat döneminde geri planda kaldığını düşündükleri şariat değerleri veya kanunlarının tekrar toplumsal alanda getirilmesini savunmuştur (Mardin, 1991: 92). İslamcılık fikir akımı, siyasal kurumları ve yapılarıyla hem düşünceleri hem de faaliyetleri ifade eder (Kara, 2008: 265). İslamcılık fikir akımı, kültür, toplumsal düzeni ve medeniyeti dini unsurlara dayandırarak kendi varlıklarını devam ettirmeye çalışmaktadır (Karpat, 1998: 225). Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nde İslamcılık düşüncesinin tebaada yer bulabilmesi için basında İslamlık Fikri Teşkili ya da İslam Meslek-i Mahsusu gibi kavramlar kullanılmıştır (Türköne, 1991: 44).

Osmanlı Devleti'nde İslamcılık politikası, 1878 Rus-Osmanlı ve Berlin Kongresi sonucunda toprak kayıplarının yaşanması sonucunda kullanılmaya başlamıştır (Buzpınar, 2004: 121). Bu fikir hareketi, Yeni Osmanlılar grubunun dağılmasının ardından, basın ve yayın faaliyetleriyle varlıklarını sürdükleri dönemde siyasal alanda kendini göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde 1860'li yıllardan itibaren başlayan İslamcılık fikir hareketi, 1870'li yıllara gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısını korumak, etnik ve dini yapısını pekiştirme amacıyla İttihâd-ı anasır (Osmanlıcılık) ideali etrafında şekillenmeye başlamıştır (Karal, 1976: 540). Sultan Abdülaziz döneminde güç kazanan İslamcılık, Sultan Abdülaziz'in yerine geçen II. Abdülhamid I. Meşrutiyet ilanından sonra Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesinden sonra resmi bir politika haline gelmiştir (Özcan, 1992: 130). Kanun-i Esasi'nin, 11. maddesinde, İslam,

resmi din olarak tanınmış ve Osmanlı padişahının, halifesi İslam'ın koruyucusu olduğu belirtilmiştir (Şeyhanlioğlu, 2015: 295). II. Abdülhamid döneminin resmî ideolojisi olan İslamcılık fikir akımını savunanlar ve İttihad-ı İslam düşüncelerine göre, Batı'nın sadece teknik, bilgi ve teknolojisi alınması gerektiğini savunmuşlardır. Buna göre, İslamcılara göre Batı'daki bu unsurlar alınırken, İslâm ahlâk ve medeniyetine göre yeniden uygulanması ve düzenlenmesi gereklidir (Şeyhanlioğlu, 2015: 295). İttihad-ı İslam düşüncesini savunanlara göre, Osmanlı Devleti'ndeki Müslüman tebaanın hilafet sancağı altında birleştirilmesi gerekmektedir. II. Abdülhamid, İslamcılık görüşünü modern okulların ders programlarına "Din ve Ahlak" dersleri aracılığıyla eklemiştir. Alkan (2005: 118), bu durumu gelenekçi modernizm yaklaşımı olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, Alkan'a (2005: 119) göre, II. Abdülhamid döneminden önce, tebaanın kültürel değerlerini koruyarak çağın gerekliliklerini kabul etme fikrinin ortaya çıkışını bu dönem bağlamıştır. Tunaya (1998: 42), İslamcılığın toplumun kültürel değerleri, inançları ve devletin dini yapısı üzerine kurulu olması nedeniyle Osmanlı Devleti üzerinde önemli bir etki yarattığını belirtmiştir. Akçura'ya göre (1987: 22), İslamcılık 1876-1909 yılları arasında zirve dönemini yaşadığını söylemiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde Prens Mehmet Sait Halim (Paşa), Mehmet Akif, Ahmet Naim (Babanzade), M. Şemsettin (Günaltay) gibi isimler; Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad, Ceride-i Sufiye, Ceride-i İlmiye, Beyan-ül Hak, Hikmet gibi pek dergide ve gazetede İslamcılığı ideolojik bir yönelim olarak kullanmışlardır. II. Abdülhamid için padişah veya sultan unvanları yerine, emirü'l-müminin (halife) sıfatını kullanması, İslamcılık ideolojisi ile ilişkilidir (Akçura, 1987: 23). Özellikle 1911 yılında Libya'nın kaybedilmesi, Osmanlı Devleti'nde toplumsal gerilim tırmanmıştır (Ahmad, 1969: 93). Bu gerilimin sonucunda, Balkan Savaşları sonrasında Rum kökenli vatandaşlarına yönelik boykot kararı alınmış ve bu karar İttihat Terakki grubu tarafından da desteklemiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemine damgasına vuran olayların pek çoğu, İslamcılık fikir akımıyla ilişkilendirilebilir. İslamcılık fikri ve düşünce yapısı, 20. yüzyılın başlarında üç konuya odaklanmaktadır: Birincisi, İslam'ın siyasi unsurları nelerdir ve nasıl bir yöntem izlenmelidir? ikincisi, bu ilkelerin Osmanlı Devleti'ne nasıl uygulanması gereklidir? üçüncüsü ise, bu ilkelerin Osmanlı Devleti'nin idare yapısındaki problemleri nasıl çözebilir? gibi sorular üzerinden inceleme yapılabilir (Yardım, 2016: 121).

İslamcılık fikir akımının ana kaynaklara odaklanması, gereksiz bilgilerden ayrıştırılması gerektiğini savunanlardan birisi de Cemaleddin Afgani'dir. Ona göre,

İslamcılık fikir hareketi öncelikli olarak milli bilinç ve vatan-millet sevgisinin oluşturulmasına odaklanmalıdır ve sonrasında İslam dünyasında iletişim ve bağ kurularak dayanışma sağlanmalı, bağımsızlığa kavuşacak bir Müslüman birliği düşüncesinin oluşturulması gerektiğini ifade etmiştir (Karaman 2002: 458-459). Afgâni'nin öğrencisi Muhammed Abduh ise Orta Doğu coğrafyasında modern İslam düşüncesini geliştirerek ses getirmiştir. Muhammed Abduh ve öğrencisi Reşit Rıza, dini ana kaynakların akılcı bir şekilde ele alınmasının modern bir reform anlayışının gelişimini desteklemeleri sebebiyle önemli bir rol oynamışlardır (Yetim, 2015: 15). Bu anlayış, İslami geleneklerin ve fikirlerin bazılarını reddederek, toplumsal çıkarlara uygun ve modern bir şekilde uygulamalar geliştirilmesine yönelik bir işleyiş tarzı vardır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda modern reformculuğu benimsemiş kesimler ve geleneksel tarzı benimsemiş kesimler arasındaki fikir uyuşmazlıkları, dönemin temel sorunları arasına girmiştir (Şen, 2004: 41). Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda bir tarafta temel dini kaynaklara güvenilmesi ve korunması düşüncesi, diğer tarafta modernizmin getirisi olarak yenilemenin gerekli olduğunu vurgulayan iki farklı görüş ortaya çıkmıştır (Azmeş, 2003: 169-187). 1908 yılında Jön Türklerin öncülüğünde 1876 Anayasasının tekrar yürürlüğe konulması basın-yayın organlarında İslamcı-modernist anlayışı savunanların faaliyetleri artış göstermiştir. Bu şekilde basın-yayın organlarında İsmail Hakkı, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ahmet Naim, Mehmet Akif Ersoy, M. Şemseddin Günaltay gibi kişiler etkili olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde faaliyetlerde bulunan Muhammed Abduh, Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad dergilerinde İslam Rönesansı fikri İslamcılar üzerinde büyük bir etki yaratmıştır (Yılmaz, 2022: 359). Bu dergilerde, İslami reform düşüncesi ve dini kaynakların değişmez bir anayasa olması kabul edilmiş, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sorunların bu temele dayalı çözülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Abduh, 1878 yılında Dâru'l-Ulûm Medresesi'ndeki görevi sırasında Vak'a-i Mısriyye dergisinde editörlük yapmıştır. Bu dergide, Osmanlı Devleti'nde toplumsal, siyasi ve kültürel gibi pek çok alanda rüşvet, batıl inanç ve lüks yaşamın artışını eleştirmiştir (Özervarlı, 2005: 482). Namık Kemal ise, Müstakim ve Sebilürreşad dergilerinde meşveret yani danışma meclisinin İslami demokrasi düşüncesi bu dergilerde yer verilmiştir (Mardin, 1991: 18-19). Mehmet Akif ise, Abdülhamid ve Meşrutiyet savunucularına karşı tavır almış, ancak anayasa ve meclis anlayışını benimsemiştir. Ayrıca Mehmet Akif, İslam'ın özgün bir görüşle yorumlanmasını ve halkın temel kaynaklar aracılığıyla bilinçlenmesini

savunmuştur. Çünkü Mehmet Akif'e göre, Osmanlı Devleti'nin bunalımlı ruh halinin nedeni İslam'ın kendisi değil, İslam'ı tam anlamıyla içselleştiremeyen kişilerden kaynaklanmaktadır (Kara, 2003: 204). Buna göre Mehmet Akif, dinin temel kaynaklarına dönülmesi, hurafelerden ve batıl inançlardan kurtulması, bilim anlayışı ve medreselerin yenilenmesi ile modernleşmesini savunmuştur. Mehmet Akif, Batılılaşma anlayışının geleneksel değerleri, dini koruyarak, ilim, bilim ve sanat gibi çeşitli alanlarda Batı'nın taklit edilmesi görüşünü benimsemiştir (Kara, 2003: 204).

Nitekim, İslamcılık fikir hareketi, II. Abdülhamid döneminde kendi İslam birliği, hilafet düşüncesi ve İslamcılık akımı, çeşitli dergi ve derneklerde kendine geniş bir ifade alanı bulmuştur. Dolayısıyla, İslamcılık fikir akımı, Osmanlı'nın siyasal ve sosyal birliğini ve bütünlüğünü korumak amacıyla geliştirilmiştir ve Tanzimat'tan önceki dönemi, Tanzimat sonrasını, I. ve II. Meşrutiyet döneminin fikri ve pratik alanda hâkim politikalarından biri olmuştur (Kalsın, 2014: 403). Bu akım, II. Meşrutiyet sonrası, Batı emperyalizmine karşı tepki gösteren Müslümanların bir ideoloji ve din etrafında toplanmaları şeklinde ifade edilebilir (Akşin & Tanör & Boratav, 2003, 45-46). İslamcılık fikir akımı iki maddede incelenebilir: Birincisi, İslamcılığı bir dünya düşüncesi olduğunu savunan aydınlar, ikincisi ise Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi diğer İslam kültür dünyasının egemen olduğu bölgede bulunan İslamcılık düşünce sistemidir (Mardin, 1991: 11). Osmanlı Devleti'nde İslamcılık bir politika olarak görülmesi, II. Abdülhamid döneminde olmuştur. II. Abdülhamid döneminde, İttihâd-ı İslam adıyla 1870'li yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nde özellikle siyasal düşünce alanında hâkim konumda bulunmuş ve düşünsel olarak gelişimi, II. Meşrutiyet sonrasında Sırat-ı Müstakim dergisinin yayımlanmasıyla başlamıştır (Mardin, 1991: 112). II. Meşrutiyet döneminden sonra, İslamcılar düşüncelerini açık bir şekilde belirtme ve yayma yolunu bulmuşlardır (Kara, 2011: 29). İslamcılık fikir hareketinin temelinde, Batı'nın sadece teknolojik ilerleme ve gelişmelerinin alınması vardır (Mardin, 1991: 17). Bu fikir akımının diğer bir yönü ise, modern düşünce yapısındaki ilerlemeleri terakki veya tecdit şeklinde dönüştürmüşlerdir (Pagani, 2007: 291-292). İslamcılara göre, terakki yani toplumun gelişmesi, tecdid ise dini esaslarına göre yenileme ve ilerlemenin gerçekleştirilmesidir (Voll, 1991: 24). Böylece İslamcılık ideolojisini benimseyenler, dini bilgi ve tecrübeleri, dini içtihatlar, dini kitapları ve sünnet gibi kaynakların referans alındığı bir başka deyişle Asr-ı Saadete dönüşü savunmuşlardır. İslamcılar, geleneksel bilgi ve bakış açısından ziyade dini akla mantığa uygun bir anlayışın oluşturulması gerektiği idealini

benimsemişlerdir (Akgül, 1999: 232). Bu yüzden İslamcılar İslam'ın gelişmeye ve ilerlemeye engel olmadığını belirtmiş ve ilerlemenin bir tür emir olduğunu eklemiştir. İslamcılara göre, İslam dünyasının Batılı devletlere oranla geride kalmasının sebebinin altında, Müslümanlıktan uzaklaşmanın bulunduğunu söylemişlerdir (Tunaya, 1962: 14-16). Nitekim, İslamcılık fikir akımı, özellikle 20. yüzyılda pek çok İslam devletini siyasal ve toplumsal yapısını etkilemiştir. Bu fikir akımı, Osmanlı Devleti'nin son döneminde toplumsal, kültürel ve siyasal hayatına rehberlik etmeye çalışmıştır.

2.4.3. Osmanlılık

Fransız Devrimi sonucu yaygınlaşan milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti gibi çok uluslu yapıya sahip devletlerde hızla yayılmıştır (Güler, 1996: 15). Bunun sonucunda, Osmanlı Devleti, iç ve dış sorunların yanı sıra milliyetçiliğin etkisiyle iç isyanlarla karşı karşıya kalmıştır (Eryılmaz, 1990: 92). Osmanlı Devleti'nin öncelikli sorunlarının başında, gelen çeşitli unsurların devletten kopma girişimlerini önlemek amacıyla Osmanlı vatandaşı yaratma planına "Osmanlılık" olarak adlandırılmaktadır (Hanioğlu, 1985: 1388). Osmanlılık, Osmanlı Devleti'ndeki çeşitli inanç farklılıklarına rağmen bütün halkları tek bir millettten meydana geldiklerini savunan fikir akımıdır (Akyüz, 1995: 28-29). Osmanlılık düşüncesinin gelişim seyrini dört bölümde inceleyebiliriz: Birinci dönem, 1839-1875 yılları arasındaki merkezi idarede görülen Osmanlılık; ikincisi 1868-1878 yılları arasında Yeni Osmanlılar grubu ve I. Meşrutiyet ilanı bağlamında gelişim gösteren Osmanlılık; üçüncüsü Jön Türk grubunun muhalefet dönemindeki Osmanlılık anlayışı; dördüncüsü II. Meşrutiyet döneminde Osmanlılık düşüncesidir (Somel, 2009: 88).

Osmanlılık fikir akımının oluşumu, II. Mahmud'un 1837 yılında yaptığı Rumeli seyahatine dayandırılabilir. Bu seyahati sırasında II. Mahmud, Müslüman ve gayrimüslim yerel ileri gelenlerine etnik kökenleri ne olursa olsun herkesin güvenliğinden Osmanlı Devleti'nin sorumlu olduğunu söylemiştir. II. Mahmud bu ifadesinden, Osmanlılık düşüncesinin ilk işareti olarak değerlendirilebilir. Ancak bu düşünce, ilk defa yazılı bir şekilde Tanzimat Fermanı'nda ortaya konulmuştur (Somel, 2009: 93). 1839-1875 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin geleneksel yönetim anlayışı köklü değişikliklere uğramıştır. 1839 yılından itibaren Osmanlı Devleti, yeni merkeziyetçi bir yönetim anlayışı benimsemiş ve yönetim, merkezi memurlara devredilmiştir. Ayrıca, vilayet il meclislerinin kurulmasıyla birlikte gayrimüslimler, Osmanlı Devleti'nde ilk kez fikir beyan etme hakkını elde etmişlerdir (Karpas, 2009: 65). Bu yıllarda, gayrimüslim

tebaanın yoğunlukta olduğu köylerde toprak kiralama hakkı tanınması gibi gelişmeler, Osmanlılık bilincinin gayrimüslim tebaa arasında oluşmaya başladığını göstermektedir (Erdoğan, 2008: 30). 1856 Islahat Fermanı, Batılı devletler tarafından zorla Bab-ı Ali'ye kabul ettirilmiş ve Sultan Abdülmecid tarafından imzalanarak resmen kabul edilmiştir. Islahat Fermanı'nın ilanı, Osmanlılık fikir akımı siyasal bir nitelik kazanmıştır (Bayri, 2011: 59). Islahat Fermanı'nın ilanı ve Osmanlılık düşüncesi, yeni gelişmelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlanmıştır. 1864 yılında ise, Osmanlı Devleti sınırları içindeki tüm bireyler ilk kez vatandaş olarak kabul edilmiştir (Kadıoğlu, 2022: 38). Bu reformların karşısında olanlar ve destekleyenler kişilerden oluşan kişiler, Yeni Osmanlılar etrafında toplanarak yeni bir Osmanlılık fikrini geliştirmişlerdir (Koçak, 2001: 78).

Osmanlılık fikir akımının ikinci dönemi olarak kabul edilen Yeni Osmanlılar hareketi, 1865 yılında Namık Kemal'in öncülüğünde Vatanseverler Birliği (İttifak-ı Hamiyet) adıyla kurulmuştur (Ortaylı, 2002: 219). Bu grup, çoğunluğu gazetecilik ve yazarlıkla ilgilenen, faaliyetlerini gizli yürütmekte olan bireylerden oluşmuştur (Semiz, 2014: 219). Yeni Osmanlılar grubu, benimsedikleri misyon ve vizyon doğrultusunda, ikinci kuşak Tanzimatçılar olarak kabul edilmektedir (Akgün, 1991: 6). Yeni Osmanlılar grubu, Osmanlı Devleti'ne "yeni" bir anlayış kazandırmayı amaçlayan bir hareket olmuştur. Bunun yanı sıra, Yeni Osmanlılar grup üyesi olan İbrahim Şinasi Efendi, Tasvir-i Efkâr gazetesinde yeni söylemine sıkça yer vermiş ve eski olarak gördüğü şeylere eleştiriler getirmiştir. Ayrıca, İbrahim Şinasi Efendi, Osmanlı Devleti'ndeki tebaa kavramının taşıdığı anlamı eleştirirken, bu kavramın yerine bütünleştirici bir millet sisteminin getirilmesi gerektiğini savunmuştur (Akçuraoğlu, 2009: 314). Şinasi, Avrupa'nın bilim ve teknik alanda gelişimini incelemiş ve Batı'nın bu alanlardaki çalışmalarına bağlı olarak gelişim göstermesini açıklamıştır (Berkes, 2014: 263). Şinasi, gazetelerde kullanılan dilin, Osmanlı tebaasının her kesimi tarafından anlaşılabilir şekilde olması ifade etmiştir (Zariç, 2024: 68). Şinasi, gazetedeki yazılarında dilin sadeleştirilmesi gerektiğini savunmuş ve Tanzimat hareketinin bazı uygulamalarını eleştirmiştir. Ayrıca, Avrupa'nın parlamenter hükümet sistemi hakkında bilgiler sunmuştur. Şinasi'nin basın-yayın aracılığıyla paylaştığı görüşler, Osmanlı Devleti'ndeki pek çok düşünür ve topluluğa ilham vermiştir (Mardin, 1989: 69).

Osmanlılık fikir akımının bir diğer önemli savunucusu ise Namık Kemal'dir (Akşin, 2011: 350). Namık Kemal'in düşünce tarzı hakkında bazı fikir ayrılıkları bulunsa da, çalışmalarına daha yakından bakıldığında Osmanlılık fikir akımını benimsendiği

açıktır (Berkes, 2014: 297-298). Namık Kemal, Tanzimat'ın hareketine tamamen karşı olmamış, ancak uygulamalarında ve yöntemlerinde bazı eksiklikler olduğunu açıklamıştır. Bu açıdan Namık Kemal, Tanzimat'ın İslami bir yöntemden geçip sonrasında toplumsal alana girmesini savunmuştur. Ancak Tanzimat uygulamalarının bu süreçten geçmeden uygulandığını ve bunun doğru bir yaklaşım olmadığını söylemiştir. Kemal, eserlerinde Osmanlı ırk, dil ve din gibi kavramların kullanılmasını önleyerek, Osmanlı kimlik duygusu oluşturmayı amaç edinmiştir (Uçar, 2018: 88). Kemal, bu kavramların yerine vatan, millet ve hürriyet kavramlarını Osmanlı birliği düşüncesiyle kullanarak yeni bir alternatif olarak sunmuştur (Uçar, 2018: 89). Namık Kemal, farklı alt kimliklerin birleştirilip ortak bir üst kimlik altında Osmanlı milletinin oluşturulması gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle Namık Kemal, öncelikli olarak eğitim alanından başlanarak toplumda herkesin eşit derecede haklara sahip olmasını önermiştir (Çete, 2007: 124). Kemal, Islahat Fermanı'nın gayrimüslim tebaanın daha fazla hak elde etmesine karşı çıkmıştır (Türköne, 1991: 70). Çünkü Namık Kemal'in en büyük amacı; meşrutiyet rejiminin geri getirilmesidir (Berkes, 2014: 295). Ancak Namık Kemal'in düşünceleri, Rus Savaşı sonrasında önemli bir değişim göstermiştir (Mardin, 1996: 368). Osmanlılık akımının bir başka savunucusu Ali Suavi, mutlakiyete dayalı bir yönetim tarzını savunmuş ve anayasal düzenin kurulmasını desteklemesi açısından, diğer Osmanlılık düşüncesini benimseyen kişilerle benzer görüşleri benimsemiştir (Günel, 1993: 99-100). Bu düşüncelerini şu sözleriyle ifade etmiştir (Doğan, 1991: 286):

Bir devletin otuz, kırk milyonluk halkının hayat ve memarı üç dört kimsenin elinde olmaktan ise birkaç yüz kişiden mürekkep ve azası her sınıf topluluğun görüşlerinden mürekkep bir heyetin elinde olmaktan daha tercih edilir, akla daha uygundur. Çünkü üç dört kişinin kötü yönetimleri ile devlete ve millete zararlar isabet etmesi emr-i tabii olduğuna mukabil birkaç yüz kişinin birden bu hataya düşmeyeceği açıktır.

Ziya Paşa, Osmanlılık fikir akımını benimsemiş bir devlet adamıdır. Ziya Paşa, düşünceleri ve yazılarında çoğunlukla devlet dairelerindeki sorunlara, halk egemenliği, millet ve eşitlik gibi kavramı sıklıkla kullanmıştır (Demir, 2012: 1399). Namık Kemal'e benzer şekilde, Ziya Paşa da meşrutiyet rejimini savunmuş ve Batı'dan tüm düşünce sistemlerinin alınmasına karşı çıkmıştır (Zariç, 2024: 69). Ziya Paşa, Kanun-i Esasi'de yer alan sürgün ve olağanüstü hâl gibi kararların padişahın tekelinde bulundurulmasına

tepki göstermiştir (Çelen, 2012: 131). Bu nedenle, Ziya Paşa'nın düşüncelerinde milletin temsilcisi olduğu bir yönetim biçimini her defasında dile getirmiştir (Çelen, 2012: 132).

Yeni Osmanlılar, Tanzimat hareketinin toplumsal bozulmaya, kargaşaya ve mutsuzluğa neden olduğunu tespit etmişlerdir. Namık Kemal önderliğinde gruptan sürgün edilenler, Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etme fırsatını bulmuşlar ve yayıncılık faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu açıdan, Yeni Osmanlı hareketi, parçalanma tehlikesi altında olan Osmanlı Devleti'ni kurtarmak amacıyla toplumsal bütünleşmeyi sağlamak isteyen kişilerin toplandığı bir grup özelliğini taşımışlardır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan farklı etnik ve dini kökenli toplulukları bütünleştirmek amacıyla Osmanlılık fikir akımını ortaya atmışlardır (Türköne, 1991: 31). Yani, Osmanlılık fikir akımı, Osmanlı Devleti'ndeki toplumsal unsurların birleştirilmesi anlamını taşımaktadır (Bozatay & Demir, 2024: 31). Bundan dolayı Yeni Osmanlılar, meşruti monarşinin getirilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Yeni Osmanlılar, imparatorluk içindeki insanların bütünleşebilmesi için "Osmanlı Milleti" oluşturulmasını istemişlerdir. Yani, Osmanlılık fikir akımı, toplumsal bütünlüğü sağlama işlevi gören birleştirici bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nu içindeki tüm unsurlar, meşruti monarşi sistemine göre kurulan meclisteki temsilciler problemleri çözme olanağına sahip olmuştur. Mecliste çeşitli etnik ve dini grupların bulunmasıyla, İmparatorluk dışındaki devletlerin baskısı durdurulacağı düşünülmüştür. Meclisteki temsilcilerin, ortak çıkarlar ve Osmanlılık bilinciyle hareket etmesi, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını engelleyeceği düşünülmüştür (Berkes, 2002: 294).

1904 yılında Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* eserinde Osmanlılık görüşünün yönünü tayin etmiştir (Akçura, 1976: 19). Akçura, bu eserde Osmanlı Devleti'nin yeniden güç kazanabilmesi için üç siyasi yöntemi izlemesi gerektiğinden söz etmiştir: Birincisi, Osmanlı Devleti'ndeki tüm milletlerin birleştirilmesi; ikincisi, Halifelik makamı kullanılarak bütün hükümetin idaresini siyasi anlamda birleştirilmesi; üçüncüsü, ırk temelli bir siyasi millet oluşturmaktır. Akçura (1976: 20), Osmanlılık düşüncesinin, Avrupa'daki milliyetlerin oluşumu incelenerek şekillendirildiğini belirtmiştir. Osmanlılık fikir akımını benimseyen gruplardan bir diğeri de 1889 yılında kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, tüm Osmanlı tebaasının Batı'dan gelen tehditler karşısında birleştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Heyd, 1950: 157). Ancak süreç içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşünce yapısı, farklı fikir akımlarına yönelmeye başlamıştır. Nitekim 1910 yılında, İttihat ve Terakki Cemiyeti

Osmanlı Devleti'nde Osmanlılaştırma politikasını uygulamada yetersiz kaldığını belirtmiştir (Heyd, 1950: 157). Bunun nedeni, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlılık akımına tam anlamıyla inanmadıkları için bu politikayı yeterince benimsememeleridir. Bir diğer unsur olarak ise, Osmanlı Devleti'nde tek bir millet anlayışı olmaması etkili olmuştur. Osmanlı'da bütünleyici bir millet anlayışının oluşturulamamasının sebepleri arasında, çoklu etnik, dini ve dil yapısının varlığı önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır (Safa, 1988: 36). Bir diğer sebep ise, aynı dini ve etnik yapıdaki kesimlerin birbiriyle sınırlı etkileşim kurmaları ve Osmanlılık politikasının benimsenmemesidir. Bu nedenle, Osmanlıcılığın ayrılıkçı düşüncelere karşı olsa da ideolojik açıdan zayıf temele dayandığı söylenebilir. Osmanlı Devleti'nde ticari alanda gayrimüslim tebaanın hâkim olması, bürokraside gayrimüslim tebaanın etkisinin sınırlı olması, bütünleştirici bir millet sisteminin oluşmasına engel olmuştur (Tabakoğlu, 2005: 164).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Osmanlılık ideolojisi bütün alanda yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde, farklı alanlarda birçok yayın organı ortaya çıkmıştır. Nitekim Kadın dergisinde, Osmanlı milleti, Osmanlılık ve Osmanlı anasırı sözcüklerini kullanarak Osmanlılığın devamı için kadınların eğitiminin üzerinde durulmuştur (Kılıç, 2005: 281). Kadın dergisinde, Osmanlı olmanın övgüye değer bir sıfat olarak kullanılmıştır. Faros Thessalonikis isimli gazetede, Osmanlı Devleti'nde kadınların özgürlüğüne kavuşması yolunda yaptıkları çalışmalara ve Kadın dergisinin düzenlediği hayır işlerine dergide yayımlamışlardır (Kadın, 1908:1). Bu açıdan, Osmanlılık düşüncesinin yansımaları dergilerde herhangi bir farklılık gözetilmeksizin ele alınmıştır. Kadın dergisinin sekizinci sayısında ey millet-i mu'azzama-i Osmaniyye ifadesine, Osmanlı tebaası için özgürlük ve anayasasının önemi vurgulanmıştır (Derviş, 1909:5). Yine derginin bu sekizinci sayısında Osmanlılar için şu cümleler söylenmiştir; *"Bugün efrad-ı millet seyyanen hamiyet-perver, Ali-cenab ve hürriyet-peresttir...Osmanlılar büyükdür ve büyük ve büyük kalblidirler. Osmanlılar hissiyat-ı milliyelerine, hissiyat-ı hamiyet perveranelerine, ırz ve namuslarına dokunulmadığı müddetçe sevimli bir kuzudur..."* (Zekiye, 1908: 2). Bu dergide, Osmanlılık düşüncesi doğrultusunda imparatorluk içindeki tüm etnik ve dini grupların birliğini savunurken, kadınların da bu birliğin aktif bir parçası olması gerektiğini vurgulamıştır. Kadının eğitimi, aile içindeki rolü ve toplumsal katkısı, Osmanlılık bilincinin güçlenmesi açısından önemli görülmüştür.

Kadın dergisinin sonrasındaki sayılarında, Osmanlılık hissi, birlik ve beraberlik gibi duygulara tekrardan değinilmiştir (Avni, 1909). Böylece Kadın dergisinde,

Osmanlılığın canlandırılması, tüm tebaanın devlete hizmet etmesi, maddi ve manevi değerlere yer verilmiştir (Câvid, 1908: 1). Bu dergide, din, cinsiyet ayrımı olmaksızın her alanda kadın ile erkek arasında eşitliğin kazanılması düşüncesi, Osmanlıcılık fikriyle ilişkili bir şekilde yansıtılmıştır. Derginin yazar kadrosu ise şöyledir; Mükerrerrem Belkıs, Atiye Şükran, Aliye Cevat, Safiye Büran, Aziz Haydar, Nimet Cemil, Meliha Cenân, Belkıs Şevket, Fatma Zerrin, Seniye Ata, Sacide ve Mes'adet Bedirhan gibi isimler yer almıştır (Cihangir, 1911: 1). Genel itibarıyla II. Meşrutiyet sonrası yayın hayatına başlayan Kadın dergilerinin ortak amaçları; kadınları Osmanlıcılık fikir hareketi kapsamında toplumda yer bulmalarını sağlamak, kadınlara eğitim hakkının verilmesi ve kadınlara yönelik ayrımcılığın kaldırılmasıdır (Koç, 2020: 156-157).

Özetle, 1829 yılında Yunanistan'ın bağımsızlık kazanması ve Sırbistan'da özerklik elde etmeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda bölücü fikirlerin oluşmasına neden olmuştur (Ortaylı, 2006: 71). Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nde öncelikle eşitlikçi yurttaşlık anlayışının geliştirilmesi amaçlanmıştır (Reinkowski, 2017: 45). Nitekim, Islahat Fermanı, eşit vatandaşlık anlayışını temel alarak hazırlanmış ve 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile ortak bir kimlik ve eşitlikçi yurttaşlık anlayışı, siyasi ve hukuki alanda zemin bulmuştur (Serbestoğlu, 2011: 209). Yine, Osmanlı Devleti toplumdaki ayrışmaları ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli fikir akımlarını benimsemiştir. Bu akımlardan biri olan Osmanlıcılık ile Osmanlı Devleti'nin millet anlayışı zamanla değişime uğramıştır. Osmanlıcılık fikri, devlete vatanseverlik kavramının etkisiyle devlete bağlılık oluşturmaya amaçlanmıştır. Osmanlıcılık fikir akımı, Osmanlı Devleti içinde yaşayan farklı etnik kökene ve dine mensup kesimlerin tek bir çatı altında "Osmanlı milleti" kimliğinin kabulü ve birleştirilmesi amacını taşımıştır (Tunaya, 1952: 105). Osmanlıcılık fikir akımı, Yeni Osmanlılar aracılığıyla kavramsal ve siyasi bir boyut kazanmaya başlamıştır. Yeni Osmanlılar'ın özellikle kuvvetler ayrılığı, ulus, vatan, millet, meşveret ve anayasal meşrutiyet gibi kavramları İttihad-ı Anasır (unsurların birliği) düşüncesinin gelişiminde etkili rol oynamıştır (Bayri, 2011: 60). Osmanlıcılık fikir akımı, basın-yayın organları, aydın ve devlet adamları ve İttihad ve Terakki Cemiyeti gibi pek çok unsurlar tarafından kullanılmıştır (Can, 2018: 19). Fakat Osmanlıcılık ideolojisinin siyasi alanda geç uygulanmaya başlanması, bu fikrin yanlış anlaşılmasına neden olmuştur. Osmanlıcılık düşüncesini eleştirenler, bu düşünce yapısının doğru olduğunu kabul etmiş olsalar da, Osmanlı Devleti'ne uygulanacak zamanın yanlış olduğunu ve devletin kurtulmasını oldukça zor olduğunu belirtmişlerdir (Can, 2018: 20).

2.4.4. Osmanlı Devleti'nde Ulus Fikrinin Oluşumu: Türkçülük

Türkçülük fikir akımı, modernleşme, batılılaşma, özgürlük, fikir ve düşünce sistemlerinin geliştiği dönem sonucunda ortaya çıkmıştır (Çaha & Toprak & Uslu, 2010: 33). Türkçülük akımının savunucularına göre bir millet; dil, etnik köken, ulus bilinci ve inanç birliği oluşturur. Çünkü bir devlet, ancak ortak kültür, dil ve soy bağı olan bir toplum düzeni oluşturularak varlığını devam ettirebilir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin kurtulabilmesi için Türklerin bir ulus farkındalığı ve ortak amaç birliği sağlanması gerektiği düşüncesi oluşmuştur (Tuğcugil, 1977: 68). Osmanlı'da Türkçülük fikir akımı, Tanzimat Dönemi'nin sonlarına doğru Türk dili, kökeni ve diğer toplumlarla olan ilişkileri üzerine fikir ayrılıkları olmaya başlamıştır. Ali Suavi, 1873'te *Hive* adlı eseriyle Türkçülük tartışmalarına katılmıştır (Aslan, 2021: 162). 1880'lerde ise, Şemsettin Sami eserlerinde Türkçülük fikir akımını dilbilim (lengüistik) inceleme yapmıştır. 1893 yılında ise İkdâm gazetesini "Türk gazetesidir" başlığıyla yayın hayatına başlamıştır. Bu gelişmeler, Türkçülüğün kültürel alandaki ilerlemenin bir işareti olarak değerlendirilmiştir (Mardin, 1983: 62). Türkçülük fikir akımı, Genç Osmanlılar grubunun Batılı düşünce sistemlerini kavramaya yönelik çabalarının etkisiyle gelişim göstermiştir. Genç Osmanlılar, Fransız Devrimi'nin ardından öne çıkan milliyetçilik fikir hareketiyle tanışmaları sonucunda, bu düşünceler edebi alanda aydın ve yazar çevresinde yayılmaya başlamıştır. Özellikle Şinasi'nin Tasfirî Efkâr gazetesinde Batılı tarzda düşüncelere yer verilmiştir ve ilk edebi Türkçüler bu gazete etrafında toplanmaya başlamıştır. Ziya Paşa, Ahmet Vefik Paşa ile Ahmet Cevdet Paşa gibi isimler, Türkçülüğe edebi, tarihi ve siyasal alanlardan yaklaşıp öncü isimlerden olmuştur (Ülken, 1966: 319). Türkçülük fikir akımı, temelde Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi fikir akımlarının belli bir süre sonra etkisiz hale gelmeye başlaması sonucunda gelişim göstermiştir. Çünkü Osmanlıcılık, farklı din ve etnik kökenlerden gelen halkların bağımsızlık hareketleri Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilemiştir (İvaylo, 2019: 141). Sonuçta geriye, Türkçülük fikir hareketi merkezinde milli kimlik ve milli bilincin sağlanmasıyla Osmanlı Devleti'ndeki sorunları çözülebileceği inancı oluşmuştur (Tuncer, 1990: 53). Türkçülük fikir akımı, Osmanlı Devleti'nde fazla ilgi görmezken, Rusya'da önemli iki temsilci yetişmiştir. Bu isimlerden biri Mirza Fethali Ahunzade, diğeri ise Gaspıralı İsmail'dir. Gaspıralı, "dilde, fikirde ve işte birlik" ilkesiyle Kırım'da Tercüman Gazetesini çıkarması gibi faaliyetleri Türkçülük fikir akımının gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur (Gökalp, 1987: 39).

Türkçülük fikir akımı, esas olarak İkinci Meşrutiyet dönemiyle şekillenmeye, kavramsallaşmaya ve belirginleşmeye başlamıştır (Hanioğlu, 1986: 552). Türkçülüğün siyasal anlamda görünür hale gelmesinde Hüseyinzade Ali Turan etkili rol oynamıştır. Turan’a göre, Türk milletlerinin birlik oluşturularak bir toprak parçası üzerinde Turan ideali etrafında yaşamaları gerekmektedir. Bu düşünceye Ziya Gökalp’de katılmıştır ve “*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*” eserinde, Türkçülük fikir akımına dair düşüncelerine yer vermiştir (Ülken, 1966: 333). Gökalp, Osmanlı’da üç ana akım bulunduğunu ifade etmiş ve çağdaşlaşmanın zorunlu olduğunu belirtmiştir (Ülken, 1966: 334). Gökalp (2016: 80), III. Selim Dönemi’nden sonra, İslamcılığın eklendiğini ve Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Türkçülük akımının ortaya çıktığını vurgulamıştır. Ziya Gökalp, bir toplulukta millet duygusunun gelişmesinin diğer topluluklarda da bu düşüncenin yayılacağı görüşündedir. Çünkü Gökalp (2016: 12), millet bilincinin toplulukta uyandırıldığı zaman yardımlaşma, özveri, çaba ve direncin oluşması sonucunda toplumsal, siyasal ve kültürel gibi diğer alanlarda ilerlemenin yaşanacağını ifade etmiştir. Gökalp, Osmanlı Devleti’nde İslamlaşma ve Türkleşme süreçlerinin, çağdaş devletlerle uyumlu bir şekilde yürütülmesi gerektiğini savunmuştur. Gökalp, çağdaşlaşmayı Avrupa’nın kültür ve yaşayış tarzının alınmasının yerine, bilgi ve teknolojik ürünlerini alarak gelişmek şeklinde tanımlamıştır (Tokluoğlu, 2012: 131). Ziya Gökalp, Türkçülüğü asıl olarak “Türk milletinin çağdaşlaşması ve ilerlemesi” şeklinde kavramsallaştırmıştır. Gökalp, bir toplumun dil ve köken açısından birleşmesinin ardından, inanç birliği kurularak sonuç itibarıyla kültürel ve medeniyet açısından ulus olabileceğini ifade etmiştir (Georgeon, 2020: 511). Gökalp, bu düşüncelerini Türk Medeniyeti Tarihi eserinde Türk toplumlarının bütünleşmesinin ön koşulu olarak dinin önemini vurgulamıştır. Bu hususta Gökalp (2024: 34), milliyetçiliği kültür ve medeniyet şeklinde ayırmıştır. Bu fikirlerinin oluşumunda dini, hukuksal, siyasal, iktisadi, fikir ve düşünce gibi öğelerin etkisiyle oluşturmuştur. Gökalp, toplumların ırksal kökenler bakımından değil, eğitim ve kültürel yollarla toplumsallaşabileceğini belirtmiştir (Heyd, 2002: 140).

II. Meşrutiyet Dönemi’nin en etkili figürlerinden Halide Edib, dönemindeki tüm tartışmaların içerisine girmiştir (Enginün, 2019: 46). Halide Edib (2022: 194), özellikle romanlarında değerlerine ve kimliğine sahip çıkan karakterlere yer vermiştir. Halide Edib, romanlarında toplumda gelenek-yenileşme çatışmasını ele alarak bu sorunu çözmek için çözüm önerisi de sunmuştur. Halide Edib, diğer Türkçülerden farklı bir şekilde âdem-i

merkeziyeti savunmuştur. Ancak bu fikir ayrılığı, Türkçüler arasında rahatsızlık yaratmamış; aksine eserlerinde Halide Edib'in Türkçülük fikir akımına edebi alanda yaptığı çalışmalarına övgüyle söz edilmiştir (Aslan, 2021: 470). Örneğin, Gökalp, Türkçülüğün Esasları eserinde, Halide Edib'in (2022: 232), Yeni Turan şiirinin Türkçülük akımının edebi alanda yansıması olduğunu kabul etmiştir. Halide Edib, Türkçülük fikrini Batı'nın düşüncelerini alınması ve Osmanlı Devleti'ne uyarlanması gerektiğini savunmuştur (Enginün, 2007: 61). Fakat Halide Edib, eserlerinde Batı'nın toplum üzerindeki etkilerinin, Türk milletinin siyasi, toplumsal ve kültürel istikrarını bozabileceğini ifade etmiştir (Karataş, 2003: 41). Halide Edib, Türkçülük düşüncesinin Osmanlı Devleti'nde başarılı olabilmesi için Türk halkı üzerindeki sorunların hafifletilmesi gerektiğini ortaya koymuştur (Karataş, 2003: 74).

Yusuf Akçura, siyasal ve toplumsal alanda henüz belirginleşmemiş olan Türkçülük düşüncesi üzerinde çalışmalar yapmıştır. Akçura (2016: 111), 1904 yılında Mısır'da yayımlanan Türk gazetesinde Üç Tarz-ı Siyaset makalesini yayımlayarak büyük ilgi uyandırmıştır. Akçura, bu eserini İstanbul sokaklarını gözlemleyerek ve meclisteki konuşmaları dinleyerek yaptığı incelemeler sonucunda hazırlamıştır. Akçura'ya göre (2024: 247), Meşrutiyet'in tam olarak uygulanamaması, Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketlerinin beklenen şekilde gerçekleşmemesine yol açmıştır. Akçura, Türkçülük düşüncesi, dil, tarih, edebiyat gibi kültürel alanları inceleyerek toplumsal bilinç oluşturmak amacıyla siyasi, toplumsal ve kültürel olayları ele almış ve çalışmalarında bu konuya yer vermiştir (Akşin, 2007: 101). Akçura, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde, Üç Tarz-ı Siyaset adındaki makalesinde Osmanlı Devleti'ndeki sorunlara ve bu sorunlara çözüm önerisi olarak sunduğu Türkçülük fikir akımını öne sürmüştür (Georgeon, 1986: 8). Akçura, hayatının bir kısmını Rusya'da yaşamış ve sonrasında İstanbul'a gelerek Harp Okulunda eğitim almıştır (Atasoy, 2019: 14). Akçura, II. Abdülhamid'in istibdat döneminde Trablusgarp üzerinden Paris'e gitmiş ve burada Türkçülük fikrini özümsemeye başlamıştır. Akçura, Meşrutiyet'in ilanıyla İstanbul'a geri dönmüş ve fikir ve düşünce çalışmalarını yürütmüştür. Akçura, Türk Derneği'nin kuruculuğuna ön ayak olmuş, Türk Yurdu dergisinde yayınlarda bulunmuş ve görev üstlenmiştir. Yusuf Akçura, 1912 yılında Türk Ocaklarının kuruluşunda yer almıştır (Karal, 1976: 4).

Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset çalışmasında, İkinci Meşrutiyet dönemindeki siyasi, fikir, düşünce ve sosyal gibi çeşitli alanları somut bir şekilde ele almıştır. Akçura (1976: 33), bu makalesinde Türkçülük akımı üzerinde durmasının sebeplerini şu şekilde

sıralamıştır: Birincisi, Türklerin, büyük milletler arasında kimliklerini koruyabilmiş olmalarıdır. İkincisi, büyük milletlerin 19. yüzyıldan ortaya çıkmış olmasıdır. Üçüncüsü, Osmanlıcılık ve İslamcılık fikir akımları nedeniyle Osmanlı Devleti'nde siyasi birliğin gerçekleştirilemeyeceğinin farkına varılmış olmasıdır. Ayrıca Akçura'nın (1976: 34), Türkçülük anlayışını dört evrede inceleyebiliriz: Birincisi, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Türklerin arasındaki ilişkilerinin güçlendirilmesi; ikincisi, Türk olmayan ama belli oranda Türkleşmiş Osmanlı tebaasındaki unsurların Türkleştirilmesi; üçüncüsü Osmanlı topraklarında yaşayan, Türklerden etkilenmemiş, ulus farkındalığından uzak toplulukların Türkleştirilmesi; dördüncüsü ise Osmanlı Devleti sınırları dışında yaşayan Türklerin birleştirilmesi ve ulus bilincinin oluşturulmasıdır.

Akçura (1987: 21), Türkçülük fikir akımını başlangıç tarihini, Mustafa Celaleddin Paşa'nın 1869 yılında Sultan Abdülaziz'e sunduğu kitaba kadar taşımıştır. Akçura'ya göre, Türkçülük fikir akımı, II. Meşrutiyet dönemine kadar sosyolojik yöntemde uzak bir şekilde ilerlemiştir (Özçelik, 2015: 63). Bu nedenle Akçura, Osmanlıcılık fikir hareketi etrafında Osmanlı milletinin oluşturulmaya çalışıldığını, ancak pratikte başarı sağlanamadığını belirtmiştir (Çalen, 2024: 92). Akçura, İslamcılığın toplumsal ve siyasi birliği oluşturmaya yönelik başlangıçta önemli rol oynadığını ifade etmiş olmasına rağmen Batılı anlamda bir devlet anlayışının oluşturulmasını gerektiğini vurgulamıştır (Kara, 1976: 11). Yusuf Akçura, Osmanlıcılık ve İslamcılık fikir akımlarına ilkesel olarak karşı değildir ancak Osmanlı Devleti'nde uygulanamayacağını belirtmiştir. Akçura (1976: 35), Türk birliğinin öncelikli olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türklerin ulusal bilince kavuşturulması ve sonrasında Asya ve Doğu Avrupa'daki Türklerin birleştirilmesiyle Türkleşmenin gerektiğini savunmuştur. Akçura, Türkçülük fikir akımının, devleti koruma ve toplumsal bütünlüğün sağlanması amacıyla ortaya çıktığını ifade etmiştir. Akçura'nın Türkçülük üzerine düşünce sistemini anlamak için "*Muasırr Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar*" eserinin incelenmesi gereklidir. Akçura (1923: 8), bu eserinde Fransız Devrimi'nin etkisiyle ortaya çıkan "milliyetçilik, özgürlük ve eşitlik" ilkelerini detaylı bir şekilde ele almıştır. Akçura (1923: 10), günümüz modern çağda olduğu gibi olmasa da milliyet fikrini ortaya çıkışını, din birliği yerine milli dile doğru eğilimin Rönesans dönemiyle başladığını söylemiştir ve bu fikrinin asıl olarak 18. yüzyılda gelişim gösterdiğini ifade etmiştir. Akçura, millet yaklaşımını ırki değerlerle ve isteklerle açıklanabilen milliyet şeklinde ikiye ayırmıştır. Bu açıdan Akçura, özgürlük düşüncesini İnsan Hakları Beyannamesi'nin temel ilkelerine ve Fransız Devrimi'ne

bağlamıştır. Akçura, bireylerin siyasi, kültürel, ekonomik gibi diğer alanlarda girişimcilik düşüncesini savunmuştur (Kaçmazoğlu, 2010: 5). Akçura, Osmanlı Devleti'nde reformların ve yenileşme hareketlerinin başarılı olabilmesi için ulusçuluk ve devletçilik ilkelerinin temel değerler olarak benimsenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Öztürkmen, 2006: 26). Akçura, Avrupa'da milliyetçiliğin ortaya çıkışını incelerken, bu sürecin burjuvazi etkisiyle şekillendiğini belirtmiştir (Köseoğlu, 2020: 209). Akçura, Türk milliyetçiliğinin ekonomik faktörler temelinde ele alınması gerektiğini savunmuş ve Avrupa kapitalizminin Osmanlı Devleti üzerinde egemenlik kurması nedeniyle istenilen büyümeyi sağlayamadığını söylemiştir (Karaca, 2024: 3592). Bu nedenle Akçura, Osmanlı Devleti'nin ekonomi alanında bağımsızlığının, özgürlüğünün sağlanması sonucunda milli ekonominin kurulmasını ileri sürmüştür (Akçura, 1924: 158). Akçura, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı öncesinde yazdığı, milliyetçilik ve halkçılık ilkelerini birlikte ele almış ve tam bağımsızlık, özgürlük ve kendi kader tayini gibi düşüncelerinin gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Atatürk, 2003: 176). Sonuç itibarıyla Akçura, Türkçülük düşünce sistemini siyasi alanda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile gündeme geldiğini, sistemleştirdiğini ve I. Dünya Savaşı'yla ivme kazandığını vurgulamıştır (Akçura, 2024: 155). Nitekim Akçura, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sonrası kurulan Cumhuriyeti'nin Türkçülük akımını temele alarak ulus-devlet statüsüne kavuştuğunu dile getirmiştir (Akçura, 1917: 181).

Sonuç itibarıyla Osmanlı Devleti'nde özellikle II. Meşrutiyet sonrasında gelişen fikir akımına Türkçülük olarak adlandırılmaktadır (Koç, 2018: 2642). Türkçülük düşüncesi üzerine farklı değerlendirmeler ve tanımlamalar mevcuttur. Bunlardan bazıları; Akçura (2015:19), Türkçülüğü, etnik temele dayalı bir Türk ulusu kurmak olarak tanımlarken, Gökalp, Türkçülüğü Türk milletinin ilerlemesini sağlamak olarak açıklamıştır. Gökalp (2009: 167), Türkçülüğün politik bir parti olmadığını; bilimsel, felsefi ve kültürel bir yenileşme faaliyetlerinin toplamı olarak tanımlamıştır. Bu nedenle Gökalp, Türkçülük yaklaşımını milli kültür arayışına girerek bir üst kimlik inşa etmek olarak belirtmiştir (Ülken, 2006: 49). Dolayısıyla Gökalp, Türkçülük düşüncesini iki aşamaya ayırmıştır: İlki etnik kimlik, ikincisi siyasi bir aidiyettir (Nişancı, 2014: 79). Türkçülük fikir akımının ilk teşkilatlanma çabası, 7 Ocak 1909'da Türk Derneği'nin kuruluşu ile olmuştur (Akşin, 2014: 86). Bu dernekte Yusuf Akçura, Necip Asım, Veled Çelebi ve Celal Bey gibi isimlerin yanı sıra pek çok etnik kökene ait birey de yer almıştır. Türk Derneği, Türk olarak adlandırılan bütün toplulukların tarihini öğrenmek, eserlerini

analiz etmek ve bu eserler hakkında bilgi vermek amacıyla kurulmuş olup, bu amaçlar kuruluş olup, bu amaçlar nizamnamesinde beyan edilmiştir (Tekin & Okutan, 2011: 76). 31 Ağustos 1911’de ise Türk Yurdu Cemiyeti, Türk öğrencilerine yurt sağlama, kültürel etniklikler düzenleme, Türk halkına ulus bilinci oluşturmak ve Türk milletine refah sağlanması amacıyla kurulmuştur (Tokluoğlu, 2013: 127). Bu cemiyette yer alan Ziya Gökalp, Hüseyin Cahit Yalçın ve dönemin önemli isimleri, Türk Yurdu Dergisi’ni yayımlamışlardır. Türk Yurdu Dergisi hareketi sonrasında Türk Ocaklarının açılmasıyla bu derneğe katılmışlardır (Tokluoğlu, 2013: 128).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKÇÜLÜĞÜN ÖRGÜTLENMESİ: TÜRK OCAKLARININ KURULUŞU

İkinci Meşrutiyet sonrasında Türk milliyetçiliği, toplumsal bütünleşme, milli çıkarların korunması ve aidiyet olgularının oluşturulması adına örgütlenmeye başlamıştır. Balkan Savaşları'yla güç kazanan bu hareket, Türk Ocaklarının kuruluşuna zemin hazırlamıştır. 19. yüzyılda yaşanan savaşlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milliyetçi bir tutum benimseyerek toplumsal düzeyde milli bilinç oluşturmaya yönelik politikalar yürütmesini tetiklemiştir. Böylece, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteklenen milli hissiyat, Millî Mücadele yıllarına kadar çeşitli örgütler aracılığıyla güçlendirilmiş ve Millî Mücadele'de başat rol üstlenmiştir. Türk Ocakları, Millî Mücadele'de Atatürk'ün ziyaretleri, konuşmaları ve faaliyetlerine öncülük etmiştir. Cumhuriyetin ilanının ardından gerçekleştirilen devrimleri de destekleyen Türk Ocakları, bu süreçte teşkilatlanmasını genişletmiş, yaygınlık kazanmış ve üye sayısında artış yaşanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türk Ocaklarının örgütlenme yapısı, yayın ve faaliyetlerine odaklanılmış; ulus-devletleşme sürecindeki kurucu rolü tespit edilmeye çalışılmıştır.

3.Türkçülüğün Örgütlenmesi: Türk Ocaklarının Kuruluşu

II. Abdülhamid döneminde İslamcılık ideolojisi ön planda tutulmuş; bu nedenle Türk milliyetçiliği geri planda kalmıştır. Ancak bu dönemde Şemseddin Sami, Ahmet Hikmet ve Necip Asım gibi isimler, Türkçülük ideallerine vurgu yapmışlardır (Bayraktutan, 1996: 67). II. Abdülhamid döneminde otoriteye yönelik tepkiler, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri gücünü zayıflatmıştır. Bu yüzden meşrutiyet yönetimi ilan edilmiş ve özgürlük ortamının sağlanmasının gerekli olduğu kanaatine varılmıştır. II. Meşrutiyet döneminden itibaren birçok fikir akımı ortaya çıkmış; Türkçülük akımı da bu süreçte siyasal alanda da etkisini göstermeye başlamıştır (Karacakaya, 2023: 13). 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti, cemiyetlerin, derneklerin ve çeşitli teşkilatların yoğunlaştığı bir döneme girmiştir. Türk Ocakları, bu dernekler arasında en uzun süreli faaliyet gösterenlerden biri olmuştur (Tunaya, 1998: 440). Osmanlı Devleti'ndeki sosyal ve politik ortamdan etkilenen Türk okullarında öğrenim gören azınlıkların dayanışma içinde olmalarından rahatsızlık duymuş ve Türklerin milliyetçi

duygularının güçlenmesi gerektiği inancı gelişmiştir (Orkun, 1997: 99). Osmanlı'da, Türklerin sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan yükseltilmesi adına bir milliyetçi derneğin kurulması düşüncesi, ilk olarak İstanbul'da Fransızca çıkarılan Jeune Turc (Genç Türk) adında bir gazetede dile getirilmiştir (Akyüz, 1986: 200). Bu gazetenin ardından Celâl Nuri İleri, “siyasette müdâhil olmama” ilkesini ortaya koymuş ve bu ilke, Türk Ocaklarının Kuruluş Nizamnamesinde de yer almıştır (Akyüz, 1986: 201). Rıza Nur Cansever, Türk Ocaklarının kuruluş hatırlarında, Türk Ocaklarının kuruluş çalışmalarının Askerî Tıbbiye'de başladığını belirtmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde Türkçülük çalışmaları, öncelikle modern eğitim almış öğrenciler arasında başlamıştır. Bu öğrenciler, aldıkları eğitim sayesinde Osmanlı Devleti'nin sorunlarını derinlemesine analiz etmiş ve çözüm önerileri geliştirebilmişlerdir (Sarıay, 2004: 134-135). Askerî Tıbbiye öğrencileri, bir araya gelerek Türklere hizmet etmek için başlattıkları teşkilatlanma girişimlerini bazı fikir adamlarıyla paylaşmışlardır (Çalen, 2024: 45). Yusuf Akçura bu kişilerden biridir ve Askerî Tıbbiye öğrencileri, gönderdikleri mektupta milli bir cemiyetin ihtiyacından söz etmişlerdir (1928: 441) : *“Böyle bir cemiyetin temel taşlarını âli mekteplere müdâvim Türk Gencinin maddî ve manevî fedakârlıklarıyla atacağız. Bu bâbdaki mütâlâa-i hakîmâne be edibânelerini istimzâc ederiz: ve bir iştirâk-i ilmî ve fiilîde bulunmalarını musırren temenni eyleriz, efendimiz. 190 Tıbbîyeli Türk Evlâdı.”*

Türk Ocaklarının “cehaletle karşı mücadele” şeklide ifade ettiği düşüncüyü savunan Tıbbiye öğrencilerinin isimleri şunlardır: Dördüncü sınıftan Refet Edhem, Hâşim, Celal, Behçet, Lütfi, üçüncü sınıftan Süleyman, Neşet, Muhsin; ikinci sınıftan ise Habib Efendi'dir (Akçura, 2024: 253). Bu grubun başkanlığını Doktor Fuad Sâbit üstlenmiştir. Tıbbiye öğrencilerinin toplantılarına Mehmet Emin (Yurdakul), Yusuf Akçura, Emin Bülent ve Ahmet Agayef gibi isimler katılmıştır (Tuncer & Hacaloğlu & Memişoğlu, 1998: 9). Doktor Sâbit'in teklifiyle, bu gruba “Türk Ocağı” adının verilmesi önerilmiştir. Daha sonrasında, Türk Ocağı'nın resmen kuruluşu hakkında bazı görüşmelerde bulunmuştur (Tuncer & Hacaloğlu & Memişoğlu, 1998: 10).

Akçura'ya göre (2007: 206), Türk Ocağı'nın kurucuları ve geçici heyeti şu şekildedir: Şair Mehmed Emin Bey, Ahmed Ferid Bey, Ağaoğlu Ahmed Bey, Doktor Fuad Sabit Bey gibi isimler kurucular arasında yer alırken; geçici idare heyette Başkan Mehmed Emin Bey, ikinci Başkan Yusuf Akçuraoğlu, kâtip Mehmet Ali Tevfik Bey, veznedar ise Doktor Fuad Sabit'tir. Bayraktutan'a göre (1996: 119), Türk Ocaklarının kadroları genellikle ilmiye veya askeriye alanlarında hizmet veren kişilerden

oluşmaktadır. İzmir, İstanbul, Bursa ve Edirne gibi gelişmiş şehirlerde yaşayan bu kadroların büyük bir kısmı, Türkçülük düşüncesinin şekillenmesine yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır (Bayraktutan, 1996: 120-121). Türk Ocaklarının kurucularından Hüseyin Enver Sarp, Askeri Tıbbiyedeki öğrencilerin, Osmanlı'daki diğer milliyetçi gruplara karşı tepki olarak Türk Ocaklarını kurduklarını belirtmiştir (Üstel, 2024: 52). Sarp (1955:748), 1908 yılında Karacaahmet Mezarlığı'nda yapılan toplantı sonucunda bu öğrencilerin gizli bir kongre düzenleme kararı alındığını ifade etmiştir. Böylece Türk Ocaklarına seçilen idare heyetinde Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmed Ferid (Tek), Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Emin Bülend (Serdaroğlu), Fuad Sabit ve Mehmet Ali Tevfik (Yükselen) yer almıştır (Akbulut, 2024: 31). Türk Ocaklarının kuruluş sürecinde askerlik mesleğinden kişilerin yer almasına izin verilmemiştir. Bu nedenle Türk Ocaklarının yönetim kademelerinde sivillerin görevlendirilmesine karar verilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Türk Ocakları, Askeri Tıbbiye öğrencilerinin toplantılarının yasaklanmasını kendi düşünce tarzlarına ters bulmamışlardır; ancak bu durum, idare heyetinin toplantılarının aksamasına yol açmıştır. Bu nedenle Türk Ocakları, Türk milliyetçiliğini yaymak amacıyla faaliyetlerine hız kazandırmış, üye sayısı 2000'i geçmiş ve 1910 yılında resmi kuruluş için gerekli izinleri almıştır (Tunaya, 1984: 432). Meşrutiyet dönemi sırasında, Dr. Fuad Sabit'in önerisiyle Türklük Ocağı adı önerilmiş, ancak kongre üyeleri tarafından Türk Ocağı şeklinde onaylanmıştır. Akçura, Türk Ocağının 1911'den önce kurulduğunu belirtmiş; Sarp ise Türk milliyetçiliğinin Ziya Gökalp'in düşünce yapısından etkilendiğine iddialarını yalanlamıştır (Akyüz, 1986: 201). Türk Ocağının fiili anlamda kuruluş tarihi hakkında farklı görüşler bulunmamakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu anmak amacıyla Türk Ocağı tarafından düzenlenen takvimde 20 Haziran 1911 tarihi kayıtlara geçmiştir (Hisar, 1954: 4). Tanin gazetesine göre ise Türk Ocağının kuruluş tarihi 12 Mart 1912 (1328)'dir. (Türk Yurdu, 1328: 312). Hamdullah Suphi Tanrıöver, Türk Ocaklarının kuruluşunu 1925 yılında yaptığı konuşmada *“Bundan on altı sene evvelde, İstanbul'un tarihi bir caddesinin kenarında mütevazı bir evin üst katında, iki çıplak ve fakir odada, ilk Türk Ocağı kurulmuştu. Orada toplananlar bir içtima tertip ettikleri vakit dinleyicileri oturtmak için yeter sayıda iskemle bulamazlardı”* şeklinde açıklamıştır (Türk Yurdu, 1927: 289).

Tanrıöver'in bu sözlerinden, Türk Ocakları'nın kuruluşundan itibaren gördüğü ilgi anlaşılmaktadır. 1912 yılında Ahmet Ferid (Tek), yönetim başkanlığından ayrılarak Milli Meşrutiyet Fırkasını kurmak amacıyla Türk Ocakları başkanlık görevinden ayrılmış

ve bu durum, ekonomik sıkıntılar nedeniyle Türk Ocaklarının kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına yol açmıştır (Akifoğlu, 1956: 520). Bu gelişmeler üzerine, Türk Ocakları yönetim kurulundaki boşluğu kapatmak için Hamdullah Suphi Bey'e başkanlık görevi teklif edilmiştir. 1913 yılında toplanan Türk Ocakları Birinci Kurultayı'nda, oy çokluğuyla Ocak başkanı Hamdullah Suphi Bey seçilmiştir (Acar, 2004: 34). 28 Kasım-5 Aralık 1913 tarihleri arasında gerçekleştirilen kurultayda, Türk Ocakları Yeni İdare Heyeti'ne şu kişiler seçilmiştir: Hamdullah Suphi, (Dar-ül Fünun muallimlerinden), Hüseyin Ertuğrul (Doktor), Akçuraoğlu Yusuf Bey (Türk Yurdu müdürü), Gökalp Bey (Dar-ül Fünun muallimlerinden), Celâl Sahir Bey (Halka Doğru dergisi Müdürü), Âkil Muhtar Bey (Doktor, Muallim), Hasan Ferit Bey (Doktor) (Acar, 2004: 35). 1920 yılının mart ayında İstanbul'un işgali sonrasında Türk Ocağı kapatılmıştır. 1923 yılında İstanbul'da düzenlenen Türk Ocağı Kongresi ile yeniden çalışmalarına başlamıştır. Ancak Türk Ocakları, 23-24 Nisan 1340 (1924) tarihinde Birinci Umumi Kongresi ile fiilen faaliyetlerine başlamıştır (Çetinsaya, 1999: 357). 1924-1927 yılları arasında Türkiye genelinde Türk Ocakları'nın şube sayısı ve maddi olanakları artmıştır. Özellikle Bursa, İzmir, Ankara ve Adana gibi illerdeki Türk Ocakları merkezi modern bir görünüm kazanmıştır ve üye sayısı yükselmiştir (Georgeon, 1982: 174).

Netice itibarıyla Türk Ocakları, Türk milliyetçiliğinin ilerlemesi, şekillenmesi ve değişimi açısından önemli bir rol oynamıştır (Akçura, 2018: 76). Türk Ocakları, Osmanlı'nın son döneminden itibaren milliyetçiliğin ve Türkçülüğün gelişiminde etkili olmuştur (Yılmaz & Ersoy, 2012: 10). Bu süreçte, 1908 yılında Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmeler ve Şinasi, Ziya Paşa ve Ahmet Vefik Paşa pek çok ismin çalışmaları, 25 Aralık 1908'de Türk Derneği'nin kurulmasıyla somut düzlemine oturmuştur (Karaduman, 2007: 505). Özellikle 1912 yılından itibaren, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını koruma amacıyla örgütlenmeye başlayan Türk milliyetçileri, bünyelerinde farklı din, millet ve düşünceleri barındıran bir yapı oluşturmuşlardır (Seyhan, 2025: 130). Fransız Devrimi'nin getirdiği özgürlük, eşitlik ve milliyetçilik fikir akımlarının Osmanlı Devleti'nin son dönemine damga vurmuş; özellikle milliyetçilik akımı, Osmanlı gibi çok uluslu imparatorlukların egemenliklerinin parçalanmasına zemin hazırlamıştır (Turan & Namal, 2020: 364). Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtuluş planı çerçevesinde çeşitli fikir akımları, dernekler ve faaliyetler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri olan Türk Ocakları, hem Osmanlı Devleti'nin son döneminde hem de Millî Mücadele ve

Cumhuriyet'e geçiş sürecinde fikir, dūřınce ve çalışmalarıyla etkili olmuştur (Sarınay, 2004: 118).

3.1. Türk Ocaklarının Fikri Temelleri ve Temsilcileri

II. Meřrutiyet'in ilanıyla birlikte Türk milliyetçiliğinin teşkilatlanma ve yayın faaliyetleri hız kazanmış; bu süreçte Türk Derneęi, Genç Kalemder, Türk Yurdu Derneęi ve Türk Gücü Derneęi gibi kuruluşlar Osmanlı sınırları içinde faaliyete geçmiştir. Öte yandan, Cenevre Türk Yurdu, Lozan Türk Yurdu, Paris Türk Yurdu ve Berlin Türk Yurdu gibi dernekler ise Osmanlı sınırları dışında kurulmuştur (stel, 2002: 265). Türk Ocaklarının kuruluşu ve örgütlenme sürecinde İttihat ve Terakki grubu önemli bir rol üstlenmiştir. İttihat ve Terakki grubunun II. Meřrutiyet dönemiyle siyasi yönetim üzerindeki etkisinin artması, baskıcı bir rejimin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Bozdaę, 2013: 18). II. Meřrutiyet Dönemi'nde oluşan siyasi atmosfer, dūřınce ve bürokratik yapıda çeşitli karşıtlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nde sivil alanın ve toplumun farklı unsurlarının siyasi yapıyı şekillendirmiş ve bu şekilde Türk Ocakları kurulmuştur. Türk Ocaklarının etkisini iki ana başlık altında değerlendirmek mümkündür: Öncelikle milliyetçi fikir hareketlerinin Osmanlı sınırları içinde yaygınlaşması; ikinci olarak ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarını meşrulaştırmak amacıyla tarihi bir anlayış oluşturmasıdır. Bu bağlamda hegemonya, iktidar ve egemenlik gibi kavramlar üzerinden sivil alanın oluşumunu desteklemiştir (Yetiř, 2009: 134). Osmanlı Devleti'nde II. Meřrutiyet döneminde milliyetçilik hareketinin etkisi artmış ve toplumsal alanda eylemsel dönüşüm Türk Ocaklarının rgtsel politikasını şekillendirmiştir (Karaer, 1992: 2). Bu açıdan Türk Ocakları, artan milliyetçi faaliyetler ve dūřncelere karşı bir refleks geliştirmiş; toplumsal bütünleşmede hegemonya unsurlarını kullanarak bir dūřınce yapısı oluşturmayı amaçlamıştır. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Aęaoęlu ve Hamdullah Suphi gibi önemli isimler Türkçülüęün fikir babaları arasında yer almış; yazdıkları eserler, gerçekleştirdikleri konuşmalar ve diğer faaliyetleriyle hem dönemin dūřınce ortamına canlılık kazandırmış hem de Ocağın tanınırlığı ve etkinliğini arttırmıştır (Bozatay & Yavařan, 2024: 128). Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecindeki sorunlarının çözüm arayışında Türk Ocakları önemli bir merkez haline gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde, ulus devletin dūřnsel temellerinin oluşturulmasında Türk Ocaklarının önemli katkıları olmuştur. Türk Ocağı çatısı altındaki aydınlar, toplumun siyasi eğilimlerini şekillendirmede belirleyici bir rol üstlenmiştir (Grgr, 2012: 2-3). Türk Ocaklarının

düşünsel temelini oluşturan Türkçülük akımının kavranabilmesi için İbrahim Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi öncü isimlerin çalışmalarına başvurulması gerekmektedir (Ferid, 1995: 6). Türk Ocaklarının akademik alanda görünürlük kazanması, 19. yüzyılın ortalarına rastlanmış ve bu dönemde çeşitli çalışmalarla gelişimine katkı sağlamıştır (Karaer, 1992: 2). Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaanın inanç temelli toplumsallaşma yerine kültürel değerlere dayalı örgütlenmenin oluşması, Türkçülük fikir akımında örnek alınmıştır. Ayrıca bu dönemde Cemalettin Afgani, Şemsettin Sami, Necip Asım ve Ahmet Cevdet gibi yazar ve aydın çevreleri dil, tarih ve kültürel unsurlar üzerinden Türkçülük akımını oluşturmuşlardır (Karaer, 1992: 3). 19. yüzyılda Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın etkisiyle ivme kazanan Türkçülük, siyasal alanda etkisini artırmakla gecikmiş ve II. Meşrutiyet döneminde teşkilatlanma sürecine, diğer etnik unsurlara kıyasla daha geç dahil olmuştur. 1908 yılında Osmanlı Devleti'nde Türkçülüğün ilmi faaliyetlerini yürütmek amacıyla Türk Derneği kurulmuş; bu dernek, siyasal düzlemde Osmanlıcı bir yaklaşımı benimserken, kültürel alanda ise Türkçülüğün pratikte hayata geçirilmesini hedeflemiştir (Sarınay, 1994: 108).

Türk Ocağının kurulma süreci ve onun kurumsallaşma sürecinde Tıbbiyeli öğrencilerinin 1911 yılında yayınladıkları bildiri, tarihsel açıdan öneme sahiptir. Bu bildiri üç temel düşünceye dayanmaktadır: Birincisi, Tıbbiyeliler arasında birliğin ve beraberliğin sağlanması ve yükseltilmesidir. Ancak bu süreçte siyasetten uzak durulmalı ve her genç, ideolojik düşünce ne olursa olsun, milletleşme amacı etrafında toparlanmalıdır. İkincisi, vatanseverlik anlayışı hoş karşılanmasa bu anlayış tehlikeli mi? sorusuna devletin ileri gelenlerine sorularak fikirleri alınacaktır. Üçüncüsü, Donanma Cemiyeti gibi bir teşkilatlanma sürecinin başlatılması için genelin onayı ve desteği alınarak, memleketin önemli şahsiyetlerden rica olunacaktır (Sarınay, 2000: 123). Buna göre, başta Yusuf Akçura olmak üzere dönemin önemli isimlerine mektuplar gönderilmiştir. Netice itibarıyla kurulan Türk Ocaklarının Mehmet Emin Yurdakul, tek başkanlığa Ahmet Ferit, ikinci başkanlığa Yusuf Akçura, katiplik Mehmet Ferit, veznedarlığa ise Fuat Sabit olarak görevlendirilmişlerdir (Sarınay, 2008: 141).

18 Mart 1912 tarihinde Tanin gazetesinde, Türkçü düşüncelerin toplumda olumlu karşılandığına dair değerlendirmelere yer verilmiştir. 31 Mart 1912 tarihinde ise Türk Ocaklarının kuruluşu, Kâhya Emin Ağaoğlu ve Hâlis Turgut tarafından kaleme alınmıştır (Tevetoğlu, 1967: 49). Türk Ocaklarının ilk toplantılarında, Yusuf Akçura öncülüğünde yayımlanan Türk Yurdu dergisi, zamanla Ocağın destekleyici yayın organı haline gelmiş

ve daha sonra resmi yayın organı olmuştur (Orkun, 1977: 102). Ayrıca Tanin gazetesinde, Türk Ocaklarının, Osmanlı Devleti'nin milli eğitim, ekonomi, ırk ve dilinin en iyi seviyeye gelmesi ve geleceğine dair çalışılmasını amaçladığını belirtilmiştir (Kara & Çatma, 2013: 347). Türk Ocakları, kurulduğu dönemde Osmanlıcılık akımının etkisi devam etmesine rağmen kuruluş felsefesini Türkçülük düşüncesi üzerine inşa etmiştir (Georgeon, 2009: 40). Bu açıdan, Hamdullah Suphi Türkçülüğün Türk toplumu ve aydınları tarafından savunma amaçlı olarak benimsendiğini dile getirmiştir (Tanrıöver, 1987: 141). Hamdullah Suphi, Türk Ocaklarının Osmanlıcılık ve Türkçülük akımlarını bir bütün bir şekilde ele aldığına değinmiştir (Serarslan, 1995: 41). 1913 yılında Türk Ocakları başkanlığına seçilen Hamdullah Suphi Bey'in seçilmesinin ardından Ocak'larda hareketlilik başlamıştır. Türk Ocaklarındaki bu hareketlilik, Balkan Savaşları'nda diğer coğrafyalarda bulunan Türk topluluklarının yapmış olduğu yardımların etkisiyle Osmanlı Devleti'nde Türkçülük düşüncesi hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bu açıdan, Türk Yurdu Dergisinin 1913-1914 yılındaki yayınlarına ek olarak "*İstiklal Gününe İlave*" adında bir sayı çıkarılmış, Halide Edib'in Türk Ocaklarına ithafen, Ocağın Türkçülüğe, toplumu birleştirmeye ve zorluklar karşısında dik bir duruş sergilediğini ifade etmiştir (Edib, 1913: 4).

Hasan Ferid Cansever'e göre Türk Ocakları, Türk milliyetçiliğini toplumun her kesiminde benimsetmeye çalışan ilk kuruluş olarak ifade edilmiştir (Hacaloğlu & Memişoğlu & Tuncer, 1998: 29). İbrahim Karaer, Türk Ocaklarının düşünce yapısı, toplumsal, siyasal gibi pek çok alanında Türk fikriyatının yayılmasını sağlayan gönüllüğü esas almış bir kuruluş olduğunu belirtmiştir (Türk Yurdu, 1913: 1066). Hamdullah Suphi, 1927 yılında yapmış olduğu bir konuşmada Türk Ocağının, fikir ve düşünce ayrılıklarının yaşandığı bir dönemde gelişim gösterdiğini söylemiştir (Tevetoğlu, 1987: 16). Ayrıca Suphi, Türk Ocaklarının sadece toplumsal bir hareket olmadığını, aynı zamanda düşünsel mücadele olduğunu belirtmiştir (Tevetoğlu, 1987: 18). Ahmet Ferit Tek'de bu durumu, 1914 yılında yapmış olduğu konuşmada şu sözlerle açıklamıştır (Sarınay, 1993: 122):

...Türk'ün maruz olduğu Sefa aletleri gidermek, onu duçar olduğu hastalıklardan kurtararak zinde ve faal bir hale koymak, tufengi omzunda serserilik etmekten çekerek, çiftine, çubuğuna, destgahına, kararına, dükkânına, pazarına sevk etmek ve bu faaliyeti bedeviye be iktisadiyenin temin edeceği refaha müsteniden onu okutmak, yükseltmek ve çoğaltmak, vatanında teksif ve takviye ile cidal ve rekabete müsait bir seviyeye çıkarmaktadır.

Ahmet Ferit Tek, bu sözleriyle Türk milletinin eğitimi, ekonomik ve üretimi faaliyetlerinin yönlendirilmesi sayesinde bir ulus bilincinin kazanılacağını savunmuştur. 1912 yılında Türk Ocakları tarafından hazırlanan nizamnamenin ikinci maddesinde, Türklerin eğitimi, ekonomik ve sosyal alanlarda iyileştirilmeler ve düzenlemeler yapılması hedeflendiği ifade edilmiştir. Türk Ocağı tarafından hazırlanan bu belgenin üçüncü maddesinde ise, bu amaçlar doğrultusunda kulüpler, dernekleşme, eserlerin yazılması, okulların açılması ve söyleşilerin düzenlenmesi, yöntem olarak benimsenmiştir (Karaer, 1992: 30). Türk Ocakları, milli çıkarları, milli serveti arttırmak için toplumun her kesiminin ekonomik teşvikte bulunulması amacıyla pek çok çalışma başlatmıştır. Bu doğrultuda, 1914 yılında Ahmet Tek, Türk Ocaklarının Türklerin yaşadığı sorunları çözmek ve özellikle ekonomik gelişimini artırmak üzerine kurulduğunu aktarmıştır (Karacakaya, 2023: 20). Ayrıca Türk Ocakları, milli aidiyet ve milli bilinç farkındalığı geliştirmesi, Türklük kavramının, değerlerinin, kültürel yapılarının araştırılması ve öğretilmesi rolünü üstlenmiştir (Sarınay, 2008: 152). Hamdullah Suphi'ye göre, Türk Ocaklarının üç amacı vardır: Kadınların toplumsal hayata katılımını sağlamak, milli duyguların uyandırılmak ve Batı'ya yönelen bir toplum inşa etmektir (Karacakaya, 2023: 100). Ziya Gökalp, Türk Ocağının amaçlarını şu şekilde açıklamaktadır: Türkçülüğün kurumsallaşması, Türk milletinin gelişimi ve refahını sağlama, Batı'dan doğrudan alım anlayışı yerine yerli özgünlükleri korumak amacıyla Türk dili ve tarihi üzerinde çalışmaktır (Muhammettin, 1998: 70).

Türk Ocakları kuruluş temellerinde bulunan hedeflerini genel anlamıyla özetleyecek olursak: Çalışma ve düzenlemeler için uygun bir mekân oluşturulması, halka vatanseverlik ve milliyetçilik gibi duyguların aşılması, Türk çocuklarına yönelik sosyal yardım sağlanması ve kütüphane açılması gibi düzenlemelerin, ikinci kongre sürecine kadar hayata geçirilmesi planlanmıştır (Levend, 1960: 293). Bu doğrultuda, Türk Ocağı Osmanlı Devleti'nde bulunan toplumun pek çok kesimi bünyesine alarak yaklaşık 500'den fazla konferans düzenlemiştir (Erkan, 2016: 135). Türk Ocakları, kurulduğu zamandan itibaren kadın ve erkeklerin birlikte faaliyet göstermesine imkân tanımış; kadınların söylevlerde, mitinglerde ve çeşitli etkinliklerde aktif rol üstlenmelerini desteklemiştir. Ayrıca, düzenlediği serbest derslerle milli kültürün oluşturulmasında önemli bir işlev görmüştür (Landau, 1981: 40). Bu dersler, Türk Ocağı üyelerinden olan Ağaoğlu Ahmet, Ziya Gökalp, Köprülüzade Fuad gibi isimler tarafından verilmiştir (Hacaloğlu & Memişoğlu & Tuncer, 1998: 39). Türk Ocağı, bu faaliyetlerini milli

duyguları oluşturmaya yönelik, Türklere refah ile kültürel alanda gelişim ve ilerleme amacıyla düzenlemiştir (Arıkan & Deniz, 2004: 415). Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü güçlükler, Türk Ocakları kuruluş nizamnamesinde değişiklikler yapılmasına neden olmuştur. Nitekim, Türk Ocaklarının 1912 ve 1918 yıllarında düzenlediği kongrelerde üyelik alımı ve kabulü, gelir-gider dengeleri ve örgütlenmeye dair bazı değişiklikler yapılmıştır (Sarınay, 2008: 158). 1913 yılında Türk Ocağının Esasi ve Dâhili Nizamlarının ikinci maddesinde, İslam topluluklarının Türklerin ilerlemesi, ırkı, dil ve kültürel gibi çeşitli alanlarda gelişim göstermesi üzerinde çalışmak olduğu eklenmiştir (Acar, 2005: 37). Türk Ocağının *Esasî ve Dâhilî Nizamları* adlı ilk nizamnamesinin üçüncü maddesinde, milli serveti korumak ve çoğaltmak için zanaatkarlarla görüşmeler düzenlenerek gerekli teşvik, öneri ve uyarlılar yapılacağı ve işletmelerin kurulup yaşatılmasına yönelik yardımların yapılacağı açıklanmıştır (Akçura, 2021:189).

3.1.2. Türk Ocaklarının Yayın Organları

Osmanlı Devleti, Balkan isyanlarına karşı tebaayı bir arada tutabilmek amacıyla pek çok fikir akımı ve ıslahat çalışmaları başlatılmıştır. Böylece 18. yüzyılın sonların doğru basın-yayın faaliyetleri hız kazanmış, Türkçülük düşüncesine yönelik eğilimler belirginleşmiştir (Yılmaz, 2016: 358). Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde Türklük bilincinin oluşturulması ve yaygınlaşması amacıyla çeşitli dernek, gazete, dergi ve kulüp faaliyetleri başlamıştır.

1912 yılında Türk Ocaklarının kurulmasıyla halkçılık, milliyetçilik ve Türkçülük gibi değerlerin halka kazandırılmasında kitap, broşür gibi yayınlar araç olarak kullanmıştır. Osmanlı Devleti'nde Türk milliyetçiliğinin örgütlenme çalışmalarının ilk ürünü, 1908 yılında kurulan Türk Derneği'dir. Bu dernek, öncelikli olarak Türk tarihi, dili, geleneği, kültürü ve bu değerlerin araştırılması amaç edinmiş, 1911 yılında Türk Derneği adı altında dergi yayınlanmış ancak 7. sayısından sonra yayımı son bulmuştur (Akçura, 2012:197). Nitekim 18 Ağustos 1911 tarihinde Türk Yurdu Cemiyeti kurulmuş ve Türk Yurdu Dergisi yayın faaliyetlerine başlamıştır. Bu cemiyetin açıklamış olduğu nizamnameye göre, Türk çocuklarının eğitiminin gelişiminin sağlanmasına yönelik yayın faaliyetlerini yürüteceklerini açıklamışlardır (Karpat, 2012: 92). Türk Yurdu dergisinin yayımlanmaya başladığı dönemde Osmanlı Devleti, ciddi toprak kayıpları ve işgallerle karşı karşıyaydı; bu olumsuz gelişmeler derginin yayın politikasını büyük ölçüde şekillendirmiştir (Akçura, 2012: 201).

Türk Yurdu Cemiyeti'nin nizamnamesinin dördüncü maddesinde cemiyetin kurucuları; Mehmet Emin, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Doktor Akil Muhtar, Yusuf Akçura'dır (Akçura, 2012: 200). Bu dergiyi adlandıran kişi, Mehmet Emin Erzurum'a Vali olarak atanması sonucunda derginin yöneticisi Yusuf Akçura olmuştur (Yılmaz,2016: 359). Türk Yurdu Dergisi dergisinin ilk sayısı, 30 Kasım 1911 tarihinde, yirmi dört sayfa olarak Türklerin çıkarlarına çalışır ön sözüyle yayın hayatına başlamıştır (Türk Yurdu, 1912: 372). Türk Yurdu Dergisi, 30 Kasım 1911-1915 yılları arasında on beş günde bir 161 sayı şeklinde yayımlanmış, ancak Kurtuluş Savaşı dolayısıyla yayın hayatına ara vermiştir (Yılmaz, 2016: 360). Türk Yurdu dergisinin sorumlu müdürü olan Yusuf Akçura, derginin amacını, içeriğini ve yönergesini temel çerçevede belirlemiştir. Böylece Türk Yurdu dergisinin amacının Türklüğe hizmet etmek ve Türklere faydası dokunmak cümlesine yer verilmiştir (Akçura, 2012: 201). 1924 yılının Ekim ayında yayımlanan 162. sayısında, "Türk Ocakları tarafından yayımlanır" ibaresi yer almıştır. Türk Yurdu Dergisi, Türk Ocaklarının düzenli faaliyetlerini sürdürdüğü ve fikrîsel üretim sürecinde etkin rol üstlendiği görülmektedir (Türkdoğan, 2005: 89). Türk Yurdu yayım hayatının ilk dönemi olan (1911-1918) sürecindeki yayın kadrosunda; Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Akil Muhtar, Mehmet Emin, Necip Asım, Ziya Gökalp, Mehmet Fuad Köprülü, Halide Edip, Ömer Seyfettin, Gaspıralı İsmail, Veled Çelebi, Bursalı Mehmed Tâhir, Abdülhak Hâmid, Süleyman Nazif, Ahmet Zeki Velidi, Celâl Sahir gibi dönemin önemli yazar ve aydın kesimi yer almıştır (Hekimoğlu, 2017: 42). Bu dönemde Türk Yurdu dergisinde felsefe, etnografya, mimari, dil, tarih, eğitim, sanat, bilim, spor ve siyaset gibi pek çok alanda konuları ele alan yazıların yanı sıra, Türkçülük akımına ve Türklük bilincinin merkeze alındığı eserler yazılmıştır (Özüçetin, 2002: 11). Akçura, bu derginin Türklerin anlayabileceği şekilde sade yazılara yer verileceğini, Türklerin çoğunluğunun yararına içeriklerin kaleme alınacağını, Türklerin ekonomik, kültürel ve bilimsel açıdan yükselmesine dair konuların yer alacağını ve öncelikli olarak bu konuların ele alınacağını vurgulanmıştır (Özüçetin, 2012: 18)

Bu dönemin diğer bir dergisi olan Yeni Mecmua dergisinin ilk sayısı, 2 Temmuz 1917'de yayımlanmıştır (Ekinci, 2012: 147). Yeni Mecmua, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteğiyle Tanin Matbaası'nda haftalık olarak birinci yayın hayatına başlamıştır. Derginin ikinci yayın döneminde ise Ahmet İhsan ve Ortakları Matbaası'nda on beş günde bir yayımlanmış; derginin imtiyaz sahibi ve Mes'ul Müdürü Mehmet Talat (Küçük Talat, Mehmet Talat Muşkara), Ziya Gökalp, Yahya Kemal (Beyatlı),

Köprülüzade Mehmet Fuat (Köprülü), Ahmet Refik (Altınay), Falih Rıfkı (Atay), Ağaoğlu Ahmet (Ağaoğlu), Necmettin Sadık (Sadak) gibi isimler derginin yazarları arasında yer almıştır (Ekinci, 2012: 152). Yeni Mecmua dergisi, yayın hayatı süresince sosyal, kültürel, sosyal, siyasal ve iktisadi alanlarda önemli bir etki yaratmıştır. Yeni Mecmua, 1918-1923 yılları arasında Falih Rıfkı Atay tarafından yeniden yayımlanmaya başlamıştır. Yeni Mecmua dergisinin ikinci yayın döneminde ise Ahmet Ağaoğlu, Ali Canip, Ömer Seyfettin, Necmettin Sadık, M. Fuat Köprülü, Avram Galanti, Falih Rıfkı, Enis Behiç, Refik Halit, Halide Edip, Ruşen Eşref, Yakup Kadri, Ziya Gökalp, Yahya Kemal, Mehmet Emin (Yurdakul) ve Hasan Ali, Ahmet Refik gibi isimler derginin yazar kadrosunda yer almıştır. Yeni Mecmua dergisi, 84. sayıdan itibaren gazetenin başlığı “Türk Ocağının Nâşir-i Efkârıdır” ifadesine yer verilerek yayımlanmıştır (Gökalp, 2018: 13). Yeni Mecmua dergisinin yayın hayatı 1923 yılında sonlanmıştır (Kırımlı, 1995: 21).

Akçura, Türk Yurdu dergisinde Fransız Devrimi’nin getirdiği milliyetçilik düşüncesinin yurttaşlık, kültürel, hukuki alanlarda köklü değişimler yarattığını belirtmiştir. Ağaoğlu (1912: 135), ise Türk Yurdu dergisindeki yazılarında, milletin ortak bir irade ile birlikte yaşam isteğiyle bir araya gelen insan topluluğu olduğunu dile getirmiştir. Bu nedenle Ağaoğlu, 19. yüzyılın ortalarından itibaren milletlerin kökenlerine dair yapılan çalışmaların önemini vurgulamıştır. Çünkü Ağaoğlu’na göre (1912: 136), millet kavramının dil, edebiyat, tarih ve sanat gibi nitelikler doğrultusunda birleşmesinden milletin oluşacağını ifade etmiştir. Ayrıca Türk Yurdu dergisinde Türk milletine milli bilinç oluşturma, ideal aşılama ve devletlerarası siyasette Türk milletinin çıkarlarını savunmaya yer verileceği belirtilmiştir. Benzer şekilde Ziya Gökalp’de milletin dil, din ve ahlak gibi değerlere dayandığını ve kültürel bir olguya dayandırıldığına bu açıdan milletin birlik ve bütünlük ilkelerine esas alındığını ortaya koymuştur (Türk Yurdu, 1918: 267). Gökalp, Türk Yurdu dergisinde “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” adını verdiği millet formülünü yazılarında sıklıkla yer vermiştir. Gökalp, bu düşüncesini Türk milletine mensubiyet, İslam ümmetine bağlılık ve Avrupa medeniyetine yönelim ilkeleri çerçevesinde şekillendirerek Türkçülük akımına katkı sağlamıştır (Karakaş, 2008: 445). Türk Yurdu Dergisi’nde kaleme aldığı yazılarla Ziya Gökalp, Türk milletinin geçmişte yaşadığı sorunları ele almış; aynı zamanda mefkûre kavramını sistematik hale getirerek bu kavramını sistematik hale getirerek bu kavramı bir düşünsel unsur olarak Türkçülük ideolojisine kazandırmıştır (Erkan, 2016: 141).

Türk Yurdu Dergisi'nde İzzet Ulvî imzalı bir yazıda, Türklerin farklı kavimlerden meydana geldiği ve bu kavimlerin kendilerine has özellikleri olduğuna değinmiştir (Çalen, 2024: 116). İzzet Ulvî, Türkçülük düşüncesinin Osmanlıları birbirine bağlayan bir unsur olduğunu ve bu nedenle Türklerin benliklerinin hatırlanmasında Türkçülük düşüncesinin önemini vurgulamıştır (Ulvî, 1912: 16). 1910 yılında Türkçülerle etkileşim kurmaya başlayan Halide Edib, Ziya Gökalp'le tanışması sonucunda Türk Ocaklarına 1911 yılında katılmıştır. Halide Edib'in bu yılda yazdığı yazıların birçoğu, Türk Ocağının yayın organlarından biri olan Türk Yurdu dergisinde yayımlanmıştır (Aslan, 2024: 467). Halide Edib, yazılarında Yusuf Akçura'nın düşünce dünyasından etkilenerek 1909 yılında Türk Yurdu dergisinde Cengiz Han'a övgü yazısını yazmıştır. Ancak bu yazı, dönemin İslamcılık fikir akımı savunucuları tarafından eleştirilere maruz kalmıştır (Ülken, 2005: 203). 1917 yılından sonra Türk Yurdu dergisinin yöneticisi Celal Sahir, diğer üyeleri Fuad Köprülü, Halide Edib, Aka Gündüz ve Ispartalı Hakkı olmuştur (Agayef, 1911: 12). Türk Yurdu'nun yayın ilkesinde bulunan dilde sadeleşme anlayışından zamanla ödün verilmiştir. Özellikle Yeni Lisan hareketini benimseyen, Selanik'ten gelen ekip, Türk Yurdu'nda kullanılan dili eleştirmiştir. Jeue Turc gazetesinin müdürü Celal Nuri, Türk Yurdu'nda yayımlanan yazılardaki dili yapay, abartılı ve gereksiz kelimelerin bulunduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda Nuri, Türk Yurdu dergisinde Türk dilinin doğal bir gelişim süreci içinde yaygınlaştırılması ve öğretiminin kurumsallaştırılmasına yönelik yazılar kaleme almıştır (Hikmet, 1911: 3). Dolayısıyla Türk Yurdu dergisinin yayımlanan sayılarında, modernleşme düşüncesi ile pozitif bilimler ön planda tutulmuştur. Bunun yanı sıra, halkçı bir politika benimsenmiş; Türk coğrafyası ve milletin yapısal özellikleri üzerine yapılan değerlendirmeler aracılığıyla kapsamlı bir bilgi oluşturulmuştur (Agayef, 1911: 12). Türk Yurdu dergisinde, Türk fikri, düşünsel yapısının kimlik tanımı bağlamında nasıl anlaşılması ve uygulanması gerektiği önemli bir mesele olarak ele alınmıştır. Ayrıca, Türk Yurdu dergisi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Türkçülük fikrinin taşıyıcısı olmuş; Cumhuriyetin temel unsurlarının ve kimlik siyasetinin kavramsal temellerinin anlaşılmasında belirleyici bir işlev üstlenmiştir (Bozatay & Yavaşan, 2024: 125).

Türk Ocaklarının diğer bir yayını, 24 Nisan 1913- Nisan 1916 yılları arasında haftalık olarak toplamda elli iki sayıyla çıkarılmış Halka Doğru dergisidir (Güdek, 2007: 3). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, dönemin aydınları milliyetçilik, ulusçuluk ve halkçılık gibi düşünce sistemlerine Türk Yurdu dergisi aracılığıyla yer vermiştir

(Karacakaya, 2023: 21). Yusuf Akçura, Halka Doğru dergisinde Türkçülerin sosyal ve ekonomik alanlarda kalkınmasını hedefleyen çeşitli eserler yayınlanmıştır.

Halka Doğru dergisinin yayınına ara verilmesinin ardından, 25 Nisan 1914 tarihinde Türk Sözü dergisi çıkarılmıştır. Bu dergi, tıpkı Halka Doğru dergisi gibi benzer bir yazar kadrosu ve düşünsel-politik çizgiye sahip olup, yine Türk Yurdu Derneği tarafından yayımlanmıştır (Kaplan, 2012: 15). Türk Sözü dergisi, “*halka doğru gitmek, halka hizmet etmek ve halk için çalışmak*” ilkesiyle yola çıkmıştır. Türk Yurdu dergisinin önemli yazarlarından biri olan Ömer Seyfettin’in, Balkan Savaşları’na katılması ve Yunanlılara esir düşmesi, düşünce dünyasını derinden etkilemiştir. Nitekim Ömer Seyfettin, fikir ve düşüncelerini “Türk Sözü”, “Türk Yurdu” ve “Türk Ocakları” gibi dergi ve kuruluşlar aracılığıyla halka aktarmaya çalışmıştır (Okay & Aktaş, 1992: 134). Türk Sözü dergisi 25 Nisan- 6 Ağustos 1914’e kadar haftalık olarak 16 sayı çıkmıştır. Türk Sözü dergisinde, milli bir bilinç oluşturma amacını taşımıştır (Kaplan, 2012: 16). Bu dergide en fazla yazı kaleme alan isimlerden biri olan Ömer Seyfettin, kendi imzasıyla 18 makale, “AH” imzasıyla 22 haber yazısı, “Tarhan” takma adıyla 10 şiir ile bir hikâye yayımlamıştır. Ömer Seyfettin, bu eserlerinde milli edebiyat, milli bilinç, Yeni Lisan Hareketi çerçevesinde; Türkçenin sadeleştirmesi ile ortak bir yazı ve konuşma dili oluşturma yönündeki düşünceleri temel tema olarak işlemiştir (Seyfeddin, 1914:18-19). Bu tutum ise cumhuriyetin ilanı sonrasında, Harf Devrimi ve Türk Dili üzerinde yapılan çalışmalarla, ulus devletin kimlik kazanma sürecini hazırlayan bakış açısına katkı sunmuştur.

Türk Sözü dergisi, Türk toplumunun geniş kesimlerine hitap etmeyi amaçlamış, sloganlara, imgelere ve yazılara yer verilmiştir. Türk Sözü dergisinde özellikle Türk dünyası, halka doğru ve ulus gibi kavramları sıkça kullanılmış; diğer coğrafyalarda yaşayan Türklerden haber verme, halka bütünleşme ve milli bilinci güçlendirmeyi hedeflemişlerdir (Balcıoğlu, 1996: 20). Türk Sözü dergisi, kadınların desteklenmesi, toplumsal hayatta aktif rol almaları, eğitimin yaygınlaştırılması ve Türk kültürünün paylaşılması gibi konulara da önemle yer verilmiştir. Bu doğrultuda hem haberlerde hem de makalelerde diğer Türk topluluklarının yayın ve diğer faaliyetlerine değinilmiş; Türklerin ekonomik kalkınma yolları ve izlemeleri gereken stratejiler gibi meselelere dair öneriler sunulmuştur (Çakmak & Yücel, 2002: 18). Türk Sözü dergisinde; Türklük, Türkçülük, ulus, ulusçuluk, milliyetçilik, millet ve halk gibi kavramlara sıkça yer verilmiş, Türk toplumuna milliyetçi fikirler aktarılmaya çalışılmıştır (Tuncer, 1994: 77).

Dönemin milliyetçi dergilerinden biri de Halka Doğru'dur. Bu dergi, halkın önemini savunan, halkçı bir tutum sergilemiştir. Halka Doğru dergisinde, Orta Asya'dan gelen aydınlar tarafından Türkçülük fikriyle birleştirilmiş ve benimsenmiştir. Yusuf Akçura, Batı'da gelişen ayrılıkçı ve halka yönelen hareketleri örnek göstererek, benzer yaklaşımların Türk aydınları tarafından da uygulanmasını savunmuştur (Özden, 2006: 90). Akçura (1913: 169), bu düşüncelerini şu sözlerinde ifade etmiştir: *"Biz 'Halka Doğru' diye ad taktığımız bu cerideyi, halk için halka faydalı olmak için çıkarıyoruz. Halk'tan muradımız, köylükte yaşayan, az toprak sahibi yahut büsbütün topraksız rençberler; sonra şehirlerde geçinen ufak esnaf ve günlükçü ameleler, ırgatlardır."*

Halka Doğru dergisinde, toplumun alt kesimlerinin yaşadığı ekonomik sorunlara çözüm arayışına girilmiş; bu bağlamda milli iktisat politikası ve ekonomik bağımsızlık konularına sıklıkla yer verilmiştir (Yiğitbaş & Özdemir, 1928: 254). Halka Doğru dergisi, Türk halkının içinde bulunduğu durumdan çıkış yolunu gençlerin azmi ve kararlılığında görmektedir. Dergide, Türklerin tarihi başarıları, Türk hakanları ve geleneklerine dair yazılar kaleme alınmıştır. Benzer biçimde, Konya Türk Ocağı tarafından dilde sadeleşmeyi savunan Ocak Mecmuası da dönemin milliyetçi fikirlerini savunan dergilerden biridir.

Türk Ocaklarının kendi bünyesinde kurduğu derneklerden biri olan Türk Bilgi Derneği, konularına göre sınıflandırdığı şubelerinde çeşitli yayınlar ortaya koymuştur. Bu şubeler şunlardır: Türkiyat Şubesi, İslamiyet Şubesi, Hayatiyat (Biyoloji) Şubesi, Felsefe ve Sosyoloji Şubesi, Matematik Maddiyat Şubesi ve Türkçülük Şubesidir (Muhammettin, 1998: 70). Türk Bilgi Derneği'nin şubelerindeki toplantılarına Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura başkanlık etmişlerdir. Türk Derneği ve Türk Yurdu derneklerinin kendi adlarıyla aylık olarak yayınladıkları dergiler gibi, Türk Bilgi Derneği de Bilgi adında bir dergi çıkarmıştır (Kösoğlu, 2005: 92-93). Ancak Türk Bilgi Derneği'nin 1914 yılının ortalarında kapanmasıyla birlikte, Bilgi Dergisi'nin de yayın hayatı sona ermiştir (Bayraktutan, 1996: 87-88). Türk Ocağı üyeleri tarafından çıkarılan yayın organlarından biri de Millî Mücadele döneminde Kuva-yi Milliye birliklerine ve halka destek vermek amacıyla Balıkesir'de yayımlanmaya başlayan İzmir'e Doğru gazetesidir. İzmir'e Doğru gazetesinin sorumlu müdürü Vasıf Bey, sahibi Esat Bey ve başyazarları ise Mustafa Necati Bey yapmıştır (İlgürel, 1999: 151). İzmir'e Doğru gazetesinin ilk sayısı 16 Kasım 1919 yılında yayımlanmış ve toplamda 74 sayı çıkarılmıştır (Arıkan, 1989: 12). Ayrıca, Türk Ocaklarının bir diğer yayın organı da Sivas Türk Ocağı tarafından 1923-1924 yılları

arasında haftalık olarak yayımlanan resmi yayın organı Birlik dergisidir (Karacakaya, 2023: 54). Bu dergi Sivas Vilayet matbaasında basılmış ve yirmi sayı çıkarılmıştır.

Sonuçta 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde yaşayan toplumsal ve siyasal gelişmelerin etkisiyle Türk, Türklük ve Türkçülük gibi kavramlar hem siyasal hem de kültürel alanda ön plana çıkmaya başlamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nde milli bilincin uyandırılması amacıyla basın-yayın, edebiyat ve kültürel faaliyetlerde Türklük vurgusuna sıklıkla üzerinde durulmuştur (Karakaş, 2000: 16). Osmanlı Devleti'nde Türk milli edebiyatı, 1908 yılından itibaren Türk Derneği (1908), Türk Yurdu (1911) ve Türk Ocağı (1912) derneklerin yayımladığı dergiler aracılığıyla gelişim göstermeye başlamıştır. Bu dergiler şunlardır: Genç Kalemler, Türk Yurdu, Yeni Mecmua ve Küçük Mecmua gibi dergiler çıkarılmıştır. Dergilerin ortak noktası, Türklük bilincinin kurulması; Türklük bilinci, Türk kültürü, dili, edebiyatı ve bu değerlerin toplum geneline ulaşması amaç edinilmiştir (Eraslan, 2003: 93). Böylece Türk Ocakları, halka Türklük bilinci oluşturmaya yönelik çeşitli seminerler, konferanslar ve toplantılar düzenlemiştir. Bu açıdan Türk Ocakları, hem yazılı hem de sözlü iletişim kanallarını kullanarak Türk milliyetçiliğinin yaygınlaşmasında etkili rol oynamıştır.

3.1.3. Türk Ocaklarının Ulus Bilinci Yaratma Faaliyetleri

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları arasında Türkçülük ideolojisi etkisini göstermeye başlamış; bu ideoloji, özellikle edebiyat alanında ve Türkoloji çalışmalarında belirgin bir şekilde öne çıkmıştır (Kushner, 2023: 12-14). Türkçülük, dil, kültür ve kimlik unsurları üzerinden şekillenmiş; bu süreçte aydınlar, Türk milletinin tarihsel köklerine ve ortak değerlerine yönelerek fıkırsel bir zemin oluşturmuşlardır (Özkan, 2008: 295). II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yaygınlaşan dergi ve dernekleşme faaliyetleri, toplumsal yapıda dil sorununu gündeme getirmiştir. Bu süreçte, 1912 yılında kurulan Türk Ocağının resmi yayın organı olan Türk Yurdu dergisi, Türklerin halklarını savunmak ve Türk milliyetçiliğini yaymak amacıyla tarih araştırmalarına ağırlık vermiştir (Atay, 2003: 93). Bu durum, Alev Alatlı'nın, "bir tür insan yetiştirmek için yapılır" ifadesiyle asıl amaç, hedeflenen milli bilinç oluşturmaya yönelik tarihsel bilgilendirme yapılmasıyla açıklanabilir (Özkan, 2008: 296). Dolayısıyla Türk Ocaklarının toplumda milletleşme/milletleştirme süreci, tarih çalışmaları bir milli kimlik oluşturmaktır (Vatandaş, 2004: 39).

Osmanlı Devleti'nde aydınlar, Türk Yurdu dergisi etrafında milli tarihçilik alanına yönelmişlerdir. Bu dergide, Cengiz Han gibi daha önce göz ardı edilen tarihi figürler ve olaylar incelenmiştir (Georgeon & Er, 1986: 81). Türkçülük ideolojisini ilk kez siyasi alanda savunan ve Türk Yurdu dergisinde milli tarih üzerine yazılar kaleme alan Yusuf Akçura, geleneksel Osmanlı tarihçiliğini eleştirmiştir. (Georgeon & Er, 1986: 72). Akçura, Tevhîd-i Etrâk (Türklerin Birliği) politikası doğrultusunda, çeşitli bölgelerdeki Türk toplulukları hakkında bilgi edinmeye çalışmış ve ulus, millet gibi kavramlara yazılarında sıklıkla kullanmıştır (Arai, 1994: 85). Akçura, Türk Yurdu dergisinde *Cengiz Han* adlı yazı millî tarih oluşturma düşüncesinin manifestosu olarak yorumlanmaktadır (Feyzioğlu, 1987: 19). Akçura, Türklerin ortak atası olarak Cengiz Han'ın görülmesi gerektiğini, Türk Ocağında verdiği seminerlerde ve Türk Yurdu dergisindeki yazılarında dile getirmiştir (Akçura, 2018: 35-56). Akçura, Cengiz Han'ın Türkleri tek bir devlet çatısı altında topladığı, insanlar üzerindeki yetkisini özelliğine ve liderlik yönlerine değiştirdiğini belirtmiştir. Bu açıdan Akçura, Türk Yurdu dergisinde farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin birbirlerinden farklı olmadığını vurgulamıştır (Gülmez & Duyar, 2020: 355).

Türk Yurdu yazarlarından biri olan Ahmet Ağaoğlu, "Türk Alemi" başlıklı yazısında Türk dünyasının bölünmekte olduğu düşüncesiyle bu sorunu çözüm arayışı içine girmiştir (Arai, 1994: 91). Bu nedenle Ağaoğlu, Türkler hakkında araştırmalar yapmış, yanlışları düzeltmek için Türk tarihi detaylı bir şekilde incelemiştir (Berk, 2017: 485). Ziya Gökalp, kendi adını taşıyan kültürel ve medeniyet anlayışıyla Osmanlı medeniyeti yerine, milli olan halk kültürüne yeni bir yön tayin etmiştir. Gökalp, "kavim-ümme, millet" şeklinde Türklerin tarihi gelişimini yeni bir formül üzerinden ifade etmiştir (Gökalp, 2007: 218-219). Gökalp, kavim ve millet arasındaki ilişkiyi inceleyerek, yeni bir toplum düzenine doğru yol almış; tarihsel süreçte Türk milletinin bilinçlenmesinin sağlanması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Gökalp, milliyetin ortaya çıkışı, ortak bir devlet anlayışı yerine milli ve demokratik devlet düzeni kuruluşu ile ilgili görüşlerini de aktarmıştır (Heyd, 2023: 40-41). Böylece Gökalp'e göre, ordunun milletle bütünleşmesi ve milli aidiyet duygusunun oluşması, milli kimliğin inşasında etkili olmuş; bu sürecin güçlenmesinde serbestleşen basın-yayın organları da önemli bir oynamıştır (Çalen, 2024: 134). Bu nedenle Gökalp, ulusal aidiyet ve toplumun bir araya gelmesinin milli kimliğin oluşumunda önemli bir işlev üstlendiğini belirtmiştir. Ayrıca Türkçülüğün, siyasal zümreler içinde cemîa, câmia ve cemiyet üçlü sınıflandırması doğrultusunda gelişim gösterdiğini ifade etmiştir (Gökalp, 2007: 690-691). Gökalp, cemîanın bir kavmin

küçük bir kısmına karşılık geldiğini, farklı kavimlerin ve dinlere mensup cemîayı oluşturduğunu, cemiyetin ise milli devlet döneminin yansıması olduğunu söylemiştir (Gökalp, 2007: 663). Gökalp, Osmanlı Devleti'nde edebiyat, sanat ve dil gibi çeşitli alanların şekillendiğini; yenileşme hareketleri sonrasında ise Batılı devletlerin taklit edilmesinin bu etkilere eklendiğini, böylece Osmanlı'ya özgü bir medeniyetin hatırlanmasını gereksiz bulmuştur (Heyd, 2023: 81). Bu nedenle Gökalp, Türkçülerin milli tarihe dönemleri gerektiğine ve tek dilin kullanılması konularında uyarıda bulunmuştur. Gökalp, “dini dinime” veya “Türkçe konuşan Müslüman” sözleriyle düşüncesini kuramsallaştırmıştır: *“Türk kimdir? Ve Türk'te ne arıyoruz? Türkçe konuşan, Müslüman olan ve Türklük sevgisini taşıyan Türk'tür. Biz onda dil birliği, din birliği ve dilek birliği arıyoruz”* (Tanrıöver, 2000: 152). Böylece Gökalp, Türk kaynaklarına dönülüp, hars ve tarih araştırmaları sonucunda Türk halkı arasında hâlen yaşayan değerlerin tanıtılması gerektiğini söylemiştir. Gökalp, bu görüşleri doğrultusunda müzeler, istatistik enstitüsü, Türkoloji dernekleri ve tiyatrolar gibi kurumlar sayesinde Türk harsının canlandırılmasında önemli bir rol oynayacağını belirtmiştir (Gökalp, 2016: 46). Gökalp, Osmanlı Devleti sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde bu düşüncelerini Türkçülüğün Esasları eserinde, bu düşüncelerini daha rahat bir şekilde ifade etmiş ve kayıp milli kültür anlayışı üzerinden Cumhuriyet döneminin inkılap hareketlerinin önünü açmıştır (Gökalp, 2016: 47).

Türk Ocaklarının milli bir kimlik oluşturma sürecinin en önemli araçları yazılı basın araçlarıdır. Millî Mücadele döneminde yayınlanan İzmir'e Doğru Gazetesi, yayımlandığı dönem boyunca işgaller karşısında toplumsal direnişin oluşması, bağımsızlık ve Yunanlılar karşısında mücadelenin simgesi haline gelmiştir (Öztoprak: 1981: 12). Halka Doğru dergisi de özellikle Millî Mücadele ruhunu temsil etmekte ve gücü halkta bulmaktadır. Halka Doğru dergisi, genç nesillerde tarih bilincinin geliştirilmesini, geçmişteki güçlü dönemlere yönelik bir özlem duygusunun pekiştirilmesini ve vatana ile topluma yöneltilecek haksızlıkların gençlerin içinde bir hesaplaşma ve telafi arzusunun doğacağını vurgulamıştır. (Yiğitbaş & Özdemir, 1928: 259). Halka Doğru dergisinde, toplumun bilinçlendirilmesiyle ortak çaba sayesinde Anadolu'nun yeniden yapılandırılabilceği fikrini de yer verilmiştir (Canib, 1913: 73). Bu bakış açısı, özellikle Millî Mücadele Dönemi'nde halk egemenliği fikrinin süreç içinde vazgeçilmez bir hedef olduğunun pratikteki yansıması olarak değerlendirilebilir. Sivas Türk Ocağı tarafından çıkarılan Birlik dergisi de Türk Ocaklarının politikalarıyla

benzer şekilde, toplumun bilinçlendirilmesi, eğitilmesi ve sosyal hayata dair konuların hakkında yazılar yayımlanmıştır (Taşdemir, 2004: 246).

Sonuçta, Türk Ocakları, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren Türk milliyetçiliğini kurumsal düzeyde örgütleyen ve bu doğrultuda ulus bilincinin şekillendirilmesinde etkin rol oynamıştır. Türk Ocakları, kuruluşundan itibaren Türk dili, tarihi ve kültürü üzerine yürüttüğü yayın ve eğitim faaliyetleriyle halkın ortak bir kimlik etrafında bütünleşmesini amaçlamıştır (Cebesoy, 2000: 94). Bu yüzden Türk Ocakları, yalnızca bir sivil toplum kuruluşu değil, aynı zamanda modern ulus devletinin inşasında ideolojik bir öncülük üstlenmiştir (Çağlayan, 2016: 797). Türk Ocakları, dilin sadeleştirilmesi, tarih yazımında Türk merkezli yaklaşım ve halkçılık gibi temalar üzerinden çalışmalar yürütmüştür. Bu açıdan Türk Ocaklarının çalışmaları dönemin siyasal dönüşümleriyle de örtüşmüştür. Fakat bu süreçte, farklı etnik ve kültürel kimliklerin dışlandığı ya da görmezden gelindiği eleştirileri getirilmiştir. Tüm bunlara rağmen, Türk Ocaklarının faaliyetleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun temel değerleri üzerinde kalıcı izler bırakmıştır (Özüçetin & Karakaya, 2023: 45).

3.2. Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Ocaklarının Rolü

Balkan Savaşları'nın ardından Osmanlıcılık düşüncesi etkisini yitirirken, I. Dünya Savaşı ve Arap isyanları sonrasında İslamcılık fikri de zayıflamıştır. Bu dönemde Türkçülük, kurtuluşun tek alternatifi haline gelmiştir. Osmanlı'nın giderek zayıflaması, azınlık hareketlerinin artması ve Osmanlı toprakları üzerindeki gizli anlaşmalar, Türkçülüğün etki alanını genişletmiştir. Bu fikir akımı, özellikle savaş yıllarında ve sonrasında, milletin birlik ve direncini artırmak için güçlü bir araç hâline gelmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan özgürlük ortamında, dil, edebiyat, sanat ve spor gibi alanlarda birçok fikir kulübü kurulmuş, milliyetçilik düşüncesine olan ilgi artmıştır. Bu ortamda kurulan Türk Ocakları, Türkçülüğün kurumsal temsili hâline gelmiş ve kültürel milliyetçilik anlayışıyla toplumu etkileyen önemli bir yapı olmuştur (Kodal, 2014: 296). Birinci Dünya Savaşı yıllarında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Turancı ideolojisini benimsemesiyle Türk Ocakları da bu politikaları desteklemiştir (Güner, 2018: 101). 1913'ten sonra İTC'nin Türk Ocakları üzerindeki etkisi artmış, yönetim kurullarında İTC üyeleri yer almaya başlamıştır (Üstel, 2024: 402). Ancak, savaşın yıkıcı etkileri nedeniyle Türk Ocaklarının faaliyetleri sekteye uğramış, Millî Mücadele döneminde resmî çalışmalarını sürdürememiş ve yalnızca 18 Kasım 1919'da bir kongre düzenleyebilmiştir (Tanrıöver, 1925: 223). İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgaliyle birlikte, Türk Ocaklarının

önemli isimlerinden Ziya Gökalp gibi aydınlar, İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürülmüştür. Bu gelişme, Türk Ocaklarının 29 Aralık 1922'ye kadar faaliyetlerini büyük ölçüde durdurmasına neden olmuştur. Ancak bu durum, vatanseverlik anlayışlarını ve kültürel mücadelelerini engellememiştir (Kodal, 2014: 302). Türk Ocaklarının temel amacı, Türk kimliğini güçlendirmek, gençleri eğitmek ve Türk dünyası arasında bir birlik duygusu oluşturmaktır (Sarınay, 2000: 229).

Türk Ocakları, Çanakkale Cephesi'ne üyeler göndermiş; İzmir'de düzenlenen seminerlerle halkı Millî Mücadele'ye katılmaya teşvik etmiş, elde edilen gelirlerle gazilere yardım etmiştir (Tuncer, 1998: 37-38). 1915'te Almanya, Kafkasya ve Kırım'daki Müslüman topluluklarla görüşmek üzere heyetler gönderilmiş, 1916'da bu bölgelerdeki halkların sorunlarını anlatan bir telgraf ABD Başkanı Wilson'a iletilmiştir (Çubuk, 2024: 62). Kurtuluş Savaşı döneminde ise Türk Ocakları cephelere hem insan kaynağı hem de maddi destek sağlamış, aynı zamanda halkın moralini yükseltmek amacıyla yazılar, şiirler ve seminerler düzenlemiştir. Ziya Gökalp'in Millet, Lisan ve Kızıl Destan gibi şiirleri, halkın umudunu artırmış ve millî duyguları pekiştirmiştir (Kılıç, 2005: 23). Özellikle Kızıl Destan'da geçen "Düşmanın ülkesi viran olacak, Türkiye büyüyüp viran olacak" dizesi, bu duyguyu açıkça yansıtmıştır (Karaca, 2014: 125). Anadolu'daki işgaller karşısında Türk halkı Musul ve Dört Yol gibi bölgelerde direnişe geçmiş, Kuvâ-yi Milliye hareketi doğmuştur. Mustafa Kemal, 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla görevlendirilerek 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmış ve bağımsızlık hareketini başlatmıştır (Yuvalı, 1998: 17). Hamdullah Suphi Tanrıöver, Anadolu'nun yardım açısından öncelikli olduğunu savunarak, yardımların bu bölgeden başlaması gerektiğini ifade etmiştir. İstanbul'un işgalinden sonra kurulan İngiliz yanlısı Tefik Paşa Hükümeti'ne karşı çıkan Mustafa Kemal ve arkadaşları, Anadolu'ya geçerek tam bağımsızlık hedefiyle Millî Mücadele'yi başlatmışlardır (Sarınay, 2004: 153). İtilaf Devletleri'nin Anadolu'ya yönelik işgalleri başlamasıyla, Türk milleti Musul ve Dört Yol'da İngiliz ve Fransızlara karşı direnişe geçmişlerdir. İtilaf Devletleri'ne karşı Kuvâ-yi Milliye hareketi başlamıştır. İşgal altındaki Osmanlı topraklarında yaşanan hak ihlalleri nedeniyle, Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti tarafından IX. Ordu müfettişi olarak görevlendirilmiş ve bu görev kapsamında Karadeniz Bölgesi'nde güvenliği sağlamakla yetkilendirilmiştir (Balcıoğlu, 2000: 164-165). Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri'nin baskıları, İstanbul Hükümeti'nin isteği ve padişahın onayı ile 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştır. Mustafa Kemal, 20 Mayıs 1919'da gönderdiği telgrafta şu

ifadeleri kullanmıştır (BOADB, 1982: 26): “İzmir’in Yunan askeri tarafından işgali olayı, yakından temasta bulunduğum milleti ve orduyu düşünölmeyecek ve tarif edilemeyecek derecede içten yaralamıştır. Ne millet ve ne ordu, varlığına karşı yapılan bu haksız tecavüzü sindiremeyecek ve kabul etmeyecektir.”

Böylece bu telgrafta, Millî Mücadele döneminin gerekçesi, yöntemini ve sebeplerini açıklamıştır. Ayrıca, İtilaf Devletleri’nin Anadolu’daki işgallerinin haksız olduklarını ve Karadeniz’deki Rum çetelerinin düzeni bozduğuna da ifade edilmiştir. Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri’nin işgalleri karşısında İstanbul Hükümeti’nden farklı bir politika benimsemiş ve kayıtsız şartsız bağımsız Türk devletinin kurulması gerektiğini vurgulamıştır (Atatürk, 2000: 9). Mustafa Kemal’in hem orduyu hem de Türk milletini Millî Mücadele için direniş çağrısı, İngilizler ve İstanbul Hükümeti’nde olumsuz tepki almıştır. Bu nedenle Mustafa Kemal, güvenlik gerekçesiyle Havza’ya geçmiştir. Havza’da Mustafa Kemal, halkı içinde bulunduğu durumu, İtilaf Devletleri’nin amaçlarını, padişah ve İstanbul Hükümeti’nin politikaları hakkında bilgiler vermiştir (Aybars, 1984: 161). Bu açıdan Mustafa Kemal, Havza’da Millî Mücadele döneminin psikolojik açıdan ön hazırlığını yapmıştır. Mustafa Kemal, Anadolu’da Türk milletine Millî Mücadele ruhu oluşturmaya yönelik mitingler, protestolar yapılarak; askeri ve sivil örgütlemelerin teşvik edilmesi gerektiğini açıklamıştır (Atatürk, 2000: 10).

Birinci Dünya Savaşı ve ardından gerçekleşen Millî Mücadele’de Türk Ocağı gibi örgütlerle birlikte güçlenen bir halk hareketi ortaya çıkmış, işgallere karşı ölkede çeşitli kampanyalar başlatılmıştır. Ancak İstanbul’un işgali sırasında kapatılan ilk dernek, Türk Ocağı olmuştur. İzmir’in Yunanlar tarafından işgal etmesi sonucunda, sadrazam Damat Ferit Paşa hükümeti padişaha istifasını sunmuştur. Ancak kısa sürede, Damat Ferit Paşa’ya yeniden hükümet kurması için Mayıs 1919’da görevlendirilmiştir. Bu nedenle, Türk Ocağı üyeleri, milli bilinç sağlamak amacıyla İzmir’de, Fatih ve Sultanahmet’te mitingler düzenlemişlerdir (Marttin, 2019: 86). İzmir’in işgali sonrasında İstanbul’da ilk miting, 19 Mayıs 1919 tarihinde Fatih’te seksen bin kişinin katılımıyla düzenlenmiştir (Kırmıt, 2020: 1330). Bu mitingde, İzmir’in işgal edilmesini herkes tarafından protesto edilmesine karar verilmiş ve milli değerleri benimseyen bir kabine oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır. İstanbul’da Türk Ocağı üyelerinin de aralarında bulunduğu geniş halk kitlerinin katıldığı Fatih mitingi sonrasında Üsküdar, Kadıköy ve Sultan Ahmet meydanlarında da peş peşe mitingler düzenlenmiştir. Bu mitingler, hem ulusal hem de

yurt dışı basınında yoğun bir ilgiyle takip edilmiş ve geniş yankı uyandırmıştır (Kırmit, 2020: 1339).

Özellikle Sultan Ahmet meydanında düzenlenen mitinge, yüz binden fazla insan, elli binden fazla dernek ve parti katılmıştır. Sultanahmet Meydanı'nda düzenlenen mitinge katılan insanlar, “İzmir Türk’tür. Türk kalacaktır. Türk esir edilemez ve Rumlara feda edilmez” sloganlar atılmışlardır (Criss, 1994: 23-24). Bu mitingde Türk Ocakları üyelerinin yanı sıra, Muallimler Cemiyeti başkanı Selim Sırrı Bey, Halide Edib, Mehmet Emin Yurdakul ve Dr. Sabit Bey gibi isimler konuşma yapmışlardır (Şahingöz, 2002: 728). Halide Edib, Sultanahmet Meydanı'nda yaptığı konuşmanın içeriği ve halka uyandırdığı tesiri, 1923 yılında *Ateşten Gömlek* adlı eserinde ele almıştır. Halide Edib, bu konuşmasında dinleyicilere; insanlık, adalet ve eşitlik ilkelerine bağlı kalacaklarına zorluklar karşısında dik duracaklarına dair yemin ettirmiştir (Akşin, 1998: 268). Halide Edib, Ateşten Gömlek eserinde Sultan Ahmet mitingine katılımına atıfta bulunarak, “Asıl Türkiye’yi ben o zaman gördüm” ifadesinde bulunarak mitingdeki katılımı ve etkiyi açıklamıştır (Adıvar, 2020: 43-44). Ali Fuat Cebesoy da hatıralarında, Sultanahmet mitinginde alınan kararların ve konuşmaların Anadolu’ya kısa sürede yayıldığını ve Millî Mücadele Dönemi için büyük taraftar topladığını belirtmiştir (Cebesoy, 1953: 63). Bu açıdan, Anadolu’nun işgaline karşı düzenlenen protestolarda, birbirinden farklı düşüncede, birçok yönden ayrılan insanlar, Türklük düşüncesi etrafında toplanmış, hep bir ağızdan bağımsızlık taleplerini açıkça belirtmişlerdir (Akyüz, 1986: 204). Böylece Türk Ocakları başta olmak üzere diğer cemiyetlerin girişimleriyle yapılan mitingler, bütün Anadolu’ya yayılmış ve halkı bilinçlendirmede önemli rol oynamıştır (Ünal, 2018: 58). Türk Ocaklarının, Anadolu’nun işgaller karşısında benimsediği düşünce yapısı, İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti gibi hareketlerin başlatılmasıyla kurumsallaşmıştır.

Halit Morali tarafından Türk Ocakları binasında hazırlanan Redd-i İlhak Beyannamesi’nde; Yunanlıların İzmir’in işgalinin hukuksuz olduğu, işgale karşı direnileceği açıklanmıştır (Georges-Gaulis, 1999: 10). Türk Ocakları başkanı olan Hamdullah Suphi Tanrıöver, İzmir’in işgali sonrasında bölgede incelemelerde bulunmuş, Yunan askeri birliklerinin saldırılarını durdurmak için Uşak civarında ilk direniş hareketini başlatmıştır (Baran, 2001: 14). 16 Kasım 1919-1927 Haziran 1920 tarihleri arasında, Türk Ocağı yönetim kurulu üyesi Mustafa Necati öncülüğünde bir grup, Gediz Bölgesi’ndeki direnişi temsilen 74 sayı olarak Balıkesir’de İzmir’e Doğru Gazetesi’ni

yayımlamıştır (Kaya, 2008: 303). Bu gazetede, dış basında yer alan haberlerin yanı sıra cepheden günü güne haberler, Ankara ve TBMM'nin yayınladığı yazılara yer verilmiştir. Yine Millî Mücadele döneminde, Müdafaa-i Hukuk hareketinin bir parçası olan Milli Kongre Cemiyeti'nde, Türk Ocakları ile benzer bir şekilde Türk halkının işgaller karşısındaki tavrını tüm dünyaya duyurmayı amaçlamıştır. Türk Ocaklarına mensup Kazım Nami itilaf devletlerinin haksızlığını ele aldığı Milli Kongre Cemiyeti'nin beyannamesini, kendisi tarafından çıkarılan Türk Dünyası gazetesinde belirtilmiştir (Sarınay, 1993: 209-210).

Millî Mücadele döneminde, Türk Ocağı üyeleri Sakarya Meydan Savaşı'nda "Sakarya Oymağı" adında bir kuvvetle yer almışlardır (Hacaloğlu, 1995: 14). Mütareke döneminde, Türk Ocaklarının üstlendikleri rol karşısında yöneticiler de Mustafa Kemal etrafında toplanmış, Kurtuluş Savaşı ardından Türk Ocağı şubeleri sayısı hızla artmıştır (Kat, 2010:171). Yusuf Akçura, Mehmet Emin Yurdakul, Hüseyin Bozkurt, Ahmet Ferit Tek gibi Türk Ocakları yöneticileri, son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimlerine katılabilmek için Milli Türk Fırkası'nı kurmuşlardır. Milli Türk Fırkası programında yer alan maddelere bakıldığında, Millî Mücadele döneminin haklı gerekçesi, millet ve vatan gibi kavramların ne anlam ifade ettiği gibi konular üzerinde durulmuştur. Bu maddeler şunlardır (Yiğit, 2021: 93):

Madde 2- Wilson Prensiplerinin milliyetten kast ettiği manaya da yanarak vahdet ve tamamiyetimizi müdafaa eylemek lazımdır.

Madde 3- Millî Türk Fırkası Türk tabirinden ırk tefrik etmeksizin Türk lisan ve terbiye ve hissiyatıyla melûf olanların heyet-i mecmuasını kast eder.

Madde 5- Milliyet prensibine nazaran milletler parçalanmaz. Fırka (Türkiye) denilen Türk veya Türk medeniyetini kabul eylemiş Müslüman ekseriyetiyle meskûn kıtanın tamamiyet-i mülkiyesinin temin edilmesini katiyetle talep eder.

12 Ocak 1920 tarihinde Osmanlı Mebusan Meclisi açılmış, Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver, Antalya milletvekili olarak seçilmiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Mustafa Kemal, Misak-ı Milli kararlarını okumuştur. Hamdullah Suphi Tanrıöver ise, Millî Mücadelenin desteklenmesi için Mebusan Meclisi'nde şu konuşmayı yapmıştır (Kılıç, 2006: 32-33):

Anadolu'da vatan müdafaası için ortaya çıkmış olan Kuvay-ı Milliye'yi tanıdığımızı, milli hareketi tasvip ettiğimizi ve bu harekete istinad etmekte

olduğumuzu dünyaya ilan etmeliyiz. Dağınık sürüye yol gösterecek Çoban Yıldızı, milli bir ümit halinde Anadolu, topraklarının üzerinde doğup yükselmiştir. Bugünkü vazifesi vatan müdafaasında ibaret olan Millet Meclisi, bu müdafaada yalnız olmadığını, son vazife için yeni bir mücadelenin lüzum gösterdiği bütün fedakarlıklara razı olarak, mücadele ve istiklal bayrağını çeken Anadolu hareketleriyle, bizim aramızdaki istirak ve vahdeti kayıt ve ilan etmelidir. Ancak bundan sonra söz söylemek, müzakere etmek, karar vermek hakkını haiz oluruz.

Tanrıöver'in bu konuşmasında; Türk Ocaklarının Millî Mücadele döneminde işgaller karşısında verdiği tepkiler, halkta milli bilinç oluşturmada ve Millî Mücadele'ye verdiği katkılar görülmektedir. Misak-ı Milli kararlarının kabul edilmesi; Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarının, bağımsızlığının ve toplum kaderini ortaklaştırması yönüyle önemli bir aşamadır. Misak-ı Milli'nin sınırlar konusunda azami kabul edilebilecek sınır ne ise ulusal sınır olarak kabul edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur (Durgun, 2011: 135-136). Mustafa Kemal'in "*Misak-ı Millimizde muayyen ve müspet bir hat yoktur. Kuvvet ve kudretimizle tespit edeceğimiz hat, hatt-ı hudut olacaktır*" sözleri, hakimiyetin sağlanması ve coğrafi açıdan egemenliğin kurulmasındaki rolünü açıklamaktadır (Turan, 2017: 109). Türk Ocağı ise bu süreçte vatan, millet, ulus ve bağımsızlık değerleri esaslarına dayalı Misak-ı Milli kararlarının en önemli savunucusu olmuştur (Gültekin & Bora, 2008: 301). Mustafa Kemal'in "Türk Cumhuriyeti'nin inkılabı ocaklara istinat etmektedir" ifadesiyle Cumhuriyet değerlerinin ve inkılâpların halka açıklanmasında büyük bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır (Atatürk, 1998 :215). Bu açıdan Yusuf Akçura'nın "*Ocağın tarihinde fasıla yoktur*" yani Türk Ocaklarının kurumsal yapısı ve tarihsel süreçte süreklilik gösterdiği görülmektedir (Akçura,2009:217).

Nitekim Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yenilgiyle uğraması sonucunda Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla, milli çıkarların korunma görevini Türk Ocağı üstlenmiştir. Özellikle İstanbul ve İzmir'in işgalleri sonucunda Türk Ocakları, tepki olarak pek çok miting düzenlemişlerdir (Darendelioğlu, 1997: 46-47). Ayrıca Türk Ocaklarının işgaller karşısında yayımladığı İzmir'e Doğru Gazetesi gibi pek çok basın-yayın çalışmaları ile halk ve Ankara hükümeti arasında bağ kuvvetlenmiştir (Kaya, 2008: 314). Türk Ocaklarının Birinci Dünya Savaşı sırasında gösterdiği çabalar, Türk Ocağının ilkeleri savaş sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin devletin ilkeleriyle uyum göstermiştir (Georgeon, 2000: 41). Böylece Türk Ocakları, Türk milletin kaderinin belirlenmesi, vatanseverlik ve milliyetçi düşüncelerin oluşumunda,

işgaller sonucunda oluşan karamsar ortamdan kurtulmasında ve Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasına zemin hazırlamıştır (Kodal, 2014: 307-309). Türk Ocaklarının Millî Mücadele dönemindeki başarıları; 1923 yılında Türk Ocaklarına bir bina tahsis edilmiş ve Reji İdaresi bütçesinden ödenek tahsis edilmesi, 2 Aralık 1924 tarihinde ise 1117 numaralı Bakanlar Kurulu Kararı ile Türk Ocakları kamu yararına çalışan dernekler statüsüne alınmış ve 1928 yılında borçlarının bir kısmının hazine tarafından ödenmiştir (Bozaslan, 2020: 411). Genel itibariyle Türk Ocağı, Birinci Dünya Savaşı boyunca bağımsızlık, egemenlik haklarının korunmasında ve ulus devletin kurulmasında etkili olmuştur (Bozatay & Yavaşan, 2024: 134).

3.3. Ulus Devletleşme Sürecinde Türk Ocaklarının Fikri Katkıları

Ulus-devlet, sınırları belli olan, bağımsızlık, egemenlik ilkelerine dayanan; birlik, vatanseverlik, milliyetçi duygularıyla bir arada yaşayan bireylerin oluşturduğu bir yapıdır (Özbey, 2019: 246). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin erken yıllarında, Türk Ocakları, Türk milliyetçiliği ve toplumda milli bilinç inşa etme amacıyla önemli bir araç olarak kullanılmıştır (Tevetoğlu, 1987: 112). Mustafa Kemal Atatürk, Anadolu'ya Türk milletini ve vatanını kurtarmak amacıyla harekete geçmiştir (Kurşuncu & Akbal, 2023: 7). İstanbul'da Türk Derneği, Türk Ocakları ve Türk Yurdu gibi derneklerin kurulması soy temelli bir ulusçuluk anlayışı gelişim göstermeye başlamıştır (Yıldırım, İnanç & Uysal, 2009: 250). Bu anlayışın temsilcileri; Hüseyinzâde Ali, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi Türk dünyasının farklı bölgelerinden Türkçülerin yanı sıra Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sadri Maksudi Arsal, Zeki Velidi Togan'dır (Toprak, 2012: 99). Bu aydın topluluğu, Türkçe konuşan aynı soy bağına mensup insanları Türk ulusu olarak tanımlamışlardır.

1920'li yılların ilk yarısında ulus arayışına giren bir kesim aydın topluluğu 1920'lerin ikinci yarısından itibaren Türk Ocaklarının Aydınlanmacı ve İlkçi (primordial) düşünce yapılarının etkisi altında kalmışlardır (Hacaloğlu, 2000: 56-57). Bu düşünceye göre, Türkiye milletinin tarih öncesi dönemlerden beri var olduğunu ve doğal bir topluluk olarak geliştiğini savunmuşlardır (Durgun, 2019: 109). Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından ve Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, Atatürk'ün yönlendirmesiyle Türk Ocaklarının Ankara'daki merkezi yeniden faaliyete geçirilmiştir. Türk Ocakları, Osmanlı döneminde de olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de kültürel faaliyetlerini başta merkez olmak üzere taşrada da etkili bir biçimde sürdürmüştür. Türk Ocakları, Osmanlı'nın çok uluslu yapısına karşı erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türk

kimliğinin vurgulanmasına yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Türk Ocaklarının bu anlayışı, zamanla aydınlanmacı bir yaklaşıma doğru evrilmiştir. Türk Ocaklarının aydınlanmacı milliyetçilik düşüncesi, modernleşme ve sanayileşme süreçleriyle beraber inşa edilmiştir. Zira Ziya Gökalp, aydınlanmacı milliyetçilik anlayışı milletin ortak kültür ve eğitimle şekillenmesi üzerine kurulmuştur. Ziya Gökalp'in bu yaklaşımı, Türk Ocaklarının, Türk milletinin modernleşmesine yönelik yaptıkları oldukları çalışmalarına yansımıştır. Böylece Türk Ocaklarının faaliyetleri, aydınlanmacı milliyetçilik düşüncesiyle birlikte yürütülmüştür (Yıldırım, 2014: 80). 1920'lerin vatandaşlık anlayışı, anayasal düzen, laiklik anlayışının 1930'lu yıllardan itibaren ilkçi ulusal kimlik arayışına bırakması üzerine, Ankara ve İstanbul Hukuk Fakültelerinde; Yusuf Akçura Siyasi Tarih, Ahmet Ağaoğlu Anayasa, Sadri Maksudi Arsal Hukuk Tarihi derslerini vermişlerdir (Birinci, 2017: 81).

Milli Mücadele sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde, Türk Ocakları iki temel işlev üstlenmiştir: İlki, vatanın bütünlüğünü sağlamak ve Türk kültürünü yaymak; ikincisi ise Türk milletini modern ulus haline getirmeyi amaçlayan inkılapların destekleyicisi ve koruyucusu olmaktır (Akbulut, 2024: 22). Mustafa Kemal Atatürk, bu iki temel hedefin gerçekleştirilmesinin ardından toplumsal, sosyal ve ekonomik alanlarda çağdaşlaşma ve modernleşme yönünde çeşitli reformları hayata geçirmiştir (Turan, 1982: 3). Ağaoğlu (1926: 1727), Türk Ocaklarının kuruluşundan itibaren siyaset dışı kalma politikasının Cumhuriyet döneminde, Türk Ocaklarının uygulaması gereken politikayı şu şekilde açıklamıştır: *“Evvela hükümet, devlet ve memleket baştan başa Türkcülük cereyanını kabul etmiş ve bu bütün kanunları ve halka istinad ettiği Teşkilat-ı Esasiye ile teyit etmiştir. Fakat bununla bizim Türk Ocaklarının siyaset-i rüzmerre ile iştilal etmeleri fikrinde olduğumuz zannedilmesin.”*

Ağaoğlu'nun ifadelerine göre, devlet anayasal düzenlemelerle Türkcülüğü resmi olarak benimsemiş ve Türk Ocakları bu ideolojiyi desteklemiştir; ancak bu benimseme doğrudan bir uygulama şeklinde gerçekleşmemiştir. Falih Rıfkı Atay, Cumhuriyet döneminde Türk Ocaklarının yeni görevlerinin, belirlenen düşünceleri hayata geçirmek üzere faaliyetlerde bulunmak olduğunu vurgulamıştır. Reşit Galip ise, Türk Ocağı üyelerinin, Türk ulusunun modern medeniyet seviyesine ulaşana kadar çalışmalarını sürdüreceklerini belirtmiştir. Bu bağlamda Temsil Heyeti, Müzik Heyeti, Köylüye Yardım Heyeti, Irşad ve Tenvir (halkı yönlendirme) ve Spor Heyeti gibi altı heyetin Türk Ocaklarına bağlanması gerekliliğini savunmuştur (Rıfkı, 1926: 613). Türk Ocakları, bu

heyetler aracılığıyla siyasi, sosyal ve kültürel meseleleri halka anlatmak ve toplumu yönlendirmek amacıyla faaliyet sürdürmüştür (Gökalp, 2005:15). Ancak Cumhuriyet döneminde Türk Ocaklarının üstlendiği görev ve misyon hakkında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Adana Türk Ocağının yayın organı olan Altın Yurd dergisinde, Türk Ocakları içindeki düşünce ayrılıkları yansıtılmıştır. Bazı gruplar, Türk Ocaklarının Türk kültürünü geliştirmeye yönelik benimsediği yaklaşımı ve Ziya Gökalp'in milli bilinç oluşturmak amacıyla geliştirdiği kültürel milliyetçilik anlayışını, Türkçülüğün halkçılıkla birlikte ele alınması gerektiği görüşüyle eleştirmiştir. Bu eleştiriler, Türk Ocaklarının ideolojik bakış açısı ve toplumsal rolü konusundaki tartışmaları derinleştirmiştir (Pınar, 2015: 547).

1923 yılı itibariyle Türkiye Cumhuriyeti genelinde Türk Ocaklarının şube sayısı kırka ulaşmıştır. Hamdullah Suphi Bey, Türk Ocaklarının devlet içindeki faaliyetlerini ortak bir zeminde yürütülebilmesi amacıyla, tek bir merkeze bağlanmasının gerekli olduğunu ifade etmiş ve bu doğrultuda bir kongre düzenlenmesi önerilmiştir (Üstel, 2024: 132). Nitekim Türk Ocakları, 23-25 Nisan 1924 tarihlerinde, Birinci Umumi adı altında bir toplantı gerçekleştirilmiş ve Türk Yurdu dergisinin yeniden yayımlanmasına karar verilmiştir (Karacakaya, 2023: 52-53). Aynı kongrede Yusuf Akçura, Türk Yurdu dergisinin imtiyaz hakkını Türk Ocaklarına devretmiştir. Bu dönemde Türk Yurdu dergisi, Türk Ocaklarının bilimsel, sanatsal ve kültürel faaliyetlerini yansıtmak ve Türklerin kültürel birliğinin sağlanmak amacıyla kullanılacağı vurgulanmıştır (Georgeon, 1982: 179). Türk Ocaklarının Birinci Umumi Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda, 1926 yılında İzmir'de Mimar Necmettin Emre tarafından Türk Ocağı projesi hazırlanmış; kongre, toplantı ve konferans salonlarının yer aldığı bu proje onaylanarak uygulamaya konulmuştur (Güneş, 2011: 276).

Bu karar sonucunda, Türk Ocaklarının hars (medeniyet) heyetinin çalışmalarının niteliği ve niceliğinin tartışıldığı dönemde Ankara Türk Ocağı gibi diğer bölgelerde Ocaklarda geleneksel Türk kültürünü yansıtan sergiler, yabancı dil eğitimi ve konserler düzenlenmiştir. Benzer şekilde Maraş Türk Ocağı, Edirne Türk Ocağı, Adana Türk Ocağı ve Batı Anadolu'da bulunan Türk Ocaklarında çiftçilerin eğitilmesi, sanayi şirketlerin kurulmasına yönelik teşvik çalışmalarını yapmışlardır (İpek, 2010: 113-115). 1928 yılında Türk Ocaklarında düzenlenen kurultayda, basın yayın faaliyetlerinin daha geniş bir sahada olması gerektiği vurgulanmış, özellikle gençlere yönelik çalışmalara yoğunlaşılması gerektiği belirtilmiştir (Rıfkı, 1928: 1). Bu doğrultuda İzmir Konsoloslugu, Türk Ocaklarının önemli bir üye sayısına sahip olduğunu, milliyetçi

fikirleri desteklediği ve faaliyet alanına sahip olduğunu ifade etmiştir (Güneş, 1998: 124). Hamdullah Suphi ise, Türk Ocağının Birinci Dünya Savaşı boyunca yaklaşık 150 kadar edebi, kültürel alanda sergi, konferans, kütüphane açılışı ve sinema gibi pek çok faaliyetlerin düzenlediğini söylemiştir. Suphi, bu etkinliklerin Türklerin büyük ve eski bir uygarlığa sahip olduklarının açıklamak için düzenlendiğini vurgulamıştır (Türk Yurdu, 1917: 3643).

Hamdullah Suphi, Türk Ocakları Birinci Umumi Kongresi'nde, Türk Ocaklarının dilin sınırlarının diğer dillerin etkisinden korumak ve Türk vatanının manevi bekçiliğini üstlendiğini söylemiştir (Tanrıöver, 1987: 101). Ayrıca Tachau'nun belirttiği gibi (1963: 171), kongre sırasında Türk Ocakları Yasası'nın ikinci maddesindeki "Bütün Türkler" ifadesine "medeni ve sıhhi tekamüle çalışma" sözü eklenmiştir. Bu şekilde Türk Ocaklarının, Türk milletinin yalnızca sosyal ve kültürel alanlarda değil, aynı zamanda sağlık alanında da gelişimini desteklemeyi amaçladığı ifade edilmiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver, Birinci Umumi Kongresi'nde yaptığı konuşmada, Türk dünyası ile Anadolu'nun yeniden toparlanmasının, bütün Türklük anlayışı çerçevesinde önemli bir misyon üstleneceğini vurgulamıştır (Tanrıöver, 1987: 49). Türk Ocakları'nın yeniden örgütlenme sürecinde Tanrıöver, bilim, edebiyat, sanat ve bilim alanlarında yürütülecek faaliyetlerin, ulusal kültürün inşasında yalnızca Türk tarihinden hareketle şekillendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu doğrultuda Tanrıöver, Türk Ocaklarının üçüncü maddesinde yer alan "Ocak fırka siyasetiyle uğraşmaz" anlayışının, Türk milletinin ortak değerleri ve idealleri doğrultusunda yön değiştirmesi gerektiğini önermiştir (Baydar, 1968: 57). Hamdullah Suphi Tanrıöver, bu kongre sırasında Türklük tanımına ilişkin çıkan tartışmada kürsüye gelerek, Niyazi Bey'in "halkın Türk dediği mutlak Türktür" ifadesine karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre bu düşüncelerin, Türk asıllı Laz, Çerkez ve Kürt gibi adlandırmaların yapılmasının ulus devletleşme aşamasına zarar verebileceğini açıklamıştır (Tachau, 1963: 172). Ayrıca, Türk Ocaklarının Birinci Umumi Kongresi'nde, Türk milletinin iktisadi açıdan gelişimi kararının alınması üzere Maraş, Buldan, Bursa ve Edirne Türk Ocağı şubelerinde esnaflara, çiftçilere ve şirketlere yönelik destek girişimlerinde bulunmuştur (Berk, 2017: 485). 27-28 Nisan 1925 tarihinde Türk Ocakları İkinci Kurultayında, hars, Türkoloji ve fikir alanında etniklerine ağırlık verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu dönemde Türk Ocağı şube sayısı 135'e çıkmıştır. 26 Nisan 1925 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk Türk Ocakları delegelerine yaptığı konuşmada şu ifadelerde bulunmuştur (Sarınay, 1993: 84): *"Bu gibi içtimai ocakların hep*

garp memleketlerinde tekasüf etmiştir. Şimdi şark bu boşluğun cezasını çekmektir. Türkiye Cumhuriyeti'nin inkılabı ocaklara istinat etmektedir”.

Atatürk, Türk Ocaklarını bir sivil toplum kuruluşu olarak görmüştür. Atatürk, Sivil Toplum Kuruluşları aracılığıyla Türkiye'nin toplumsal ve kültürel kalkınmasında tamamlayıcı ve destekleyici bir rol üstlenebileceğini vurgulamıştır. 1925 yılında Cumhuriyet rejiminin kökleşmesi sürecinde, Şapka Kanunu'nun kabulü, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ve Şeyh Sait İsyanı gibi siyasi ve toplumsal gelişmeler, Türk Ocaklarının faaliyetlerinde ivmelenmeye neden olmuştur. Bu bağlamda Türk Ocakları, Cumhuriyet Halk Fırkasına destek bildiren telgraflar göndermiş ve kamuoyunu yönlendirmeye yönelik mitingler düzenlemiştir (Georgeon, 2006: 50). Şeyh Sait İsyanı sonrasında, devletin merkezîyetçi yapısını güçlendirme çabaları doğrultusunda, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Türk Ocaklarının teşkilatlanma faaliyetleri hız kazanmış ve bu bölgelerdeki şube sayısında artış gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda, 1926 yılına gelindiğinde, Türk Ocaklarının ülke genelindeki şube sayısı 217'ye ulaşmıştır (Çubuk, 2024: 84). 1 Nisan 1926 tarihli genel kongre öncesinde yayımlanan *Türk Ocağımız* başlıklı yazıda, Türk Ocaklarının gençliği hedef alan eğitim, bilim ve kültür alanındaki etkinliklerinin, inkılapların toplumla bütünleştirilmesinde işlevsel olduğu; bu yönüyle genç kuşakların sorumluluk bilinci ile donatılması gerektiği vurgulanmıştır (Yılmaz & Ersoy, 2021: 45).

23 Nisan 1926 tarihinde gerçekleştirilen Türk Ocakları 3. Kurultayı'nda, örgütün temel amacının Türk milliyetçiliği ve Türk kültürüne (harsına) hizmet etmek olduğu açık bir şekilde vurgulanmıştır (Georgeon, 2006: 46). Bu doğrultuda, Ocaklar Cumhuriyet inkılaplarının halka tanıtılması ve benimsetilmesi sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, Aydın Türk Ocağı, Şapka Kanunu'nun ilanı ile birlikte inkılaplara destek verdiklerini açıklamış ve biçki-dikiş kursları düzenleyerek kadınların modern bir görünüme kavuşmasına katkı sağlamıştır (Tuna, 2015: 58). Modernleşme çabaları çerçevesinde Türkiye'nin geleneksel tarımsal yapısının sanayiye dayalı bir biçimde yeniden yapılandırılması hedeflenmiş; dil politikalarında ise "Vatandaş Türkçe Konuş" gibi uygulamalarla, kamusal alanda Türkçenin kullanımını yaygınlaştırmaya yönelik çeşitli uygulamalar başlamıştır (Üstel, 2024: 202). Bu doğrultuda İzmir Türk Ocağı, milli dilin korunması, yabancı etkilerden arındırılması ve anadilin yaşatılması konularında etkin söylem geliştirmiştir (Türk Yurdu, 1927: 45). 1926 Kurultayı'nda ise, yabancı kökenli kelimelerin kullanımına yönelik eleştiriler getirilmiş, Türkçe konuşmayanlara

yönelik yaptırımlar önerilmiş, ancak bu öneriler, radikal bulunarak kabul edilmemiştir (Merkezi, 1930: 210). Öte yandan, 30 Nisan 1928 tarihinde gerçekleştirilen Altıncı Toplantısı'nda Enis Behiç Koryürek tarafından Türk Ocakları Tüzüğü'nün Arapça tamlamalardan arındırılması ve daha sade bir Türkçeyle yeniden düzenlenmesi önerilmiştir (Merkezi, 1930: 320). Türk Ocakları çevresindeki aydın çevre, çok uluslu Osmanlı sistemine karşılık, Türkçülük temelli bir ulus-devlet inşasını savunmuş ve bu ideolojik dönüşümde etkin rol almıştır. 1924 Anayasası ile birlikte, millet anlayışı vatandaşlık esasına dayandırılmış; böylece etnik değil, siyasal aidiyete dayalı bir vatandaşlık kimliği oluşturulmuştur (Kalaycıoğlu, 2007: 268-269).

Ziya Gökalp'in "Hars Teşkilatı" başlıklı yazısında belirttiği üzere, milli kültürün sistematik bir örgütlenme ile güçlendirilmesi gerektiği fikri, Türk Ocaklarının faaliyetlerine de yön vermiştir (Demir, 2018: 5). Türk Ocağı çevresindeki aydınlar, çok milletli Osmanlı Devleti yerine, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Türkçülük politikasının uygulamada karşılık bulduğunu kabul etmişlerdir. Türk Ocakları içinde, millet anlayışının vatanın bölünmez bütünlüğü düşüncesinden yola çıkan millet anlayışının, belirli bir vatanla bağdaştırılması bu dönemde yeterince destek bulamamıştır. Ancak, bu düşünce, 1924 Anayasası ile millet ve vatandaşlık bağlarının esas alınarak yeni bir zihniyetin oluşmasına olanak sağlamıştır (Akgün & Uluğtekin, 2010: 20). 1924 yılı itibarıyla Türk Ocağının şube sayısı 71'e ulaşmış ve yönetim kademelerinde hızla destek bulmuştur (Akçura, 2006: 101-102).

3.3.1. Ulus Devletleşme Sürecinde Türk Ocaklarının Dil ve Kimlik İlişkisi Bağlamındaki Katkıları

Türk Ocakları, Cumhuriyet rejimine olan bağlılıklarını ifade ederken hem Batı tekniklerini hem de geleneksel değerleri birleştiren bir yaklaşım benimsemiş; bu durum ulus devlet anlayışının oluşum sürecine önemli bir katkı sağlamıştır (Salep, 2021: 92). Bu bağlamda, Ziya Gökalp 30 Mayıs 1923 tarihinde Yeni Gün gazetesinde yayımlanan "Hars Teşkilatı" başlıklı yazısında, milli kültürel değerlerin çeşitli teşkilatlar aracılığıyla ortaya çıkarılması gerektiğini vurgulamıştır (Salep, 2021: 93). 12 Kasım 1924 tarihinde, Atatürk'ün milli düşünce sistemini akademik düzeyde kurumsallaştırma amacıyla Türkiye'de ilk olarak Türkiyat Enstitüsü kurulmuştur. Bu enstitü, Türk milletinin kültürel kimliğini oluşturan temel unsurlar olan dil, edebiyat, tarih ve kültür alanlarında bilimsel araştırmalar yürütmek üzere yapılandırılmış; aynı zamanda bu alanlardaki çalışmaların sistematik biçimde düzenlenip yayımlanmasını hedeflenmiştir (Uluskan, 2010: 183).

Böylece, milli bilinç inşasında bilimsel önemi vurgulanmış ve Türk kimliğinin akademik temeller üzerine temellendirilmesi yönünde önemli adım atılmıştır. Türkiyat Enstitüsü'nün müdürlüğüne M. Fuad Köprülü atanmış ve özellikle Türk tarihi üzerine önemli bilimsel çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu enstitü bünyesinde yayımlanan *Türkiyat Mecmuası* adlı dergide, Türkoloji alanına dair çok sayıda araştırmaya yer verilmiştir (Uluskan, 2010: 185). Bunun yanı sıra, Orta Asya kökenli aydınlarından Yusuf Akçura ve Sadri Maksudi Arsal, 1930'lu yıllarda, tarih ve dil alanında gerçekleştirilen dönüşüm süreçlerinde öncü isimler yer almışlardır (Durgun, 2014: 193). Bu kişiler aynı zamanda Pan-Türkizm düşüncesini, yani Türklerin ortak bir dil etrafında birleşmesini savunmuşlardır (Ayda, 1991: 145). Arsal, 1925 yılında Türk Ocaklarına üye olmuş, 1927 yılında ise Hars Heyeti'ne seçilmiştir. Ona göre Batı'da birçok ulus, sürekli olarak yeni sözcükler türeterek çağdaş ve gelişmiş bir dil oluşturma çabası içerisinde; benzer bir yaklaşımı Türk dili için de benimsenmesi gerektiğini savunmuştur (Yücel, 2023:469). Arsal, Türkçenin kendi özünü yeniden kazanabilmesi adına tarihsel kaynaklara yönelmiş; Bilge Kağan ve Yusuf Has Hacıp gibi isimlerin kullandığı dil biçimlerinden ilham almıştır. Arsal'a göre, Türk ulusunun modern bir dile sahip olabilmesi için bu köklü kaynakların incelenmesi ve değerlendirilmesi gereklidir (Demirci, 2022: 54).

Erken Cumhuriyet döneminde ulusçu anlayış, Batılı ülkelerde olduğu gibi otoriter ve modernleşmeci bir yaklaşıma evrilmiştir. Çünkü Batı dünyasının antropolojik yaklaşımlarının etkisiyle, soy temelli bir ulus anlayışının öne çıkmasının yansımaları Türkiye Cumhuriyeti'nde de görülmüştür. Bu bağlamda Cumhuriyet döneminde Fransız tarzı sosyolojik ve yurttaşlık temelli ulusçuluğun yerine, Alman tarzı etnik ve kültürel kimlik inşasına dayalı bir anlayış benimsenmeye başlanmıştır (Arsal, 2018: 83). Böylece Türkiye'de kimlik inşası; mekânsal, zamansal ve tarihsel açılardan dönüşüme uğramıştır. Bu dönemde Orta Asya'nın öne çıkarılması yalnızca köken vurgusuyla sınırlı değildir, aynı zamanda rejim değişikliğiyle birlikte coğrafyaya bakış açısında da bir dönüşüm yaratmıştır.

Arsal'a (2018: 84) göre, Türklerin "vatan-ı aslîsi" (asıl vatanı) Orta Asya'dır ve Anadolu, bu tarihsel kökenin bugünkü karşılığı olan bir coğrafya olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyet döneminde Türklerin menşeyini vurgulamak ve bu anlayışı güçlendirmek adına göç yolları incelenmiş ve bu doğrultuda Türk Tarih Tezi geliştirilmiştir. Sadri Maksudi Arsal, 1930 yılında Türk Ocaklarının VI. Kurultayı'nda, yalnızca tarihle ilgilenecek bir "Tarih Heyeti" kurulmasını önermiş ve bu öneri, daha

sonra Türk Tarih Kurumu'nun temelini oluşturmuştur (Kabapınar, 1992: 143). Aynı kurultayda Türk Ocakları Kanunu'na, "*Merkez Heyeti, Türk tarihi ve medeniyetini ilmi bir surette tetkik ve tettebbu (derinlemesine araştırmak) eylemek vazifesiyle mükellef olmak üzere bir Türk Tarihi Tetkik Heyeti teşkil eder*" maddesi eklenmiştir (İnan, 1989: 9). Arsal'ın bu teklifi, Afet İnan aracılığıyla Atatürk'e iletilmiş ve netice itibarıyla Yusuf Akçura, Afet İnan, Sadri Maksudi Arsal ve Mehmed Fuad Köprülü gibi Türk Ocakları üyelerinin öncülüğünde kurulan Türk Tarih Kurumu, ulus-devlet inşa sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir (Koşay, 1967: 62).

Arsal, Türk Ocağının yayın organlarından biri olan Türk Yurdu dergisinde kaleme aldığı yazılarında, Türklerin köklü bir geçmişe sahip olduğu vurgulanmıştır (Koşay, 1967: 63). Arsal, Türk Ocağının, Türklük kimliğini canlandıran bir meclis niteliği taşıdığını belirtmiştir. Bu dönemde, Türklerin tarihsel olarak güçlü bir millet olmalarına rağmen yazılı eser geleneğinin zayıf olmasının önemli bir sorun olduğu gündeme gelmiştir (Güvenç, 1997: 12). Çünkü ulus-devlet için kimliklendirme yapmanın yolları din, dil, ortak geçmiş, gelenek ve kültür gibi ortak siyasal hedeflerin belirleyicisi öğeler olarak kullanılması Türkiye Cumhuriyeti devlet anlayışını etkilemiştir (Copeaux, 1998: 23). Dolayısıyla erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin ulus-devlet inşa süreci, yalnızca siyasi ve hukuki bir dönüşümle sınırlı kalmamış; aynı zamanda kültürel ve toplumsal bir yeniden yapılanma süreci başlatılmıştır. Bu süreçte tarih yazımı, yeni Cumhuriyet rejimin temel ideallerini halka benimsetme amacıyla önemli bir ideolojik araç olarak işlev görmüştür (Çelik, 2016: 85).

Özellikle Cumhuriyet döneminde eğitim politikaları aracılığıyla bireylerde milli kimlik inşa edilmeye çalışılmış; bu çabanın merkezinde ise ortak bir geçmiş bilinci oluşturulması anlayışı geliştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, bu doğrultuda tarihsel anlatıları yeniden kurgulayarak bireyleri bir ulusun parçası haline getirmeye ve böylece milletleşme sürecini hızlandırmayı hedeflenmiştir. Böylece Atatürk, devletin kuruluş aşamasında millet ve ulus bilincinin oluşturulması üzerine ciddi şekilde düşünmüş, bunu tarihsel ve bilimsel açıdan temellendirmek amacıyla araştırmalar yapmıştır (Korkmaz, 2023: 646). Atatürk'ün, Asya'daki Türklerle ilgili Anadolu ve İslam tarihi hakkında yaptığı okumalar arasında uygarlık tarihini disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alan "The Outline of History (Dünya Tarihi)" gibi pek çok eseri dikkatle incelemiştir (Tezcan, 1981: 23). Bu nedenle, Türk Milli kimliğini inşa etmek amacıyla oluşturulan Türk Tarih Tezi'ni

Türk Tarih Kurumu dile getirmiş ve Türk Tarihinin Ana Hatları başlığıyla yayımlar yapmıştır (Gedikli, 2017: 282).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, Sadri Maksudi Arsal gibi birçok aydın, resmi tarih yazımında etkin roller üstlenmişlerdir. Bu aydınlar, Türk Ocaklarının yayın organı olan Türk Yurdu dergisinde kaleme aldıkları yazılarla, Türk milli kimliğinin oluşturmaya yönelik ders kitapları ve diğer eğitim materyalleriyle bu sürece katkı sunmuşlardır (Gedikli, 2017: 283). 1930 yılında yayımlanan *Türk Dili İçin* adlı eserinde Arsal, Türk milli kimliği inşasında dilin önemini anlatmıştır (Pultar, 2017: 60). Arsal'a göre, ulus-devletleşme sürecinde milletin inşasındaki en temel unsur dil birliğidir (Ercilasun, 2017: 169). Bu doğrultuda Arsal (1975: 443-444), halk dili ile bilim dili arasında bir ayırım yapılması ve bu temelde bir dil akademisinin kurulması gerektiğini savunmuştur. Arsal, bu tür bir yapılanmanın, Türk milletinin gelişimi, kendini tanıması ve Türklük bilincinin yerleşmesi açısından kritik bir rol oynadığını ifade etmiştir. Atatürk'ün düşünce sisteminde, Batı medeniyeti hedefine yönelik milli gelişim esas alan çalışmalarında geçmişin yeniden hatırlanması üzerinde şekillenmiştir. Böylece ulus-devlet inşasında ön koşul olarak görülen ulusun manevi kaynaklarının yeniden düzenlenmesi ve şekillendirilmesi çabası, tarih anlayışının da ulus-devlet bakış açısıyla ilişkilendirilmesini sağlamıştır (McMillan, 2003: 366).

Erken Cumhuriyet döneminde Türk Tarih Kurumu, Maarif Vekâlet gibi kurumsal yapılar toplumsal belleğin yeniden inşasında önemli bir üstlenmiştir. Sonuç olarak, tarih yazımı sadece geçmişi anlamaya yönelik bir faaliyet değil, aynı zamanda modern ulusun geleceğini şekillendirmiştir. Türk Ocakları, Cumhuriyet'in erken döneminde dilde sadeleşme ve gelişim amacıyla çeşitli yayınlar yayımlamıştır. Bu yaklaşım, Ziya Gökalp gibi Türk Ocağı mensuplarının, ulus-devletleşme sürecinin dilde başlaması gerektiğini vurgulamalarından kaynaklanmaktadır (Heyd, 1979: 136). Ziya Gökalp'in dilde sadeleşme amacıyla halk ve aydın arasındaki ayrımı kaldırma çabası, tüm ulusu edebiyata dahil ederek ulusallaşma sürecine katkı sağlamıştır (Özkan, 2021: 436-437). Gökalp, milli edebiyat anlayışını eserlerinde derinlemesine işlemiş, masal, efsane, Altın Destan, Kızılelma ve Alageyik gibi metaforları ve mitleri kullanarak Türk milletinin geçmişi ve kültürüyle bağ kurmuştur (Aktaş, 1992: 675). Ziya Gökalp'in 1910'lu yıllarda kaleme aldığı Ergenekon Destanı, bu dönemin önemli eserlerinden biri olarak dikkat çeker. Ayrıca, Tarhan imzasını kullandığı *Yeni Gün* adlı eserinde, Bozkurt ve Türkleri konuşturarak milli edebiyat anlayışına katkı sağlamıştır (Polat & Ferhatoglu, 2020: 91).

Aynı dönemde Halide Edib, Kurtuluş Savaşı'nda yaşanan olayları ve duyguları bir araya getirerek *Dağa Çıkan Kurt* adlı eserini kaleme almıştır. Milli Mücadele döneminin etkisiyle Yakup Kadri ise *İkdam* gazetesinde yazılarına yer verirken, *Ergenekon* adlı eserini de yayımlamıştır (Argunşah, 2010: 12). Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ergenekon* adlı eserinde Türk milletinin tarihsel ve kültürel mirasını ele almış ve bu eser, Türkçülük düşüncesinin önemli bir yansımasıdır (Argunşah, 2010: 13). Gökalp ise *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde, Türk milleti yaratma yolunda milli ilkelere ve değerlere dayalıdır (Gökalp, 1981: 108-109). Aynı şekilde, *Kızılalma* adlı eserinde milli devletleşme ve ulus devletleşme sürecinde öğretmenlerin hangi niteliklere sahip olması gerektiğini tartışmıştır. Bu bağlamda, Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun *Gönül Hanım* adlı romanı da Turancılık ve mütareke yıllarını ele alarak dönemin toplumsal ve kültürel çatışmalarını yansıtmaktadır (Çıkla, 2004: 438). Faruk Nafiz, *Han Duvarları* şiirinde ve Reşat Nuri, *Çalıkuşu* romanında Anadolu'ya hizmet için giden aydın ve entelektüel kişilere yer vermiştir. Ziya Gökalp'in *Acımak* (1928), *Zehra* (1928), *Yeşil Gece* (1928) ve *Kan Davası* gibi eserlerinde de benzer şekilde, Anadolu'ya göreve gelmiş öğretmenler konu edinmiştir. Gökalp'in eserlerinde bu öğretmenlerin ortak noktası, toplumun eğitilmesi ve milli bilincin kazandırılması amacıyla Anadolu'ya hizmet etmeleri olarak belirginleşmiştir (Gökalp, 1970: 41-42).

Halide Edib ise, *Ateşten Gömlek* (1922) eserinde savaş yıllarında öğretmenlik yapan Ayşe karakterini, *Vurun Kahpeye* (1923) eserinde ise Aliye karakterini, Anadolu'nun gelişimine kendini adanmış ve Atatürk ilke ve inkılâplarını benimsemiş bireyler olarak tasvir etmiştir. Her iki eser de milli romantizmin izlerini taşıyan ve toplumun yeniden inşasında önemli bir rol oynayan karakterleri yansıtır. Bu tür eserler, Cumhuriyet'in ideallerini ve halkı bilinçlendirme çabalarını literatüre kazandıran önemli metinlerdir (Wellek & Warren, 1993: 77). Türk Ocaklarının bir diğer yayın organı olan Yeni Mecmua'da, H. Nihal imzasıyla yayımlanan bir mektupta, dış tehditlere karşı Türklüğün korunması, siyasal bir cemiyet haline gelmesi ve ilmî, fikrî ve manevî açıdan çaba göstermesi gerektiği belirtilmiştir (Yeni Mecmua, 1923: 444). Ayrıca, Yeni Mecmua'da, ulusal egemenliğin korunması ve yapılan devrimlerin desteklenmesi amacıyla Türk Ocaklarının şehir ve kasabalardaki teşkilatlarında Türk gençleriyle toplantılar düzenlediğine yer verilmiştir (Üstel, 2024: 140).¹ Kasım 1928 tarihli ve 1353 sayılı “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun” ile birlikte Latin harfleri kabul edilmiştir (Özkorkut, 2023: 167). Bu inkılabın halka açıklanması, öğretilmesi ve

yayılması görevini üstlenen Türk Ocakları, bu doğrultuda bir genelge yayımlamış ve yeni harflerin halka öğretilmesi için yurdun her köşesinde dersler düzenlemiştir. Bu çabalar, Türk Ocaklarının, dilde sadeleşme ve millî kimlik inşası sürecindeki etkin rolünü göstermektedir (Özkorkut, 2023: 168).

3.3.2.Ulus Devletleşme Sürecinde Türk Ocaklarının Fiili Katkıları

1929 Ekonomik Krizi, başta Batı ülkeleri olmak üzere Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. Türkiye'nin ekonomik ve siyasi ilişkilerde içe kapanma politikalarının benimsenmesi, Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz yönde etkilemiş, özellikle tarımsal ürün fiyatlarındaki düşüşler ve ithalatın daralması, ekonomik krizini derinleşmesine neden olmuştur (Akdeniz, 2011: 29-30) Bu süreçte, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, ekonomik bağımsızlığını sağlamak ve milli kalkınma politikalarını sürdürebilmek adına çeşitli stratejiler geliştirmiştir. 1930'lu yıllarda devletçilik politikası benimsenerek, sanayileşme sürecini hızlandırmış, ithalatın azaltılması ve yerli üretimin teşvik edilmesi amacıyla gümrük vergileri artırılmıştır (Çeçen, 2000: 85-86). Ayrıca, dış ticarete denge politikasını benimsemiş, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurulmuş ve Türk parasının istikrarını korumak amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde, kültürel ve toplumsal alanda da millî birliğin pekiştirilmesine yönelik faaliyetler hız kazanmıştır (Başaran, 2017: 75). Türk Ocakları gibi sivil toplum kuruluşları, halkın milli bilinç kazandırılmasında ve inkılapların toplumla bütünleştirilmesi amacıyla etkinliklerini artırmış, genç kuşakların sorumluluk bilincine sahip bireyler olarak yetiştirilmesinde aracı unsur olmuştur (Bozatay, 2018: 132). Böylece Türk Ocakları, erken Cumhuriyet döneminde vatandaşlara ulus-devlet değerlerinin anlatılması amacıyla eğitim faaliyetlerine ağırlık vermeye başlamıştır. Bu açıdan, Adana, Tarsus, Çıldır, Bursa ve Ayvalık gibi şubelerde toplam 514 öğrenciye eğitim verilmiş; 25 şubede halk dershaneleri açılmış ve dil kursları düzenlenmiştir (Üstel, 2024: 289). Kadınların toplumsal hayata katılımını desteklemek amacıyla ise Konya şubesinde daktilo, Diyarbakır'da dil, Samsun'da ticaret ve bankacılık kursları açılmıştır (Hayırlıoğlu, 2019: 75). 1924 yılı itibarıyla şube sayısını 71'e çıkaran Türk Ocakları, devlet kadrolarında da hızlı biçimde destek kazanmıştır (Karabulut, 2020: 383). Bu süreçte, Türk Ocakları hem Batı'nın modern tekniklerini benimsemekte hem de geleneksel değerlerle uyumlu bir sentez kurmakta önemli bir işlev üstlenmiştir (Güneş, 1998: 105).

3 Kasım 1928 tarihinden sonra yeni harflerin halka tanıtılmasında Türk Ocakları ve Millet Mektepleri beraber çalışmalarda bulunmuşlardır (Güneş & Güneş, 2011, Kasım

11). Örneğin, 1928 yılında Türk Ocağı bünyesinde 14 irşat heyetleri aracılığıyla; halka inkılapları tanıtmak, modernleşme ideolojisine uyum sağlaması amacıyla köylere gidip toplantılar düzenlenmiştir. Bu açıdan, Trabzon Türk Ocağında da inkılap işleri komitesinde görevliler, halkla bir araya gelerek yeni inkılaplar, Cumhuriyet ve demokrasi konuları üzerinde sohbetler etmişlerdir (Georgeon, 1982: 203). İnebolu Türk Ocağı ise kendi imkânları doğrultusunda, yeni harflerin öğretilmesi ve tanıtılması amacıyla kurs açılmıştır. Nitekim, 10 Eylül 1928 tarihinde açılan İnebolu Türk Ocağı gece kursuna yaklaşık seksen öğrenci katılmış ve ders almıştır (Bozkurt, 2013: 128). Yine, 1930 yılı ocak haberlerine göre, İnebolu Türk Ocağının eğitim ve öğretimi vermiş olduğu zamanın, maddi desteğin ve emeklerinin önemine değinilmiştir. Ayrıca, İnebolu Türk Ocağının köy mekteplerine ders malzemeleri dağıtması gibi çalışmalarının Muallim Mektebi'nde iki öğrencinin giderlerinin karşılandığı aktarılmıştır (Bozkurt, 2013: 130). Cide Türk Ocağında ise, Ekim 1926 yılı içinde halka ve ocak üyelerine millî ve vatani konular başta olmak üzere çeşitli konferanslar verilmiş, 1928 yılında yeni harf seferberliğinin başlaması üzerine halkın bilgilendirilmesi amacıyla da bir konferans düzenlenmiştir. 1928 yılında yeni harf seferberliğinin başlaması üzerine ülke genelinde açılan ilk kurslardan biri de Cide Türk Ocağı kursu olmuştur (Yılmaz & Ersoy, 2021: 94). Sonuç olarak, Türk Ocağı şubelerinde yaklaşık 50 bin kişiye Latin alfabesinin öğrenilmesi amacıyla kurslar düzenlenmiştir (Tuncer, 1998: 253-254).

Atatürk, Türk Ocaklarının yürüttüğü faaliyetlere büyük önem atfetmiş ve bu kurumların toplumsal gelişmeye katkılarını takdir etmiştir. 8 Ekim 1925 tarihinde Balıkesir Türk Ocağını ziyaretinde hatıra defterine yazdığı ifadelerde, burada görev alan genç, aydın ve dinamik kadrodan etkilendiğini belirtmiştir (Baykal, 1998: 181). Bu ziyaret, Atatürk'ün Türk Ocaklarının toplumsal dönüşümündeki yerini ve gençlik üzerindeki etkisini önemseydiğini göstermiştir. 1930 yılında Atatürk'ün İstanbul Türk Ocağına gerçekleştirdiği ziyarette ise, bu kurumun toplum üzerindeki olumlu etkisini memnuniyetle karşıladığını ifade etmiştir. Atatürk, gençlerin ve aydınların bu teşkilatın bünyesinde bulunmasının Cumhuriyet'in geleceği açısından önemli bir katkı sağladığını ifade edilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1930: 1-2). Mustafa Kemal Atatürk'ün 27 Nisan 1926 tarihinde, Türk Ocağı delegelerini kabulünde yapmış olduğu konuşmasında (Tuncer & Hacaloğlu & Memişoğlu, 1998. 155-156):

Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin mesnedi Türk camiasıdır. Bu camianın efrâdı ne kadar Türk harsîyle meşbu olursa,

o camiaya istinad eden Cumhuriyet de kuvvetli olur. Türk Ocakları teessüsleri tarihinden itibaren çok yüksek hizmetler ifâ etmiştir. Bu mesaide devam ediniz.

Atatürk, bu konuşmasında Türk Ocağının; Türk toplumunun ve Cumhuriyet'in dayanağı olduğunu, Cumhuriyet değerlerinin güçlenmesi ve Türkçülüğün güçlenmesi için çalıştığını belirtmiştir. 1918 yılına gelindiğinde, Türk Ocağı güçlü bir destek kitlesi oluşturarak 35 şubeye ulaşmıştır (Türk Yurdu, 1930: 46). Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türk Ocakları, işgaller karşısında faaliyet alanını genişletmiştir. Türk Ocakları, özellikle İstanbul'un işgali karşısında basın-yayın çalışmalarına yönelse de işgal kuvvetleri Türk Ocağını kapatmıştır. Ancak Ocaklılar, işgallere karşı tepkilerini mitingler aracılığıyla ortaya koymaya devam etmişlerdir (Hacaloğlu, 1995: 14). Kurtuluş Savaşı döneminde Ocaklılar, Mustafa Kemal'in yanında durmuşlardır ve savaş sonrasında Türk Ocağının şube sayısı 257'ye ulaşmıştır (Kat, 2010:171). Türk Ocağının hedef ve ilkelerinin, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin amaçlarıyla örtüşmesi, Ankara hükümetinin dikkatini çekmiş ve bu doğrultuda Türk Ocağının teşkilatlanma sürecine destek verilmiştir (Georgeon, 2009: 41). Türk Ocakları, 1922 yılından sonra ülkenin hemen hemen her bölgesinde hızlıca örgütlenmiş ve 1927 yılına kadar 260 olan üye sayısı 30.000'e kadar ulaşmıştır (Hacaloğlu, 1995: 15). Türk Ocakları, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında, ilk kez 22-26 Nisan 1924 tarihinde Ankara'da toplantı düzenlenmiştir (Acar, 2005: 61). Aynı yıl, Türk Ocakları Merkez binasının açılışında söz alan Hamdullah Suphi Bey Türk Ocakları'nın kardeşlik, hoşgörü ve özgürlük fikirlerini temele aldığını, dar milliyetçi düşüncelere yer verilmediğini belirtmiştir (Türk Ocağı, 1973: 18). 18 Aralık 1930 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk, Türk Ocaklarına gerçekleştirdiği ziyaretlerde, bu teşkilatın milliyetçilik, ulus devlet, demokrasi ve cumhuriyet gibi kavramları halka doğru bir şekilde aktardığına vurgu yapılmıştır (Bozatay, 2018: 129). Yine Atatürk, 3 Şubat 1931 tarihinde Aydın Türk Ocağını ziyaretinde, Türk Ocaklarının bir kültür teşkilatı olduğunu ve CHF'nin amacı ve hedeflerinin halka anlatılmasında önemli bir görev üstlendiğini vurgulamıştır (Hacaloğlu, 1994: 13-15). Bu açıdan Türk Ocakları, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde gerek bünyesinde bulundurduğu üyelerin açıklamaları ve yazıları toplum, ekonomi, sağlık ve eğitim gibi pek çok alanın ulus-devletleşme sürecine yardımcı olmuştur.

1928-1930 yılları arasında Türk Ocakları, şubelerinde yerli mallarının üretimi ve tüketiminin teşviki amacıyla çeşitli faaliyetler yürütmüştür. 11 Mart 1929 tarihinde Türk Ocağına yerli malı kullanımı ve bunları koruma hakkındaki talimatında, hükümetin bu

konuda uygulayacağı politikanın halka tanıtılmasında Türk Ocağının aracı olması öngörülmüştür. Bu doğrultuda, 15 Kasım 1929 tarihinde Muğla Türk Ocağı şubesinde yerli malları sergisi düzenlenmiştir (Akça, 2011: 216-217). Aynı dönemde, Adana ve Mersin Türk Ocakları, bölgedeki pamuk sektöründe düzenlemeler yapılması amacıyla çeşitli toplantılar düzenlemiştir (Pınar, 2015: 538). Bu faaliyetler, Türk Ocaklarının halkçılık ve köycülük ilkeleri doğrultusunda benimsediği anlayışın bir yansımasıdır ve ulus-devletleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır (Şen, 2017: 158). Türk Ocakları, köycülük anlayışı çerçevesinde sağlık ve eğitim alanındaki faaliyetlerini Ankara Çakallar Köyü ve Bursa İsabey Köyü örneklerinde olduğu gibi çeşitli şubelerinde sürdürmüş; açtığı dispanserler, düzenlediği sergiler ve gerçekleştirdiği söyleşilerle geniş kitlelere ulaşmıştır (Karayaman, 2008: 145). Atatürk, 7 Şubat 1931 tarihinde Balıkesir Türk Ocağına gerçekleştirdiği ziyarette, halkın kültür ve uygarlık düzeyindeki gelişiminden memnuniyet duyduğunu belirttiği; Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğine hizmet eden önemli bir kurum olduğunu aktarmıştır (Baykal, 1998:182-183).

Türk Ocaklarının ülke çapında 250'yi aşkın 300'den fazla üye sayısına sahip olması, Türkiye'de görev yapan İngiliz diplomatların da ilgisini çekmiştir (Şirin, 2014: 56). George Clerk, 27 Temmuz 1927 tarihinde gönderdiği raporda, İzmir, Trabzon ve Edirne illerindeki Türk Ocağı şubelerini ziyaret etmiş ve izlenimlerini aktarmıştır (Şirin, 2014: 59-60). Clerk, bu raporunda Türk Ocaklarının, Batı düşüncesi, kültürünü ve bilimsel düşünce sistemi hakkında bilgi sahibi olması amacıyla kurulduğunu açıklamıştır. Clerk, Türk Ocaklarının Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişmesinde aracı bir unsur olduğunu, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilkelerinin ve inkılaplarının halk arasında yayılması görevinde Cumhuriyet Halk Fırkası ile iş birliği içinde olduğunu belirtmiştir (Karacakaya, 2023: 90). Ayrıca Clerk, Türk Ocaklarının CHF'nin taşradaki temsilcisi gibi hareket ettiğini, hükümetin otoritesinin eksik kaldığı yerlerde otorite aracısı olduğunu ifade etmiştir. Clerk, 1927 yılında Türk Ocaklarının kurultayında alınan kararlardan bahsetmiş, hükümetin sosyal politikalarının uygulanmasında Türk Ocaklarına olan güvenin ve inancın üzerinde durmuştur (Aslan, 2011: 228).

3.4. Yabancı Elçilerin ve Fransız Basının Türk Ocaklarının Ulus Devletleşme Sürecine Dair İzlenimleri

İngiltere'nin Trabzon Konsolosu Knight tarafından hazırlanan raporda, bölge hakkında vatandaşlık bilincinin oluşturması yönüyle Türk Ocaklarının faaliyetlerinden hoşnutsuzluk duyduğunu aktarılmaktadır (Aslan, 2011: 230). 1927 yılında İzmir'deki

Amerikan Konsoloslusunda, Türk Ocaklarının bölgedeki çalışmalarıyla ilgili rapor düzenlenmiştir. Bu raporda, Türk Ocaklarının İzmir’de milliyetçi gösteriler düzenlediğini, harf inkılabının yayılmasına yönelik çalışmalarda bulunduğunu belirtmiştir (Öksüz, 2007: 32). Le Temps gazetesinde, Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti’nin yıkılışı, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ve birtakım siyasi gelişmelere yer verilmiştir (Kırışman, 2011, 80). Fransız basını, Türk Ocaklarının ülkenin iç siyasetine, toplumsal hayatına, yapılan inkılapları kamuoyuna aktarmıştır. Fransız basınında en çok okura sahip olan Le Temps, Türk Ocaklarının Ankara şubesi hakkında bir yazı hazırlamıştır (Karakuş, 2018: 245). Bu yazının giriş bölümünde, Osmanlı Devleti’nin son döneminde ortaya çıkan fikir akımları hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca Le Temps gazetesinde, İkinci Meşrutiyet döneminde pek çok aydının, Türk topluluklarının birliğinin sağlanması anlayışına dayalı yeni bir Türk birliği kurma girişimi içine girdiklerini açıklamıştır (Akyüz, 1988, 292). Le Temps, Türk Ocaklarının Türk coğrafyasının yabancı etkilere karşı milliyetçi, vatansever ve ulusalcı duyguları yaymaya çalıştığından söz etmiştir. Le Temps gazetesinde, Türklerin milli duygularında dini öğelerin etkili olduğunu ancak dini değerlere dayalı bir millet anlayışından ziyade ırki ve kültüre dayalı bir millet oluşturma çabası içine girdiklerini belirtmiştir (Karacakaya, 2023:106). Le Temps gazetesinde, bu yeni anlayışın Türk Ocakları tarafından Hamdullah Suphi öncülüğünde kurulmaya çalışıldığı, hatta Türk Ocağı isminin eski Türkçe’den geldiğini ifade etmiştir (Çakır, 2022: 46). Bu akımın etkisiyle, Türkçe’nin yabancı etkilerden kurtulması için eski Türk geleneklerine, Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılması gibi çalışmalarda bulunduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda, Türkçülüğün iç politikada uygulayıcısı olduğunu, Türk olmayan unsurlarında yeni devletin temellerinin anlatılması ve Türkiye’nin homojen bir hale gelmesinde Türk Ocaklarının politikalarını okurlarına aktarmıştır (Şimşir, 1972: 28). Le Temps gazetesi, Türk Ocaklarının bu politikasını “*Türkiye Türklere aittir, burada Türkler oturur ve burayı Türkler yönetir*” sözüyle varlık kazandığını dile getirmiştir (Çelebi, 1998: 204).

Louis Merlet tarafından hazırlanan habere göre, Türk Ocaklarının milli, laik ve ulusalcı değerlere dayalı bir kurum olduğundan söz etmiştir (Gündüz, Demir, Solak, Demirtaş, Alkan, Güler & Kılıç, 2021: 52). Fransız basınında, Türk Ocaklarının düşünce yapısının arka planına dair bilgilendirmelerde bulunmuştur. Buna göre, Türk Ocaklarının Anadolu’da 1923 yılından sonra yayılmaya başladığını, Ocakların halk ve aydın arasındaki ilişkinin sağlanmasında ve köylerde yapmış olduğu faaliyetlerden övgüyle

bahsetmiştir (Gündüz, Demir, Solak, Demirtaş, Alkan, Güler & Kılıç, 2021: 63). Ayrıca, Türk Ocaklarının yerli mallarının kullanımının desteklenmesi ve korunmasında etkili rol oynadığını ifade etmiştir. Bu açıdan, Fransız basınında Türk Ocaklarının düzenlediği faaliyetleri cumhuriyet rejimi için oldukça faydalı bulunduğu üzerinde durulmuştur (Akyüz, 1988, 291). Türk Ocaklarının düzenlenmiş olduğu yıllık kongreler de Fransız basınında yer almıştır. Le Temps gazetesi, 1927 yılındaki Türk Ocaklarının Kongresi hakkındaki haberde; Ocakların aktif bir şekilde faaliyetlerde bulunduğunu, Türk halkına ulusalcı bir yön belirlediğini ve bütün ülkede teşkilatlanma girişimlerinde bulunduğunu belirtmiştir (Pernot, 1926: 770). Fransız basınında, Türk Ocaklarının sadece kültürel, sanatsal alanlarında değil diplomasi alanında etkili başat bir görev üstelendiğini ifade etmiştir. Bu açıdan Fransız basını, Türk Ocaklarının Fransa ve Türkiye arasında Bozkurt-Lotus davasının Lahey Uluslararası Adalet Divanı'nda Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlık haklarına uygun bir şekilde çözülmesi sonucunda İzmir Türk Ocağına hediye etmiştir (Pernot, 1926: 771). Bunun yanı sıra, Türk Ocaklarının üyelerinden biri olan dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey'in Türk Tarih tezini savunmasındaki başarıları taktir edilmiştir (Üstel,2024:305).

L'Express de Mulhouse gazetesinde, René Marchand tarafından yapılan haberde, Türk halkını Batılı düşünce tarzıyla tanıştırma, ulus ve millet gibi kavramların halka anlatılması ve bu anlayışların halkın uyum sağlamasında Türk Ocaklarının önemli bir işlev üslendiğini vurgulamıştır (L'activité Culturelle de la Republique Turque, 1927: .2-3). Marchand, Türk Ocaklarının vatanseverlik, bağımsızlık gibi düşüncelerin yanı sıra Türkiye'nin ulus devletleşme yolundaki hedeflerinin ülke genelinde yaygınlaşmasındaki rolüne değinmiştir. Ayrıca Marchand, Türk Ocaklarının Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti, Maarif Vekaleti ve Ziraat Vekaleti gibi kurumlarının köycülük faaliyetlerine yönelik haberler yapmıştır (Ayhan, 2008: 78). Charles Violette'in Comoedia gazetesinde 19 Mayıs 1929 tarihindeki habere göre, Türk milleti arasında yeni kültürel, sosyal çalışmaların ve inkılapların yayılmasındaki faaliyetlerine değinmiştir (Karacakaya, 2023: 109). Nelia Pavlova'nın La République gazetesinde yayınlanan haberde ise Hamdullah Suphi'den övgüyle söz ederek Türk Ocaklarının Kemalist devrim ruhuyla Türk kültürünün şekillendirerek Türk kültürünü geliştirmeye yönelik hizmetlerde bulunduğunu aktarmıştır (Karacakaya, 2023: 118-119).

Sonuç itibarıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından ulus-devlet olarak kurulmaya çalışılan modern Cumhuriyet, ulus olarak inşa edilmeye çalışılmıştır. Tanör

(1992:74-75), Türkiye'deki ulus-devletleşme sürecinin bir birikimden ziyade Kurtuluş Savaşı gibi istisna bir olaydan meydana geldiğini ifade etmiştir. Bu sayede Türkiye'de milliyetçi ya da ulusalcı kesimlerin iktidara gelmişlerdir. Türkiye'de ulus-devlet kimlik inşasında vatandaşlara ırk, dil, din, gelenek, kurumlar gibi çeşitli unsurları içeren bir kimliklendirme girişimi başlatılmıştır. (Erdenir, 2005: 26). Bu doğrultuda, Türkiye Cumhuriyeti coğrafi açıdan sınırları belirlenmiş ve ulus-devlet haline gelebilmek için ekonomi, kültürel ve askerî açıdan çağdaşlaşma, düzenleme ve geliştirilmesi amacıyla çeşitli atılımlar yapılmıştır (Güldiken, 2006: 161). Türkiye'de ulus-devlet kimlik inşasında vatandaşlara ırk, dil, din, gelenek, kurumlar gibi çeşitli unsurları içeren bir kimliklendirme girişimi başlatılmıştır. Millî Mücadele dönemine ve sonucunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel dayanağı olan milletin bileşmesi, milletin egemenliği ve Türk milliyetçiliği anlayışı Türk Ocakları tarafından da benimsenmiştir (Kürkçüoğlu, 1998: 514). Bu açıdan Cumhuriyetin ilanı, Hilafetin kaldırılması gibi inkılaplarla ulus öncesi toplumsal, ekonomik ve siyasal yapılanma düzenlemeler yapılarak tebaa anlayışı yerine ulus aşamasına geçilmiştir. Bu açıdan kurucu ideoloji olarak milli kimlik mutlak merkezîyetçi yönetim anlayışı topluma telkin edilmeye çalışılmıştır. (Kongar, 1998:611).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde din temelli bir millet anlayışı yerine milliyet anlayışı, ulus bilincinin oluşturulmasında dönemin aydın topluluğu, bürokrasisi ve dernekler belirleyici bir rol üstlenmiştir (Zararsız, 2023: 141). Türkiye'de ulus devletleşme sürecinde yeni anlayışların ve çalışmaların toplum tarafından benimsenebilmesi amacıyla kamusal eğitim sistemi bir araç olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda Türk Ocakları, modern merkezi devletin gelişiminde eğitimin dönüştürücü rolünden faydalanılmıştır (Kazancı, 2016: 79). Türkiye'nin ulus devletleşme sürecinde yönetim, eğitime doğrudan bir şekilde müdahale etmiş böylece toplumsal birliktelik, bütünlük ve tek bir potada erime yaklaşımını benimsemişlerdir. Bu şekilde Türk milletini ortak bir paydada bütünleşmesi bir yurttaşlar topluluğunun yaratılması amaçlanmıştır (Zararsız, 2023: 142). Türk Ocaklarının Cumhuriyet döneminde milliyetçilik anlayışına etkileri, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında hedeflenen bağımsızlık, ulus egemenliği ve milliyetçilik anlayışının birçok alanda politika olarak benimsenmesini sağlamıştır. Bu uygulamalar, yerli üretimi ve tüketimi teşvik etmek, basın ve yayın organları aracılığıyla milli bilinç oluşturmak gibi birçok alanı kapsamaktadır (Salep, 2021: 1608). Dolayısıyla Türk ulusunda uyumun, birliğin ve yurttaşlık davranışının kazandırılmasında Türk Ocaklarının faaliyetleri bu doğrultuda önemli bir sorumluluk benimsemiştir. Öte yandan,

Ağaoğlu'nun ifadesiyle Türk Ocakları üyeleri, bilimsel bilgiyi, inkılapları, yurttaşlık, milli değerlere sahip çıkma, ulus ve millet gibi kavramları halka ulaştırmada Türk Ocakları kilit bir rol oynamıştır (Korkmaz, 2023: 668).

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş süreciyle birlikte Türk Ocaklarının faaliyetlerine son verilmiştir. SCF'nin kurucuları arasında Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Yurdakul ve Reşit Galip gibi isimlerle İstanbul ve İzmir'de bulunan Türk Ocakları arasında ilişkiler geliştirilmiştir. Bunun yanı sıra Türk Ocaklarının kurulduğu dönemden itibaren milli kimliği güçlendirme, halkın eğitilmesi ve modernleşme sürecine yönelik faaliyetlerinin 1930'lu yılların başında bu hedeflerden sapmaya başlamıştır (Arıkan & Deniz, 2004: 407). Ayrıca bu dönemde, Türk Ocaklarının siyasetle iç içe geçmesi ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda taraflı bir tavır alması iddiaları ileri sürülmüştür. Bu durum, Türk Ocaklarının halkın toplumsal ve kültürel alanlarda modernleşmesi sürecinden uzaklaşarak siyasal bir kutuplaşma ortamına sebep olduğu algısı oluşmuştur (Arıkan & Deniz, 2004: 408). Netice itibarıyla, 10 Nisan 1931'de Hükümetin isteğiyle Türk Ocakları Olağanüstü Kurultayı'nda Hamdullah Suphi, delegelere, Türk Ocaklarının görev ve sorumluluklarını CHF'nin devredilmesine, Türk Ocaklarının kurumsal bütünlüğüne son verilmesine yönelik isteğini ifade etmiştir (Georgeon, 2009:68-69). Bu doğrultuda, Türk Ocaklarının 32.000 üyesi, 276 şubesi, menkul ve gayrimenkulleri CHF'na geçmiştir (Akdeniz, 2011: 20).

SONUÇ

Bu çalışmada devlet kuramlarının tarihsel gelişimi çerçevesinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde etkili olan fikirlerin, politikaların ve faaliyetlerin bir sivil toplum kuruluşu olan Türk Ocaklarının ulus-devlet inşasındaki rolü ele alınmıştır. Devlet olgusunun tarihsel dönüşümü; siyasal, ekonomik, kültürel ve ideolojik gibi pek çok alanda yeniden bir inşa sürecinin gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu açıdan çalışmada; devlet kuramının düşünürleri, çeşitli yaklaşımları yanı sıra siyasi otoritenin, toplumsal düzenin ve meşrutiyetinin kökenleri ve doğuşu üzerinden gelişim seyri açısından nasıl inşa edildiği üzerinden kuramsal temelleri ele alınmıştır.

Devlet kuramının tarihsel temelleri, Antik Yunan dönemine kadar uzanmaktadır. Özellikle Platon ve Aristoteles'in fikirleri hem kendi dönemini hem de sonraki dönemde ortaya çıkan modern devlet anlayışının felsefik temellerini oluşturmaktadır. Platon'un Devlet eserinde ideal devlet ve toplumsal yapıyı tasarlamıştır. Platon'un sınıflı toplum düzeni anlayışı, devletin sistematik bir şekilde işlemesi açısından önemlidir. Platon'un filozof kral düşüncesi, yöneticilerin bilgili ve erdemli olması gerektiğine dayalıdır. Ortaçağ döneminde ise dini, kişisel iktidar ilişkileri temellerine dayalı yönetim yapısı krallar, derebeyler ve kilise gibi gruplar arasında dağılmıştır. Ortaçağ döneminin yönetim anlayışı merkezi otoritesinin zayıflamasına; gücün aristokratlar ve derebeyler gibi bazı kesimlerin elinde bulundurmasına neden olmuştur.

Aydınlanma dönemiyle modernleşme, Rönesans ve Reform hareketlerinin etkisiyle devlet yapıları; merkezi ve rasyonel bir kimliğe doğru evrilmiştir. Böylece feodal beylerin ve kilisenin otoriteleri yerini, hukukun üstünlüğü, sınırları belirlenmiş, bürokratik ve halkın merkeze alındığı merkezi devletler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde modern devletin meşruiyet temellerini açıklamak üzere toplum sözleşmesi teorisi, laik ve merkezi bir yapılanma geliştirilmiştir. 15. yüzyılda başlayan Machiavelli, Bodin, Hobbes, Locke ve Rousseau gibi düşünürlerin temsil ettiği bu anlayış, bireylerin doğal durumundan çıkarak güvenliğin ve düzenin sağlanması için egemenliklerinin bir kısmını devlete dayandırılması düşüncesine dayanır. Bu doğrultuda, Machiavelli siyasal iktidarın dini kaynaklı değil, dünyevi bir zemine dayandırılması gerektiğini savunmuştur. Bodin, egemenlik kavramını geliştirerek, devletin bölünmez ve mutlak otoriteye sahip olmasını ileri sürmüştür. Thomas Hobbes yaşadığı dönemdeki iç savaş, dış politika ve güvenlik sorunlarına yönelik geliştirdiği devlet kuramı yeni bir bakış açısının oluşmasını Leviathan

eserinde ele almıştır. Hobbes, bu eserinde insanların doğa durumunda sürekli çatışma halinde olduklarını ve güvensizlik halinde yaşadıklarını belirtmiştir. Hobbes güvenliğin sağlanması için bireylerin egemen bir otoriteye tabi olması gerektiğini belirtmiştir. Hobbes'un düzen anlayışı merkeziyetçi bir devlet anlayışının sağlanması üzerine kurulmuştur. Locke'un devlet anlayışı ise bireyin merkeze alınmasına dayanmaktadır. Locke, hükümetin meşruiyetinin halk egemenliği ve bireylerin doğal haklarının korunması gerektiğini ifade etmiştir. Locke'un doğal haklar teorisi şeklinde formülize ettiği bu anlayış devletin sınırlandırılması ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin getirilmesini önermiştir. Bu nedenle Locke mülkiyet, özgürlük ve yaşam gibi doğal hakların korunmasını devlete devredilmesi gerektiğini savunmuştur. Jean-Jacques Rousseau ise halk egemenliği anlayışının toplum sözleşmesiyle halkın iradesine devlet olgusunun şekillenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Hobbes'un devlet anlayışı güvenliğin sağlanması için mutlak otoritenin öne çıkarılması; Locke, birey hakları ve meşruiyet kavramları temelinde bir devlet modelini geliştirmişlerdir. Rousseau ise halk egemenliği merkeze alınarak bir toplum sözleşmesi kuramını öne sürmüştür. Böylece bu üç düşünürün devlet yaklaşımları, modern devlet kuramlarının farklı boyutlarının dayanaklarının oluşmasına, ulus-devletin doğuşuna, egemenliğin kaynağının topluma geçmesini sağlamıştır.

Fransız Devrimi, devlet kavramının şekillenmesinde dönüm noktası olmuştur. Fransız Devrimi öncesinde Fransa'da egemenliğin kaynağı dini bir temsile dayalıdır ve halk ise yönetimden uzak kalmıştır. Bu dönemde devlet, halktan soyutlanmış bir merkezi güç işlevini üstlenmiştir. Ayrıca Fransız Devrimi ile halk egemenliği, eşit yurttaşlık, hukukun üstünlüğü ve halk iradesi gibi ilkeler ortaya çıkmıştır. Bu ilkeler sayesinde ise, devlet olgusu yeniden tanımlanmış, ulus egemenliğini esas alan yeni bir devlet anlayışı geliştirilmiştir. Böylece ulus egemenliğini esas alan devlet anlayışı halkın ortak iradesini temele alan bir yapı şeklinde şekillendirilmiştir. Fransız Devrimi ile ortaya çıkan anayasal düzen, kuvvetler ayrılığı, yurttaşlık hakları ile temel hak ve özgürlükler devlet sisteminin dönüşümünü temellendirmiştir. Rousseau'nun halk egemenliği ve genel irade kavramları, bu dönüşümün teorik anlamda temellerinin oluşmasını sağlarken; pratik anlamda laiklik, hukukun üstünlüğü ve yeni devlet düzenin dayanaklarını oluşturmuştur. Fransız Devrimi sonrasında devlet, birey hak ve özgürlüklerini koruyan, hukuki meşruiyete dayanan ve kamu yararına dayalı bir sisteme dönüşmüştür. Benzer şekilde Fransız Devrimi, modern devletin seküler, halkın temsili ve rasyonel yapılanmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Fransız Devrimi ile vatandaşlığın hukuki ve coğrafi bir bütün devletle

ilişkilendirilmesinde önemli bir aşamayı temsil etmiştir. Fransız Devrimi, feodalitenin çözümlmesine ve toplumsal birlikteliğin oluşmasını sağlamıştır. Fransız Devrimi ile yasa genel iyiyi, yurttaşların yasaya itaati ve yasanın halk adına yapılması zemin hazırlamıştır. Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan vatandaşlık ve yurttaşlık olguları ulus-devlet oluşumunun başat unsuru olmuştur. Fransız Devrimi ile etnik, dini, sınıfsal ve bölgesel ayrımlar ortadan kaldırılmıştır. Fransız Devrimi sonucunda tüm bireylerin eşit yurttaşlık ve tek bir ulus kimliği kazanmasına yönelik çalışmalarda bulunulmuştur. Fransız Devrimi sonucunda siyasal ve toplumsal gerçekliğin ilişkilendirilmesi için bir dizi değişimle faaliyetleriyle gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Fransız Devrimi, siyasi iktidarın kaynağının el değişimiyle birlikte egemenliğin kaynağının değişimini de ifade etmektedir. Nitekim Fransız Devrimi ile ulus-devlet anlayışı temelinin oluşması, bürokratik araçlarının güçlenmesine ve ulus kavramının siyasal birliğinin dönüşümünde katkı sağlamıştır.

Fransız Devrimi sonrasında ulus yaratma projesi ilk yıllarında sağlam temeller üzerinde şekillenmemesi nedeniyle pasif bir yurttaşlık anlayışının oluşmasına neden olmuştur. 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi evrensel açıdan eşitlik ve özgürlük ilkelerinin gelişimini sağlamış olsa da, bu haklar herkese tam anlamıyla tanınmıştır. Bu dönemde ekonomik güce ve statüye sahip bireylere siyasi karar alma, siyasi katılım, oy verme ve seçilme gibi haklara sahip olmuşlardır. Ancak Fransız Devrimi'nin ilerlemesi ile halk bilinçlenmiş ve bu sınırlayıcı yurttaşlık anlayışı eleştirilmiştir. Özellikle Jakobenlerin yükselişiyle birlikte, anayasada değişim, eşit siyasal katılım ve aktif yurttaşlık modelinin oluşmasına sağlamıştır. Fransız Devrimi sürecinde yaşanan bu dönüşüm; oy hakkı, birey ve devlet ilişkisinin değişimini, yurttaşların doğrudan katılımı ve sorumluluk bilinci kazanmalarını da beraberinde getirmiştir. Fransız Devrimi sonrasında yurttaşlık anlayışındaki dönüşümünde Emmanuel Joseph Sieyès fikirleri etkili olmuştur. Sieyès'in 1789 yılında *Üçüncü Sınıf Nedir?* adlı eserinde, egemenliğin kaynağını halka devredilmesi ve ulusun gerçek temsilcisinin halk yani üçüncü sınıfın olduğunu savunmuştur. Sieyès'in bu yaklaşımı, pasif yurttaşlık anlayışının gözden geçirilmesine zemin hazırlamıştır. Sieyès'in düşünce yapısının egemenliğin kullanımına katılımı, haklara erişimi sayesinde yurttaşların aktif bir rol üstlenmesini sağlamıştır. Sieyès'in bu fikirleri, devrimle birlikte yurttaşlık anlayışının bir ayrıcalık olmadan çıkması, katılım temelli bir hak olarak görülmesine zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda, Sieyès'in bu düşünceleri, özellikle "üçüncü sınıf" kuramı üzerinden halk egemenliği, temsil ve ulusal egemenliği gibi düşünceleri geliştirmesi yönüyle Türk ulus-devletinin

oluşumuyla fikrîsel açıdan benzerlik göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda halk iradesine dayalı, merkeziyetçi bir devlet anlayışı ve yurttaşlık temelli bir ulus-devlet anlayışının benimsenmesi, Siey s'in halk egemenliğini meşru bir zemine oturtulmasıyla paralellik göstermektedir.

Bu açıdan modernleşme tarihinde kırılma noktası olan Fransız Devrimi, mutlak monarşilerin yıkılarak yerine halk egemenliğinin getirilmesini sağlamıştır. Böylece Avrupa'daki modernleşme, feodal düzenden ulus-devlete geçiş sürecini sağlayan çok yönlü bir aşamayı içermektedir. Bu süreç sadece siyasi yapılanmayı değil, toplum ve devlet arasındaki ilişkiyi, yurttaşlık anlayışını ve sosyo-ekonomik düzenin dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Fransız Devrimi sadece Fransa'nın siyasal yapılanmasını değil, tüm Avrupa'nın devlet düzeninin değişiminin önünü açmıştır. Fransız Devrimi'nin getirmiş olduğu kardeşlik, özgürlük ve eşitlik ilkeleri ulus-devlet sisteminin yükselişinin ve kamusal alanın yeniden inşasını sağlamıştır. Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çalışmalarına referans kaynağı olmuştur.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda alınan yenilgiler, kaybedilen toprakları ve dış baskılar neticesinde egemenlik ve otorite kaybı yaşamıştır. Avrupa'da ulus-devlet modelleri ve emperyalizm anlayışlarının yükselişe geçmesi karşısında Osmanlı yönetimi, devlet yapılanmasını korumak amacıyla kapsamlı bir yeniden yapılanma sürecini başlatmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde başlatılan modernleşme çalışmaları, devlet tarafından şekillendirilmiş ve tepeden inmeci bir nitelik göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde modernleşme Batı'dan referans alınarak; bürokratik reformlar, eğitim sisteminin düzenlenmesi, askeri yapının ve hukuk sisteminin gibi pek çok alanlarda yukarıdan aşağıya reform çalışmaları yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıl itibariyle başlayan egemenlik ve otorite krizine karşı Batı'da gelişen ulus-devlet sisteminin ortaya çıkışıyla birleşince Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile reform süreci başlamıştır. Bu açıdan Tanzimat Fermanı, merkezi otoritenin yeniden egemenlik ve otorite güç kazanmasının yanı sıra devletin tüm unsurlarının eşit haklara sahip bir tebaa olarak bir arada tutulması amacıyla düzenlenmiştir. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile gayrimüslim tebaaya yönelik bazı hakların tanınarak eşitlikçi yurttaşlık anlayışı getirilmesi ve haklarının güvence altına alınması amaçlanmıştır. Bu reformlar devletin merkezden yönetilmesi, hukuk ve bürokratik yapılanması modernleşme sağlamak amacıyla düzenlenmiş olsa da halkın katılımından ziyade bürokratlar tarafından yürütülmüştür. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde eğitim, hukuk, askeri ve yönetim

alanlarında düzenlenen reformlar, Batılı devlet sistemlerine yaklaşma çabalarının yansımasıdır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde modernleşme çalışmaları, devletin ayakta kalmasını amaçlamışken, öte yandan ulus-devletin inşasına zemin hazırlayan dönüşümlere yol açmıştır.

1831 yılında Osmanlı'da basın faaliyetleri, II. Mahmud tarafından Takvim-i Vekayi gazetesinin çıkarılmasıyla resmiyet kazanmıştır. Bu gazetede, çeşitli dillerde yayımlanmış ve bilgi aktarımı yoluyla farkındalık oluşturma hedeflenmiştir. Osmanlı Devleti'nde özel gazetecilik 1860'lı yıllarda Tercüman-ı Ahval ve Tasvir-i Efkâr gibi gazeteler yayımlanmıştır. Yine bu gazetelerde halkı bilgilendirme amacıyla yayımlanmış, ayrıca siyasi fikirlerin yayılmasında etkili rol oynamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları, ülkenin içinde bulunduğu sorunlara çözüm üretmek üzere çeşitli düşünceler geliştirilmiştir. Bu açıdan Tanzimat ve Islahat Fermanları tüm Osmanlı tebaasının eşit haklara sahip olması amacıyla Osmanlılık fikir akımı ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde basın-yayın faaliyetleri, düşünsel ortamı önemli bir ölçüde etkilemiş; bununla birlikte İslamcılık gibi fikir akımlarının şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşâd gibi dergilerde İslamcılık düşüncesi yayılmıştır. İslamcılık fikir akımı, Müslüman unsurlarının birlikteliğini vurgulayan bu düşünce, II. Abdülhamid döneminde devlet politikası olarak benimsenmiştir. Osmanlı Devleti'nin kurtuluş reçetesi olarak sunulan fikir akımlarından bir diğeri de özellikle Tanzimat Dönemi'nden itibaren etkili olmaya başlayan, Batıcılık fikir akımıdır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde ise Batıcılık anlayışı belirgin bir hale gelmiştir. Bu anlayış, Batı'nın bilim, hukuk, eğitim, idari ve askeri sistemleri örnek alınarak Osmanlı'nın modernleşmesi gerektiği savunmuştur. Ancak Balkan Savaşları sonrası Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesiyle birlikte Osmanlılık gibi kapsayıcı fikir akımları etkisini yitirirken, yerini Türkçülük düşüncesinin yükselişine bırakmıştır. Bu düşünce dil, kültür ve tarih birliği temelinde Türk milletinin ön plana çıkmasını savunmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan bu fikir akımları, Osmanlı modernleşme sürecine yön verirken diğer yandan Cumhuriyet dönemine siyasal ve toplumsal zeminine aktarılmıştır.

Birinci Meşrutiyet, Osmanlı Devleti'nde reform sürecinin büyük bir değişim sürecinin parçasıdır. II. Abdülhamid'in 1876 yılında tahta çıkışıyla başlayan dönemde, anayasal düzenin, mutlakiyetçi yönetimden, anayasal monarşiye geçişin anlamlı bir adımıdır. Bu dönemde, Tanzimat dönemi ile başlayan Batılılaşma hareketleri yoğunlaşmış,

ancak II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla anayasanın hazırlanmasıyla, anayasal monarşi uygulanmıştır. Bu dönemin en önemli reform hareketi, 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi, Osmanlı'nın ilk anayasası olup, monarşi yönetiminin ilan edilmesiyle halkın padişaha karşı olan hakları güvence altına alınmıştır. Kanun-i Esasi, halkın temsil hakkı ve padişahın yetkilerinin arasında denge sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca bu dönemde, Meclis-i Mebusan adıyla meclisin toplanması, halkın temsili ve modern parlamenter sistemin temelleri atılmıştır. Ancak, Tanzimat dönemiyle başlayan reform hareketlerinin uzun sürede uygulanamaması nedeniyle mutlak monarşi yeniden güç kazanmıştır.

Osmanlılık ve Jön Türkler, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde önemli bir yer tutan iki önemli ideolojik akımdır. Bu iki ideoloji, Osmanlı Devleti'nin sorunlarını detaylı bir şekilde analiz etmiş ve devletin modernleşmesi ile yapısal dönüşümünü gerekliliğini ortaya koymuştur. Osmanlılık, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yansımasının bir sonucu olarak, devletin çeşitli etnik gruplarının eşit haklara sahip olması, merkezi yönetimin bu gruplara adaletli ve eşitlikçi davranılmasını savunan anlayıştır. Bu fikir akımının savunucuları, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunabilmesi, tebaanın barış içinde yaşaması ve toplumsal düzenin kurulması amaçlanmıştır. Ayrıca bu düşünceler kuramsal olarak desteklenmiştir. Fakat, Osmanlı Devleti'nde bu fikir hareketlerinin ilerleyen yıllarda başarılı olmamasının nedenlerinden biri, çeşitli etnik grupların kendi kimliklerini daha etkili bir şekilde savunulmaya başlamasıdır. Jön Türkler ise, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zorluklar karşısında yeni, reformist ve devrimci bir çözüm önerisinde bulunmuşlardır. Bu hareketin amacı, Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi, anayasal düzenin kurulması ve özgürlükçü bir ortamın oluşturulmasıdır. Jön Türkler bu düşünceleri doğrultusunda, II. Abdülhamid'in baskıcı yönetim anlayışına tepki göstermişlerdir. Jön Türker'in anayasal monarşi, halkın yönetime katılımı ve laiklik gibi düşünce sistemlerini sıklıkla gündeme getirmişlerdir. Bununla birlikte, Jön Türkler anayasal düzenin ilan edilmesi, halkın özgürlük arayışı ve bireysel haklar gibi konularda toplumsal hareketin oluşmasında öncü bir rol üstlenmişlerdir.

İkinci Meşrutiyet dönemi reformları; hukuki, basın özgürlüğü ve eğitim gibi konular Osmanlı modernleşmesinde önemli bir etki bırakmıştır. Bu dönemde anayasal reformlar ve demokrasinin güçlendirilmesi açısından önemli adımlar atılsa da, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında savaşlar ve iç karışıklıklar reformların kalıcı olmasını engellemiştir. Bu açıdan Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemleri reformları, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde önemli bir ilerleme sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin

son dönemlerinde düzenlenen reformlar, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasında ve Cumhuriyet dönemi için bir birikim oluşturmuştur. Netice itibariyle, Osmanlı Devleti'nde ulus devlete geçiş sürecinde iktidarın meşrutiyet kaynağının dini otoriteden çıkması, halkın demokratik seçimler aracılığıyla siyasal iradeyi belirlemesi, toplumsal yapının yeniden şekillenmesini sağlamıştır. Bu süreç, modern Türkiye'nin inşasında dönüştürücü bir aşaması olması açısından belirleyici bir rol oynamıştır.

İki yüzyıllık bir zaman dilimini kapsayan Osmanlı modernleşmesi süreci idari, siyasi, sosyal ve ekonomik gibi çeşitli alanlarda gerçekleşen reform hareketleri, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal yapılanmasını biçimlendirmiştir. Bu çerçevede Osmanlı modernleşme süreci kapsamlı ve köklü dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki bu dönüşüm, süreçsel bir bütünlük içinde ele alındığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna doğrudan bir etki bırakmıştır. Çok uluslu bir imparatorluktan ulus-devlete geçişte, pek çok alanda birbirini tamamlayan modernleşme modelinin inşasını gerektirmiştir. Bu yönüyle, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte modernleşme süreci, ulus-devlet yapılanmasını oluşturan tarihsel bir perspektiften değerlendirilebilir. Osmanlı Devleti'nin çözülme süreciyle birlikte meşruiyetini teokratik temellere dayalı geleneksel düzen, Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla yerini modern, laik ve akılcı bir idari sisteme geçiş sağlamıştır. Özellikle Tanzimat reformları, idari, sosyal ve toplumsal yapının modernleşmesi birey odaklı vatandaşlık oluşmasının temellerini atmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı-Türk modernleşme süreci, gelenekselden modern geçişin tarihsel altyapısını oluşturarak, modern Türkiye'nin inşasında başlıca bir işlevi yerine getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin güç kaybı yaşaması, milliyetçilik fikir akımının güçlenmesine neden olmuştur. Bu süreçte, özellikle Balkanlar'da ayrılıkçı hareketlerin artması, Osmanlı aydınları arasında Türk kimliğini ön plana çıkmaya başlamıştır. Böylece, II. Meşrutiyyet'in ilanı ile birlikte fikir ve ifade özgürlük ortamının genişlemesi, çeşitli derneklerin kurulmasına imkân tanımıştır. Bu dönemde, Türk kimliğini ve kültürünü koruma ve geliştirme amacını taşıyan aydınlar, İstanbul'da Türk Ocaklarını kurmuşlardır. Türk Ocakları, kuruluşundan itibaren Türk milliyetçiliğini yaymak, Türk kültürünü tanıtmak ve geliştirmek amacıyla konferanslar, basın-yayın, dersler, mitingler ve sosyal etkinlikler düzenlemiştir. Türk Ocakları, özellikle gençler arasında Türk milliyetçiliğinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra, Türk Ocakları kuruluşundan itibaren Türk dilinin ve edebiyatının gelişmesi, dilde sadeleşme gibi faaliyetlerde de bulunmuşlardır.

Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İstanbul Türk Ocağı resmi olarak kapatılmış olsa da, faaliyetlerini ve çalışmalarını farklı şekillerde devam ettirmiştir. Türk Ocaklarının bu dönemdeki çalışmaları, savaşın getirdiği zorluklar karşısında halkı bilinçlendirme ve moral vermek amacıyla düzenlenmiştir.

Ayrıca Türk Ocakları mensupları savaş döneminde Türk kimliğinin korunması ve güçlendirilmesi çabası içine girmişlerdir. Türk Ocaklarının dergiler ve gazeteler aracılığıyla yayımlanan yazılar, Türk kimliği, gelenekleri, tarihi ve kültürü hem kendi kimliğini hatırlaması hem de Millî Mücadeleye fikren katılmasını sağlamıştır. Türk Ocakları'nın, Millî Mücadele'nin en kritik dönemlerinde basın-yayın aracılığıyla vatanseverlik, bağımsızlık ve milliyetçilik gibi kavramları ele almıştır. Bu şekilde, Türk Ocakları hem Anadolu'nun dört bir yanındaki halkın bilinçlenmesi, Anadolu'nun işgaller karşısında direnişi desteklemişlerdir. Millî Mücadele döneminde Türk Ocakları, kültürel, ideolojik, halkta orta bilinç ve dayanışma duygularının oluşturmada temel bir işlev görmüştür. Bu doğrultuda, Türk Ocaklarının Millî Mücadele döneminde yayımladığı gazete ve dergilerde bir propaganda aracı değil; halkın fikri ve zihni dönüşümü ve ulus-devlet düşüncesinin toplumsal tabana aktarımında bir mecra işlevi görmüştür. Dolayısıyla Türk Ocakları'nın basın-yayın faaliyetleri, ulus devlet inşası sürecinde ve Millî Mücadele döneminde etkili rol oynamıştır.

Atatürk ve Türk Ocakları arasındaki ilişki, Millî Mücadele'nin düşünce ve toplumsal zemininde anlam kazanmıştır. Türk Ocaklarının halkı bilinçlendirmeyi, milli kimlik, birlik ve beraberlik duygusu oluşturmaya hedefleyen bir yapılanma olarak, ulus-devlet inşasında belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bu yüzden Atatürk, Türk Ocaklarının halk arasında milliyetçilik, vatandaşlık ve modernleşme düşüncelerinin yayılmasında önemlidir. Atatürk'ün Türk Ocakları'na verdiği önem, hem ziyaretleri hem de konuşmalarında çalışmalarına övgülerde bulunmuştur. Atatürk, Türk Ocaklarının Cumhuriyet'in toplumsal alanda güçlenmesi, halkın eğitilmesi, kültürel kalkınmasını destekleyen kurumlar arasında olduğunu açıklamıştır. Türk Ocakları kurulduğu dönemden itibaren, Anadolu'nun geniş halk kitlelerini, aydın ve elit kesimin milli bilinç seferberliği işlevi görmüştür. Bu şekilde Türk Ocakları, Atatürk'ün “fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür” bireylerden oluşan toplum idealinin uygulanmasında önemli bir sivil dayanağı olmuştur. Bu yönüyle Atatürk ve Türk Ocakları arasındaki ilişki, Cumhuriyet'in fikirselleşme temellerinin oluşumunda bütünleyici ve karşılıklı bir etkileşim süreci yaşanmıştır.

Erken Cumhuriyet döneminde Türk Ocakları, Türkiye'nin ulus-devletleşme sürecinde hem düşünsel hem de toplumsal dönüşümünde önemli bir yapı olarak ön plana çıkmıştır. Bu dönemde, Türk Ocakları sadece bir sivil toplum kuruluşu değil; aynı zamanda milli kimliğin oluşmasına eğitim kültür, basın-yayın faaliyetleri, Türk Tarih tezi, Türk dili ve şubelerde verdiği dersler Cumhuriyet değerlerinin yayılmasını sağlamıştır. Türk Ocaklarının Türk Yurdu ve Halka doğru gibi yayın organları, dönemin aydın kesimi bünyesinde bulundurmuş, aydınlar bu faaliyetleriyle hem içeride hem de uluslararası alanda da ilgi görmüştür. Türk Ocaklarının bu faaliyetleri, halkla iletim kurularak Cumhuriyet ilkelerinin tanıtılması ve halk egemenliği esasına dayalı siyasal düzene meşruiyet kazandırmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde, milletin belirli bir vatanla özdeşleştirilmesi düşüncesi, ulus-devlet anlayışının güçlenmesiyle daha fazla kabul görmeye başlamıştır.

Böylece Avrupa'da modern devletin ortaya çıkışı ve gelişimi, tarihsel süreç içerisinde yaşanan siyasal, toplumsal ve sosyal dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte geliştirilen kuramlar, teoriler ve uygulamalar Türkiye'nin modernleşme sürecini aydınlatmış ve ulus-devlet yapısını şekillendirmiştir. Avrupa'da yaşanan dönüşümler sonucunda, modern devletin temel ilkeleri olan merkezîyetçilik, laiklik, hukuk ve vatandaşlık hakları oluşmasında katkı sağlamıştır. Osmanlı'nın son döneminde başlayan modernleşme hareketleri çeşitli kurumlar Batı'nın düşünsel ortamını benimseyerek, ulus-devletin inşasını geliştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde ivme kazanan fikri ve düşünce ortamının etkisiyle kurulan derneklerden biri olan Türk Ocakları milli kimlik inşası, merkezi devlet otoritesini güçlenmesi ve modernleşme sürecini desteklemiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte, birey-toplum-devlet ilişkisi yeniden yapılandırılmış; yurttaşlık, eşitlik ve kamusal düzen temelinde yeni bir toplumsal sözleşme kurulmuştur. Türk Ocakları gibi kurumlar sayesinde Cumhuriyet değerlerinin kültürel aktarıcısı işlevini üstlenmiş, halkın modern devlet düşüncesine uyum sağlamasını kolaylaştırmıştır. Türk Ocakları, bireylerin ulusal kimliğini pekiştirilmesi, modern vatandaş profilini şekillendiren kurumlardan biri olarak devletin ideolojik yapısını tesis etmiştir.

KAYNAKÇA

- Abadan, Y. (1952). *Amme hukuku ve devlet nazariyeleri*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Adanır, F. (1997). Der Zerfall des Osmanischen Reiches. in *Das Ende der Weltreiche. Von den Persern bis zur Sowjetunion*, 1, 242-251
- Adivar, H. E. (2011). *Ateşten Gömlek*. Can Yayınları.
- Adivar, H. E. (2022). *Mor Salkımlı Ev*. Dergâh Yayınları.
- Acar, I. (2004). *Türk Ocakları*. Türk Ocakları Balıkesir Şubesi Yayınları.
- Acar, I. (2005). *Türk Ocakları*. Türk Ocakları Balıkesir Şubesi Yayınları.
- Acton, L. (1996). *Nationality (1862)*. Mapping the Nation.
- Agayef, A. (1911). Türk Alemleri, Türk Yurdu. *Türk Yurdu*, (1). 17 Teşrin-i Sâni 1327, 12-17.
- Agibalova, Y., & Donskoy, G. (2018). *Ortaçağ Tarihi*. Yordam Kitap.
- Ağaoğulları, M. A., & Köker, L. (1997). *Tanrı Devletten Kral Devlete*. İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. A. (1989). Fransız Devriminde birey-devlet ilişkisi (1789-1794). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 44(03). 195-228.
https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001521
- Ağaoğulları, M. A. (2015). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2006). *Ulus-devlet ya da halkın egemenliği*. İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. (1991). Demokratik mitoslar: halk-ulus egemenliği ve siyasal temsil. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 46(1).21-30.
- Ağırman, F. (2018). Hobbes ve Rousseau'nun Devlet Kuramlarında Doğa Durumu, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 115-120.<https://doi.org/10.30794/4/pausbed.410976>
- Ahmad, F. (1969). *The Young Turks* (p. 153). Oxford: Clarendon Press.
- Ahmad, F. (1980). Vanguard of a nascent bourgeoisie: The social and economic policy of the young turks 1908-1918. *Social and Economic History of Turkey*. Meteksan,

- Ahmad, F. (2009). *Kemalizmin ekonomi politiği. Ittihatçılıktan Kemalizme*. Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2002). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (Y. Alogan, Çev.). Doruk Yayıncılık.
- Cevdet, A. (1893). Tarih-i Cevdet. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. 3, ss. 6). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akdeniz, A. (2011). *Türk Ocakları 100 Yaşında Türk Ocakları'nın Tarihçesi ve Tanıtımı*. Türk Ocakları Bakırköy Şubesi Yayınları.
- Akgün, S. K., & Uluğtekin, M. (2010). *Birinci Dünya Savaşı Sonunda İskandinavya'dan Sibirya'ya Hilal-i Ahmer Hizmetinde Yusuf Akçura*. Türk Kızılay Derneği Yayınları.
- Akarlı, A. O. (1993). Milliyetçilik Sorununa Çağdaş Yaklaşımlar. *Toplum ve Bilim*, 62, 156-170.
- Akarsu, B. (1961). John Locke'un Devlet Felsefesi. *Felsefe Arkivi*, (12). 72-85.
- Akbulut, Y. E. (2024). Çok Partili Hayata Geçişte Türk Milliyetçiliğinin Farklı Yorumları: Halkevleri ve Türk Ocakları. *Atatürk Dergisi*, 13(1), 21-34. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11655573>
- Akça, B. (2011). Cumhuriyet Dönemi Muğla Türk Ocağı ve faaliyetleri. *Türk Yurdu*, 31(282). 215-218.
- Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akgül, M. (1999). *Türk modernleşmesi ve din*. Çizgi Yayınları.
- Akın, F. İ. (1987). *Kamu Hukuku*. Beta Yayınları.
- Akıncı, A. (2014). Milliyetçilik kuramları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 131-150.
- Akif, A. M. (2006). İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim. *THTAD.*, S, 1, 11-21.
- Akifoğlu, M. (1956). Ne düşünmüştük. *Türk Yurdu*, (252), 510-520.
- Akkaya, A. (2019). Roma İmparatorluğu'nun Yıkılışının Ardından Batı Avrupa'da Feodalitenin Kuruluşu ve Feodal Yönetimden Mutlak Monarşiye Geçişin Fikri ve

Ekonomik Temelleri, *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 108-129.

Akkurt, M. (2021). John Locke'un Siyaset Felsefesi, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 109-143. <https://doi.org/10.20493/birtop.982596>

Akkuş, S. (1995). *Modern egemenliğin doğuşu: Pratik ve kavramsal belirlenme* [Yayımlanmış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Aksakal, E. (2018). Türkiye'de halkçılığın kaynağı ve tebaadan halka zihni dönüşüm. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 917-932.

Aksoy, K. F. (2023). Osmanlı Devleti'nde Adliye Teşkilatının Bir Unsuru Olarak Mahkemeler. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(2), 774-796. <https://doi.org/10.51120/NEUHFD.2023.100>

Aksoy, K. F. (2024). Osmanlı Devleti'nde Örfi Hukuk ve Kanunlaştırma Faaliyetleri, *The Journal of Social Sciences*, 66(66), 466-475. <https://doi.org/10.29228/SOBIDER.72154>

Aksoy, N. D., & Arslantaş, H. A. (2010). Ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (28), 31-39.

Akşin, S. (1997). *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*. Cem Yayınevi.

Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Akşin, S. (2011). *Türkiye Tarihi*. Cem Yayınevi.

Akyılmaz, B. (1995). Tarihi Gelişim İçinde ve Özellikle Montesquieu'de Kuvvetler Ayrılığı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 43-60.

Akyılmaz, B. (1998). Milli egemenlik kavramının gelişimi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2). 229-240.

Akyüz, K. (1982). *Modern Türk edebiyatının ana çizgileri: 1860-1923*. Mas Matbaacılık.

Akyüz, K. (1983). Türk Derneği. In *Türk Ansiklopedisi* (Cilt. 32, ss. 69). Devlet Kitapları.

Akyüz, K. (1986). Türk Ocakları. *Belleten*, 50(196), 201-228.

Akyüz, Y. (1988). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Albayrak, G. C. (2002). Globalizasyon Süreci ve Azgelişmiş Ülkeler. *Globalizasyonun*

Yansımaları, 17-41.

Albertoni, G. (2014). *Feodalizm* (L. T. Basmacı, Çev.). Alfa Tarih Yayıncılık.

Alkan, N. (2012). II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askeri Heyetinin Komutanı Otto Von Kaehler ve Her İki Tarafın Beklentileri, *Tarih Dergisi*, (43), 135-166.

Alkan, M. (2005). İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim. *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, 73-243.

Altıntaş, R. (2008). Kılıçzâde hakkı ve projesi. *Eskiye*. (8), 93-102.

Altun, F. (2022). A Critical Review of Ottoman Modernization Concept in the Context of Historical Sociology. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 12(1), 107-130. <https://doi.org/10.31679/adamakademi.1069441>

Anastasiadou, M. (2008). *Thessaloniki 1830-1912: A Metropolis at the Time of Ottoman Reforms*. Estia Bookshop.

Anonim. (1925). Ocakların idare heyetleri. M. Şefkatli (Ed.), *Türk Yurdu IX* (s. 140). Tutibay Yayınları.

Anh, D. T. (2024). Tanzimat Reforms and the Ottoman Empire's Reaction to Western Powers. 642-650. <https://doi.org/10.55677/ijssers/V04I5Y2024-21>

Arai, M. (1994). *Jön Türk dönemi Türk milliyetçiliği* (T. Demirel, Çev.). İletişim Yayınları.

Arıkan, Z. (1989). İşgal Sırasında İzmir'de Kurulan Bir Dernek. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, (1), 3. 355-369. https://doi.org/10.1501/Tite_00000000193

Arıkan, M., & Deniz, A. (2004). Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkinin Tasfiyesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 401-432.

Ari, T. (2011). *Uluslararası ilişkiler ve dış politika*. Alfa Yayınları.

Argunşah, H. (2010). *Millî Kimlik Oluşturmada Edebiyatın Rolü ve Ziya Gökalp. Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Ziya Gökalp*. Kesit Yayıncılık.

Aritoteles. (1998). *LCL; 264.Aristotle* (H. Rackham, Çev.). Harvard University Press.

Armaoğlu, F. (1999). *19. yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arnhart, L. (2005). *Siyasi Düşünce Tarihi Platon'dan Rawls'a* (A. K. Bayram, Çev.)

Adres Yayınları.

- Arsal, S. M. (1975). *Milliyet duygusunun sosyolojik esasları*. Ötüken Neşriyat.
- Arsel, İ. (1953). Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 194-211.
- Arslan, A. (2011). *İlkçağ Felsefe Tarihi*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aslantürk, H. A., & Bozkurt, F. (2016). 18. yüzyılın İkinci Yarısına Dair Önemli Bir Osmanlı Tarihi: İbretnümâ-yı Devlet-i Câvid. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 2(3), 155-194.
- Aslan, T. (2009). Osmanlı aydınlarının gözüyle Batılılaşma. *Erdem*, (55), 1-32.
- Aslan, Z. (2011). Türk Ocağının kuruluşu. *Türk Yurdu*, 31(282), 15-20.
- Aslan, M. F. (2021). Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi'de Üç Tarz Siyaset: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük. *SDE Akademi Dergisi*, 1(1), 142-175.
- Aslan, H. B. (2024). Halide Edib Adıvar'ın Yeni Turan Romanında Turancılığa Yeni Bir Yaklaşım. *SDE Akademi Dergisi*, 4(3), 461-485.
- Atay, T. (2003). Genesis'ten genetiğe gidişler ve gelişler: Evrimcilik-Yaratılışçılık kutuplaşmasına kültürel bir müdahale denemesi, *Toplum ve Bilim Sayı*, (96), 93-126.
- Atatürk, K. (1989). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atatürk, K. (2000). *Nutuk (1919-1927), Bugünkü Dille*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Atatürk, K. (2003). *Atatürk'ün bütün eserleri*. Kaynak Yayınları.
- Atasoy, F. (2019). Osmanlı'nın dağılmasını engelleme çabası olarak üç siyasi fikir hareketi. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (45), 1-21.
- Atılgan, G., & Aytekin, E. A. (2018). *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler*. Yordam Kitap.
- Ayda, A. (1991). *Sadri Maksudi Arsal*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ayhan, B. (2008). Olağanüstü Durumlarda Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeye Basının Katkısı: Millî Mücadele Dönemi Türk Basını, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 75-99.

- Aybars, E. (1984). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ege Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü.
- Aydınlı, H. İ., & Ayhan, V. (2004). Egemenlik kavramının tarihsel gelişimi perspektifinden iktidarın sınırlandırılması tartışması. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 67-84.
- Aydın, M. A. (2003). Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 28, ss. 231–235). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, R. (2018). Ulus, uluslaşma ve devlet: Bir modern kavram olarak ulus devlet. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), 229-256. <https://doi.org/10.14782/marusbd.412645>
- Aytaç, F. (1998). *Açıklamalı- İçtihatlı Belediye Kanunu*. Seçkin Yayınevi.
- Aytekin, A. (2013). Osmanlı-Türk modernleşmesinin düşünsel, ekonomik ve bürokratik kodları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013(30), 313-329.
- Aytekin, E. A. (2012). Peasant protest in the late Ottoman Empire: Moral economy, revolt, and the Tanzimat reforms. *International Review of Social History*, 57(2), 191-227.
- Ay, H., & Uçar, Ö. (2015). Devletin gelişim süreci. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 16(2), 195-206. <https://doi.org/10.24889/ifede.268161>
- Aktaş, Ş. (1992). Cumhuriyet devri Türk edebiyatı. *Türk Dünyası El Kitabı*, 3, 661-719.
- Azimy, G. (2018). I. ve II. Jön Türk Hareketinin Fikirleri ve Siyasi Faaliyetleri. *Sobider, Sosyal Bilimler Dergisi*. 31(31), 580-598. <https://doi.org/10.16990/SOBIDER.4619>
- Azmeh, A. (2003). *İslamlar ve Moderniteler* (E. Gen, Çev.). İletişim Yayınları.
- Bağış, A. İ. (1983). *Osmanlı ticaretinde gayri müslimler: kapitülasyonlar, Avrupa tüccarları, beratlı tüccarlar, Hayriye tüccarları*. Turhan Kitabevi.
- Bhambra, G. K., & Düşünmek, M. Y. (2015). *Post-Kolonyalizm ve Sosyolojik Tahayyül* (Ö. İlyas, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Balcıoğlu, M. (1996). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gençliğin Savaşa Hazırlanması ile İlgili İki Belge İki Görüş, *Atatürk Yolu Dergisi*, 5(20). 465-473.

- Balcıoğlu, M. (2000). *İstanbul'dan Samsun'a uzanan yolda Mustafa Kemal*. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Balibar, E. (1991). *İrkçilik ve Milliyetçilik*. E. Balibar & I. Wallerstein (Der) *İrk, Ulus, Sınıf. Belirsiz Kimlikler*. Metis Yayıncılık
- Baran, T. A. (2001). *Vasıf Çınar ve İzmir'e doğru gazetesi yazıları*. Arma Yayınları.
- Barkan, Ö.L. (1954). *İktisat Tarihi*. Sermet Yayıncılık.
- Barkan, Ö. L. (1983). Caractère religieux et caractère séculier des institutions ottomanes. In J. Louis, B. Grammont, & P. Dumont (Eds.), *Collection Turcica: Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman* (ss. 11–58). Peeters.
- Barry, N. P. (2003). *Modern Siyaset Teorisi* (M. Erdoğan & Y. Şahin, Çev.). Liberte Yayınları.
- Bayar, C. (1997). *Ben de Yazdım-Millî Mücadeleye Giriş*. Sabah Kitapları.
- Başaran, S. (2017). *Rize Siyasi Tarihi (1923-1950)* [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Başkan, S. (2022). 17.-18. yüzyıllar Osmanlı Devleti'nde Düzenin Islahı ya da Modernleşme Perspektifleri: Teklifler, Tedbirler ve Konuya İlişkin Görüşler, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 132(261), 369-388. <https://doi.org/10.55773/tda.1210589>
- Baumann, G. (2006). *Çokkültürlülük Bilmecesi: Ulusal, etnik ve dinsel kimlikleri Yeniden Düşünmek* (I. Demirakın, Çev.). Dost Kitabevi.
- Bayram, A. K. (2016). Jean-Jacques Rousseau: Aydınlanma Karşıtlığı, Eşitlik ve Özgürlük. H. Emrah & F. Duman (Ed.), *Siyasal Düşünceler Tarihi*. (ss. 579-607). Orion Kitabevi.
- Bayri, H. (2011). *Türkiye'de kimlik siyaseti: İslâmcı siyaset ve etnik ayrılıkçılık*. Binyıl Yayınevi.
- Baykal, H. (1988). Atatürk'ün Bazı Kuruluşların Hatıra Defterlerine Yazdıkları, *Atatürk Yolu Dergisi*, 1(02). 181-186.
- Bayraktutan, Y. (1996). *Türk fikir tarihinde modernleşme milliyetçilik ve Türk ocakları, 1912-1931*. T.C. Kültür Bakanlığı.
- Baytal, Y. (2024). Yusuf Akçura ve Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 207-220.

<https://doi.org/10.53718/gttad.1383475>

- Becermen, C. (2000). *Osmanlı-Türk modernleşme serüveni ve bugünkü durumunun değerlendirilmesi* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Beck, U. (1999). *Siyasallığın İcadı* (N. Ülner, Çev.). İletişim Yayınları.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1982). *Aydın İdare-i İçişleri Arşivi belgeleri*. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Beşirli, M. (1999). Osmanlı'da modernleşme ve aydınlar 1789-1908. *Dini Araştırmalar*, 2(5), 131-157.
- Berk, E. (2017). Yusuf Akçura ve fikirleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (59), 479-509.
- Berger, P. L., Berger, B., & Kellner, H. (1985). *Modernleşme ve bilinç* (C. Cerit, Çev.). Pınar Yayıncılık.
- Beriş, H. E. (2008). Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(01), 55-80. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002053
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Doğu-Batı Yayıncılık.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Berkes, N. (2014). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Bıçak, A. (2019). *Tarih felsefesi*. Dergâh Yayınları.
- Bir Aylık Ocak Haberleri. (1930). *Bir aylık Ocak haberleri. Türk Yurdu Dergisi*, 289.
- Billig, M. (2009). Reflecting on a critical engagement with banal nationalism—reply to Skey. *The Sociological Review*, 57(2), 347-352. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2009.01837.x>
- Birinci, A. (2017). Türk hukuk tarihçisi Sadri Maksudi'nin hayat hikayesi ve eserleri. In F. Gedikli, A. A. Yörük & M. E. Kalıpçı (Eds.), *Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a armağan özel sayı* (ss. 75–122). *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*.
- Bleda, M. Ş. (1979). *İmparatorluğun Çöküşü*. Remzi Kitabevi.

- Bostan, İ. (1995). Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787). *Belleten*, 59(225), 353-394. <https://doi.org/10.37879/belleten.1995.353>
- Bottomore, T. (1987). *Siyaset Sosyolojisi* (E. Mutlu, Çev.). Teori Yayınları.
- Bora, T. (2016). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*. İletişim yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). *Devlet Üzerine Collège de France Dersleri (1989-1992)* (A. Sümer, Çev.). İletişim Yayınları.
- Bozkurt, G. (1987). İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuku Fakültesi Dergisi*, 3 (1-4), 115-156.
- Bozaslan, N. B. (2020). Türk Ocakları'nın kapatılması ve mallarının tasfiyesi Gaziantep Türk ocağı örneği. *Turkish Studies-Historical Analysis*, 15(2), 407-419.
- Bozatay, Ş. A., & Yavaşan, B. (2024). İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği. Ş. A. Bozatay & K. A. Demir (Ed.), *Türkçülük düşüncesinin oluşumunda Türk Ocaklarının öncü rolü (1912-1931)* (ss. 115-159). Gazi Kitabevi.
- Bozatay, Ş. A. (2018). Türk Milliyetçiliğinin Teşkilatlanmasında Türk Ocaklarının Rolü 1912-1931. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 121-135.
- Bozdağ, O. (2013). *Türk Ocakları ideolojisi ve mimarisi (1912-1931)* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Bozkurt, C. (2013). *100. Yılında Bursa Türk Ocağı (1913-2013)*. Türk Ocağı Yayınları.
- Bredin, J. D. (1988). Sieyès. *La clé de la Révolution française*. Éditions de Fallois.
- Brown, C. (2002). *Sovereignty, rights, and justice: international political theory today*. Polity.
- Brubaker, R. (1996). *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the new Europe*. Cambridge University Press.
- Budak, A. (2007). Osmanlı modernleşmesi ve edebiyat. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 117-144
- Bulut, N. (2003). Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu? *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(2). 173-197. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000533

- Buluttekin, M. B. (2014). A City Right At The Core Of Global, Political, Economical And Social Changes Of The 19 Th Century: İstanbul, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(30-31), 149-182.
- Burçak, B. (2008). Modernization, science and engineering in the early nineteenth century Ottoman Empire. *Middle Eastern Studies*, 44(1), 69-83.
<https://doi.org/10.1080/00263200701711861>
- Burçak, R. S. (1984). *Siyasi Tarih (Ders Notları)*. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Busekist, A. (2018). Sosyolojik Kuramlar ve Milliyetçilik. Dieckhoff, A. & Jaffrelot, C. (Ed.), *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek* (D. Çetinkasap, Çev.). (ss. 179-207). İletişim Yayınları.
- Buzpınar, S. T. (2004). Osmanlı Hilafeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (3), 113-132.
- Cadoux, C. (1988). *Droit constitutionnel et institutions politiques: Théorie générale des institutions politiques*. Cujas.
- Camilla, D. L. (1992). Die Rolle der europäischen Mächte bei der Auflösung des Osmanischen Reiches, *Zeitschrift für Türkeistudien*, 2, 171-186.
- Candan, R. B. (2015). 1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 63-81.
- Canyas, F. O. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Bürokratik Elitin Modernleşme Çabaları ve Misyonerlik Faaliyetleri, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 9(33), 5674-5691.
- Can, G. (2018). Osmanlıcılık Düşüncesi ve Üç Tarz-I Siyaset'te Osmanlıcılık. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 12-20.
- Canib, A. (1913). Kaval. *Halka Doğru*, 1(10). 73-74.
- Calhoun, C., (1997). *Nationalism*. Open University Press.
- Carnoy, M. (2014). *The state and political theory*. Princeton Legacy Library,
- Cassirer, E. (1984). *Devlet Efsanesi* (N. Arat, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Câvid, H. (1913). İhtiyar bir Türk'ün vasiyeti. *Halka Doğru*, 1(31). 1-3.

- Cebeci, K. (2008). Küreselleşme bağlamında ulus-devletin egemenlik gücünün dönüşümü. *Sayıştay Dergisi*, (71), 23-39.
- Cebesoy, A. F. (1953). *Millî Mücadele Hatıraları*. Vatan Neşriyat.
- Cebesoy A.F. (2000). *Millî Mücadele Hatıraları*. Temel Yayınları.
- Cevdet, A. (1924). Şapka-Fes. *İçtihat*, (169). 6-11.
- Conversi, D. (2002). The smooth transition: Spain's 1978 Constitution and the nationalities question. *National identities*, 4(3), 223-244.
- Celal, N. (2012). *Türk Devrimi* (Ö. Ozankaya, Çev.). Has-Soy Matbaası.
- Chatterjee, P. (1996). *Whose Imagined Community Mapping the Nation*. Verso Books.
- Cihangir, S. (1911). Dünyamız için. *Kadınlar Dünyası Dergisi*, (110). 1-3.
- Cin, H. (1992). *Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri 150. Yılında Tanzimat*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cohen, M. (2001). *Political philosophy: from Plato to Mao*. Pluto Press.44.
- Copeaux, E. (1998). *Türk tarih tezinden Türk-İslam sentezine*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Criss, B. (1994). *İşgal Altında İstanbul* (A. Kaçmaz, Çev.). İletişim Yayınları.
- Coşkun, İ. (1997). Modern Devletin Doğuşu. H. Özgür & B. Parlak. (Ed.), *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Bölge, Bölgeselleşme, Bölgecilik ve Bölge Yönetimleri. Avrupa Perspektifinde Yerel Yönetimler, Alfa Aktüel*, (ss, 129-169). Der Yayınları.
- Câvid, M. (1908). Kadınlara dâir 2. *Kadın*, (6). 1-3.
- Çaha, Ö., Toprak, M., & Uslu, N. (2010). Religion and Ethnicity in the Construction of Official Ideology in Republican Turkey. *Muslim World*, 100(1).33-44.
- Çağlayan, E. (2016). Türk Ocakları’nın Vilayat-ı Şarkiye’de Teşkilatlanması ve Kurultaylarda Şark ile İlgili Tartışmalar (1924-1928). *Şarkiyat*, 8(2), 785-799.
- Çalen, M. K. (2024). *Osmanlıcılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*. Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Çakın, N., & Orhon, N. (1978). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793–1908)*. Genelkurmay Basımevi.
- Çakır, S. (1994). *Osmanlı kadın hareketi*. Metis Yayınları.

- Çakmak, O., & Yücel, A. (2002). *Yusuf Akçura*. Alternatif Yayınları.
- Çakmak, P., & Güntürk, S. (2024). Hüseyin Nihal Atsız ve Niyazi Berkes'te Ulusçuluk Kavramının Analizi. *The Journal of Academic Social Science*, 51(51), 517-523. <https://doi.org/%2010.16992/ASOS.12524>
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. İmge Yayınevi.
- Çeçen, A. (1981). *Adalet Kavramı*. May Yayınları.
- Çeçen, A. (2009). *Ulus Devlet-Türkiye Cumhuriyeti*. Kilit Yayınları.
- Çelebi, M. (1998). Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri. *Belleten*, 62(233), 157-206.
- Çelen, M. K. (2012). 1909 Kanun-i Esasi Tadilatı. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(4), 129-140.
- Çelik, H. (1999). *Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Türkiye'de Parlamenter Sistem Tartışmalarının Başlaması*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Çelik, H. S. (2016). İnönü döneminde resmi tarih yazımına yönelik yeni yaklaşımlar: bir revizyonun analizi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 24, 80-121.
- Çete, A. (2007). Rigas Velestinlis ve Namık Kemal'de Osmanlıcılık Düşüncesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 113-128.
- Çetinsaya, G. (1999). Çıban Başı Koparmamak: II. *Abdülhamid Rejimine Yeniden Bakış*", *Türkiye Günlüğü*, (58), 54-64.
- Çetin, H. (2002). Liberalizmin tarihsel kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 79-96.
- Çıkla, S. (2004). *İnkılâp edebiyatı*. Hece (Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı), 90, 91-92.
- Çubuk, E. (2024). *Türk Ocaklarının Osmanlı Dönemine Etkileri, Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemine Katkıları*. Günce Yayınları.
- Çiydem, E., Ozdemir, Y., & Aktaş, E. (2014). Tanzimat Fermanı'nın arka planı. *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(1), 321-338.
- Dale, S. F. (2009). *The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids, and Mughals*. Cambridge University Press.

- Davison, R. H. (1961). Westernized Education in Ottoman Turkey. *Middle East Journal*, 15(3), 289-301.
- Darendelioğlu, İ. E. (1968). *Türkiye'de milliyetçilik hareketleri: toplantılar, mitingler, nümayişler, bildiriler, cemiyetler*. Basın. Toker yayınları.
- Danişmend, İ. H. (1942). *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*. C.H.P. Genel Sekreterliği. Vakit Matbaası.
- Delanty, G. P., & O'Mahony, P. (2002). *Nationalism and Social Theory: Modernity and the Recalcitrance of the Nation*. Sage Publications.
- Delannoi, G. (1998). Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz. Jean Leca (Ed.), *Uluslar ve Milliyetçilikler* (S. İdemen. Çev). (ss. 31-38). Metis Yayınları.
- Demir, A. (2012). Millî Kimlik İnşasında İleri Bir Hamle: Yeni Lisan, *Electronic Turkish Studies*, 7(4). 1395-1403.
- Demirci, M. (2022). Rusya Türklerinden Sadri Maksudi Arsal'ın Türk Milliyetçiliğine Katkısı. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 48-58.
- Demirli, A. (2018). Devrimin Çocuklarını Yargılamak: Jakobenler. *Hacettepe Law Review*, 8(1). 57-68.
- Demir, H. (2024). Ulus Devletle Eşitlik İlkesi ve Yurttaşın Dönüşümü Üzerine, *The Journal of Social Sciences*, (50), 251-262. <https://doi.org/10.29228/SOBIDER.48744>
- Derviş, C. (1909). Valideler ve istikbalimiz. *Kadın Dergisi*, (26), 12-13.
- Devlet, N. (1985). *Rusya Türklerinin millî mücadele tarihi (1905-1917)*. Türk Tarih Kurumu.
- Doğan, İ. (1991). *Tanzimat'ın İki Ucu Münif Paşa ve Ali Suavi*. İz Yayıncılık.
- Duman, F. (2010). Ulus-Devlet: Rousseaucu Genel İrade Bağlamında Bir Değerlendirme. *Demokrasi Platformu*, 6(23). 89-116.
- Dural, A. B. (2012). Antonio Gramsci ve hegemonya. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39), 309-321.
- Durdu, M. B. (2003). Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*

Dergisi, 14(14), 291-318.

Durgun, Ş. (2000). Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet Midir? *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 109-14.

Durgun, Ş. (2019). Türk ulusal kimliğinin inşasında Orta Asya etkisi. V. Çakan, F. Açık & Ş. Durgun (Ed.), *Orta Asya Türk Kültürünün Anadolu Kültürüne Etkileri Uluslararası Sempozyumu* (18-21 Haziran 2019/Taşkent-Özbekistan). (ss. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (ASYAM). 99-114.

Durhan, İ. (2008). Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(3-4), 55-111.

Dursun, D. (1998). Türkiye’de yerel yönetimlerin doğuşu ve siyasi/idari gelişme. *Türkiye’de Yönetim Geleneği, İlke Yayınları*, (24), 93-104.

Ebenstein, W. (2001). *Siyaset Felsefesinin Büyük Düşünürleri* (İ. Özel, Çev.). Şule Yayınları.

Ebert, T. (2010). Ernst-Wolfgang Böckenförde–Ein Mann und sein Dictum. *Von einem, der auszog, justizpolitisch Karriere zu machen. Aufklärung und Kritik*, 17(2), 108-126.

Edib, H. (1913). Ocağım. *Türk Yurdu*, 3(56), 136-138.

Eflatun. (2004). *Devlet* (S. Eyüpoğlu & M. A. Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ekren, A. (2022). Antonio Gramsci’nin Hegemonya Kavramının Uluslararası İlişkiler Disiplinine Girişi ve Yorumlanması. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 149-158. <https://doi.org/10.52791/aksarayiibd.1061346>

Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Emecen, F. M. (1994). Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi. E. İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. Yıldız Matbaacılık.

Emerson, R. (1965). *Sömürgelelerin Uluslaşması*. Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.

Engelhardt, P. (1999). *Tanzimat ve Türkiye* (A. Reşad, Çev.). Kaknüs Yayınları.

- Engels, F. (1972). *The origin of the family, private property and the state* (E. B. Leacock, Çev.) Lawrence and Wishart.
- Enginün, İ. (2007). *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*. Dergâh Yayınları.
- Enginün, İ. (2019). *Halide Edib Adivar ve Ziya Gökalp*. Dergâh Yayınları.
- Eraslan, C. (2003). *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*. Kum saati Yayıncılık.
- Avni, E. (1909). Esaret var: Halayıklara dair 1. *Kadın Dergisi*, (15).1-15.
- Ercilasun, A. B. (2017). Sadri Maksudi Arsal ve Türk Dili. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 75, 167-180.
- Erdal, İ. (2017). Türk Modernleşme sürecinde; İttihat ve Terakki'den Demokrat Partiye Siyasal Parti Programlarında Laiklik Anlayışı. *Journal of International Social Research*, 10(49), 97-107.
- Erdem, H. F. (2003). İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış. *Batman Barosu Dergisi*, (2). 1-26.
- Erdem, T. (2020). *Milliyetçilik*. Otorite Yayınları.
- Erdenir, F. H. B. (2005). *Avrupa kimliği: Pan-milliyetçilikten post-milliyetçiliğe*. Ümit Yayıncılık.
- Erdoğan, M. (2005). Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi. S. Bakan, A. Küçük & A. Karadağ (Ed.), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat* (ss. 1-25). Aktüel Yayınları.
- Erdoğan, A. T. (2008). Osmanlılığın evrimi hakkında bir deneme: bir grup (üst düzey yönetici) kimliğinden millet yaratma projesine. *Doğu Batı*, 45, 19-46.
- Eren, S. S. (2020). *Osmanlı ve Türk Modernleşmesinin Yöntemi*. Ş. A. Bozatay (Ed.), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Üzerine Yazılar* (ss. 57-81). Detay Yayıncılık.
- Eren, S. S. (2024). Kurtuluş ve Kuruluşta Cumhuriyetin İzleri. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 28-52. <https://doi.org/10.53306/klujfeas.1444903>
- Ergün, M., & Duman, T. (1996). 19. Yüzyılda Osmanlı askeri okullarının ders programları ve ders kitapları. *Yeni Türkiye*, 7(1), 494-511.

- Erkan, Ü. (2016). Türk Yurdu Dergisinde Milliyetçiliğin Analizi (1911-1931). *MSGSÜ Sosyal Bilimler*, (13), 132-144.
- Eriksen, T. H. (2004). *Etnisite ve Milliyetçilik*. Avesta Yayınları.
- Erkış, İ. U. (2013). Ulus-devletin tarihsel gelişimi üzerine. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(26), 54-76.
- Erkin, A. D. (2002). *Modern devletin ayak izleri*. 1-33, Academia.edu. https://www.academia.edu/85213942/MODERN_DEVLETİN_AYAK_İZLERİ
- Erkul, F. (2023). Osmanlı Devleti'nde Hukukun Kökeni: Örfi Hukuk, Kanunname ve Şer' Kavramı, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 732-751. <https://doi.org/10.30561/sinopusd.1275865>
- Eroğul, C. (2000). *Anatüzüğe Giriş*. İmaj Yayınevi.
- Eryılmaz, B. (1990). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*. Risale Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1992). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İşaret Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1997). *Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılanması*. Birleşik Yayıncılık.
- Eryılmaz, B. (2000). *Kamu Yönetimi*. Erkan Matbaacılık.
- Ekinci, N. (2012). II. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Bilimsel Türkçülük Çabalarına Bir Örnek: Yeni Mecmua. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Istanbul University Faculty of Communication Journal (11). 137-162. <https://doi.org/10.17064/iüifhd.15765>
- Ertan, T. F. (2014). Milliyetçilik. T. F. Ertan (Ed.), *Başlangıcından Gündüzümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (ss. 237-250). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi. Siyasal Kitabevi.
- Ertan, T. F. (2018). Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir? *Atatürk Yolu Dergisi*, 16(62). 39-84.
- Ertuğrul, H. (1998). *Azınlık ve yabancı okulları: Türk toplumuna etkisi*. Nesil Yayıncılık.
- Faroghi, S. (1995). İktisat tarihi (17. ve 18. yüzyıllar). S. Akşin (Ed.), *Türkiye tarihi* (Cilt 3, ss. 191-215). Cem Yayınevi.
- Faroghi, S. (1995). *Kultur und Alltag im Osmanischen Reich: vom Mittelalter bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts*. CH Beck.

- Fehér, F. (1990). *The French Revolution and the Birth of Modernity*. Unity of California Press.
- Fenton, C. S. (2001). *Etnisite: ırkçılık, sınıf ve kültür* (S. N. Şad, Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Ferid, C. H. (1995). *Türk Ocakları ve Hizmet Anlayışımız*. Türk Yurdu Yayınları.
- Ferry, J. M. (2018). Sosyolojik Kuramlar ve Milliyetçilik. A. Dieckhoff & C. Jaffrelot (Ed.), *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek* (D. Çetinkasap, Çev.). (ss.291-313). İletişim Yayınları.
- Ferry, L., & Renaut, A. (1985). *Philosophie politique 3. Des droits de l'homme a l'idée républicaine*. PUF Publisher.
- Feyzioğlu, T. (1986). Atatürk ve milliyetçilik. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2), 353-412.
- Findley, C. V. (2011). *Modern Türkiye Tarihi 1789-2007* (G. Ayas, Çev.). Timaş Yayınları.
- Findley, C. V. (2012). *Bureaucratic reform in the Ottoman Empire: the sublime porte, 1789-1922*. Princeton University Press.
- Findley, C. V. (2014). *Modern Türkiye Tarihi*. Timaş Yayınları.
- Findley, C. V. (2014). *Osmanlı İmparatorluğundan Bürokratik Reform: Babıali (1789-1922)* (E. Ertürk, Çev.). Alfa Yayınları.
- Fiss, O. M. (1987). Why the state? *Harvard Law Review*, 100(4), 781-794.
- Fried, M. (1967). *The evolution of political society an essay in political anthropology*. Random House.
- Furtun, A. (2005). *Thomas Hobbes ve doğa kanunları*. Asil Yayın Dağıtım.
- Gat, A., & Yakobson, A. (2019). *Uluslar: Siyasi etnisite ve milliyetçiliğin uzun tarihi ve derin kökleri* (B. E. Behar & G. G. Özdoğan, Çev.). Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Gedikli, F. (2017). Yolunu Kendi Kazan Bir Yolcu: Türk Hukuku Tarihçisi Sadri Maksudi Arsal. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 75, 273-288.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Cornell University.
- Gemalmaz, M. S. (2003). *Ulusalüstü insan hakları hukukunun genel teorisine giriş*. Beta Basım Yayın Dağıtım AŞ.
- Gencer, B. (2011). *İslâm'da modernleşme 1839-1939*. Doğu-Batı Yayınları.

- Gencer, B. (2012). *İslam 'da Modernleşme*. Doğu Batı Yayınları
- Genç, M. (2003). Mehmet Genç ile 'Osmanlı'da Devlet ve Ekonomi 'Üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (1), 369-384.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı Türk Modernleşmesi:1900-1930 Seçilmiş Makaleler* (A. Berktaş, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Georgeon, F. (1979). *Aux origins du nationalisme turc: (1876-1935)* (Y. Akçura, Çev.). FeniXX Publisher.
- Georgeon, F. (1982). *Les Foyers Turcs à L'epoque Kemaliste (1923-1931)*. Peeters Publisher.
- Georgeon, F. (1986). *Türk milliyetçiliğinin kökenleri*. Yurt Yayınları.
- Georgeon, F. (2006). Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930. (Ali Berktaş, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Georgeon, F. (2009). *Kemalist Dönemde Türk Ocakları, Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)* (A. Berktaş, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Georgeon, F. (2009). *Osmanlı – Türk Modernleşmesi 1900-1930*. Yapı Kredi Yayınları.
- Georgeon, F. (2020), Yusuf Akçura. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi* (Cilt. 4, ss. 511). İletişim Yayınları.
- Georgeon, F., & Er, A. (1986). Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935). Yurt Yayınevi.
- Georges-Gaulis, B. (1999). *Kurtuluş savaşı sırasında Türk milliyetçiliği* (C. Yazansoy, Çev.). Kastaş Yayınları.
- Gerard, D. (2004). *Avrupa'nın İcadı* (H. İnanc, Çev.). Adres Yayınları.
- Gevgilili, A. (1990). *Türkiye'de yenileşme düşüncesi, sivil toplum, basın ve Atatürk*. Bağlam Yayıncılık.
- Göçek, F. M. (1999). *Burjuvazinin yükselişi, imparatorluğun çöküşü: Osmanlı batılılaşma ve toplumsal değişme*. Ayraç Yayınları.
- Gökalp, Z. (1959). *Turkish Nationalism and Western Civilization*. Columbia UP.
- Gökalp, Z. (1970). *Türkçülüğün esasları*. Milli Eğitim Basımevi.
- Gökalp, E. (2007). Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme, *Anadolu Üniversitesi*

Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 279-298.

Gökalt, Z. (1987). *Türkçülüğün Esasları*. İnkılap Kitabevi.

Gökbayır, S. (2012). Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 61-96.

Gökberk, M. (1946). Hegel'in devlet felsefesi. *Felsefe Arkivi*, 1(2-3), 99-129.

Gökçen, A. (1989). *Tanzimat dönemi Osmanlı ceza kanunları ve bu kanunlardaki ceza müeyyideleri* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Gökçe, G., & Gökçe, O. (2015). Devlet Kapasitesi: Kavramın Kuramsal Çerçevesi, Bileşenleri ve Türkiye'nin Görünümü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 1-34.

Görmez, K. (1997). *Yerel demokrasi ve Türkiye: yerel yönetim ve belediyeler*. Vadi Yayınları.

Göze, A. (1995). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. Beta Yayınları.

Gözler, K. (2018). *Devletin genel teorisi*. Ekin Kitabevi.

Güdek, O. (2007). *Halka doğru dergisi, tahlili fihrist, inceleme, seçme metinler* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Fatih Üniversitesi.

Güldiken, N. (2006). Ulus, Ulus-Devlet ve Uluslaşma Kavramlarına İlişkin Tartışmalar ve Türkiye. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2).157-168.

Gülmez, M., & Duyar, H. (2020). Necip Asım Yazıksız'ın Dileiliğın Gök Sancak Romanındaki İzleri, *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken*, 12(1). 345-363.

Gramsci, A. (1971). Selections from the prison notebooks. In *The applied theatre reader*. Routledge.

Gramsci, A. (1997). *Hapishane Defterleri* (A. Cemgil, Çev.). Belge Yayınları.

Gramsci, A. (1998). *Aydınlar ve Toplum* (Günyol, V. & Edgü, F. & Onaran, B. Çev.). Örnek Yayınevi.

Greenfeld, L. (1992). *Nationalism: Five roads to Modernity*. Harvard University Press.

- Greenfeld, L. (2017). *Milliyetçilik Moderniteye Giden 5 Yol İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Amerika Örnekleri* (A. Yılmaz, Çev.). Alfa Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet* (C. Aydın, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- Guibernau, M. (1997). *Milliyetçilikler. 20. Yüzyılda Uhusal Devlet ve Milliyetçilikler* (N. N. Domaniç, Çev.). Sarmal. Yayınevi.
- Guibernau, M. (1996). *Nationalism: The nation-state and nationalism in the Twentieth century*. John Wiley & Sons.
- Guionmör, J. Y. (1997). *Fransız Devrimi ve Ulusun Ortaya Çıkışı, Uluslar ve Milliyetçilikler* (İ. Siren, Çev.) Metis Yayınları.
- Güler, A., & Başkanlığı, T. G. (1996). XX. yüzyıl başlarının askerî ve stratejik dengeleri içinde Türkiye'deki gayri Müslimler: sosyo-ekonomik durum analizi. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.
- Güler, Z. (2007). *Osmanlı ordusunun modernleşmesinde Von Der Goltz Paşanın rolü*. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Gül, F. (2003). Jean-Jacques Rousseau'nun Egemenlik Anlayışı. *Felsefe Dünyası*, (37), 58-70.
- Gülmez, M., & Duyar, H. (2020). Necip Asım Yazıksız'ın Dilciliğinin Gök Sancak Romanındaki İzleri. *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken*, 12(1). 345-363.
- Gültekinil, M., & Bora, T. (2008). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. İletişim Yayınları.
- Günel, N. (1993). *II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları ve Ali Suavi* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Güneş, G. (1998). Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(8).137-146.
- Güneş, G. (2013). Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29(85), 101-130.
- Güneş, G., & Güneş, M. (2011, Kasım 11). *Türk Ocakları ve harf inkılabı*. Turkeyurdu. <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php>
- Güner, H. E. (2018). Türk Ocakları, Mimarisi ve Geleneksel Öğeleri; Ankara ve İzmir

- Örneği. *Online Journal of Art & Design*, 6(1). 99-108.
- Günver, G. (2011). İzmir Türk Ocağı (1912–1931). *Türk Yurdu*, 31(288). 69-74.
- Gündüz, M. (2021). İspanyol Gazetelerinde Türk Millî Mücadelesi ve Bu Dönemde Yaşanan Gelişmeler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 37(103), 35-76.
- Güngör, E. (1989). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. Ötüken Yayıncılık.
- Güngör, E. (1989). *Dünden Bugünden Tarih Kültür Milliyetçilik*. Ötüken Yayıncılık.
- Gürgür, N. (2012). Asırlık Hizmet Çınarı Türk Ocakları. *Türk Yurdu Dergisi* (296). 53-54.
- Güran, T. (2003). *Osmanlı malî istatistikleri bütçeler, 1841-1918*. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Gürses, F. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son döneminde Harbiye'de eğitim ve öğretim Faaliyetleri (1894-1914)* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Gür, A. R. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*. İş Bankası Yayınları.
- Güvenç, B. (1997). Secular trends and Turkish identity. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 2(4). 7-10.
- Güvenç, C. (2020). Fransız Burjuva Devrimi: Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mutlak Monarşiden Cumhuriyete Geçiş, *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 64-73.
- Hekimoğlu, V. S. F. (2017). Türkiye’de Türkçülük hareketinin ortaya çıkması ve Türk Ocakları. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2(1), 41-50.
- Hermet, G (2018). Sosyolojik Kuramlar ve Milliyetçilik. Dieckhoff, A. & Jaffrelot, C. (Ed.), (ss. 247-260). *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek* (D. Çetinkasap, Çev.). İletişim Yayınları.
- Heyd, U. (1950). *Foundations of Turkish Nationalism*. Luzac & Company Ltd & The.
- Heyd, U. (1979). *Türk Ulusçuluğunun Temelleri* (K. Güney, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayıncılık.
- Heyd, U., & Günay, K. (2002). *Türk ulusçuluğunun temelleri*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Heyd, U. (2023). *Türk Milliyetçiliğinin Temelleri: Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*.

İletişim Yayınları.

- Habermas, J. (2002). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti* (M. Beyaztaş, Çev.). Bakış Yayınları.
- Habermas, J. (2015). *Öteki olmak ötekiyle yaşamak* (İ. Aka, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Hacaloğlu, Y. (1995). *Türk Ocaklarını Tanıyalım*. Türk Yurdu Yayınları.
- Hacaloğlu, Y. (2000). *Türk ocakları yüzyıllığı*. Türk Yurdu Yayınları.
- Hakyemez, Y. Ş. (2004). *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı*. Seçkin Yayıncılık.
- Haldun, İ. (2011). *Mukaddime* (S. Uludağ, Çev.). Dergâh Yayınları.
- Halifeoğlu, M., & Yetiş, M. (2013). Gramsci, Sivil Toplum-Devlet İkiliği ve Kuramsal Kökenler/Gramsci, the State-Civil Society Dichotomy, and Theoretical Antecedents. *Mülkiye Dergisi*, 37(1), 163-188.
- Hamitoğulları, B. (1986). *Çağdaş İktisadi Sistemler*. Savaş Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1982). Genesis of the young Turk revolution of 1908. *Osmanlı Araştırmaları*, 3(03). 277-300.
- Hanioğlu, M. Ş. (1992). Batılılaşma. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 5, ss. 552). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. (1981). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. Üç Dal Neşriyat.
- Hanioğlu, M. Ş. (2012). Türkçülük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 41, ss. 551–554). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (2006). *Turkism and the Young Turks, 1889-1908. In Turkey Beyond Nationalism: Towards Postnationalist Identities*. Bloomsbury Publishing Plc.
- Hanioğlu, Ş. (2007). Workshop 1908 Constitutional Revolution in the Ottoman Empire”. *Princeton, Department of Near Eastern Studies*, 20, 22.
- Hassner, P. (2018). Sosyolojik kuramlar ve milliyetçilik. A. Dieckhoff & C. Jaffrelot (Ed.), *Milliyetçiliği yeniden düşünmek* (D. Çetinkasap, Çev.). (ss. 261–288). İletişim Yayınları.
- Hayes, C. J. H. (2015). *Milliyetçilik Bir Din*. Bilge Sanat Kültür Yayınları.

- Hayırlıoğlu, N. İ. (2019). *Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Ocaklarının eğitim ve kültür faaliyetleri (1912-1931)* [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Hayreddin Paşa. (1296). *Mukaddime-i akvem el-mesalik fi ma'rifet fi ahval fi memalik* (Abdurrahman Efendi, Çev.). Elcevaip Matbaası.
- Haşlak, İ. (2000). Milliyetçilik ve Modernleşme: XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Örneği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 49-61.
- Hegel, G. W. F. (1930). *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, hrsg. von Georg Lasson, 3. Aufl, Leipzig.
- Hegel, G.W. F (2003). *Tarihte Akıl* (Ö. Sözer, Çev.). Ara Yayınları.
- Heper, M. (1980). Center and periphery in the Ottoman Empire: With special reference to the nineteenth century. *International Political Science Review*, 1(1), 81-104. <https://doi.org/10.1177/019251218000100108>
- Heper, M. (1980). Osmanlı siyasal hayatında merkez-kenar ilişkisi. *Toplum ve Bilim*, 9(10), 3-35.
- Heper, M. (2010). *Türkiye'de devlet geleneği*. (M. Soyarık, Çev.). Doğu-Batı Yayınları.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset* (B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, & A. Yayla, Çev.). Adres Yayınları.
- Hilav, S. (1985). *100 Soruda Felsefe El kitabı*. Gerçek Yayınevi.
- Hikmet, E. (1911). Üzümcü. *Türk Yurdu Dergisi*, (1), 1-3.
- Hobbes, T. (1993). *Leviathan* (S. Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Hobbes, T. (2007). *De Cive. Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri* (D. Zarakolu, Çev.). Belge Yayınları.
- Hobsbawm, E. (1992). 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik (O. Akınhay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2006). *Geleneğin İcadı* (M. M. Şahin, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Höffe, O. (2010). *Aristoteles: Nikomachische Ethik*. Akademie Verlag GmbH.
- Huizinga, J. (1953). *Herbst des Mittelalters* (Doctoral dissertation, Kröner). Stuttgart.
- Ivaylo, H. (2019). Neo-Ottomanism-emergence, ideology and political doctrine. *Social Evolution & History*, 18(1), 139-156.

- İşiksel, G. (2010). II. Selim'den III. Selim'e Osmanlı Diplomasisi: Birkaç Saptama. *Selim III and His Era from Anicen Régime to New Order*, 315-338.
- İçke, A. (2021). Türkiye'de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Modern Tarihçiliğin İnşası *Journal of International Social Research*, 14(80). 29-44.
- İhsanoğlu, E. (2004). Ottoman educational institutions during the reform period. *Manchester: Foundation for Science Technology and Civilization*. Retrieved January, 9, 2010. 1-18.
- İlâl, E. (1968). Magna Carta. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 34(1-4), 210-242.
- İlgürel, M. (1999). *Millî Mücadele'de Balıkesir kongreleri*. Aktürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- İnan, A. (1989). *Atatürk'ten Mektuplar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnaç, H. (2005). AB'ye entegrasyon sürecinde Türkiye'nin kimlik problemleri. *Adres Yayınları*, 101. 291-296.
- İnalcık, H. (2000). Padişah. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt.1, ss.532). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İnalcık, H. (1992). *Tanzimat ve Bulgar meselesi*. Eren Yayınevi.
- İnalcık, H. (2004). Bürokrasi, Batılılaşma, Laikleşme. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 50, 61-71.
- İnalcık, H., & Seyitdanlıoğlu, M. (2006). *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İmamoğlu, H. V. (2016). XX. Yüzyılın Başında Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Dönüşüm ve Siyasi Bloklaşma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 112-125.
- İpek, A. (2015). Ulus Egemenliği ve Halk Egemenliği Karşılaştırılması ve Yeni Anayasa için Halk Egemenliği Önerisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (20). 211-236.
- İpek, N. (2020). Ulus Devlet Anlayışı ve Orta Doğu. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-8.

- İsmail, E. F. E. (2024). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Çöküşü Durdurmak Üzere Ortaya Çıkan Fikir Akımları ve Bu Fikir Akımlarının Cumhuriyet'e Etkileri, *The Journal of Academic Social Science*, 147(147), 131-142. <https://doi.org/10.29228/ASOS.73693>
- İzveren, A. (1988). *Hukuk Felsefesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Jaffrelot, C. (2018). Sosyolojik Kuramlar ve Milliyetçilik. A. Dieckhoff & C. Jaffrelot (Ed.), *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek* (D. Çetinkasap, Çev.). (ss. 69-73). İletişim Yayınları.
- Jaume, L. (1989). *Le public et le privé chez les Jacobins*. Revue Française de Science Politique.
- Jean, L. (1998). *Neden Söz Ediyoruz? Uluslar ve Milliyetçilikler* (S. İdemen, Çev.). Metis Yayınları.
- Jellinek, G. (2018). *L'état moderne et son droit*. Wentworth Press
- Jennings, I. (1965). *Magna Carta and its influence in the world today*. Distributed by British Information.
- Karapınar, Y. (1992). Başlangıcından günümüze Türk tarih tezi ve lise kitaplarına etkisi. *Çağdaş Türkiye tarihi araştırmaları dergisi*, 1(2). 143-177.
- Kaçar, M. (1998). Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e kadar). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, (2), 69-137.
- Kafkasyalı, E. G. (2020). Balkan Ulusçuluğu T. E. Erdem (Ed.), *Milliyetçilik* (ss. 407-421). Otorite Yayınları.
- Kadın. (1908). Nazıma Sultan ve Selanik Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi. *Kadın*, (8). 1-3.
- Kadın. (1908). İfâde-i mahsûsa. *Kadın Dergisi*, (1). 1-5.
- Kafadar, O. (1997). *Türk eğitim düşüncesinde Batılılaşma*. Vadi Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E. (2007). Sonrası Türk politik hayatına bir bakış: demokrasi neo-patrimonyalizm ve istikrar. *Türkiye'de politik değişim ve modernleşme*, 387-412.
- Kalkışım, M. M. (2013). Kutadgu Bilig'de adâlet değeri. *Mavi Atlas*, (1), 91-98.

- Kalkışım, H. M. (2019). İnsan Hakları Noktasından Türk Anayasa Tarihinde İki Ara Kesit: 1876 ve 1961 Anayasaları. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 8(16), 149-160.
- Kalsın, B. (2014). II. Meşrutiyet'te Fikir Gazeteciliği: Sırat-ı Müstakim, İştirak, İçtihat ve Türk Yurdu, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 199-218.
- Kansu, A., & Erbal, A. (1995). *1908 Devrimi*. İletişim Yayınları.
- Kantar, G. (2019). Modernleşme Kuramı ve Osmanlı idari yapısında modernleşme süreci hakkında bazı tespitler. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 365-383. <https://doi.org/10.30692/sisad.627134>
- Kapani, M. (1992). *Politika Bilimine Giriş*. Bilgi Yayınevi.
- Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri*. Yetkin Yayınları.
- Karabulut, U., & Bozkurt, İ. (2020). *Millî Mücadele*. Nobel Akademi Yayıncılık.
- Karabekir, K. (1982). *İttihat ve Terakki Cemiyeti: neden kuruldu, nasıl kuruldu, nasıl idare olundu*. Türdav Yayınları.
- Karabekir, K. (2009). *İttihad ve Terakki Cemiyeti*. Yapı Kredi Yayınları.
- Karaca, N. (2014). Ziya Gökalp'in Şiir Dünyası ve Şiirlerinin Bir Dökümü. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 5(1), 117-133.
- Karakaş, M. (2000). *Türk ulusçuluğunun inşası*. Vadi Yayınları.
- Karakaş, M. (2008). Ziya Gökalp'e Yeniden Bakmak: Literatür ve Yeniden Değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (11), 435-476.
- Karaca, S. O. (2024). Türk Milliyetçiliğinin İki Farklı Yüzü: Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura. *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, 7(86), 3588-3601. <https://http://doi.org/10.26449/sssj.3357>
- Karacakaya, S. F. (2023). *Cumhuriyet Döneminde Türk Ocakları ve Halkevlerine Geçiş*. Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Karal, E. R. (1996). *Osmanlı Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karal, E. Z. (1940). *Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri*. Tanzimat I. Maarif Matbaası.

- Karaman, H. (2002). Efgâni, Cemaleddin. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 10, ss. 458-459). TDV Yayınları.
- Karamustafaoğlu, T. (1970). *Seçme hakkının demokratik ilkeleri*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Karataş, S. (2003). Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (1), 231-242.
- Kara, İ. (2003). *Din ile modernleşme arasında: çağdaş Türk düşüncesinin meseleleri*. Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (2003). Çağdaş Türk Düşüncesi Nasıl Ele Alınabilir? *Kutadgu Bilig: Felsefe Bilim Araştırmaları*, (4), 159-227.
- Kara, İ. (2008). Cumhuriyet Türkiye'sinde bir mesele olarak İslam. *Rihle Dergisi*, 132-134.
- Kara, İ. (2011). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*. Dergâh Yayınları.
- Kara, H., & Çatma, B. (2013). Modern Türk Kimliğinin Oluşumunda Türk Kimdir Tartışmaları ve Türk Ocağı Kurultayı (1924). *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 339-360.
- Karaduman, H. (2007). Türk Ocakları ve Hars Müzeleri. *Vakıflar Dergisi*, 30, 503-518.
- Karaer, İ. (1992). *Türk Ocakları (1912-1931)*. Türk Yurdu Neşriyatı.
- Karakaş, M. (2000). *Türk ulusçuluğunun inşası*. Vadi Yayınları.
- Karakuş, G. (2018). *Cumhuriyet'in politik-teolojisi.-Türkiye'de kurucu ideolojinin sivil din ihdası*. Cedit Neşriyat.
- Karal, E. Z. (1940). *Tanzimattan evvel garplılaşma hareketleri*. Maarif Matbaası.
- Karal, E. Z. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset'e Önsöz, Akçura, Y. Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karataş, C. (2003). Turancılık mefkûresi bağlamında Halide Edib'in yeni Turan'ına dair. *Türkoloji Dergisi*, 20(1), 39-52.

- Karayaman, M. (2008). Cumhuriyet Döneminde Türk Ocaklarının Köycülük ve Sağlık Alanındaki Faaliyetleri. *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (s 6), 135-160.
- Karpat, K. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. Timaş Yayıncılık.
- Karpat, K. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. Timaş Yayınları.
- Kartal, Ç. (2016). Küreselleşme sürecinin devlet yapısı üzerine etkileri. *Ankara Barosu Dergisi* 2, 289-324.
- Kaşıkcı, O. (1997). *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Kaşıyugun, A. (2009). Osmanlı Devleti'nin 1.Dünya Savaşı'na Girmeden Önceki İttifak Arayışları. *History Studies I*, 318-341.
- Kayalı, K. (1985). Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu (Cilt. 5, ss. 1250-1258). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları.
- Kaya, F. G. (2012). Ulus, devlet ve yurttaşlık: Fransa modeli. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(23), 297-318.
- Kaya, M. A. (2022). Egemenlik kavramı ve siyasi düşünürler. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 213-235. <https://doi.org/10.51120/NEUHFD.2022.44>
- Kaya, M. (2015). Batı dışı modernleşme örneği olarak Türkiye modernleşmesi: Süreklilikler, kopuşlar ve çatallanmalar. *Journal of Turkish Studies*, 10(2). 545. <https://doi.org/10.7827/turkishstudies.7862>
- Kaplan, M. (2012). Yeni Lisan Hareketinde Türk Sözü Dergisinin Yeri. *Journal of Qafqaz University* 34, 13-19.
- Kat, G. (2010). *Cumhuriyet Döneminde Yusuf Akçura*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kazancı, M. (2016). *Kamuda ve özel kuruluşlarda hal halkla ilişkiler*. Turhan Kitabevi.
- Kazemzadeh, F. (1968). *Pan Movements, International Encyclopaedia of the Social Sciences*. Macmillan and Free Press.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2010). *Türk Sosyoloji Tarihi II*. Kitabevi Yayınları.
- Keleş, H. (2006). Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kânûnnâmesi. *Kastamonu*

Education Journal, 14(1), 227-240.

Keleş, R., & Yavuz, F. (1989). *Yerel Yönetimler*. Turhan Kitabevi.

Keleş, R. (2000). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. Cem Yayınevi.

Keyt, D., & Miller, F. (1991). *A companion to Aristotle's Politics*. Blackwell Publish.

Kılıç, Y. (2011). *Nationalismus: Ulusçuluk mu Milliyetçilik mi? Kavramın Çevirisi Üzerinden Türkiye'de Ulusçuluk Söylemlerine Genel Bir Bakış*.

Kılıç, Y. (2015). Hobbes, Locke ve Rousseau'da "doğa durumu" düşüncesi. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 2, 97-117.

Kılıç, F. (2005). *Kadin: A young Turk magazine in the second Constitutional period (1908-1909)* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.

Kiraz, S. (2012). Uluslararası ilişkilerde egemenliğin değişen yüzü. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 93-102.

Kırnık, C. (2024). Kanun-i Esasi Bağlamında Osmanlı'da Hukuk Devleti İlkesi, *Fides Hukuk Dergisi*, (6), 41-66. <https://doi.org/10.29228/fides.72453>

Koçer, H. A. (1991). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi: 1773-1923*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Koç, Y. (2018). Zaruret Gereği Tahayyül Edilen Bir Kimlik: Türkçülük. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(26), 2640-2650.

Koç, D. (2020). II. Meşrutiyet'ten İşgale: Osmanlı Kadın Dergilerinde Gayrimüslimlerin İzini Sürmek, *Tarih ve Günce* 6, 147-170.

Koçak, C. (2001). *Osmanlı Türk siyasi geleneğinde modern bir toplum yaratma projesi olarak anayasanın keşfi: yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet*. İletişim Yayınları.

Kodaman, B. (1985). Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Sefirlikleri Esnasında Takip Ettiği Genel Politikası. *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri*, 13-14.

Kodaman, B. (2002). İttihat Terakki ve Almanya. *Yeni Türkiye*, 44, 258-264.

Kodaman, B. (2007). Osmanlı Devleti'nin yükseliş ve çöküş sebeplerine genel bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007(16), 1-24.

Korkmaz, M. (2020). Osmanlı Askerî Eğitiminde Modernleşme Çabaları: Kasımpaşa

- Bahriye Askerî Rüşdiye Mektebi. *Tarih Dergisi*, (72), 115-137.
- Kotan, C. (2016). Modern Dünya Sistemi Teorisi Bağlamında Modern Devletin Özellikleri. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 11-25. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2016.2.1.02>
- Köker, L., & Ağaoğulları, M. A. (1994). *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*. İmge Yayınları.
- Krasner, S. D. (1999). *Sovereignty: Organized Hypocrisy*. Princeton University Press.
- Kukathas, C. (2022). *Devletin Tanımı* (M. Erdoğan, Çev.). Sosyal Bilimler. <https://sosyalbilimler.org/devletin-tanimi>.
- Kurat, Y. T. (1962). 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri. *Belleten*, 26(103), 567-592.
- Kurt, D. (2007). *Türkiye 'de Askeri Eğitimin Modernleşme Sürecinde ışıklar Askeri Lisesi* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Kuran, A. B. (1945). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. Tan matbaası.
- Kushner, D. (1979). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1976-1908)* (Ş. Türet & R. E. Ferdem, Çev.). Kervan Yayınları.
- Kushner, D. (2023). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*. Sancak Kitap.
- Kodal, T. (2014). Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları, *Journal of Turkish Research Institute*, (52). 295-314.
- Kodaman, B. (1985). Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Sefirlikleri Esnasında Takip Ettiği Genel Politikası. *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri, Türk Tarih Kurumu Basımevi*, 13-14.
- Kongar, E. (1998). *21. yüzyılda Türkiye*. Remzi Kitabevi.
- Korkmaz, T. (2023). Cumhuriyet'in Kuruluş Dönemi'nde Resmî İdeoloji ve Türk Tarih Tezi'ne Alternatif Bir Yaklaşım: Atsız Mecmua, *Akademik Hassasiyetler*, 10(Cumhuriyet Özel Sayısı), 642-669.
- Kosterman, R, & Feshbach, S. (1989). Towards a measure of patriotic and nationalistic attitudes. *Political Psychology*, 10, 257-274.
- Koç, Y. (2018). Zaruret Gereği Tahayyül Edilen Bir Kimlik: Türkçülük. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(26), 2640-2650.

- Koçlar, B. & Demir, Ş. (1999). Hukuki alanda Osmanlıcılık düşüncesi. *Osmanlı Ansiklopedisi* (Cilt 7, s.348-354). Yeni Türkiye Yayınları.
- Koşay, H. Z. (1967). Sadri Maksudi Arsal'ın hizmetleri ve Milliyet anlayışı. *Türk Kültürü Aylık Dergisi* 53, 313-320.
- Kurdakul, N. (2000). *Tanzimat Dönemi Basınında Siyasal ve Anayasal Fikir Hareketleri*. T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kurdakul, Ş. (1977). *Namık Kemal*. Cem Yayınevi.
- Kurşuncu, T., & Akbal, İ. (2023). Cumhuriyet Döneminde lâiklik ve lâiklik uygulamaları ile bunların sekülerizmle ilişkisi. *Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat Meslek Yüksekokulu Academy Global Conferences & Journals*. 10-30.
- Kösedağ, M. S. (2017). II. Abdülhamid Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Basın Rejimi (*Political Developments and Press Regime In II. Abdülhamid Period*, www.guvenplus.com.tr (16), 111-135.
- Kösoğlu, N. (2005). *Türk olmak ya da olmamak*. Ötüken Neşriyat AŞ.
- Köseoğlu, N. (2020) Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi* (Cilt. 4, ss. 209). İletişim Yayınları.
- Kürkçüoğlu, E. (1998). Atatürk, millî mücadele ve Türk dünyası. *Erdem*, 11(32), 513-526.
- Kırmıt, Ö. F. (2020). İzmir'in İşgalinden Sonra Yapılan Büyük Sultan Ahmet Mitingleri. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, (6). 4. 1325-43. <https://doi.org/10.21551/jhf.829454>.
- Kırımlı, B. (1995). *Yeni Mecmua* [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Kırışman, M. (2011). Fransız basınında İzmir yangını üzerine bazı değerlendirmeler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10(22), 77-93.
- Küçükcalp, K., & Cevizci, A. (2019). *Batı düşüncesi*. İsam Yayınları.
- Küçük, A. (2015). Egemenlik (Hâkimiyet), Halk Egemenliği VE Millî Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 6, 311-361.
- Küçük, C. (1985). Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt. 4, ss.48). İletişim Yayınları.

- Lasswell, H. D. (2017). *Power and society: A framework for political Inquiry*. Routledge.
- Landau, J. M. (1981). *Pan-Turkism in Turkey: A study of irredentismi*. Illustrated. Publisher
- Lee, S. J., & Demirel, E. (2002). *Avrupa tarihinden kesitler*. Dost Kitabevi.
- Leca, J. (1998). *Uluslar ve Milliyetçilikler* (S. İdemen, Çev.). Metis Yayınları.
- Lefebvre, G. (2015). *Fransız Devrimi*. Hil Yayın.
- Lemercier-Quelquejay, C., & Bennigsen, A. (1964). *Les Mouvements nationaux chez les musulmans de Russie...: La Presse et le mouvement national chez les musulmans de Russie avant 1920*. La Haye.
- Levend, A. S. (1960). *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lewis, B. (1991). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (M. Kırıtlı, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lewis, B. (1996). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (M. Kırıtlı, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lipson, L. (1978). *Politika Biliminin Temel Sorunları* (T. Karamustafaoğlu, Çev.). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Locke, J. (2012). *Yönetim Üzerine İki İnceleme* (F. Bakırcı, Çev.). Ebabil Yayınları.
- Locke, J. (2013). *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup* (M. Yürüşen, Çev.). Liberte Yayınları.
- Machiavelli, N. (1992). *Hükümdar* (S. Bağdatlı, Çev.). Sosyal Yayınları.
- Machiavelli, N. (2012). *II. Principe /Prens* (K. Atakay, Çev.). Can Yayınları.
- Mardin, Ş. (1956). *Tanzimat ve ilmiye*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1973). Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: Merkez-çevre ilişkileri. *Türkiye'de toplum ve siyaset* 19, 35-77.
- Mardin, Ş. (1989). *Jön Türkler'in Siyasî Fikirleri*. İletişim Yayıncılık.
- Mardin, Ş., & Berkarda, K. (1989). Fransız devriminin Osmanlı imparatorluğu üzerindeki etkisi. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 10(1-3), 58-76.
- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler III)*. İletişim Yayınları.

- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). *Türkiye 'de Din ve Siyaset: Makaleler 3*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1997). *Türk modernleşmesi*. İletişim Yayınları.
- Melinz, G. (1994). Vom osmanischen Mosaik zur türkischen Staatsnation: Aspekte der Nationalstaatsbildung und des Nationalismus im Mittleren Osten. In E. Bruckmüller et al. (Eds.), *Nationalismus: Wege der Staatenbildung in der außereuropäischen Welt* (pp. 51–77). Verlag für Geschichte und Politik.
- Meri, T. (2020). Milliyetçilikler Çağında Balkanlar: Millet Sisteminden Ulusçuluğun Doğuşuna Dini Unsurun Rolü. *Balkanlar Kongresi*. (61), 61-71
- Meri, Temel. (2020). Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi. T. Erdem, (Ed.), *Milliyetçilik*, (ss. 1021-1032). Otorite Yayınları.
- Merkezi, G. (1930). *1928 senesi kurultayı zabıtları: beşinci kurultay*. Türk Ocakları Merkez Matbaası.
- Metin, B. (2012). Velede Çelebi'nin Türk Milliyetçiliğinin Doğuş ve Gelişme Sürecindeki Yeri ve Türk Diline Dair Çalışmaları. *Karadeniz Araştırmaları*, (32), 99-122.
- McMillan, M. (2003). *Paris 1919 Paris barış konferansı ve dünyayı değiştiren altı ayın hikâyesi* (B. D. Çorakçı, Çev.). ODTÜ Yayıncılık.
- Mill, J. S. (1998). *On liberty and other essays*. Oxford University Press.
- Miller, D. (1992). *Community and Citizenship (1990). Repr. Avineri and de-Shalit*. Oxford Press.
- Miller, D. & Hashmi, S. H. (2001). *Boundaries and Justice: Diverse Ethical Perspectives*. Princeton University Press.
- Mooers, C. (2000). *Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu* (B. Sina Şener, Çev.). Dost Kitabevi.
- Moreau, O. (2017). Une approche comparative de la réforme de l'armée entre le centre et la périphérie de l'Empire ottoman au XIXe siècle. *Outre-Mers*, 396397(2), 11-29.
- Mumcu, A. (1994). Dîvân-ı Hümayûn. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 10, ss.430). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mumyalmaz, H. (2010). Etnik Kimlik, Ulus ve Vatandaşlık: Teori, Tarih ve Bugünün

- Türkiye'sine Dair Bir Değerlendirme, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 1(5), 105-120.
- Mumyazmaz, H. (2012). 100. Yılında Balkan Harbi Balkanlarda Müslüman-Türk Katliamı. Balkanlar ve Milli Kimlikler: Bağımsızlığın ve Balkan Savaşlarının Arka Planı. *Türk Yurdu Dergisi* 32(303), 193-197.
- Muhammettin, R. (1998). *Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Münif Paşa. (1301). *Telhîs-i Hikmet-i Hukuk*. Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası.
- Neumann, C. K. (2006). *Political and diplomatic developments*. Cambridge Univ Press.
- Nielsen, K. (1998). Liberal nationalism, liberal democracies, and secession. *The University of Toronto Law Journal*, 48(2), 253-295.
- Okumuş, E. (1999). *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*. İnsan Yayınları.
- Okay, O. (2005). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. Dergâh Yayınları.
- Okay, O., & Aktaş, Ş. (1992). *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*. Ötüken Yayıncılık.
- Okyar, O. (1980). *Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi:(1071-1920)*. Meteksan Limited Şirketi.
- Olson, R. (1986). The Young Turks and the Jews: A Historiographical Revision. *Turcica*, 18, 219-235.
- Orkun, H. N. (1977). *Türkçülüğün Tarihi*. Kömen Yayınları
- Onat, H. (2016). *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. Endülüs Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1973). Türk Belediyesinin Denetim Yetkisinin Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu. *Amme İdaresi Dergisi*, 6(4), 14-24.
- Ortaylı, İ. (1976). Osmanlı Kadi'sinin Taşra Yönetimindeki Rolü Uzerine Sur le rôle du kadi ottoman dans l'administration provinciale. *Amre İdaresi Dergisi (revue d'administration publique)*, 9(1), 95-107.
- Ortaylı, İ. (1978). *İmparatorluk döneminde mahalli idarelerin ve belediyeciliğin evrimi. Türkiye'de Belediyeçiliğin Evrimi*. Türk İdareciler Derneği Yayını.
- Ortaylı, İ. (1982). *Osmanlı Devleti'nde Laiklik Hareketleri Üzerine*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

- Ortaylı, İ. (1983). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Hil Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1985). Osmanlı diplomasisi ve dışişleri örgütü. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt. 1, ss. 278-281). İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1985). *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*. Hil Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2021). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. Kronik Yayınları.
- Ozankaya, Ö. (1981). *Atatürk ve Laiklik*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayıncılık.
- Ökmen, M., & Yılmaz, A. (2009). Klasik Dönemden Tanzimat'a Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetimler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (23), 91-112.
- Öksüz, Y. Z. (1995). *Türkçenin sadeleşme tarihi, Genç Kalemler ve yeni lisan hareketi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Önsoy, R. (1982). *Türk-Alman İktisadi Münasebetleri: 1871-1914*. Enderun Yayınları.
- Özcanlı, İ., & Varol, Ş. (2022). Tanzimat Sonrası Eğitim Alanındaki Islah Faaliyetleri ve Cumhuriyet Dönemine Yansıması Özelinde Bir Değerlendirme. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 253-267.
- Özçelik, S. (2005). Neorealist and Neo-Gramscian Hegemony in international relations and conflict resolution during the 1990's. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 88-114.
- Özçelik, M. H. (2015). Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-I Siyaseti Makalesi Üzerine Düşünceler. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi* 37, 155-168.
- Özdal, B., & Genç, M. (2005). *Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının Türkiye-AB İlişkilerine Etkileri*. Aktüel Yayınları.
- Özden, Y. G. (1994). *İnsan hakları, lâiklik, demokrasi yolunda*. Bilgi Yayınları.
- Özden, M. (2006). Türkiye'de Halkçılığın Evrimi 1908-1918. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 89-100.
- Özkan, A. (2008). Millet-Milliyetçilik- Milli Tarih Bağlamında Türk Yurdu Dergisi'nde Milli Tarih Oluşturma Çabaları (1911-1918). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(37), 289-309.
- Özkan, S. (2021). Millî Kimliğin İnşa Sürecinde Ocak Mecmuası. *Edebi Eleştiri Dergisi*,

- Özer, A. (2013). Hukuk devleti. *Polis Dergisi*, 9(36), 55–63.
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*. Sarmal Yayınları.
- Özkırımlı, U. (2015). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*. Doğu Batı Yayınları.
- Özkırımlı, U. (2019). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*. Doğu-Batı Yayınları.
- Özkorkut, N. Ü. (2004). 1876 Anayasasının Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53(1), 173-184.
- Özlem, D. (2002). *Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset*. Modernleşme ve Batıcılık.
- Özmkas, U. (2020). Homo Homini Lupus Sözü Üzerine. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 19(1), 200-219. <https://doi.org/10.20981/kaygi.702999>
- Öztuna, Y. (1977). Osmanlı İmparatorluğu. *Türk Ansiklopedisi* (Cilt. 26, ss. 139). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Özüçetin, Y. (2002). Türkçülük 1908-1923. *Türk Yurdu*, 173, 6-13.
- Özüçetin, Y. (2012). Maarif Vekâleti’nin 1927 Yılı Türkiye Arması Müsabakası. *Journal of International Social Research*, 5(22). 332-345.
- Özüçetin, Y., & Karakaya, O. K. (2023). Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesinde milliyetçiliğin işlevi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 29-51.
- Öztürkmen, A. (2006). *Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik*. İletişim Yayınları.
- Öztoprak, İ. (1981). *Kurtuluş Savaşı’nda Türk basını: Mayıs 1919-Temmuz 1921: Türkiye ile ilgili dış haberler ve bunların iç basındaki tepkileri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özervarlı, M. S. (2005). Muhammed Abduh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 30, ss. 482-487). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Örs, İ. R. (2013). Beyond the Greek and Turkish dichotomy: The Rum Polites of Istanbul and Athens. In D. Tziovas (Ed.), *When Greeks think about Turks: The view from anthropology* (ss. 79–94). Routledge.

- Örmeci, O. (2010). Jön Türkler ve ittihat ve terakki. *Tarih Okulu Dergisi*, 2010(VIII). 95-109.
- Pagani, G. S. (2007). Renewal before Reformism. ‘Abd al-Ghani al-Nabulusi’s reading of Ahmad Sirhindi’s ideas on tajdid. *Journal of the History of Sufism*, 5, 291-317.
- Pamir, A. (2004). Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifakın Yeri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53(2), 61-82.
- Pamuk, Ş. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parekh, B. (1995). Ethnocentricity of the nationalist discourse. *Nations and Nationalism*, 1(1), 25-52. <https://doi.org/10.1111/j.1354-5078.1995.00025.x>
- Parla, T. (1993). *Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*. İletişim Yayıncılık.
- Pekdoğan, C. (2002). Kılıçzade Hakkı. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 25, ss. 416-417). İletişim Yayınları.
- Pernot, M. (1926). l’inquiétude de l’orient. *Revue Des Deux Mondes (1829-1971)*, 33(4), 767–799. <http://www.jstor.org/stable/44844474>
- Petrosyan, Y. A. (1974). *Sovyet Gözüyle Jön Türkler* (B. A. Hacıhasanoğlu, Çev.). Bilgi Yayınları.
- Pınar, M. (2015). Adana Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1923-1931). *Journal of International Social Research*, 8(41). 532-552.
- Pierson, C. (2000). *Modern Devlet* (Hattatoğlu, D. Çev.). Çivi Yazısı Yayınları.
- Pierson, C. (2004). *The Modern State*. Routledge.
- Pierson, C. (2011). *The Modern State*. Routledge.
- Platon (Eflatun). (1962). *Devlet Adamı* (B. Boran & M. Karasan, Çev.). Milli Eğitim Basımevi
- Poggi, G. (2005). *Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik Bir Yaklaşım* (Ş. Kut & B. Toprak, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Poggi, G. (2019). *Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım* (Ş. Kut & B. Toprak, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Portelli, H. (1982), *Gramsci ve Tarihsel Blok*. Sava Yayınları.

- Provence, M. (2012). Late Ottoman State Education. *Religion, Ethnicity and Contested Nationhood in the Former Ottoman Space*, 116-27.
https://doi.org/10.1163/9789004216570_008
- Polat, N. H., & Ferhatoğlu, F. (2020). *Ömer Seyfettin için*. Türk Ocağı Yayınları.
- Poole, R. (1999). *Nation and Identity*. Routledge.
- Pultar, G. (2017). Dedem Sadri Maksudi Arsal (1878-1957). *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 75, 43-74.
- Ramsaur, E. E. (1972). *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (N. Ülken, Çev.). Sander Yayınları.
- Ramsour, E. E. (2009). *Genç Türkler ve ittihat terakki*. Kayıhan Yayınları.
- Renan, E. (1882). *What is a Nation? Nation and Narration*. Routledge.
- Resnick, P. (2018). Sosyolojik Kuramlar ve Milliyetçilik. A. Dieckhoff & C. Jaffrelot (Ed.), *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek* (D. Çetinkasap, Çev.). (ss. 315 334). İletişim Yayınları.
- Reinkowski, M. (2024). *Türkiye Tarihi: Atatürk'ten Bugüne*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Robinson, W. I (2004). *A Theory of Capitalism*. Boltimore. Johns Hopkins Press.
- Ross, D. (2014). *Aristoteles* (A. Arslan, Çev.). Kabalcı Yayıncılık.
- Rousseau, J.J. (2012). *Toplum Sözleşmesi* (Günyol, Y. Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1990). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliği Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma* (İleri, N. R, Çev.). Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2011). *Jean-Jacques Rousseau, Emile ya da Eğitim Üzerine* (Avunç, Y. Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ruhi, M. E. (2005). Platon'un Devletin Kökenine İlişkin Görüşü ve Yansımaları, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1-2), 241-278.
- Rıfkı, A. (1926). Fikirden Hayata. *Türk Yurdu*. (8), (18), 1-2.
- Russell, B. (2018). *Batı Felsefesi Tarihi* (A. Fethi, Çev.). Alfa Yayınları.
- Sabine, G. (1969). *Siyasi Düşünceler Tarihi-I*. Sevinç Matbaası.
- Safa, P. (2013). *Türk İnkılâbına Bakışlar*. Ötüken Yayınevi.

- Sakaoğlu, N. (2007). *20. yüzyıl başında Osmanlı coğrafyası, 1907-1908*. Denizbank Kültür Sanat Yayıncılık.
- Salep, M. (2021). Türk Ocakları İkinci Kurultayı'nın Cumhuriyet Dönemi Anlayışına Etkileri, *History Studies (13094688)*, 13(5). 1605-1628.
- Sarp, H. E. (1955). *Türk Ocağı Nasıl Kurulmuştu II*. Türk Yurdu 243, 757-758.
- Sarınay, N. (2004). Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları. Ötüken Yayınları.
- Sander, O. (1999). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*. İmge Kitabevi.
- Sander, O. (1988). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. İmge Yayıncılık.
- Sayari, S. (1978). The Turkish party system in transition. *Government and Opposition*, 13(1), 39-57. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.1978.tb00536.x>
- Sarıbay, A. Y. (1985). *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası*. Alan Yayıncılık.
- Sarıbay, A. Y. (1988). *Siyasal Sosyolojisi*. Der Yayınları
- Sarıbay, A. Y. (1993). Postmodernite ve Kültür Olarak İslam-Kültürel Bir Çözümleme. *Türkiye Günlüğü*, 25.
- Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*. Alfa Yayınları.
- Sarıca, M. (1969). *Fransa ve İngiltere'de emredici vekâletten yeni temsil anlayışına geçiş*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Sarp, H. E. (1955, Nisan). Türk Ocağı nasıl kurulmuştu. *Türk Yurdu*, (243). 748.
- Sarvan, G. (1987). *Sivil Toplum ve Ötesi*. Alan Yayıncılık
- Savaş, G. (2023). Osmanlı Devleti'nde Askerî Eğitim Alanındaki Gelişmeler (19. Yüzyıl). *Harp Tarihi Dergisi*, (7), 99-140.
- Savrun, E. (2018). *Modern Milliyetçilik: Milliyetçilik Tipolojileri*. Nobel Yayıncılık.
- Saygılı, A. (2010). Modern Devletin Çıplak Sureti. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 59, Sayı: 1. 61-97. https://doi.org/10.1501/Hukfak_00000001594
- Say, Ö. (1998). *Millî Devlet Kültürü*. Kaktüs Yayınevi.
- Schnapper, D. (1995). *Yurttaşlar Cemaati. Modern Ulus Fikrine Dair* (Ö. Okur, Çev.). Kesit Yayınları.

- Schefold, D., & Ayiter, N. (1974). Rousseau'nun Devlet Öğretisinin Tarihselliği ve Güncelliği. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 31(1), 511-531.
- Schulze, H. (2005). *Avrupa'da Ulus ve Devlet* (T. Binder, Çev.). Literatür Yayınları.
- Selçuk, S. (1999). Demokrasiye doğru. *Polis Dergisi*, 9(36), 36-41.
- Senemoğlu, O. (2016). Antik Yunan siyasal düşüncesinde insan doğası ve toplum anlayışı: Platon ve Aristoteles. *İnsan ve İnsan*, 3(10), 42-63. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.280022>
- Serarslan, H. (1995). *Hamdullah Suphi Tanrıöver*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Serbestoğlu, İ. (2011). Zorunlu bir modernleşme örneği olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 29(29), 193-214. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000572
- Seyhan, Ö. (2025). Türk Milliyetçilerini Birleştirme Hedefine Yönelik Bir Ülkü Hareketi Mefkûre Dergisi. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 129-152.
- Seyfeddin, Ö. (1914). *Umumi ve hususi Türkçe*. Türk Sözü Yayınları.
- Seyitdanlioğlu, M. (1994). *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838–1868)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Seyitdanlioğlu, M. (1999). Yerel Yönetim Metinleri XIX: Dersaadet Belediye Kanunu ve Getirdikleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi* 4, 157-171.
- Seymour, M. (1999). *La nation en question*. Hexagone.
- Sezer, B. (1985). *Türk Sosyolojisinin Ana Başlıkları*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Shaw, S. J. (1975). The nineteenth-century Ottoman tax reforms and revenue system. *International Journal of Middle East Studies*, 6(4), 421-459.
- Shaw, S. J. (1976). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge University Press.
- Sieyès, E. J. (2005). *Üçüncü Sınıf Nedir?* (İ. Birkan, Çev.). İmge Kitabevi.
- Smith, A. (2001). *Milliyetçiler ve Tarihçiler, Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik* (İ. Türkmen, Çev.). Şehir Yayınları.
- Smith, D. (2002). *Anthony; Küreselleşme Çağında Milliyetçilik* (D. Kömürcü, Çev.).

Everest Yayınları.

- Somel, A. S. (2009). Osmanlı reform çağında Osmanlıcılık düşüncesi (1839–1913). In M. Belge (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasal düşünce: Modernleşme ve Batıcılık* (ss. 84–99). İletişim Yayınları.
- Soysal, İ. (1999). *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sosyal, M. (2003). Değişen Egemenlik ve Meşruluk. *Anayasa Yargısı*, 19(1), 1-11.
- Soysal, R. M. (2020). *Türkiye’de iktidarın sınırlandırılması*. Siyasal Kitabevi.
- Sözen, Z. (2017). Constantin Ipsilanti’s Contributions To Ottoman Military Reform. *Euromentor Journal-Studies About Education*, 8(1), 149-156.
- Spruyt, H. (2002). The origins, development, and possible decline of the modern state. *Annual review of political science*, 5(1), 127-149. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.5.101501.145837>
- Steinberger, P. (2004). *The Idea of The State*. Cambridge Press.
- Şenel, A. (1982). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Şenel, A. (1996). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şenses, M. (2018). Edmund Burke’ten Hareketle Devrim Eleştirisi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 23(91-92), 75-93.
- Şensivas, D. (2024). Kemal Karpat’ın Osmanlı Modernleşmesine Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Dergisi*, 2(2), 1-11. <https://doi.org/10.62101/iticudisticaretdergisi.1380010>
- Şen, A. (2013). Osmanlı’dan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları, *Ekev Akademi Dergisi*, (57), 477-492.
- Şen, H. (2023). Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti Devletine Mustafa Kemal Atatürk ile Hukuk. *Eskişehir Barosu Dergisi*, 8(2), 372-387.
- Şimşeker, S. A., & Sabancı, Z. (2022). Bir Alman Subayının Gözünden Osmanlı Askeri Eğitimi: Goltz Paşa ve Arazi Eğitimi ile İlgili Görüşleri, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 41(72), 379-402. <https://doi.org/10.35239/tariharastirmalari.1039733>

- Şimşek, A. (2017). *Profesyonel Tarihçiliğe Kısa Bir Bakış. Türkiye’de Akademik Tarihçilik*. Kronik Kitap.
- Şimşir, B. N. (1972). İngiliz belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, 1921-1922. Milliyet Yayınları.
- Şahingöz, M. (2002). Millî Mücadelede Protesto ve Mitingler Türkler. *TÜRKLER-Yeni Türkiye Yayınları*, 15, 726-743.
- Şahin, M. (2021). Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar, *Journal of Nationalism Studies*, 3(1), 168-178.
- Şen, S. (2014). *Orta Doğu’da İdeolojik Bunalım*. Birey Yayınları.
- Şen, Z. (2017). Türk çağdaşlaşma hareketinde (Cumhuriyet döneminde) gerçekleştirilen atılımlar. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (45), 147-164
- Şeyhanlıoğlu, H. (2015). Modernleşme Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Siyasal Sistemi ve Gelişen Siyasi Düşünce Akımları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42, 289-300.
- Şirin, F. Ş. (2014). İngiliz Belgelerine Göre Türk Ocaklarının Faaliyetleri (1927-1930). *Türk Yurdu*. (319), 56-61.
- Tachau, F. (1963). The search for national identity among the Turks. *Die Welt des Islams*, 8(3), 165-176.
- Taneri, A. (1993). *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayıncılık.
- Tanpınar, A. H. (1996). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Çağlayan Yayıncılık.
- Tanrıöver, H. S. (1987). *Dağ Yolu*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tamir, Y. (1995). *Liberal nationalism*. Princeton University Press.
- Tanör, B. (1992). *Kurtuluş kuruluş*. Cumhuriyet Kitapları.
- Tanör, B. (1996). *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*. Yapı Kredi Yayınları.
- Tazegül, Murat (2005). *Modernleşme Sürecinde Türkiye*. Babil Yayınları.
- Taş, N. F. (2018). Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Osmanlı Devleti’nin Kazanımları, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 21-32.
- Taşdemir, S. (2004). Sivas Türk Ocağı ve Dergisi: Birlik. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20(58), 245-260.

- Taner, T. (1940). *Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku*. Tanzimat I. İstanbul Maarif Matbaası
- Tanilli, S. (2011). *Uygarlık tarihi*. Cumhuriyet Kitapları.
- Taştekin, O. (2019). 18. yüzyıl ve sonrası Osmanlı eğitim kurumları. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23(3), 1143-1166.
- Taş, K., & Göksüçukur, B. (2019). Osmanlı dönemi batıcılık, İslamcılık, Türkçülük fikir akımları ve din. *Dini Araştırmalar*, 22(56), 463-488. <https://doi.org/10.15745/da.583546>
- Tekin, Y. & Okutan, Ç. (2011). *Türk Siyasal Hayatı*. Orion Kitabevi.
- Tevetoğlu, F. (1967). Ocağımızın Büyük Evlâdı Hamdullah Suphi Tanrıöver. *Türk Yurdu*. (6). 1-2.
- Tevetoğlu, F. (1986). *Hamdullah Suphi Tanrıöver: hayatı ve eserleri*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Tevetoğlu, F. (1987). *Hamdullah Suphi Tanrıöver*. Kültür ve Turizm Yayınları.
- Tezcan, M. (1981). Sosyoloji Açısından Atatürk. *Eğitim ve Bilim*, 6(34). 21-32.
- Teziç, E. (1986). *Milli Egemenlik İlkesinin Kabulü ve Gelişimi Paneli*. TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Teziç, E. (2019). *Anayasa Hukuku*. Beta Yayınları.
- Thomas, D. L. (1998). *Locke On Government*. Routledge Press.
- Thompson, A. (2001). Nations, national identities and human agency: Putting people back into nations. *The Sociological Review*, 49(1), 18-32.
- Thomson, D. (2002). *Siyasi Düşünce Tarihi* (S. Taşçı, Çev.). Metropol Yayınları.
- Tikveş, Ö. (2011). Eski Yunan'da Devlet Anlayışı, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 35(1-4), 164-207.
- Timur, H. (1940). *Metternich'ten İstanbul'a Baron Von Stürmer'e*. Maarif Matbaası.
- Timur, T. (2016). *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*. Yordam Kitap.
- Tocquevelli, A. (1962). *Amerika'da Demokrasi*. Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Tokluoğlu, C. (2012). Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 28(84), 104-143.

- Tokluoğlu, C. (2013). Ziya Gökalp ve Türkçülük, *Ankara University SBF Journal/Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(3),113-139.
- Toku, N. (2003). *John Locke ve Siyaset Felsefesi*. Liberte Yayınları.
- Tosun, T. (1999). *Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma*. Boyut Kitapları.
- Toprak, Z. (1979). İttihat ve Terakki'nin paramiliter gençlik örgütleri. *BÜ Beşerî Bilimler Dergisi*, 7, 95-113.
- Torring, J. (1999). *New theories of discourse*. Blackwell Publishers.
- Toqueville, A. (1995). *Eski Rejim ve Devrim* (T. Ilgaz, Çev.), Kesit Yayıncılık.
- Tuğcuğil, A. (1977). *Türk Milliyetçiliği Fikir Sistemi*. Töre Devlet Yayınları.
- Tukin, C. (1988). Küçük-Kaynarca. *İsam Kütüphanesi* (Cilt. 5, ss.1064-1071). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tuna, E. (2015). *Batı Anadolu Türk Ocakları 1923-1931* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Tunaya, T. Z. (1960). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. Yedigün Matbaası.
- Tunaya, T. Z. (1962). *İslamcılık Cereyanı*. Baha Matbaası.
- Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de siyasal partiler*. İletişim Yayınları.
- Tuncer, H. (1990). *Türk yurdu (1911-1931) üzerine bir inceleme*. Kültür Bakanlığı.
- Tuncer, H. (1994). *Edebiyat araştırma ve incelemeleri*. Akademi Kitabevi.
- Tuncer, H. (1998). *Türk Ocakları Tarihi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tuncer, H. (1998). *Türk Ocakları tarihi: açıklamalı kronoloji*. Türk Ocakları Genel Merkezi.
- Tuncer, H. & Hacaoğlu, Y. & Memişoğlu, R. (1998). *Türk Ocakları Tarihi: Açıklamaları Kronoloji (1912-1997)*. Türk Yurdu Yayınları.
- Turan, M. (2017). Misak-ı Milli'nin Anlamı ve Tarihi Değeri. *Yeni Türkiye Dergisi*, Misak-ı Milli Özel Sayısı, *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları*, Yıl, 23, 99-111.

- Turan, Ü., & Namal, Y. (2020). Türk Ocaklarının 1926 Yılı Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of International Social Research*, 13(69), 363-371.
- Turfan, M. N. (2013). *Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü*. Alfa Yayıncılık.
- Tükenmez, Ö. K. (2023). II. Abdülhamid Döneminde Modern Askerî Eğitim Sistemi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(86), 456-477. <https://doi.org/10.17755/esosder.1173833>
- Türküne, M. (1991). *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*. İletişim Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2005). *Türk Ulus-Devlet Kimliği*. IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Türk Ocağı'nın Derneği. (1329 [1913/1914]). *Milliyetçi Dergiler*. 1-5.
- Türk Yurdu. (1912). *Türk Yurdu Dergisi*. 1-3. <https://www.turkyurdu.com.tr/arsiv/>.
- Türk Yurdu Müdürlüğü. (1917). Karie ve Karilerimize. *Türk Yurdu Dergisi*, (149), 3643.
- Türk Ocağı. (1918). Türk Ocağı İdare Raporu. *Türk Yurdu*. (159). 2-3.
- Türk Ocağı. (1923). *Türk Ocağı. Yeni Mecmua*, (88). 1-2.
- Türk Ocakları. (1927). Türk Ocakları Merkez Binası Temel Atma Merasimi. *Türk Yurdu*. 1-2.
- Türk Yurdu Müdürlüğü. (1917). Türk Yurdu Müdürlüğü, Karie ve Karilerimize. *Türk Yurdu*, (149), 3643.
- Türk Ocakları Merkez Binası. (1927). *Türk Ocakları Merkez Binası temel atma merasimi. Milliyetçi Dergiler*, (312).
- Van Creveld, M. (1999). *The rise and decline of the state*. Cambridge university press.
- Marttin, V. (2021). Türk Ocakları ve 100. yılında Redd-i İlhak Beyannamesi. *Türk Yurdu*, 108(381), 25-30. <https://turkyurdu.com.tr/yazilar>.
- Voll, J. (1991). *The Revitalist Heritage, The Contemporary Islamic Revival*. Greenwood Press.
- Uçarol, R. (2008). *Siyasi Tarih (1789-2001)*. Der Yayınları.
- Uçar, F. (2018). Türk düşüncesinde Osmanlılık fikrinin ortaya çıkışı ve Türk siyasal hayatına etkileri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(18), 81-108.

- Uluçay, Ç. & Kartekin, E. (1958). *Yüksek Mühendis Okulu*. Berksoy Matbaası.
- Uyar, M., & Erickson, E. J. (2009). *A military history of the Ottomans: From Osman to Atatürk*. Bloomsbury Publishing.
- Uyar, M., & Varoğlu, A. K. (2008). In search of modernity and rationality: the evolution of Turkish Military Academy curricula in a historical perspective. *Armed Forces & Society*, 35(1), 180-202. <https://doi.org/10.1177/0095327X0731208>
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H., & Karal, E. Z. (1956). *Osmanlı tarihi: Karlofça anlaşmasından XVIII. yüzyılın sonlarına kadar*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mumcu, A., & Üçok, C. (1982). *Türk Hukuk Tarihi* (Turkish Legal History). Turhan Yayınevi.
- Uluskan, S. B. (2010). *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ülgen, P. (2013). *Ortaçağ Avrupasında kölelik-toplum ve hukuk*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, F. (2011). Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Yasal ve Yapısal Dönüşümü, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 241-248
- Ünal, Y. (2018). Refik Halit Karay'ın eserlerinde I. Dünya Savaşı, Anadolu'da sosyal hayat ve göç. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 16(25), 37-61.
- Ülken, H. Z. (1966). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Selçuk Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Ülken Yayıncılık.
- Vahapoğlu, M. H. (1996). Yönetim ve azınlıklara bakış açısından Osmanlı devleti. *Erdem*, 8(22), 41-51.
- Vatandaş, C. (2004). *Ulusal kimlik: Türk ulusçuluğunun doğuşu*. Açılım kitap.
- Velidedeoğlu, H. V. (1940). *Kanunlaştırma hareketleri ve Tanzimat*. Maarif Matbaası.
- Velidedeoğlu, H. V. (1968). *Türk Hukuk Hayatındaki Düalizm ve Şer'i Hukuktan Laik Hukuka Geçiş*. Yargıtay Yüzüncü Yıldönümü Armağanı.

- Yargıcı, A. (1993). *Kemalizm'in Fikir Kaynakları*. İttihad Yayıncılık.
- Yavuz, A. C. (2019, Haziran 27). Ünlü düşünürlerin ideal devlet anlayışları ve cumhuriyet. *Düşünen Beyinler*.
<https://medium.com/dusunenbeyinler/ideal-devlet-anlayisi-d964cd8db62e>
- Yavuz, Ş. G. (2005). *Türkiye'de Modernleşme Sürecinde Devlet Geleneğinin Etkisi* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Yayla, A. (1998). *Siyaset Teorisine Giriş*. Siyasal Kitabevi.
- Yazıcı, N. (2002). *Osmanlıcılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yenişehirlioğlu, Ş. (1995). *Birey Toplum ve Devlet İlişkileri*. Ümit Yayınları.
- Yeşilçayır, C. (2014). Thomas Hobbes'un geleneksel siyaset felsefesine karşı çıkışı. *Mavi Atlas*, (2), 62-72. <https://doi.org/10.18795/ma.66178>
- Yeşil, F. (2012). III. Selim devri siyasi literatürüne bir katkı: yeni bir layiha üzerine notlar. *Belleten*, 76(275), 75-146. <https://doi.org/10.37879/belleten.2012.75>
- Yetkin, A. (2013). Osmanlı Devleti'nde hukuk devletinin gelişim süreci. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 380-413.
- Yıldız, A. (2015). Osmanlı'da Yasama Yetkisinin Dönüşümü, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 163-170.
- Yıldız, M. C. (2011). Said Halim Paşa'da Üç Tarz-ı Siyaset: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik. *Hakem Heyeti* 45, 1-21.
- Gündüz, T., & Demir, A., & Solak, İ., & Demirtaş, M., & Alkan, M., & Güler, M., & Kılıç, Ü. (2012). *Osmanlı teşkilat tarihi: El kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Yılmaz, M. S., & Ersoy, E. (2024). *Kastamonu Türk Ocakları*. Töre Basımevi.
- Yurdusev, A. N. (1997). *Türkiye ve Avrupa: batılılaşma, kalkınma, demokrasi*. İmge Kitabevi.
- Tunaya, T. Z. (1999). *Batılılaşma hareketleri*. Yeni Gün Yayınları.
- Zariç, S. (2024). Osmanlıcılık İdeolojisinin Gelişim Süreci ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri, *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies*. 65-71. <http://dx.doi.org/10.26728/i>

- Zekiye. (1908). Şuun-ı nisvan: Tramvay meşhudatı. *Kadın*, (9). 1-5.
- Zürcher, E. J. (2010). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (Y. Saner, Çev.). İletişim Yayınları.
- Wallerstein, I. (1992). *Tarihsel Kapitalizm* (N. Alpay, Çev.). Metis Yayınları.
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology*. University of California Press.
- Weber, M. (1993). *Sosyoloji Yazıları* (T. Parla, Çev.). Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Weber, M. (2000). *Sosyoloji Yazıları* (T. Parla, Çev.). İletişim Yayınları
- Weir, D. R. (1989). Tontines, public finance, and revolution in France and England, 1688–1789. *The Journal of Economic History*, 49(1), 95-124.
<https://doi.org/10.1017/S002205070000735X>
- Wallerstein, I. (1991). *Uhusal ve Evrensel: Dünya Kültürü Diye Bir Şey Olabilir mi? Kimlik. Topluluk/Kültür/Farklılık* (İ. Sağlamer, Çev.). Sarmal Yayınları.
- Wellek, R., & Warren, A. (1993). *Edebiyat Teorisi*. (Ö. F. Huyugüzel, Çev.). Akademi Kitabevi
- Wootton, D. (2003). John Locke. D. Wootton (Ed.), (ss. 488). *Hackett*. Publishing Company.
- Yardım, M. (2016). Osmanlı İslamcıları ve İslami Yenilikçiler: Yakınsama ve Ayrışma, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 40, 111-125.
- Yetim, F. (2015). Modern Bir Aydın Hareketi Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (34), 1-18.
- Yetiş, M. (2009). Gramsci ve Devletin İki Görünümü. *Mülkiye Dergisi*, 33(264), 129-153.
- Yılmaz, M. S., & Ersoy, E. (2012). *Kastamonu Türk Ocakları*. Töre Basım Yayınları.
- Yiğitbaş, M., & Özdemir, H. (1928). Türkçü Bir Dergi: Halka Doğru ve Şiir Dünyası, *Edebi Eleştiri Dergisi*, 249-263.
- Yiğit, M. (2021). Türkiye'nin İlk Milliyetçi Fırkaları: Millî Meşrutiyet Fırkası ve Millî Türk Fırkası, Türkiye'de Siyasi Partiler ve Milliyetçilik, 59, 89-95.
- Yusuf, A. (1928). *Türkçülük-Türklük Fikri, Türkçülük Cereyânı, Türk Ocakları*. Türk Yılı 1928, 299-455.

- Yuvalı, A. (1998). Millî Mücadele ve Türk Ocakları. *Türk Yurdu*. 112. 1-17.
- Yücel, M. U. (2023). Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye’de Doğu Avrupa Türk Tarihi Çalışmaları. *Tarih Dergisi*, (81), 465-491.
- Yıldırım, E. (2014). Türkiye’de Milliyetçilik ve Milli Kimlik: Türkçülüğün Keşfi ve Ulus Devletleşme Sürecinde Türk Milli Kimliği, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 28. 73-95.
- Yıldırım, E. & İnaç, H., & Uysal, A. (2009). *Uluslararası yönetimin bir faktörü olarak Türk ulusal kimliğinin sembolik inşası*. Yönetimde sorunlar ve perspektifler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (28). 245-255.
- Yılmaz, Y. (2016). Türk Yurdu Dergisi’nde Mefkûre Üzerine Tartışmalar, (1911-1918). *Sosyoloji Konferansları*, (53), 357.
- Yılmaz, Y. (2022). Osmanlı İslâmcılık Düşüncesinde İki Öncü İsim: Muhammed Abduh ve Mehmet Âkif. *Ulum*, 5(2), 343-374.
- Zararsız, Ö. F. (2023). Cumhuriyetin Kuruluş Döneminde Ulus Bilinci ve Bir Halkla İlişkiler Faaliyeti Olarak Eğitim. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (64), 137-154.
- Zawadzki, P. (2018). Sosyolojik Kuramlar ve Milliyetçilik. A. Dieckhoff & C. Jaffrelot (Ed.), *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek* (D. Çetinkasap, Çev.). (ss.209-244). İletişim Yayınları.

EKLER

Ek 1. Türk Ocaklarının yıllara göre kültürel faaliyet sayısı (Üstel, 2024: 390-393'ten derlenmiştir).

Ek 2. Türk Ocaklarının yıllara göre üye sayısı (Karacakaya, 2023: 46-48'ten derlenmiştir).

Ek 3. Türk Ocaklarının yıllara göre şube sayısı (Karacakaya, 2023: 58-59'ten derlenmiştir).